

Editor / Yayın Kurulu Başkanı

Ahmet Burcin YERELİ

Co-Editor / Yayın Kurulu Bşk. Yrd.

Metin MERİC

Editorial Board / Yayın Kurulu

Alparslan A. BASARAN

Necmiddin BAGDADIOGLU

Nurettin BİLİCİ

Mehmet BULUT

Arif ERSOY

Mehmet Cahit GURAN

Altug Murat KOKTAS

Fuat OGUZ

Fevzi Rifat ORTAC

Çağlar OZEL

İbrahim OZKAN

Mustafa Kemal OKTEM

İbrahim Erdem SECILMIS

Mustafa Umur TOSUN

Hakki Hakan YILMAZ

• **Expectation of Privacy in Cyberspace: The Fourth Amendment of the US Constitution and an Evaluation of the Turkish Case**

Sanal Ortamda Mahremiyet Beklentisi: Amerikan Anayasası'nın Ek Dördüncü Maddesi ve Türkiye'deki Durumun Değerlendirilmesi
İlker PEKGOZLU - Mustafa Kemal OKTEM

• **Dış Finansal Liberalleşme Sonrası Türkiye'nin Dış Borç Dinamiğindeki Değişmeler: Bir Literatür Araştırması**

Changes at Foreign Debt's Dynamic of Turkey after the External Financial Liberalization: A Literature Research
Abdullah TAKIM

• **Türkiye'de e-Devlet: İl Düzeyinde Bir Analiz**

e-Government in Turkey: An Analysis of Provincial Level
Uysal KERMAN - Yakup ALTAN - Mehmet AKTEL - Oğuzhan OZALTIN

• **Kayıt Dışı Ekonomi ve İşsizlik İlişkisi: Türkiye Örneği (2000/1 - 2011/2)**

The Relationship between Shadow Economy and Unemployment: Turkey Case (2000/1 - 2011/2)
Taha Bahadır SARAC

• **Türkiye'de Geçici Vergi Uygulamasının Karşılaştırmalı Değerlendirmesi**

Comparative Evaluation of Advance Tax Payment in Turkey
Semih OZ

• **Muhasebe Meslek Mensuplarının Vergi Cezalarına İlişkin Görüşlerine Yönelik Bir Alan Çalışması**

Certified Financial Consultant (CFA)'s Tax Penalty Research Perspectives
Mahmut YARDIMCIOGLU - Özlem OZER

• **Hollanda Hastalığı: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Bir Uygulama**

Dutch Disease: An Application on Developing Countries
Ayşe ARI - Burcu OZCAN

• **Finansal Piyasalarda Kurumsal Regülasyon**

Corporate Regulation in Financial Markets
Abdullatif SENER

• **Kayıt Dışı Ekonomi Kavramına Ortak Yaklaşım Sorunu: Makroiktisat Kapsamı Kavrımsal Analiz**

A Problem of Common Approach to Conception of Hidden Economy: Conceptual Analysis in Extent of Macroeconomics
Elsen BAGIRZADE

SOSYOEKONOMİ SOSYOEKONOMİ

Refereed, Scientific, Biannual Hakemli, Bilimsel, Süreli

T.C. Hacettepe University, Center for Market Economics and Entrepreneurship (CMEE)
T.C. Hacettepe Üniversitesi, Piyasa Ekonomisini ve Girişimciliği Geliştirme Merkezi (PEGEM)
Year: 8, Volume: 18, July-December 2012 Yıl: 8, Sayı: 18, Temmuz-Aralık 2012
www.sosyoekonomi.hacettepe.edu.tr ISSN 1305-5577

- Publisher / Derginin Sahibi** : On behalf of T.C. Hacettepe University, Center for Market Economics and Entrepreneurship / T.C. Hacettepe Üniversitesi, Piyasa Ekonomisini ve Girişimciliği Geliştirme Merkezi adına
- Prof. Ahmet Burcin YERELİ**
aby@hacettepe.edu.tr
- Editor / Yayın Kurulu Başkanı (Sorumlu Yazı İşleri Müdürü)** : **Prof. Ahmet Burcin YERELİ**
aby@hacettepe.edu.tr
- Co-Editor / Yayın Kurulu Bşk. Yrd. (Sorumlu Yazı İşleri Müdür Yrd.)** : **Assc.Prof. Metin MERIC**
metinmeric@hacettepe.edu.tr
- Title of Journal / Yayının Adı** : Sosyoekonomi Journal / Sosyoekonomi Dergisi
- Type of Journal / Yayının Türü** : Periodical / Yaygın, Süreli Yayın
- Frequency and Language / Yayının Şekli ve Dili** : Biannual, English & Turkish / 6 Aylık, İngilizce & Türkçe
- Directorial Address / Yayının İdare Adresi** : T.C. Hacettepe Üniversitesi, Piyasa Ekonomisini ve Girişimciliği Geliştirme Merkezi, İ.İ.B.F. Maliye Bölümü, Beytepe Kampusu / ANKARA
Tel: +90 312 297 86 75 – 76
Fax: +90 312 299 20 63
- Printing House / Basım Yeri** : BRC Basım Matbaacılık Ltd. Şti.
Samanyolu Cd., No: 35, İskitler / ANKARA
Tel: +90 312 384 44 54
Fax: +90 312 384 44 24
- Place and Date of Print / Basım Yeri ve Tarihi** : Ankara, 31.10.2012
- Abstracting-Indexing / Dizin** : Tübitak – ULAKBİM, *EconLit*, *EBSCO*, *ProQuest*, *ASOS*, *University Library of Legensburg*.

Editorial Board / Yayın Kurulu

Alparslan A.	BASARAN	Hacettepe University
Necmiddin	BAGDADIOGLU	Hacettepe University
Nurettin	BILICI	Cankaya University
Mehmet	BULUT	Yildirim Beyazit University
Arif	ERSOY	Yildirim Beyazit University
Mehmet Cahit	GURAN	Hacettepe University
Altug Murat	KOKTAS	Ankara University
Fuat	OGUZ	Yildirim Beyazit University
Fevzi Rifat	ORTAC	Gazi University
Cağlar	OZEL	Hacettepe University
Ibrahim	OZKAN	Hacettepe University
Mustafa Kemal	OKTEM	Hacettepe University
Ibrahim Erdem	SECILMIS	Hacettepe University
Mustafa Umur	TOSUN	Hacettepe University
Hakki Hakan	YILMAZ	Ankara University

Referees of This Issue / Bu Sayının Hakemleri

Nilgun	ACAR BALAYLAR	Dokuz Eylul University
Tekin	AKDEMIR	Erciyes University
Coskun Can	AKTAN	Dokuz Eylul University
Sermin	ATAK	Canakkale Onsekiz Mart University
Mehmet Devrim	AYDIN	Hacettepe University
Ercan	BALDEMIR	Mugla University
Nurettin	BILICI	Cankaya University
Duran	BULBUL	Gazi University
Ismail Emrah	CELIK	Bulent Ecevit University
Musa	EKEN	Sakarya University
Serkan	ERKAM	Hacettepe University
Faysal	GOKALP	Usak University
Kamal	KARIMSHAKOV	Kyrgyzstan – Turkey MANAS University
Yusuf	KILDIS	Dokuz Eylul University
Mumin	KOKTAS	Yildirim Beyazit University
Metin	MERIC	Hacettepe University
Mustafa	MIYNAT	Celal Bayar University
Mustafa Kemal	OKTEM	Hacettepe University
Ali Murat	OZDEMIR	Hacettepe University
Tuncer	OZDIL	Celal Bayar University
Cağlar	OZEL	Hacettepe University
Ilker	PEKGOZLU	Turkish Police Academy
Fatih	SAVASAN	Sakarya University
Hayri	SEVER	Hacettepe University
Dilek	SEYMEN	Dokuz Eylul University
Mehmet Zahid	SOBACI	Uludag University
Ozgur	TEOMAN	Hacettepe University
Ayşe Nil	TOSUN	Hacettepe University
Tarik	TUNCA Y	Hacettepe University
Mert	URAL	Dokuz Eylul University
Ahmet Burcin	YERELI	Hacettepe University
Gokhan Kursat	YERLIKAYA	Yalova University

Bu derginin her türlü yayım ve telif hakkı Sosyoekonomi Dergisi'ne aittir. 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu hükümlerine göre, fotokopi, dijital ve benzeri yöntemlerle herhangi bir bölümü veya tamamı Dergi Sahibinin veya Yayın Kurulu Başkanının izni olmadan basılamaz ve çoğaltulamaz. Bilimsel etik kurallarına uygun olmayan alıntı yapılamaz. Dergide yayımlanan makalelerin fikri sorumluluğu yazarlara aittir.

Content / İçindekiler

Author(s) / Yazar(lar)	Title / Makale Başlığı	pp. / ss.
Executive Summary		4
Editörün Notu		5
Ilker PEKGOZLU Mustafa Kemal OKTEM	Expectation of Privacy in Cyberspace: The Fourth Amendment of the US Constitution and an Evaluation of the Turkish Case Sanal Ortamda Mahremiyet Beklentisi: Amerikan Anayasası'nın Ek Dördüncü Maddesi ve Türkiye'deki Durumun Değerlendirilmesi	7
Abdullah TAKIM	Dış Finansal Liberalleşme Sonrası Türkiye'nin Dış Borç Dinamiğindeki Değişmeler: Bir Literatür Araştırması Changes at Foreign Debt's Dynamic of Turkey after the External Financial Liberalization: A Literature Research	23
Uysal KERMAN Yakup ALTAN Mehmet AKTEL Oguzhan OZALTIN	Türkiye'de e-Devlet: İl Düzeyinde Bir Analiz e-Government in Turkey: An Analysis of Provincial Level	45
Taha Bahadır SARAC	Kayıt Dışı Ekonomi ve İşsizlik İlişkisi: Türkiye Örneği (2000/1 – 2011/2) The Relationship between Shadow Economy and Unemployment: Turkey Case (2000/1 – 2011/2)	81
Semih OZ	Türkiye'de Geçici Vergi Uygulamasının Karşılaştırmalı Değerlendirmesi Comparative Evaluation of Advance Tax Payment in Turkey	105
Mahmut YARDIMCIOGLU Ozlem OZER	Muhasebe Meslek Mensuplarının Vergi Cezalarına İlişkin Görüşlerine Yönelik Bir Alan Çalışması Certified Financial Consultant (CFA)'s Tax Penalty Research Perspectives	133
Ayşe ARI Burcu OZCAN	Hollanda Hastalığı: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Bir Uygulama Dutch Disease: An Application on Developing Countries	153
Abdullatif SENER	Finansal Piyasalarda Kurumsal Regülasyon Corporate Regulation in Financial Markets	173
Elsen BAGIRZADE	Kayıt Dışı Ekonomi Kavramına Ortak Yaklaşım Sorunu: Makroiktisat Kapsamlı Kavramsal Analiz A Problem of Common Approach to Conception of Hidden Economy: Conceptual Analysis in Extent of Macroeconomics	195
About the Authors		224
Yazarlar Hakkında		226
Notes for Contributors		228
Yazarlara Duyuru		229

Executive Summary

There are fourteen articles on the seventeenth issue of our journal. All of the studies are written out as research papers and they include socio-economic-based findings and reviews.

The first article of the current issue is focused on the privacy in cyberspace. The Fourth Amendment of the United States Constitution is undertaken in terms of Turkish juridical system. It also presents the current state of the privacy of private life and the privacy of communication in the Turkish judicial system.

The changes of Turkish foreign debt structure after the financial liberalisation policies are argued in the contiguous article. It is determined that Turkish foreign debt has increased after financial liberalisation process. The private sector borrowings are increasing more than the public sector debt in this period. But we don't need to be afraid of this if they are used in non-financial sector investments.

In the third study, functionality of governorate, municipality and special provincial administration web sites are analyzed in terms of e-government practices. Within this framework, fulfilment percentage of "main criteria" expressed with the "attractiveness, navigation, services for citizens, transparency, services for tourists, plans and projects, information about administrators, bond between local entrepreneurship and NGO, passive S2C, passive C2S, active S2C, active C2S, tasks and responsibilities" titles and correspondingly "sub-criteria" by web sites are calculated.

In fourth article, the relationship between the shadow economy and types of unemployment in different education levels was analyzed. The quarterly data which cover the period of 2000/1 – 2011/2 was used and the analysis was performed by Structural VAR approach. According to the results of the study showed that there is bi-directional granger causality from unemployed people who graduated high school and vocational high school to shadow economy and on the contrary there is bi-directional granger causality from shadow economy to unemployed people who are not literate.

In fifth study, taxation methods of some source of income during taxation period named as advance tax, internal withholding or temporarily tax in Turkey since the early 1980s are examined historical perspective and in comparison with other countries.

Sixth study is focused on tax crimes and penalties. Of Certified Public Accountants, have been made to examine for the prevention of tax avoidance and evasion and certified public accountants, as auditors and independent role in the prevention of tax crimes are investigated.

Seventh study aims to examine whether workers' remittances bring about Dutch Disease problem, or not. In the applied part, fixed effects and instrumental variable estimation methods from panel data models are used. The results confirm the existence of Dutch disease for this country sample.

In the eighth article, the author discusses the effects of corporate regulation on financial markets as capital markets and money markets. The main offers of the author are based on corporate economic approach.

The purpose of the last paper is to form common approach to term and conception of hidden economy with revealing general sides of existing different approaches in the literature. For this purpose, it has been used different methods of the theoretical analysis. Also, the methodology of system of national accounts has been accepted as basic method in forming of common approach connected with hidden economy.

Prof. Ahmet Burcin YERELI
Editor

Editörün Notu

Dergimizin 18. sayısında dokuz adet makale yer almaktadır. Çalışmaların tamamı araştırma makalesi olarak kaleme alınmış olup tümü sosyoekonomik tabanlı tespitlere ve değerlendirmelere yer vermektedir.

Bu sayımızın ilk makalesi sanal ortamda mahremiyet konusunu incelemektedir. Amerikan Anayasası'nda bu konuda yapılan düzenlemeler ele alınmakta ve Türkiye'deki adalet yönetimi anlayışı açısından durum değerlendirilmektedir. Çalışma aynı zamanda Türk adalet sisteminde bugünkü özel yaşamın gizliliği ve iletişim gizliliğini ortaya koymaktadır.

İzleyen makalede ise Türkiye'de finansal serbestleşmeye bağlı olarak dış borç yapısındaki değişim tartışılmaktadır. Finansal serbestleşme sonucunda Türkiye'nin dış borcunun arttığı ve bu artışın özel kesimin sorumlu olduğu gibi bir sonuca varılmıştır. Ancak artan borçların reel kesime yönlendirilmesi halinde ekonomiye katkı sağlayacağı da yapılan tespitler arasındadır.

Üçüncü çalışmada valilik, belediye ve il özel idare web sitelerinin işlevselliği e-devlet uygulamaları açısından analiz edilmekte ve yeterlilik düzeyleri ölçülmektedir. Bu kapsamda web sitelerinin çekicilik, yönlendirebilme, ilde yaşayanlara yönelik hizmetler, şeffaflık, turistlere yönelik hizmetler, plan ve projeler, yönetici bilgileri, yerel girişimcilik-sivil toplum bağı, pasif S2V, pasif V2S, eşanlı S2V, eşanlı V2S ve görev ve sorumluluklar başlıkları ile ifade edilen "ana ölçütleri" ve bunlara bağlı "alt ölçütleri" karşılama yüzdesi hesaplanmıştır.

Dördüncü makalede, kayıt dışı ekonomi ile eğitim düzeylerine göre işsizlik türleri arasındaki ilişki incelenmiştir. 2000/1 – 2011/2 dönemine ait çeyrek verilerin kullanıldığı çalışmada, Yapısal VAR yaklaşımı ile analiz gerçekleştirilmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre ise, lise ve dengi meslek lisesi mezunlarına ait işsizlik oranlarının kayıt dışı ekonominin granger nedeni olduğu buna karşılık kayıt dışı ekonominin sadece okuryazar olmayan gruptaki işsizlik oranlarının granger nedeni olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Beşinci çalışmada, Türkiye'de 1980'li yılların başından bu yana peşin vergi, dâhili tevkifat ve geçici vergi gibi adlarla uygulanmakta olan bazı gelir unsurlarının elde edildikleri dönem içerisinde vergilendirilmesi yöntemi, tarihsel süreç içerisinde ve halen dünyanın diğer ülkelerinde mevcut uygulama örnekleri ile karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

Altıncı makalede vergi suçları ve cezaları üzerinde durulmaktadır. Yeminli mali müşavirlerin vergi kayıp ve kaçığının önlenmesine ilişkin irdelemelerde bulunmuş ve yeminli mali müşavirlik mesleğiyle iştigal eden meslek mensuplarının, birer bağımsız denetçi olarak vergi suçlarının önlenmesindeki rolü araştırılmıştır.

Yedinci çalışmanın amacı da, işçi dövizlerinin Hollanda hastalığı problemine sebep olup olmadığını sorgulamaktır. Panel veri modellerinden sabit etki ve araç değişken yöntemlerinin tercih edildiği çalışma sonucunda Hollanda hastalığının varlığını doğrulayan kanıtlara ulaşılmıştır.

Sekizinci makalede ise sermaye piyasaları ve para piyasaları üzerinde kurumsal düzenlemelerin etkileri, kurumsal iktisat bakış açısıyla ele alınmakta ve değerlendirilmektedir.

Son çalışmanın amacı ise literatürde kayıt dışı ekonomi terimleri ve kayıt dışı ekonomi kavramıyla ilgili çeşitli yaklaşımların müşterek taraflarını ortaya çıkarmak ve bu yönde ortak yaklaşımları oluşturmaya çalışmaktır. Bu amaçla, çalışmada çeşitli teorik analiz metodlarından yararlanmakla birlikte, kayıt dışı ekonomiyle ilgili ortak yaklaşımların oluşturulmasında Ulusal Hesaplar Sistemi metodolojisi temel alınmıştır.

Prof.Dr. Ahmet Burçin YERELİ
Editör

Expectation of Privacy in Cyberspace: The Fourth Amendment of the US Constitution and an Evaluation of the Turkish Case

İlker PEKGÖZLÜ
ipekgozlu@egm.gov.tr

Mustafa Kemal ÖKTEM
kemalok@hacettepe.edu.tr

Sanal Ortamda Mahremiyet Beklentisi: Amerikan Anayasası'nın Ek Dördüncü Maddesi ve Türkiye'deki Durumun Değerlendirilmesi

Abstract

Privacy in cyberspace is becoming a dispute issue for the criminal justice system. Initially, we should determine what kind of cyberspace we desire, and then, we can choose a legal platform to get this online environment. Because policing in cyberspace is an inevitable need, the question of what extent the law can protect individuals' expectation of privacy in cyberspace has become an important problem. This study initially explains the legal descriptions of privacy, expectation of privacy, and cyberspace. Then, it discusses the expectation of privacy in cyberspace based on the Fourth Amendment of the United States Constitution. It also presents the current state of the privacy of private life and the privacy of communication in the Turkish judicial system.

Keywords : e-Privacy, e-Government, Turkish Public Administration.

JEL Classification Codes : M15, K11, K23, K42.

Özet

Sanal âlemde kişisel giz alanı, ceza adalet sistemi açısından tartışmalı bir konu haline gelmektedir. Öncelikle, ne tür bir sanal âlem arzu ettiğimize karar vermeliyiz ve daha sonra bunu çevrimiçi ortama aktarmak için yasal bir dayanak seçebiliriz. Sanal âlemde güvenliği sağlamak kaçınılmaz bir gereksinim olduğu için hukukun sanal âlemde bireylerin giz beklentisini hangi ölçüde koruyabileceği önemli bir sorun olmuştur. Bu çalışma başlangıçta kişisel giz, giz beklentisi ve sanal âlemin hukuksal tanımlarını açıklamaktadır. Daha sonra Amerika Birleşik Devletleri Anayasası'nın dördüncü ilave maddesi çerçevesinde sanal âlemde giz beklentisini tartışmaktadır. Çalışma aynı zamanda Türk adalet sisteminde bugünkü özel yaşamın gizliliği ve iletişim gizliliğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Sözcükler : e-Mahremiyet, e-Devlet, Türk Kamu Yönetimi.

Acknowledgement

Initial version of this paper has been presented to the “*MIC 2010 Management International Conference on Social Responsibility, Professional Ethics, and Management*” organized by University of Primoska, University Emuni and Hacettepe University in Ankara on 24-27 November 2010.

Beyan

Bu makalenin ilk hali, Primoska Üniversitesi, Emuni Üniversitesi ve Hacettepe Üniversitesi tarafından Ankara'da 24–27 Kasım 2010'da düzenlenen “*MIC 2010 Kurumsal Sosyal Sorumluluk, Mesleki Etik ve Yönetim konulu Uluslararası Yönetim Konferansı*”na sunulmuştur.

1. Introduction

While civilization progresses, generally, old but not aging concepts meet to new ones. A fundamental human right “privacy” is becoming a dispute issue for professional ethics, the criminal justice system, management of public organizations, and information society since electronic communication has brought a new notion called “cyberspace.”

As communications and markets are moving into this electronic realm, and millions of people in the world communicate using the Internet, cyberspace is turning into a place in which many crimes can be committed easily. Therefore, it is inevitable for law enforcement officials to monitor and engage investigations in the Internet. However, these investigations can cause intrusions to privacy domains of individuals.

Regarding expectation of privacy in cyberspace issue, Grosso (1994) comments “[w]henver new technology becomes prevalent, the law enters a period of struggle to find adequate means for resolving disputes involving that technology, and for protecting the rights of people affected by it. We are now in such a period.”

Initially, we should determine what kind of cyberspace we desire, and then, we can choose a legal platform to get this online environment. Because policing in cyberspace is an inevitable need, the question of what extent the law can protect individuals’ expectation of privacy in cyberspace becomes an important issue.

2. The Concepts of Privacy, Expectation of Privacy, and Cyberspace

Legal descriptions are required in order to understand concepts in connection with privacy, expectation of privacy, and cyberspace. In Black’s Law Dictionary, privacy is described as;

“the condition or state of being free from public attention to intrusion into or interference with one’s acts or decisions” (Garner, 2004).

In the realm of privacy in cyberspace, the important issue is the protection of informational privacy. In Black’s Law Dictionary, informational privacy is described as;

“a private person’s right to choose to determine whether, how, and, to what extent information about oneself is communicated to others, especially sensitive and confidential information” (Garner, 2004).

Katyal (2003) writes that at first, informational privacy developed under the conception that personal papers completely and clearly identified the people whose lives they explained. However, “today, the perception of informational privacy extends, at least in cyberspace, to something quite different: It covers the very act of creating fictive personalities, in addition to the possibility of anonymously publishing information online” (Katyal, 2003).

When the issue is about expectation of privacy in cyberspace, the concept of expectation of privacy should be considered as well. In Black’s Law Dictionary, expectation of privacy is described as;

“a belief in the existence of the right to be free of governmental intrusion in regard to a particular place or thing” (Garner, 2004).

Reasonable expectation of privacy is affected by information and communication technologies which influence human capabilities to access information at a distance. As a result, space is no longer a marker for showing boundaries between private and public interactions. In the new world of information and communication, the private objects, such as electronic files, are quite different from objects, such as physical and tangible objects, which were formerly the subjects of privacy (Waldo, Lin, and Millett, 2010).

On the other hand, the Internet and cyberspace are necessary concepts in the issue of expectation of privacy in cyberspace. According to the court in *American Civil Liberties Union v. Reno* “the Internet is not a physical or tangible entity, but rather a giant network which interconnects innumerable smaller groups of linked computer networks. It is thus a network of networks” (American Civil Liberties Union v. Reno, 1996).

Although some technical distinctions exist between them, the terms of “cyberspace” and “Internet” are used interchangeably as referring to the virtual space created by “the (potential) interconnection between any of millions of computers located around the world” (Froomkin, 2003).

Yen (2002) describes cyberspace as “the virtual space created by operation of the Internet, a network of computers that share information with each other.”

Ferrera et al. (2001) explain that cyberspace is the “term originally used by William Gibson in his 1982 novel *Neuromancer*. The totality of all the world’s computers, represented as a visual virtual three dimensional domain in which a user may move and act with the consequences in the real world.”

According to Gleason and Friedman (2004), the challenge in conception of cyberspace is to define it positively. The first step to express clearly an accessible conception of cyberspace is to define what cyberspace is not.

“It is not the physical world, and it is not a ‘parallel universe.’ It is not the creation of any one person or group of persons. It is not its protocols, and it is not the machines or software on which it runs. It is connected to all these things, and yet it is something transcendent; it is neither purely technical space nor purely social” (Gleason and Friedman, 2004).

There are different methods of communication and information exchange over the network for the Internet users. Since the methods of communication and information access are continually developing, it is not easy to categorize in brief. The most common methods of communications on the Internet can be generally grouped into six categories:

(1) one-to-one messaging (such as “e-mail”), (2) one-to-many messaging (such as “listserv”), (3) distributed message databases (such as “USENET newsgroups”), (4) real time communication (such as “Internet Relay Chat”), (5) real time remote computer utilization (such as “telnet”), and (6) remote information retrieval (such as “ftp,” “gopher,” and the “World Wide Web”). In order to transmit data, text, visual images, computer programs, sound, and moving video images, these methods of communication can be used (American Civil Liberties Union v. Reno, 1996).

There are efforts to secure privacy in cyberspace. According to Harvard Law Review Association (1997), mainly, three methods are used to restrict access to the Internet communication. The basic way is “security through obscurity.” This approach assumes that communication will be protected if it is not known by the public where the message is. However, the secrecy cannot be guaranteed since someone can leak the location. Therefore, this approach is not effective for privacy (Harvard Law Review Association, 1997). The second way is using a gateway that requires the Internet user to submit certain information before going on any further. Some gateways only ask user to confirm some information, which is ineffective method. However, some gateways use complex techniques that requires password for access (Lessig, 1996).

There is still privacy problem since “hackers” may try to get password to break into the system (Harvard Law Review Association, 1997). Encryption is another method of restricting access to cyberspace communication. There are many kinds of encryption ranging from the use of foreign languages to simple mathematical codes to complex algorithms. Without a key, it is very difficult to decode these encryptions (Grosso, 1994). Since the system administrator is able to monitor all information transmitted into or out of

the network, each of these methods of securing privacy in cyberspace is limited (Harvard Law Review Association, 1997).

3. Legal Basis

The Fourth Amendment to the United States Constitution constitutes “[t]he right of the people to be secure in their persons, houses, papers and effects, against unreasonable searches and seizures, shall not be violated, and no warrants shall issue, but upon probable cause, supported by oath or affirmation, and particularly describing the place to be searched, and the persons or things to be seized.” With considering the explanation of expectation of privacy above, the Fourth Amendment protects people against unreasonable searches and seizures of government officials. In connection with the privacy, the concept of house is very important in the Fourth Amendment. Because the intention was to protect against property-based warrants, early Fourth Amendment jurisprudence concentrated on requirements of space and place (Hunter, 2003). Specifically, the three basic spaces of protection are the individuals’ physical selves (“persons”), their real property (“houses”), and their personal property (“papers, and effects”) (Hunter, 2003).

However, according to Seidman, the Fourth Amendment does not protect informational privacy per se (Seidman, 1995). Modern Fourth Amendment law assumes that because the government is entitled to seize any item that is useful in any way to a criminal investigation, the government can access to information if a need can be established (Seidman, 1995).

Initially, the Supreme Court assessed the Fourth Amendment in the perspective of a location. In *Olmstead v. United States*, the Court showed this assessment when it allowed government officials to wiretap the suspects' houses (*Olmstead v. United States*, 1928). The Supreme Court found no Fourth Amendment violation when wiretapping since there was no trespass into a constitutionally protected area (*Olmstead v. United States*, 1928). Even though, firstly, in *Olmstead v. United States* only inspections that physically trespassed upon constitutionally protected areas were considered “searches,” in *Katz v. United States*, the Supreme Court set up that an inspection may be a search regardless of any physical invasion (*Katz v. United States*, 1967).

In *Katz v. United States*, the Supreme Court held that no physical trespass is required to violate the Fourth Amendment. The Constitution protects people, not places; thus, the Fourth Amendment protection is with person wherever he or she goes (*Katz v. United States*, 1967). The Court maintained that as long as their behaviors give them expectation of privacy, people are entitled to a reasonable expectation of privacy wherever they may be (*Katz v. United States*, 1967).

In *Katz v. United States*, the Court set up a two-part test to determine whether a protected privacy interest exists: (1) whether a person has displayed an “actual (subjective) expectation of privacy” and (2) whether that “expectation be one that society is prepared to recognize as reasonable” (*Katz v. United States*, 1967).

The existence of a legitimate expectation of privacy is subject to a main restriction: “[w]hat a person knowingly exposes to the public, even in his own home or office, is not a subject of Fourth Amendment protection. But what he seeks to preserve as private, even in an area accessible to the public, may be constitutionally protected” (*Katz v. United States*, 1967).

The case of *Kyllo v. United States* addresses the use of the thermal imaging devices in law enforcement to detect heat signatures radiating from a house for the purposes of drug prevention (*Kyllo v. United States*, 2001). The issue was whether the use of a device that was not in general public use to explore details of a private home constitutes an unreasonable search. The Court held that the use of thermal imaging technology to detect heat signatures radiating from a house was a search although the device could not penetrate the walls of the house (*Kyllo v. United States*, 2001).

According to Harvard Law Review Association (1997), when resolving the scope of the Fourth Amendment, courts and writers have generally put similarities from previous court examples. For instance, commentators have compared e-mail to postal mail. Persons have a reasonable expectation of privacy in sealed first-class mail sent through the postal system. However, since anyone can read the contents of a postcard, an expectation of privacy in its contents would be unreasonable and a law enforcement officer's reading it is, therefore, not a search (Harvard Law Review Association, 1997).

One approach is that e-mail, which “can be accessed or viewed on intermediate computers between the sender and recipient unless message is encrypted,” may more closely look like a postcard than a letter (*American Civil Liberties Union v. Reno*, 1996). However, an e-mail can take many different paths between its source and destination computers (*American Civil Liberties Union v. Reno*, 1996). Each message is divided into small packets that are transmitted separately probably along different route. Therefore, only the sender and recipient can receive the actual message. An expectation of privacy in the e-mail message may be reasonable if system administrators on these computers have accepted not to read e-mails (Harvard Law Review Association, 1997). On the other hand, when the recipient opens the e-mail, the government officials may get the e-mail from the recipient or seize the recipient's copy of the e-mail. In this regard, there is no the Fourth Amendment violation. e-Mails sent to large numbers of persons also do not have the Fourth Amendment protection (*United States v. Maxwell*, 1996).

The second analogy makes comparison between cyberspace communication and telephone calls (*American Civil Liberties Union v. Reno*, 1996). After *Katz v. United States*, the Supreme Court has ruled that a person's expectation of privacy in land-wired telephone calls is reasonable (*Katz v. United States*, 1967). However, lower courts have recognized as unreasonable an individual's expectation of privacy in cordless telephone calls (*McKamey v. Roach*, 1995; *Tyler v. Berodt*, 1989). According to the U.S. Court of Appeals (Fifth Circuit) whether an expectation of privacy in a conversation on a cordless phone is reasonable will depend upon the particular characteristics of the phone (*United States v. Smith*, 1992). Even though cyberspace communication may be captured along the road of transmission, whether the possibility of such interception is big enough to turn into an expectation of privacy unreasonable is unclear (*Harvard Law Review Association*, 1997).

The third analogy holds cyberspace as a place. Even though in *Katz v. United States*, the Supreme Court held that "the Fourth Amendment protects people, not places," the Amendment protects privacy to some degree, which is related to the place inspected (*Katz v. United States*, 1967). Courts and commentators declare that the protection of the home privacy (*Payton v. New York*, 1980) does not constitute a reasonable expectation of privacy in "open fields" although a fence and "no trespassing" signs exist (*Oliver v. United States*, 1984). However, since the structure of cyberspace is different from traditional places, it has important restrictions to compare cyberspace to a place that the Fourth Amendment protects. Finally, these similarities do not give a clear structure to apply the Fourth Amendment rules in cyberspace (*Harvard Law Review Association*, 1997).

Another debating issue is encryption in cyberspace. Kerr explains that even though the Internet is a recent concept that has brought about revolutionary change, some debates regarding the Fourth Amendment caused by encrypting Internet communications are not new. The cases in which the Fourth Amendment was applied disclosure that decrypting an Internet communication cannot itself transgress a "reasonable expectation of privacy" and thus cannot violate the Fourth Amendment. Consequently, decrypting Internet communications by government officials do not constitute a violation of the Constitution (Kerr, 2001).

Regarding expectation of privacy in cyberspace, the other issue is chat rooms. In *U.S. v. Charbonneau*, the District Court ruled that "when [a person] engages in [a] chat room conversations, [he or she] runs the risk of speaking to an undercover agent. Furthermore, [this person] cannot have a reasonable expectation of privacy in the chat rooms. In addition, all e-mail sent or forwarded to the undercover agents is not protected by the Fourth Amendment" (*U.S. v. Charbonneau*, 1997).

Similarly, many cases show that communicating with large groups in the Internet is not protected by the Fourth Amendment (Kerr, 2010). Kerr (2010) argues that an Internet user has no Fourth Amendment rights if he or she posts information on a public web page (United States v. Gines-Perez, 2002). Kerr (2010) also discusses that reasonable expectation of privacy is waived when an individual shares files with others on an open computer network (United States v. King, 2007). Kerr (2010) additionally explains that if an individual sends a message to a large group which includes a confidential informant, the message can be read and sent to the police by the informant without violating the Fourth Amendment (Hoffa v. United States, 1966; United States v. King, 1995).

There are exceptions to the Fourth Amendment's warrant requirement and three of them are important in cyberspace issue: (1) when consent to search has been given (Schneckloth v. Bustamonte, 1973), (2) when the information has been disclosed to a third party (United States v. Miller, 1976), and (3) when the information is in plain view of an officer (Horton v. California, 1990). There is no warrant requirement when a sender gives consent to a law enforcement officer to read the communication (Schneckloth v. Bustamonte, 1973).

Although the sender does not give any consent to a search, a third party who has the authority of search over the object may search. A third party's authority to consent is based "on mutual use of the property by persons generally having joint access or control for most purposes" (United States v. Matlock, 1974). On a computer network, "[w]hether the system manager has the right to consent will depend upon how the rights of access and control are allocated between the system manager and the user" (Sergent, 1995).

The last exception is the plain view exception, which may apply "objects, activities, or statements that [a person] exposes to the 'plain view' of outsiders are not 'protected' because no intention to keep them to himself has been exhibited" (Katz v. United States, 1967). The simple observation of an object in plain view is not a search (Horton v. California, 1990). Since public can access to the Internet freely, law enforcement agents have no less right to browse the Internet than other persons do. In addition, expectation of informational privacy in a place that public can observe plainly by browsing is unreasonable, and "once someone places data or other evidence onto a computer in a publicly-accessible manner, they lose any expectation of privacy in the information" (Winick, 1994).

4. Concluding Remarks and Implications for the Turkish Case

Even if the Internet communication holds necessary conditions of privacy such as password protection, courts could claim many reasons to rule that no reasonable expectation of privacy exist in cyberspace communication. One reason is that users are

aware of interception by various unspecified system administrators in any Internet communication; therefore, in this condition, there is no reasonable expectation of privacy. The other reason is that there are backup files, which are automatically stored on the network, and users have no standing to object to the search of these backup files. Another important reason is that computer network is a new concept for society in connection with expectation of privacy in the communication (Harvard Law Review Association, 1997).

Kerr discusses whether the Fourth Amendment is a sufficient means for protecting privacy in cyberspace, and writes that since the judges do not want to establish one Fourth Amendment for the physical world and another for cyberspace, they will enforce the physical world's standards constituted by the Fourth Amendment to the Internet world (Kerr, 2001). Continuing, Kerr suggests that this approach may give some confusing outcomes, and writes “[w]hat we expect would be protected by the Fourth Amendment may not be” (Kerr, 2001). In addition to Kerr's discussion, Katyal (2003) comments although many persons insist on keeping a reasonable expectation of anonymity and share files in cyberspace, it is unclear whether an individual can hold both rights simultaneously.

As Kerr (2010) suggests based on LaFave et al.'s comments that currently, it is highly unclear how the Fourth Amendment applies to the government surveillance of Internet communications. He discusses two explanations for the reasons. First, when Congress enacted the Electronic Communications Privacy Act in 1986, it extended the electronic surveillance statutes to e-mail messages and computer. Since the statute clearly protects the rights, possible constitutional challenges of its less protection compared to the Fourth Amendment have not drawn attention. Second, child pornography offense, the most common type of computer crime, is mostly related to search and seizure of stand-alone computers instead of online surveillance. Therefore, “the Fourth Amendment rules governing online surveillance have remained largely unexplored” (Kerr, 2010).

It is clear that privacy in cyberspace is continuing to become more important and frail issue. Depending on developing technology and new different situations, the interpretations of the Constitution can be difficult to hold cases.

While cyberspace is becoming a real fact into all persons' lives, not only the criminal justice system of the United States but also the judicial system in Turkey should adapt itself to this change by balancing the rights and the rules.

In the Turkish case, there are at least two different approaches for any legal problem in social life: One is to regulate any problem by passing a new law (however, on e-communication matters there is a lack of even new legal regulations, since the judicial system could naturally not keep up with new technological developments); and on the

contrary, the second opinion is that it is not possible to prevent any misconduct on information privacy by new laws.

This second idea would be based on a view that Turkish society and administrative system is different than any European country or the U.S. Thus, making new laws would not be enough; for example, it is critical to inhibit any illegal interception to privacy through some technological devices, which are legally or illegally available in the market (or sometimes in the black-market). This opinion defends that it is important to have a strong political desire to take care of privacy matters in the society.

If we remember Gleason and Friedman's (2004) conception of cyberspace again and try to formulate it in a more tangible perspective, it is almost non-existent, it is in nowhere, but in fact it is everywhere, and it is strongly influential in citizens' lives: "It is both the physical world and a 'parallel universe.' It is connected to all such elements: the creation of one person or group of persons, protocols, the machines and software on which it runs, and yet it is something transcendent. However, it is neither purely technical space nor purely social." For that reason, it is even more difficult to define, diagnose, limit, compensate, decide, and manage it. It takes more courage and professionalism to handle it properly in a manner to best suit to the people's needs and balance public interest.

In this regards, Turkish Constitution of 1982 has faced a hot debate recently, and some articles on basic rights and their amendments were voted in September 2010 referendum in the search of better protecting basic rights and a more democratic system. Amendment 2 for article 20 brought an additional paragraph on privacy rights¹, and states that this issue shall be regulated by law in detail. Even so, no amendment is complete. There will be always a need for better frameworks.

The protection of individual privacy against intrusions and assaults has been also discussed by academicians and practitioners in Turkey. Although there are different types of intrusions to privacy domains of persons, these intrusions can be categorized under three topics: secretly accessing to privacy domain of individual, recording by technical devices, and dissemination and transmission (Zevkliler, Acabey, and Gökayla, 1999: 468-475).

¹ *Amendment 2: Everyone has the right to demand the protection of his or her personal information. This right also involves to be informed about the information related to one's own, access to this information, to request their correction and deletion and to know about whether these data are utilized in accordance with the purposes. Personal information shall only be processed in accordance with the conditions anticipated by law or with the express consent of the person. Principles and procedures on the protection of personal information shall be regulated by law.*

The privacy area of a person can be secretly accessed by secretly listening, observing, or reading individual letters, memories, or documents. Even though a person can be listened simply by ear, some technical devices can be used for secret listening. While entering one's house or office without consent of that person and reading his or her personal letters or papers is considered as intrusion to privacy, reading these papers by seizing his or her communication tools or devices is also deemed as intrusion to personal privacy (Zevkliler, Acabey, and Gökyayla, 1999: 468).

Actions related to recording private papers, pictures, videos, or talks secretly include not only secretly accessing to privacy domain of a person but also recording these private and personal data and information on tapes, films, or similar backup devices. In that case, these records are always kept by the perpetrator which means there is an ongoing assault (Zevkliler, Acabey, and Gökyayla, 1999: 469).

Distributing a person's letters, memories, papers, videos, pictures, or sound records to other people or broadcasting these personal private items to the community is also a kind of intrusion to privacy domain of individual, which is discussed under the topic of dissemination and transmission. When a person gives consent to be published his or her documents, memories, speech, or images, publishing these personal items in a way which is different from the way permitted by the person is also considered as a type of intrusion to privacy (Zevkliler, Acabey, and Gökyayla, 1999: 469).

Actually, the privacy issue was assured by different laws in Turkey. Persons are protected against intrusions to privacy domains of individuals primarily by the Constitution (Article 15–17) and Civil Code (Article 24), and by other laws such as, Penal Code, Intellectual Property Act, and Code of Obligations (Zevkliler, Acabey, and Gökyayla, 1999). For example, according to the Article 15 of the Constitution (TC Anayasa Mahkemesi, 2011), "... the individual's right to life, and the integrity of his or her material and spiritual entity shall be inviolable..." and the Article 17 of the Constitution (TC Anayasa Mahkemesi, 2011) constitutes "[e]veryone has the right to life and the right to protect and develop his material and spiritual entity." Similarly, according to the Article 24 of Civil Code (TÜSEV, 2011), "[t]he person subject to assault on his/her personal rights may claim protection from the judge against the individuals who made the assault. Each assault against personal rights is considered contrary to the laws unless the assent of the person whose personal right is damaged is based on any one of the reasons related to private or public interest and use of authorization conferred upon by the laws."

Additionally, "Information Access Right Law No. 4982 of 2003" and the by-law (Regulation for Implementing the Information Access Right Law, 2004) on its implementation has endeavored to give citizens the right to demand information on acts and actions of public administration, which has enormous resources and records of

information including private data. The article 22² has excluded access to communication privacy. The article 21³ deals with privacy of private life, and it draws the private sphere as information records on personal health, private and family life, and personal honor, professional and financial documents to protect unjust competition.

Turkish Information and Communication Technologies Authority⁴ makes a definition on privacy by its ordinance⁵ such as; "Personal Information/Data: Any information related with real and/or legal persons which can be defined directly or indirectly by using one or more elements of identity card number or physical, psychological, intellectual, economic, cultural and social identities or health related, genetic, ethnic, religious, family related and political information."

Although we would also love to power the country's future with technology as in the U.S. (Swire, 2009)⁶, where e-Government Act of 2002 has went into effect (Swire, 2009)⁷, unfortunately, in Turkey, a law on e-government with a precise definition of its processes and procedures has not been yet enacted. Moreover, we should be deeming of another step forward and try to take measures on how to require use of "privacy impact assessments" (Swire, 2009)⁸ for new computer systems as to become a best practice for public administration.

Academicians and practitioners should work together for public service by re-conceptualizing how to formulate new regulations on privacy and how to apply them in today's high-technology background. The emerging problems are believed to be overcome

² *The privacy of communication: Article 22: Information and documents that would violate the basis of communication privacy are beyond the scope of the information access right.*

³ *The privacy of private life: Article 21: With the proviso where the consent of the concerned individual has been received, the information and documents that will unjustly interfere with the health records, private and family life, honour and dignity, and the economical and professional interests of an individual, are out of the scope of the right to information. Due to public interest considerations, personal information or documents may be disclosed by the institutions on the condition that concerned individual is notified of the disclosure at least 7 days in advance and his/her written consent is obtained.*

⁴ *There is a criticism that the establishing law for this Authority has been amended and rejected, but the legislation has not yet been finalized to clearly define and limit boundaries of privacy.*

⁵ *According to the Unofficial Translation of Ordinance on Personal Information Processing and Protection of Privacy in The Telecommunications Sector (prepared on the basis of Telegram and Telephone Law No: 406 of 4/2/1924 and Wireless Law No: 2813 of 15/4/1983); this ordinance covers real and legal persons providing or using services in the telecommunications sector, accessed on 27.8.2010: (http://www.tk.gov.tr/eng/pdf/data_protection.pdf).*

⁶ *Please see: <http://www.whitehouse.gov/omb/egov/index.html> in Swire (2009).*

⁷ *Pub. L. No. 107-347, 116 Stat. 2899, 2002 in Swire (2009).*

⁸ *R. Steve Edmondson, Ohio Off. Info. Tech., Privacy Impact Assessments (2008), (http://www.oit.ohio.gov/IGD/policy/pdfs_bulletins/ITB-2008.02.pdf (implementing statutory requirements) in Swire (2009).*

by introducing some new principles like the “Proportionality Principle” (Swire, 2009), which “applies to government access to personal data” “where greater intrusiveness of government action leads to greater safeguards”, “to review the propriety of sanctions” and “to measure the legality of a wide range of government conduct through some form of means-ends analyses”, as a general principle of public law, applicable to constitutional law, also to administrative law for government surveillance systems, “with a rational bureaucratic process to ensure that the intrusiveness of the systems is matched with proportionate procedural protections”.

The next challenge would be to integrate Turkish privacy protection system into the broader international debate, for example with European countries. Swire (2009) reminds that “the Europeans create legal protections, and those structures appear stable and workable⁹.”

References

- American Civil Liberties Union v. Reno, 929 F.Supp. 824, E.D.Pa. (1996).
- Ferrera G.R., S.D. Lichtenstein, M.E.K. Reder, R. August, and W.T. Schiano (2001), *CyberLaw: Your Rights in Cyberspace*, Mason, OH: Thomson Learning.
- Froomkin, A.M. (2003), “Habermas @Discourse.net: Toward a Critical Theory of Cyberspace”, *116 Harv. L. Rev.*, 749-78.
- Garner, B.A. (2004), *Black’s Law Dictionary*, 8th edition. USA: Thomson-West.
- Gleason, D.H. and L. Friedman (2004), “Toward an Accessible Conception of Cyberspace”, *28 Vt. L. Rev.*, 299-320.
- Grosso, A. (1994), “The National Information Infrastructure”, *41 Fed. B. News & J.*, 481, 485-86.
- Harvard Law Review Association (1997), “Keeping Secrets in Cyberspace: Establishing Fourth Amendment Protection for Internet Communication”, *110 Harv. L. Rev.*, 1591- 1608.
- Hoffa v. United States, 385 U.S. 293, 300–03 (1966).
- Horton v. California, 496 U.S. 128, 133 & n.5. (1990).

⁹ *European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms art. 8, Apr. 11, 1950, C.E.T.S. 005: 1) everyone has the right to respect for his private and family life, his home and his correspondence. 2) There shall be no interference by a public authority with the exercise of this right except such as is in accordance with the law and is necessary in a democratic society in the interests of national security, public safety or the economic well-being of the country, for the prevention of disorder or crime, for the protection of health or morals, or for the protection of the rights and freedoms of others.*

- Hunter, D. (2003), "Cyberspace as Place and the Tragedy of the Digital Anticommons", *91 Cal. L. Rev.*, 439-519.
- Katyal, S.K. (2003), "The New Surveillance", *54 Case W. Res. L. Rev.*, 297.
- Katz v. United States, 389 U.S. 347 (1967).
- Kerr, O.S. (2001), "The Fourth Amendment in Cyberspace: Can Encryption Create a 'Reasonable Expectation of Privacy?'" , *33 Conn. L. Rev.*, 503-533.
- Kerr, O.S. (2010), "Applying the Fourth Amendment to the Internet: A General Approach", *62 Stan. L. Rev.*, 1005.
- Kyllo v. United States, 533 U.S. 27 (2001).
- Lessig, L. (1996), "Reading the Constitution in Cyberspace", *45 Emory L.J.*, 869-91.
- McKamey v. Roach, 55 F.3d 1236, 1239 (6th Cir. 1995).
- Oliver v. United States, 466 U.S. 170, 179 (1984).
- Olmstead v. United States, 277 U.S. 438, 466 (1928).
- Payton v. New York, 445 U.S. 573, 589 (1980).
- Regulation for Implementing the Information Access Right Law (2004), Order Number: 2004/7189, 19.4.2004.
- Schneckloth v. Bustamonte, 412 U.S. 218, 219 (1973).
- Seidman, L.M. (1995), "The Problems with Privacy's Problem", *93 Mich. L. Rev.*, 1079-1086.
- Sergent, R.S. (1995), "A Fourth Amendment Model for Computer Networks and Data Privacy", *81 Va. L. Rev.*, 1181-1226.
- Swire, P.P. (2009), "Review of Christopher Slobogin's Book (Privacy at Risk: The New Government Surveillance and the Fourth Amendment, University of Chicago Press 2007): Proportionality for High-Tech Searches", *Ohio State Journal of Criminal Law* 6, 751-63.
- T.C. Anayasa Mahkemesi (2011), *The Constitution of the Republic of Turkey*, <http://www.anayasa.gov.tr/images/loaded/pdf_dosyalari/THE_CONSTITUTION_OF_THE_REPUBLIC_OF_TURKEY.pdf>, 28.02. 2011.
- TÜSEV (2011), *Turkish Civil Code*, <<http://www.tusev.org.tr/userfiles/image/turkey%20tr%20civil%20code%20provisions.pdf>>, 28.02. 2011.
- Tyler v. Berodt, 877 F.2d 705, 706-07 (8th Cir. 1989).
- United States v. Gines-Perez, 214 F. Supp. 2d 205 (D.P.R. 2002).
- United States v. King, 55 F.3d 1193, 1196 (6th Cir. 1995).
- United States v. King, 509 F.3d 1338 (11th Cir. 2007).

- United States v. Matlock, 415 U.S. 164, 171 (1974).
- United States v. Maxwell, No. 95-0751, 1996 (C.A.A.F. Nov. 21, 1996).
- United States v. Miller, 425 U.S. 435, 442-43 (1976).
- United States v. Smith, 978 F.2d 171, 180 (5th Cir. 1992).
- U.S. v. Charbonneau, 979 F.Supp. 1177 S.D.Ohio (1997).
- Waldo, J., H.S. Lin, and L.I. Millett (2010), "Thinking About Privacy: Chapter 1 of 'Engaging Privacy and Information Technology in a Digital Age'", *Journal of Privacy and Confidentiality*, 2(1): 19-50.
- Winick, R. (1994), "Searches and Seizures of Computers and Computer Data", 8 *Harv. J.L. & Tech.*, 75, 81-82.
- Yen, A.C. (2002), "Western Frontier or Feudal Society?: Metaphors and Perceptions of Cyberspace", 17 *Berkeley Tech. L.J.*, 1207-1214.
- Zevkliler, A., M.B. Acabey, K.E. Gökyayla (1999), *Zevkliler Medeni Hukuk*, Ankara: Seçkin Yayınevi.

Dış Finansal Liberalleşme Sonrası Türkiye'nin Dış Borç Dinamiğindeki Değişmeler: Bir Literatür Araştırması

Abdullah TAKIM
atakim@bartin.edu.tr

Changes at Foreign Debt's Dynamic of Turkey after the External Financial Liberalization: A Literature Research

Abstract

Foreign debt problem is one of the predecessor problems in Turkey. Foreign debts increased constantly along with financial liberalization and it was started to argue about its sustainability. While public sector's rate decreases in foreign debt with external financial liberalization, increasing in the private sectors debts become effective on increasing in foreign debt stock. Height of foreign debt makes economy more sensitive and renders sustainable debts to unsustainable. . In this study, after the external financial liberalization, development process and results of external debts in Turkey has being researched. As a result of study, it is emerged, after the external financial liberalization; the claim that external debts of Turkey regularly increased is right but due to GDP increasing External Debt/ GDP which is the indicator of solvency hasn't increased.

Keywords : Financial Liberalization, External Debt, Capital Movements, Turkey.

JEL Classification Codes : H63, F34.

Özet

Dış borç sorunu Türk ekonomisinin öncelikli sorunlarından biridir. Türkiye'de dış finansal liberalleşmeye geçişle birlikte dış borçlar sürekli artmış, gelinen noktada sürdürülebilirliği tartışılmaya başlanmıştır. Dış finansal liberalleşme ile birlikte kamu kesiminin dış borç içerisindeki payı azalırken, özel sektör borçlarındaki artış, dış borç stokunun artmasında etkili olmaktadır. Dış borç stokunun yüksekliği ekonomiyi daha kırılgan hale getirerek sürdürülebilir borç yapısını sürdürülemez hale getirebilmektedir. Bu çalışmada, dış finansal liberalleşme sonrası Türkiye'de dış borçların gelişim seyri ve sonuçları incelenmektedir. Çalışma sonucunda, dış finansal liberalleşme sonrası Türkiye'nin dış borç stokunun sürekli yükseldiği iddiasının doğru olduğu, ancak GSYİH artışı nedeniyle borç ödeme gücünün göstergesi olarak Dış Borç/GSYİH oranının yükselmediği ortaya çıkmaktadır.

Anahtar Sözcükler : Finansal Liberalleşme, Dış Borç, Sermaye Hareketleri, Türkiye.

1. Giriş

Türk ekonomisi, ithal ikamesi politikaların uygulandığı dönemde, yükselen petrol fiyatlarının sonucu olarak 1970'li yılların sonuna doğru ekonomik krize girmiştir. Bu dönemde büyüme oranları düşmüş, enflasyon yükselmiş, ithalatı finanse edecek döviz kaynakları bulunamayınca iç piyasada mal darlıkları ortaya çıkmıştır. Ekonomik bunalımı aşmak ve ekonomiyi dinamik bir yapıya kavuşturmak amacıyla, 1980 yılında bir istikrar programı uygulamıştır. Bu program, Türkiye'nin kalkınma stratejisinde daha önce denenmemiş esaslı değişmeler getirmekle birlikte hızlı borçlanma süreci, ekonominin kırılma eğilimini artırarak, dalgalanmalara karşı daha hassas konuma getirmiştir. 1983 yılından sonra uygulanan politikalarla enflasyonun azaltılmasına, ihracatın artırılmasına, kaynak kullanımında etkinliğe ve iç tasarruf oranının yükseltilmesine önem verilmiş, ihracat odaklı bir sanayileşme politikası benimsenerek ekonominin dış piyasa ile eklemlenmesi amaçlanmıştır (DPT, 1990: 335). Bu amacı gerçekleştirmek üzere mal ve hizmet piyasalarının dışa açılmasını, finansal piyasaların serbestleştirilmesi takip etmiştir. 1984 yılında yürürlüğe giren 30 sayılı kararla sermaye hareketleri büyük ölçüde serbest bırakılmış; özel sektörün yurt dışından fon temin etmesi ve yabancıların da tasarruflarını Türkiye'de değerlendirmelerinin yolu açılmış, kısaca finansal piyasaların liberalleşmesi adına önemli düzenlemeler yapılmıştır. Bu bağlamda başta kambiyo rejimi olmak üzere daha önce baskı altında tutulan ve negatif düzeyde seyreden faiz oranları serbest bırakılmıştır (İç Finansal Liberalleşme). Yine finansal piyasaların düzenlenmesi ile ilgili olarak Sermaye Piyasası Kanunu çıkarılmış, bankalar arası para ve döviz piyasası kurulmuş, Merkez Bankası açık piyasa işlemlerine başlamıştır. 11 Ağustos 1989 tarihinde Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında, yürürlüğe giren 32 sayılı Kanun Hükmünde Kararname çıkarılarak liberalleşmede son aşamaya gelinmiştir. 32 sayılı kararın en önemli özelliği, Türk parasının konvertibiliteye geçişinin yasal alt yapısını oluşturması ve sermaye hareketlerini tamamen serbest bırakmasıdır. 32 sayılı kararla ödemeler bilançosu sermaye hesabı serbestleştirilerek, dış finansal liberalleşme gerçekleştirilmiştir. Dış finansal liberalleşmeyle birlikte, portföy yatırımları şeklindeki yabancı sermaye hareketleri serbest bırakılırken, ekonomi dış kaynak girişine bağımlı hale gelerek, iktisat politikaları bu ekseninde şekillenmiştir. Yapılan bu düzenlemelerden sonra Türkiye'de finansal liberalleşmenin üç temel ayağının olduğunu söylemek mümkündür. Bunlar, finansal piyasaların düzenlenmesi ve geliştirilmesi, faiz oranları üzerindeki kamu denetiminin kaldırılması, kambiyo mevzuatının ve sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesidir (Sönmez, 2008: 255–266; 2003: 322; TCMB, 2006: 18).

Sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi, diğer gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de döviz arzını artırarak ülke parasının değerlenmesine, riskin/getirinin yükselmesine, kıt bir üretim faktörü olan sermaye arzını artırarak kredi hacminin genişlemesine, yurtdışından temin edilen kredilerle özel sektörün borç yükünün artmasına neden olmuştur. Yabancı sermaye girişleri sonucunda değerli hale gelen

ulusal para ülke içerisinde üretilen malları pahalı hale getirdiğinden, yerleşiklerin yurtdışı tüketimlerini artırmalarına, yurtiçi tasarrufların azalmasına ve kamu açıklarının artmasına neden olmaktadır (Yentürk, 1997: 138; Obstfeld, 1998).

2. Türkiye’de Dış Borçlanmanın Nedenleri

Kaynakların dünya ölçeğinde dengesiz dağılımı iç kaynak sorununu ortaya çıkarmakta, özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki sermaye, teknoloji ve nitelikli işgücü yetersizlikleri bu ülkeleri dış kaynak arayışına yöneltmektedir (Evgin, 2000: 24). Özellikle 1970’li yıllardan itibaren gelişmekte olan ülkelerin dış borç stoku, enerji fiyatlarındaki yükselme ile birlikte daha ağır koşullarla sürekli artış göstermiştir. Bu ülkelerde dış borç stokunun artması, acil müdahaleyi amaçlayan istikrar politikaları ve ekonomik büyüme önündeki engelleri kaldırmayı amaçlayan yapısal uyum programlarının uygulanmasını gerektirmiştir. 1990’lı yılların sonlarına doğru borç stoku hız kaybetmiş gibi görünse de, 2000’li yıllarda yükselerek, ilgili ülkelerin refah artışını sınırlandırmıştır (Yalçın, 2005: 41).

Sağlıklı bir borç yapısı istikrar içinde büyüyen bir ekonominin temel unsuru olarak kabul edilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde dış kaynak olmadan ekonomik kalkınmanın finanse edilememesi, ekonomik büyüme için gerekli olan ara ve yatırım malları ithalatının yapılamaması, kamu gelirlerinin kamu harcamalarını karşılayamaması ve iç borçlanmanın maliyetinin yüksek olması nedeniyle dış borçlanmaya başvurdukları görülmüştür. Bazı durumlarda borç veren ülkenin askeri ve politik hedefleri; uluslar arası kredi kuruluşlarının özelleştirme, serbest ticaret, finansal piyasaların liberalleştirilmesi gibi politikalarla yerel ekonomileri yönlendirme amaçları doğrultusunda kredi sağladıkları da gözlenmiştir.

Ülkeler borçlanmaya karar verdiklerinde bu kaynağın yurtiçinden mi, yoksa yurtdışından mı temin edileceği önem taşır. Normal koşullarda dış borçlar ülkeden net kaynak çıkışına yol açtıkları için, iç borçlanma, tercih edilen bir finansman yöntemi olmalıdır. Ancak Türkiye’de iç piyasadaki fonların yetersiz, kamunun borçlanma talebinin yüksek olması, reel faiz oranlarını yükselterek, sıcak para şeklinde yurt dışından gelen fonların iç borç senetleri almak için kullanılmasına zemin hazırlamıştır (DPT, 2001: 126).

Ülkeleri dış borçlanmaya yöneltten iki unsurdan söz edilir. Bunlar, iç tasarruf yetersizliği nedeniyle ekonomideki mevcut kaynaklara yeni kaynak ilavesi sağlamak, diğeri ise döviz cinsinden yeni ödeme araçlarına ulaşabilmektir. Dış borçlar temin edildiği an ekonomiye kaynak transferi sağlasa bile, faiz ve anapara geri ödemesi yapıldığında ülkeden kaynak çıkışı söz konusudur. Bu yüzden dış borcun fayda ve maliyeti hesaplanırken alınan borcun, ülkenin üretim gücüne ne ölçüde katkı yaptığına bakmak gerekir (Karluk, 2002: 147). Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler, her dönemde ulusal para

cinsinden uzun vadeli ve sabit faizle borçlanamadıkları gözlenmektedir. Orijinal Günah olarak adlandırılan bu durum, ilgili ülkelerde makroekonomik istikrarsızlık ve finansal kırılganlığın ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Eichengreen ve Hausmann 1999; Eichengreen, Hausmann ve Panizza 2003, Hausmann ve Panizza 2003). Buna rağmen gelişmekte olan ülkelerde, düşük düzeyde seyreden tasarruflar, ekonomik büyümelerini artırma çabaları ve kısa vadeli borcu uzun vadeye dönüştürmek istemeleri nedeniyle dış borçlanmaya başvurmaktadırlar. Bu nedenle dış borç, dalgalı kur sistemini uygulayan gelişmekte olan ülkeler ve Türkiye için zorunluluk haline gelmiş ancak kur ve faiz riskini de beraberinde getirmektedir (Ateş, 2002: 24).

Türkiye'de borcun sürdürülebilirliği açısından dış borcun kimler tarafından nasıl kullanılacağını göstermesi açısından kamu-özel ve reel-finansal kesim arasındaki ilişkilerin incelenmesi gerekmektedir. Türkiye'de reel kesim, kamu kesimi, özel kesim ve dış kesimden oluşmaktadır. Kamu kesimi, genel yönetim, yerel yönetim ve Kamu İktisadi Teşekküllerinden oluşturmaktadır. Genel yönetim genel ve katma bütçeli kuruluşlardan oluşur. Özel kesim ise, mali olmayan özel kuruluşlar (şirketler) ve özel kişiler (hanehalkı) olarak sınıflandırılmaktadır. Mali kesim ise parasal kesim ve parasal olmayan mali kurumlardır. Parasal kesim, Merkez Bankası ile kamu ve özel mevduat bankalarından oluşmaktadır. Parasal olmayan mali kuruluşlar ise kalkınma ve yatırım bankaları, sosyal güvenlik kurumları, sigorta şirketleri ve kredi kooperatiflerdir. Türkiye'de kamu kesimi ve özel kuruluşların genel olarak finansman açığı verdikleri gözlenmiştir. Özellikle kamu kesimi açıkları yeni bir olgu olmayıp, gerek bütçe, gerekse KİT açıkları nedeniyle uzun yıllardır açık vermektedir. Ancak, 1980 öncesi kamu açıkları genellikle KİT açıklarından kaynaklanırken, 1980 sonrasında kamu kesimi açıklarının kaynağı, niteliği ve finansman şekli önemli bir yapısal değişime uğramıştır (İTO; 1998: 27-28). Kamu kesimi açıklarından kaynaklanan fon maliyetlerindeki yükselme, sadece bu kesime zarar vermemekte, özel kesimin rekabet gücünü de olumsuz etkilemektedir. Sürekli yükselen finansman maliyetleri özel sektörü borç verilebilir fonlar piyasasının dışına iterken (finansal dışlama) kamu kesimini, borcun borçla kapatılması anlamına gelen ponzifinansmana yönelterek, bütçe disiplinini bozmaktadır. Dış finansal liberalleşme sonucunda, yabancı sermayenin ülkeye girişi ile ortaya çıkan iç piyasadaki likidite artışı, kamu harcamalarının kolayca finanse edilmesini sağlayarak, harcamaların artmasına neden olmaktadır. Türkiye'de dış finansal liberalleşmeye geçildiği 1989 yılından sonra bütçe açıkları olağanüstü artış göstermesine rağmen, özellikle kısa vadeli sermaye hareketlerinin ülkeye girişi sonucu, kamu harcamalarının finansmanı sorun olarak algılanmamış, açıkları azaltma yönünde bir kararlılığın olmadığı gözlenmiştir. Kamunun yüksek borçluluk düzeyi, bu açıkları finanse etmek için mali kesime teklif ettiği getirinin yüksek olması, kamuya borç verenlerin hevesini artırmıştır. Yabancı kaynak girişini teşvik eden yüksek faiz-düşük kur sarmalı, kamunun borç alma isteğini, yabancı yatırımcı için de ödünç vermeyi cazip hale getirirken; alınan kaynakların üretken yatırımlar yerine, spekülatif alanlara yönelmesini sağlamıştır (Takım, 2008: 51; DPT, 2001: 49).

Türk ekonomisinin ekonomik dinamikleri dikkate alındığında bütün dönemler homojen özellik taşımadığından dış borçların gelişim seyri, birçok yönden farklı özellikleri taşıması nedeniyle, 1989 öncesi dönem ve dış finansal liberalleşmenin sağlandığı 1989 sonrası dönem olmak üzere iki dönem halinde incelemek mümkündür. Her şeyden önce 1989 yılında yaşanan üç önemli gelişme bu çalışmanın dönemlerinin belirlenmesinde etkili olmuştur. Bunlar, 24 Ocak Kararları ile başlayan ve 1989 yılına kadar daha önceleri baskı altında tutulan reel ücretlerin yükseltilmesi, var olan kamu açıklarını daha da yükseltmiştir. İkincisi, kamu açıklarının finansmanında Merkez Bankası kaynaklarını kullanmak yerine iç borçlanmaya gidilmesi faiz oranlarını yükseltmiş, bu durum hem borç yükünün artmasına hem de vade yapısının kısılmasına neden olmuştur. Üçüncüsü ise, finansal liberalleşmenin son aşaması olarak kabul edilen, 32 sayılı kararla Türk Lirasının konvertibil bir para haline gelmesi, dönemin karakteristik özelliklerini yansıtmaktadır (Önder, 2005: 72).

3. Dış Finansal Liberalleşme Öncesi Dönemde Türkiye’de Dış Borçlar

3.1. 1923–1980 Dönemi

Osmanlı devletinin” ecnebilerin müstemlekesi” haline geldiğini dile getiren Atatürk, sömürgeleşme sürecinde imtiyazlı yabancı şirketlerin ve sorumsuzca sürdürülen dış borçlanmaların büyük rolü olduğunu belirtmektedir. Lozan antlaşmasında, batılı devletlerin kapitülasyonların kaldırılması konusunda direnmeleri bu kaygının geçerliliğini doğrulamaktadır. Osmanlı devletini yarı sömürge haline getiren süreçte dış borçlanmanın rolü yönetici kadronun bilinçlenmesini sağlamış, cumhuriyet döneminin ilk yirmi yılında, denk bütçe hazırlanmasına azami derecede özen gösterilmiş ve sınırlı ölçüde dış borçlanmaya gidilmiş; ilk on yılında da hem borçlanma konusundaki çekingenlik hem de halkın güvenini kazanmak amacıyla iç borçlanmaya gidilmemiştir. Dış kaynak konusundaki kaygılar dış kaynağa tamamen karşı çıkma şeklinde değil; çekingenlik ve ihtiyatlılık düzeyinde kalmış, Türkiye’nin sanayileşme ve kalkınma sürecinde bir ülke olma hedefiyle, yabancı kaynak kullanmanın gereğine vurgu yapılmıştır. Bu düşüncenin sonucu olarak, daha Kurtuluş Savaşı yıllarında yabancı sermaye ile işbirliğinden yana bir tutum sergilendiği görülmektedir. Örneğin, 1920 yılında Ereğli madenlerinin işletme hakkı İtalyanlara verilmiş, Musul-Kerkük demiryolu ve maden işletme ayrıcalığı için Amerikan şirketi ve İstanbul’daki tramvay, telefon, su ve elektrik şirketlerinin Osmanlı döneminde almış oldukları ayrıcalıkları onaylayan yeni anlaşmalar yapılmıştır (Tezel, 2002: 191–194; Kepenek ve Yentürk, 2005: 103; Yüksel, 1990: 5).

Cumhuriyetin kurulduğu dönemde Türk hükümetlerinin batılı ülkelerden ve sermaye piyasalarından borç almasını zora sokan koşullar mevcuttur. Ankara hükümeti savaşın ortaya çıkardığı kaynak sıkıntısını aşabilmek için Fransız ve ABD para ve kredi piyasalarından borç alma çabaları sonuçsuz kalmıştır. Lozan barış görüşmelerinde

Avrupalıların dış borç konusunu yeni Türk devletinin siyasi bağımsızlığını sınırlamak için bir vesile olarak görmüşlerdir. Lozan antlaşması gereğince Osmanlı borçlarının Türkiye'ye düşen kısmının ödenmesindeki zorluklar nedeniyle Osmanlı borçlarının olumsuz anıları cumhuriyetin ilk yıllarında dış borçlanmayı sınırlandırmıştır. Osmanlı borçlarından Türkiye'nin payına düşen 107,5 milyon altın Osmanlı Liralık borcun ödenmesi için Düyun-u Umumiye ile yapılan sözleşme 1928 yılında TBMM'de onaylanmıştır. Anlaşmaya göre Türkiye, 1929–1954 yılları arasında %37'lik bir indirimle 68,2 milyon altın Osmanlı Lirası ödeyecekti. 1929 yılında çok zorlanarak ödenen birinci taksitten sonra, Büyük Krizin ödemeler dengesinde ortaya çıkardığı açık nedeniyle 1930 yılında ikinci taksit ödenememiştir. Bunun üzerine yapılan yeni bir anlaşma ile Osmanlıdan kalan borçlar 8,6 milyon, faizleri de 700 bin Liraya indirilerek 1938 yılına kadar borç taksitlerinin tamamı ödenmiştir. Bütün bu olumsuz koşullar rağmen, cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren dış finansmana başvurularak büyük yatırım projelerini gerçekleştirme eğiliminin var olduğunu söylemek mümkündür (Tezel, 2002: 201–211).

İkinci Dünya Savaşının başlamasıyla birlikte savaşa katılmamasına rağmen artan savunma giderlerini karşılamak amacıyla batılı devletlerden yeni dış borç teminine gidilmiş, savaş sonrası dönemde Truman Doktrini çerçevesinde yapılan Marshall yardımı ile devletlerarası ve siyasal amaçlı borçlanmalar gerçekleşmiştir (Bal, 1998: 70).

Liberal ekonomi politikalarının uygulandığı 1950 yılından sonra altyapı yatırımlarının, dış borçlarla finanse edilmesi Türkiye'nin dış borcunu artırmıştır. Bu dönemde uygulanan serbest ve denetimsiz bir dış ticaret politikasının sonucu olarak artan döviz ihtiyacının giderek yükselmesi sonucunda 1950 yılında 775 milyon TL olan dış borç, 1960 yılında %800 oranında artarak 6,210 milyon TL'ye yükselmiştir. Bu dönemde IMF tarafından önerilen istikrar programının uygulanmasına rağmen, ekonominin içinde bulunduğu darboğaz aşılammış, dış kaynak bulamadığı için vadesi gelen dış borçların ödenememesi, Türk ekonomisini moratoryum ilan etmeye kadar götürmüştür (Cankay, 1993: 42).

Ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmek için önemli ölçüde yatırımın yapılması gerekliliği ve dış ticaret açıklarının devam etmesi planlama dönemi öncesinde olduğu gibi 1960 yılından sonra da devam etmiş, dış kaynağa olan bağımlılık azaltılmadığından planlama döneminde dış borca gidildiği gözlenmiştir. Planlı dönem boyunca öngörülen yüksek ekonomik büyüme için gerekli olan aramalı ithalatının yapılamamış olması ve artan kamu açıkları, bu dönemde dış finansman ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Türkiye bu dönemde dış finansman ihtiyacını ağırlıklı olarak OECD ülkelerinden, özellikle de Almanya'dan ve ABD'den temin etmiştir (Cankay, 1993: 42–43). 1960–1970 döneminde IMF ile dış kaynak girişini sağlamak üzere kredi anlaşmaları yapılmış ve IMF'nin daha sonraki yıllarda da devam edecek olan ekonomi üzerindeki denetimi süreklilik kazanmıştır (Karagöl, 2010: 5).

1970’li yıllarda korumacı dış ticaret politikasının gereği olarak sıkı bir kambiyo rejimi uygulanmış ve Türk Lirasını aşırı değerlendiren sabit kur politikası izlenmesine rağmen bu politikalar ihracatı artırmadığı gibi işçi dövizlerinde azalmaya neden olmuştur. 1970–1980 döneminde dış açık devam etmiş, yurtdışında yaşayan Türk işçilerinin birikimlerinin Türkiye’ye transferini teşvik etmek, ithalatın finansmanı için dış borç sağlayarak kısa vadeli döviz sıkıntısını gidermek, döviz rezervlerini artırarak döviz darboğazını aşmaya yardımcı olmak amacıyla, 1976 yılında Kredi Mektuplu Döviz Tevdiat Hesabı (KMDTH) enstrümanı geliştirilmiştir (Takım, 2011:346). Bu dönemde artan işçi dövizleri dış borçlanma ihtiyacını azaltsa da yükselen ithalat, dış borç ihtiyacını artırmıştır. Ancak bu dönemde dış borcun kaynağı değişmiş, dış kaynak temininde ABD’nin yerini AET (Avrupa Ekonomik Topluluğu) almış, dönemin ikinci yarısından itibaren dış kaynaklı ekonomik bunalım yurtiçi ekonomiye yansıtılmadan suni bir refah artışı dış borç sayesinde gerçekleşmiştir (Cankay, 1993: 45). Öte yandan Kıbrıs harekâtı ve aynı yıl başlayan petrol darboğazı, Türkiye’nin dış ödeme güçlükleri ve ticari faaliyette bulunduğu ülkelerdeki ekonomik durgunluk, var olan dış borç sorununu daha da derinleştirmiştir (Kepenek ve Yentürk, 2005: 304). Türkiye, 1970–1980 yılları arasında dış borç temin etme gayretlerinin yanı sıra, yüksek faizli ve kısa vadeli ödenemeyen borçları ertelemek istemiş, borç yönetiminde meydana gelen bozulmalar, kredi notundaki düşme nedeniyle, onbeş borç ertelemesinin altısı 1978–1982 arasında gerçekleşmiştir (Karagöl, 2010: 6).

Özetle planlı kalkınma döneminden başlamak üzere ihracat karşılığı dövizlerin dış ödemeleri karşılayamadığı, dış kaynak girişi yabancı sermaye yoluyla değil, dış borç şeklinde ortaya çıkmıştır. 1974 yılında tamamı orta ve uzun vadeli olmak üzere 2,9 milyar dolar olan dış borçlar, 1980 yılının 15,7 milyar dolara ulaşmış, ekonomi politikalarının dizayn edilmesinde dış borçlar belirleyici olmuştur (Kepenek ve Yentürk, 2005: 304).

3.2. 1980–1989 Dönemi

Uluslararası ekonomide 1980’li yıllar mal ticaretinden çok sermaye hareketlerinde serbestleşmenin yaşandığı yıllardır. Türkiye gibi birçok gelişmekte olan ülkede, genellikle cari açığı finanse etmek amacıyla yüksek boyutlara ulaşan sermaye hareketleri, 1990’lı yıllarda bu ülkelerin dış borç stoklarında artmaya neden olmuştur. Bu yüzden dış borçlanma, gelişmekte olan ülkelerin dış kaynak kullanmalarının önemli bir unsuru haline gelmiş, dış borçların ödenememesi gelişmekte olan ülkelerin ekonomik krize girmelerinde etkili olmuştur (Kepenek ve Yentürk, 2005: 610–611).

Teorik olarak istikrar programı uygulayan bazı ülkeler sürdürülebilirliği olmayan aşırı dış borçlanma eğilimi taşırlar. 1982–1983 yılları arasında Şili, 1994’te Meksika ve 1990’ların başında İngiltere, finansal liberalleşmeden sonra aşırı borçlanan ülkelere örnektirler. Aynı kural Türkiye için de geçerli olup, 1980 yılından sonra

uygulanan dışa açılma politikalarının sonucunda iç borç artışına paralel olarak dış borçlar da artmış, borcun sürdürülebilirliği sağlanamadığından 1994 krizi yaşanmıştır (TCMB, 2002: 66). Kimi ekonomistlere göre 1994 krizi 1980'li yılların sonundan itibaren uygulanan denetimsiz finansal liberalleşme politikalarının sonucudur. Finansal liberalleşme sonrasında gelişmekte olan ülkelere yönelen spekülasyon amaçlı sermaye girişleri kamu borcu ile birlikte faiz ödemelerini artırdığından, 1990'lı yıllarda Türkiye dahil birçok gelişmekte olan ülke deneyiminde görüldüğü gibi kamu harcamalarının içerisinde faiz ödemelerini yükselterek yeniden borçlanmaya gidilmesi, borç kısır döngüsü oluşturmuştur.

Türkiye'de cumhuriyetin kuruluşundan 1980'li yıllara kadar devlet borçları ağırlıklı olarak dış borç şeklinde gerçekleşmiştir. 1980 sonrası dönemde ağır borç yükü altındaki ekonomi borcu borçla kapatarak ayakta durabilmiştir. Ödemeler bilançosu açıkları, yüksek enflasyon, KİT açıkları ve siyasi istikrarsızlık 1980 yılında Türkiye ekonomisinde yapısal bir kırılmanın yaşanmasına neden olmuş, bu yapısal kırılmaya bağlı olarak Türkiye'nin borç yapısında da köklü dönüşümler yaşanmıştır. (Cankay, 1993: 45; Koçak, 2009: 80).

1980 sonrasında hızlı ve kontrolsüz dışa açılma, dış borç stokunun daha da artmasına neden olmuş, toplam dış borç stokunun GSYİH içindeki payı 1970'lerin sonunda %20 düzeyinde iken 1980'lerin sonunda %40'lara yükselmiştir. Tablo 1'de görüleceği üzere 1980 yılında 15 milyar dolar olan dış borç 1989 yılında yaklaşık üç kata yakın bir artışla 42 milyar dolara ulaşmıştır. Bu dönemde, özellikle orta ve uzun vadeli borçlardaki artış, toplam borç stokunun artmasında etkili olmuştur. Öte yandan kamu dış borcunun GSYİH'ya oranı 1980'lerde %24 iken 1990'larda %21'e düşmesine rağmen, özel sektör dış borcu neredeyse üç katına çıkmış; 1980'lerde %5 iken 1990'larda %14'e ulaşmıştır (Karagöl, 2010: 7; DPT, 2001: 53 TCMB, 2002: 26).

Tablo: 1
1980–1989 Döneminde Dış Borç Stokunun Vadeye Göre Dağılımı (Milyon Dolar)

Yıllar	Kısa Vadeli	Orta ve Uzun Vadeli	Toplam	Dış Borç/GSYİH
1980	2,505	13,229	15,734	22,35
1981	2,179	14,448	16,627	25,00
1982	1,764	16,094	17,858	26,79
1983	2,281	16,533	18,814	29,53
1984	3,180	17,643	20,823	34,05
1985	4,759	20,901	25,660	37,43
1986	6,349	25,857	32,206	41,99
1987	7,623	32,703	40,326	46,21
1988	6,417	34,305	40,722	45,11
1989	5,745	36,006	41,750	38,45

Kaynak: Çeşitli Yıllar Kamu Borç Yönetim Raporları, <<http://www.hazine.gov.tr>>, 22.02.2011.

Tablo: 1’de görüldüğü gibi ele alınan dönemde kısa vadeli borçların toplam borçlar içerisindeki payı önce yükselmiş, sonra düşmüştür. Örneğin, 1980 yılında kısa vadeli borçların toplam borçların içindeki payı %15 iken, 1987 yılında bu oran %19’a yükselmiş, 1988 yılında %15’e; 1989 yılında ise %13’e düşmüştür. Toplam borç stoku içerisinde kısa vadeli borçların oranı düşse de kambiyo rejiminin liberalleşmesine paralel olarak 1984 yılından sonra Döviz Tevdiat Hesaplarının artmasıyla kısa vadeli borçlarda artış görülmüştür (Evgin, 2000: 52).

Özetle, 1989 yılında henüz finansal piyasalarda rekabetçi bir ortam oluşmadan sermaye hareketlerine getirilen sınırlamaların kaldırılmasıyla, finansal piyasalar kısa vadeli sermaye hareketlerinin etkisinde kalmıştır. Sermaye girişleri sonucunda Türk Lirası yabancı paralar karşısında değer kazanmış, bu durum yurtiçinde üretilen malları dış alıcılar için pahalı hale getirerek ihracatı azalıp, ithalatın artmasına neden olmuştur. Finansal liberalleşme sonrasında uluslararası finans teorisine uygun olarak yurtiçi piyasalarda döviz kuru ve faiz oranları birbirine bağlı hale gelmiş ve Merkez Bankasının bu enstrümanları bir politika aracı olarak birbirinden bağımsız uygulama imkânı ortadan kalkmıştır. Böyle bir ortamda dış kaynak akışını sağlamak için, yurtiçi faiz oranlarının yükselmesine razı olunmuştur. Kısa vadeli yabancı kaynakların ülkeye çekilmesini motive eden bu durum, yabancı yatırımcılara daha fazla getiri sunarken, kamu açıklarının dış kaynaklarla finanse edilmesine de neden olarak, Türkiye’nin dış borçlarını yükseltmiştir (Yeldan, 2004: 135).

3.3. Dış Finansal Liberalleşme Sonrası Dönemde Türkiye’de Dış Borçlar

Ekonomi terminolojisinde ülkelerin dışa açıklık düzeyi arttıkça dış borçluluk düzeyinin arttığı konusunda genel bir kanının olduğu söylenebilir. Dış finansal liberalleşme ile birlikte Türk ekonomisinde, sermaye girişleri parasal büyüklükler üzerinde baskı oluşturmuş, ticari işlemler yabancı para cinsinden yapılmaya başlanmış ve toplam varlıklar içerisinde yabancı varlıkların payı giderek artmıştır. Yabancı varlıklarda görülen kontrolsüz artış nedeniyle 1990 yılından sonra bir para programı uygulanamamış, Türk Lirasının değerlendirilmesini bir ölçüde hafifletmek ve ani sermaye çıkışlarının makroekonomik dengeleri bozmaması için Merkez Bankası döviz rezervlerini artırmak zorunda bırakılmış, rezervleri yüksek tutmak ise parasal tabanı genişletmiştir. Parasal tabandaki genişlemenin enflasyonu yükseltmemesi için Merkez Bankasının piyasaya süreceği kağıtlarla sterilize edilmesini gerektirmiştir¹. Ancak sterilizasyon, sorunsuz

¹ Döviz müdahalesi yerli paranın değerini düşürmek amacıyla yapıldığında, yerli para karşılığında yabancı para alınmaktadır. Bu işlemler sırasında merkez bankası piyasaya yerli para vereceğinden para arzı artmaktadır. Benzer şekilde, döviz müdahalesi yerli paranın değerini artırmak amacıyla yapıldığında da yabancı para satılıp, karşılığında yerli para alındığından para arzı azaltılmaktadır. Sterilizasyon, Merkez Bankalarının, çeşitli nedenlerle ortaya çıkan para arzı artışlarının etkilerini dengelemek için yaptıkları açık piyasa işlemleridir. Örneğin, Merkez Bankası döviz satın aldığı zaman para arzındaki artışı menkul değer

işlememiş, faiz oranlarını ve kamu açıklarını artırıcı etki yapmıştır. Uygulama sonuçlarına bakıldığında parasal tabandaki artışın sterilize edilmesi yerine likiditenin, hazine kağıtlarıyla kamu tarafından kullanılması, faiz oranlarını yükseltmiştir (Yentürk, 2003: 282; 1997:138; Yeldan, 2004: 141).

Keynesyen teori, faiz oranlarının yükseltilmesi yatırımların maliyetini artıracığından, sermaye oluşumu için düşük faiz politikalarını önermektedir. Neoklasik teoriye göre de sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi sonucu faiz oranlarının yükseltilmesi, tasarrufların sermaye yetersizliği yaşayan ülkelere yönelmesini sağlamaktadır. McKinnon (1973) ve Shaw (1973) tarafından geliştirilen finansal liberalizasyon teorisine göre faiz oranları tasarruflar ve yatırımlar yoluyla ekonomik büyümeyi sağlamada etkili olmaktadır. Ekonomik büyüme için finansal liberalizasyona gidilmesi gerektiğini savunan McKinnon ve Shaw, gelişmekte olan ülkelerde uygulanan yüksek faiz oranlarının hızlı ekonomik büyüme için gerekli tasarruf arz ve talebini sağlayacağını, düşük reel faiz oranlarının ise sermaye çıkışına neden olarak tasarrufları azaltacağını savunmaktadırlar (Parasız, 2002: 349). Türk ekonomisinde, McKinnon ve Shaw ekolüne uygun olarak finansal anlamda dış piyasalarla bütünleşme 32 sayılı Karar'la gerçekleştirilmiştir. Bu karar, yurtdışı tasarrufların ülkeye çekilmesi noktasında finansal piyasaların dış piyasalarla eklemlenmesi adına döneminin en liberal özellikler taşıdığını söylemek mümkündür. Esasen bu kararı, 1983 tarihli 28 sayılı kararla başlayan ve 1984 tarihli 30 sayılı kararla devam eden kambiyo rejiminin serbestleştirme çabalarındaki en son aşama olarak değerlendirmek gerekir. Tüm bu çabalarla, Türkiye'de yerleşik gerçek ve tüzel kişilerin yurtdışından aynı ve nakdi kredi temin etmeleri serbest bırakılmış, yerleşiklerin döviz bulundurma, döviz kredisi alma, döviz ithali ve yurtdışına döviz ihracı önündeki sınırlandırmalar azaltılmış, özel sektör borçlanması daha rahat yapılabilir hale gelmiştir. Sıcak para girişleri için uygun koşullar oluşturan bu durum, 1990'lar boyunca dış borç birikim sürecine önemli ivmeler kazandırmıştır (Sarı, 2004: 53).

Bir ülkenin borçluluk durumunu gösteren dış borç stoku, kamu kesimi dış borçları, Merkez Bankası borçları ve özel sektörün dış borçlarından oluşmaktadır. Tablo: 2'de Türkiye'de dış finansal liberalleşme sonrası 1990–2010 dönemine ait dış borç stokuna ait alt kalemlerin gelişimi ve toplam borcun GSYİH'ya oranı gösterilmektedir. Dış finansal liberalleşmeye geçişin ardından Türkiye'nin dış borçlarında önemli artış yaşanmış, 1990 yılında toplam dış borçlar 52 milyar dolar iken 2000 yılında 118 milyar dolara yükselmiştir. Ekonomik krizin yaşandığı 2001 yılında 113 milyar dolara düştükten sonra, 2002 yılında 129 milyar dolara yükselen toplam dış borç stoku, 2003 yılında 144 milyar

satışıyla piyasadan çekmeye çalışır ve bu şekilde döviz piyasasına yapılmış müdahaleyi sterilize etmiş olur (Ağcaer, Dalgacı Kur Rejimi Altında Merkez Bankası Müdahalelerinin Etkinliği, Türkiye Üzerine Bir Çalışma 2003:8; TCMB Terimler Sözlüğü; 2011, http://www.tcmb.gov.tr/yeni/gen_sek/sozluk.htm#sterilizasyon).

dolara yükselmiştir. Bu dönemde Merkez Bankası dâhil kamu sektörü dış borç stoku %7 oranında, özel sektör orta ve uzun vadeli dış borç stoku ise finansal olmayan kuruluşların borçlarına bağlı olarak %5 oranında artmıştır. Toplam Dış Borç Stokunun yükselmesi, önemli bir ekonomik gösterge olarak değerlendirilmekle birlikte, dış borcu karşılama oranını ifade eden dış borç servisinin sağlıklı işlemesi en az borç stokunun miktarı kadar önem taşımaktadır. Öte yandan toplam dış borç stokunun içinde borcun faizi ve vade yapısı da borcun sürdürülebilirliğini etkilemektedir. Borç ödeme kapasitesine ilişkin önemli bir gösterge olan dış borç servisi oranı, 2003 yılında ihracat ve turizm gelirlerindeki artış ve dış borç servis miktarındaki azalma sonucu düşüş gözlenmiştir (TCMB, 2003: 15–74; Yalçın, 2005: 41). Ancak Türk lirasının değer kazanması, cari işlemler dengesinin açık vermesine neden olmuş, cari işlemler açığı ve rezerv artışını finanse etmek için dış kaynak kullanılmıştır.

2004 yılında toplam dış borç stoku 160 milyar dolar olup, bu borcun 32 milyar doları kısa vadeli; 128 milyar doları ise uzun vadeli. Kısa vadeli borcun 27 milyar doları özel sektöre, uzun vadeli borcun 73 milyar doları kamuya, 18 milyar doları Merkez Bankasına ve 37 milyar doları özel sektöre aittir. 2005 yılında kısa vadeli borçlardaki artış hızı devam ederek 38 milyar dolara ulaşmış, uzun vadeli borçlar ise 132 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Uzun vadeli borcun 68 milyar doları kamuya; 12 milyar doları Merkez Bankasına, 51 milyar doları ise özel sektöre ait olup, dış borç stokunun GSYİH'ya oranı da %35'e düşmüştür. 2006 yılında 207 milyar dolar olan dış borcun 42 milyar doları kısa, 165 milyar doları ise uzun vadeli. 2006 yılında da özel sektör borçları artmaya devam ederek kısa vadeli borcun 38 milyar doları özel sektöre aittir. Uzun vadeli borcun 69 milyar doları kamuya, 13 milyar doları Merkez Bankasına, 82 milyar doları ise özel sektöre aittir. 2007 yılında toplam dış borç stoku 249 milyar olup bu borcun 43 milyar doları kısa vadeli. Uzun vadeli borcun 71 milyar doları kamuya, 13 milyar doları Merkez Bankasına, 121 milyar doları ise özel sektöre aittir. 2008 yılında toplam dış borç stoku yükselmeye devam ederek 280 milyar dolara ulaşmış, bu borcun 47 milyar doları özel sektöre ait olmak üzere 53 milyar doları kısa vadeli, 227 milyar doları ise uzun vadeli. Uzun vadeli borcun 75 milyar doları kamuya, 12 milyar doları Merkez Bankasına ait olup, özel sektörün borçları ise daha önceki yıllarda olduğu gibi artarak 140 milyar dolara ulaşmıştır. 2009 yılında küresel finansal krizin etkisiyle toplam dış borç stoku 268 milyara düşmüş, bu borcun 49 milyar doları kısa vadeli, 219 milyar doları ise uzun vadeli. Kısa vadeli borcun 44 milyar doları özel sektöre aittir. Uzun vadeli borcun 79 milyar doları kamuya, 11 milyar doları Merkez Bankasına, 127 milyar doları ise özel sektöre aittir (Hazine Müsteşarlığı, 2011: 30–32). 2009 yılında özel sektör borçlarının toplam dış borç stoku içerisindeki payı yaklaşık olarak %64 ve kamu kesimi borçlarının payı %30,8 olarak gerçekleşmiştir. 2010 yılında ise GSYİH'daki artış nedeniyle toplam dış borç stokunun GSYİH'ya oranı %39,5'e düşmüştür. İncelenen dönem içerisinde Türkiye'de dış borçlar dolar cinsinden yaklaşık altı kat artmıştır.

Tablo: 2'de 1990–2010 yılları arasında Türkiye'de dış borçların alıcılara göre dağılımı gösterilmektedir. Tablo: 2'deki verileri bir bütün olarak değerlendirdiğimizde dış finansal liberalleşmeye geçtikten sonra 2001 yılına kadar Türkiye'de bir yandan dış borçlar artarken diğer yandan Dış Borç/GSYİH oranının arttığı görülür. 2001 yılından sonra dış borç stoku sayısal olarak artsa da ekonomik büyüme hızının, dış borç artış hızından yüksek olması nedeniyle Dış Borç/GSYİH oranının düştüğü görülmektedir. Ekonomik büyüme arttıkça bu oranın azalması beklenen bir durumdur. Türk ekonomisinde Dış Borç Stoku/GSYİH oranı ile ekonomik büyüme arasında yakın bir ilişki olduğunu söylemek mümkündür. Dış Borç/GSYİH oranının yüksek olduğu 1994, 1999 ve 2001 yıllarında ekonomi küçülmüş, 2002 yılından itibaren Dış Borç /GSYİH oranında meydana gelen düşüşler ile birlikte, ekonomik büyüme yükselmiştir. Global mali krizin etkilerini iyice hissettirdiği 2009 yılı bir yana bırakılırsa Türk ekonomisinde 2002–2008 yılları arasında yaklaşık olarak ortalama %6'lık bir büyüme gerçekleşmiştir. Bu dönemde büyüme oranlarındaki yükselmenin özel sektör borçlanması ile yakından ilişkili olduğu söylenebilir (Karagöl, 2010: 21–22).

Tablo: 2
1990–2010 Döneminde Türkiye'de Dış Borç Stoku (Milyon \$)

Yıllar	Kamu Kesimi	TCMB	Özel Kesim	Toplam Dış Borçlar	GSYİH	Dış Borç/ GSYİH	Dış Borç Faizi
1990	33,204	7,479	1,798	51,990	200,555	34,5	3,264
1991	34,970	6,650	2,252	52,990	200,502	35,3	3,440
1992	36,111	6,150	3,184	58,105	210,584	36,7	3,439
1993	39,597	6,618	5,968	70,716	238,377	39,6	3,574
1994	41,686	8,941	6,144	68,081	176,955	51,5	3,923
1995	41,564	11,170	7,619	76,054	225,941	43,5	4,303
1996	40,016	11,389	10,733	79,210	243,412	44,1	4,200
1997	38,857	10,868	16,812	84,227	253,706	43,3	4,558
1998	39,891	12,073	23,680	96,418	270,947	40,6	4,823
1999	42,385	10,312	27,367	102,983	247,544	53,1	5,450
2000	47,803	13,429	29,153	118,602	265,384	50,1	6,299
2001	46,287	23,753	27,667	113,592	196,736	76,9	7,134
2002	64,534	22,003	42,987	129,523	230,494	56,2	6,402
2003	70,844	24,373	48,875	144,067	304,901	47,3	6,987
2004	75,668	21,410	63,902	160,977	390,387	41,2	7,148
2005	70,411	15,425	83,895	169,832	481,497	35,3	8,034
2006	71,587	15,628	120,328	207,761	526,429	39,5	8,556
2007	73,524	15,860	160,060	249,425	648,754	38,4	10,110
2008	71,285	14,066	188,318	280,444	741,792	37,8	11,347
2009	83,454	13,305	172,007	268,764	617,611	43,6	9,876
2010	88,923	11,827	189,601	290,350	734,177	39,5	8,325

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, Çeşitli Yıllar Kamu Borç Yönetim Raporlarından Tarafımızca Hazırlanmıştır, <<http://www.hazine.gov.tr>>.

Tablo: 2’de dikkati çeken diğer bir nokta, 1990’lı yıllarda kamu kesimi borçları özel sektör borçlarından daha az iken, 1995 yılından itibaren durağan hale gelmiş, bu tarihten itibaren özel sektör borçları hızlı bir biçimde yükselmiştir. İlk defa 2005 yılında özel kesim borçları kamu kesiminin borçlarını geçmiştir; 2010 yılına gelindiğinde özel sektörün borçları, kamu kesiminin borçlarının yaklaşık iki katına ulaşmıştır. İncelenen dönem içerisinde özellikle bankacılık sektörünün yurtdışından temin ettiği krediler, özel sektörün borçluluk oranının yükselmesine neden olmaktadır. Kamunun borçluluk oranının yüksek olması nedeniyle yurtiçi piyasalardan yüksek maliyetli fonlar yerine, özel sektör fon temini için dış piyasalara yönelmiştir. Ancak kredi maliyetlerinin yüksekliği nedeniyle, kullanılan kredi miktarı sınırlı kalmıştır. Bu durum 2000’li yılların ortalarından sonra tersine dönmüş, ekonomik aktivitede düzelme ile birlikte özel sektör yurt dışından düşük faizle kredi temin etmiş, bu kesim için yurtdışından borçlanmak daha kolay olmuştur. Özel sektör borçlarının döviz cinsinden yapılması ve kısa vadeli oluşu 1994 ve 2000–2001 krizlerinde olduğu gibi ani sermaye çıkışlarına neden olmakta ve ekonomik krize neden olmaktadır. Ani sermaye çıkışları 1994 Meksika ve 1997 Güneydoğu Asya krizlerinde olduğu gibi ülke parasının büyük oranda değer kaybetmesi, ithal girdi kullanan sektörlerde döviz cinsinden borçlanan şirketleri kur riskine maruz bırakarak makroekonomik dengesizliğe neden olmaktadır (Özmen ve Yalçın, 2007: 18; Karagöl, 2010: 14).

Toplam dış borç stokunun vadelerine ve kullanımına göre dağılımını gösteren Tablo: 3’de görüleceği üzere, 1980 yılında kısa vadeli borçların toplam borç stoku içindeki payı %10 düzeyinde iken, 1990 yılına kadar sürekli artış göstererek %18’e yükselmiştir (DPT, 2001: 57). Sonraki yıllarda sürekli artış gösteren bu oran, kriz nedeniyle 2001 yılında %14’e, 2002 yılında ise %12’ye düşmüştür. Toplam borç stoku içinde kısa vadeli borçların payı 2004 yılında %20’ye çıkmış, 2007 yılında %17’ye gerilemesine rağmen, küresel ekonomik kriz nedeniyle 2009 yılında %19’a 2010 yılında ise %27’ye yükselmiştir. Özellikle ara ve yatırım malları ithalatının artması bir yandan cari açığı artırırken, bu açığın finansmanı için yabancı sermaye ve dış borçlanmaya gidilmesi, özel sektörün yurt dışına olan borçlarını artırmaktadır.

Tablo: 3’de görüleceği üzere özel sektörün 1990 yılında dış borçlar içindeki payı %14 iken 1995 yılına kadar sürekli azalmış, 1996 yılından itibaren artmaya başlamıştır. 2000 yılından sonra daha da artmış, 2010 yılında 189 milyar dolar olan özel sektör borçlarının toplam dış borç stoku içerisindeki payı %65’e yükselmiştir. 2010 yılında kamu kesiminin 88 milyar dolarlık borcu ile borç stokunun %30’unu oluşturmuş, Merkez Bankasının payı ise 2010 yılında %4’e düşmüştür.

Özetle dış finansal liberalleşme sonrası Türkiye’de toplam dış borç stoku artarken dış borç stoku içinde kamu borcundaki artış hızı yavaşlamış, Merkez Bankasının dış borç stoku azalmaya başlamıştır. Buna rağmen özel kesimin dış borç stoku ile birlikte dış borç yükü de artmıştır. Özellikle ticari bankaların kısa vadeli borçları bu dönemde hızlı

bir biçimde artmıştır. Özel sektör yurtdışından temin ettiği kaynakları verimli kullansa bile dış borçlanmanın bu hızla devam etmesi ekonomiyi dış şoklara açık hale getirmektedir.

Tablo: 3
1990–2010 Dönemi Dış Borç Stokunun Kullanıcı ve Vadeye Göre Dağılımı (%)

Yıllar	Vadelerine Göre Dış Borç Stoku		Kullanıcılara Göre Dış Borç Stoku		
	Kısa Vadeli	Uzun Vadeli	Kamu Kesimi	Özel Kesim	TCMB
1990	18,2	81,8	63,8	14,3	21,9
1991	17,2	82,8	65,9	12,5	21,6
1992	21,7	78,3	62,1	10,5	27,4
1993	26,2	73,8	55,9	9,3	34,8
1994	16,6	83,4	26,3	5,9	67,8
1995	20,6	79,4	34,4	6,4	59,2
1996	21,5	78,5	39,1	13,5	42,9
1997	21,0	79,0	45,3	7,3	47,4
1998	21,5	78,5	56,5	8,4	35,1
1999	22,2	77,8	60,5	9,2	30,3
2000	24,5	75,5	41,8	46,1	12,0
2001	14,4	85,6	41,5	37,1	21,4
2002	12,7	87,3	49,8	33,2	17,0
2003	16,0	84,0	49,2	33,9	16,9
2004	20,0	80,0	47,0	39,7	13,3
2005	22,6	77,4	41,5	49,4	9,1
2006	20,5	79,5	34,5	58,0	7,6
2007	17,3	82,7	29,5	64,2	6,3
2008	18,2	81,8	28,2	66,7	5,1
2009	19,2	80,8	30,8	64,3	4,9
2010	27,1	72,9	30,6	65,3	4,1

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, Çeşitli Yıllar Kamu Borç Yönetim Raporlarından Tarafımızca Hazırlanmıştır, <<http://www.hazine.gov.tr>>.

4. Borçluluk Kriterleri Açısından Türkiye'nin Dış Borçları

Ülkelerin dış borçlanma kapasitelerini ölçmede çeşitli kriterler geliştirilmiştir. Bu kriterler aynı zamanda o ülkenin çok borçlu olup olmadığını, borç servisini yerine getirip getirmeyeceğinin de göstermektedir. Bunlardan ilki brüt borç stokunun GSYİH'ya, özellikle de kısa vadeli borcun GSYİH'ya oranıdır. Her iki oranın da yüksek olması dış borçlanmada risk primini artırmakta, yabancı yatırımcılar yeni borç verirken, o ülkeden daha yüksek faiz talep etmektedirler. (Erkılıç, 2006: 9). Brüt Borç Stoku/GSYİH oranının %50'nin üzerinde olması o ülkenin çok borçlu olduğunu, %30 ile %50 arasında olması ise orta derecede borçlu olduğunu göstermektedir. Türkiye'nin dış borç stokunun GSYİH'ya oranı belirli dönemlerde %50'nin üzerine çıksa da genel olarak bu oranın altında

seyretmiştir. Ancak brüt borç stokunun GSYİH'ya oranının tek başına dikkate alınması kreditorler tarafından çoğu zaman yeterli görülmemekte, diğer finansal göstergeler de dikkate alınmaktadır. Bu oranlardan ilki net borç stokunun GSYİH'ya oranıdır. Türkiye'de 2000 yılında %38,4 olan Net Borç Stoku/GSYİH oranı 2010 yılında %23'e gerilemiştir. Yine 2002 yılında %61 olan Kamu Net Borç Stoku/GSYİH oranı 2010 yılında %28'e düşmüştür. Öte yandan dış borç stokunun büyüklüğü kadar borcun ödenebilirliğini ölçmede kullanılan diğer bir gösterge Dış Borç Faizi/GSYİH oranıdır. Bu oran 1990 yılında %1,6 iken 2001 yılına kadar sürekli yükselmiş; 2002 yılında %2,8'e yükselmiş, reel faiz oranlarının düşmesi nedeniyle 2009 yılında %1,7'ye, 2010 yılında %1,1'e gerilemiştir (Hazine Müsteşarlığı, 2011: 1–40). Türkiye'nin Dış Borç Faizi/GSYİH oranı düşmesine rağmen dış borçlar için ödenen faizler her geçen gün artarak dış borç faizi olarak yurt dışına önemli ölçüde kaynak transferi yapılmaktadır. 2002 yılında 6,4 milyar dolar olan Türkiye'nin kamu ve özel sektör dış borçları için ödenen faiz miktarı 2008 yılında 11,8 milyar dolara kadar yükselmiş, 2009'da ise 11 milyar doları geçmiştir. Türkiye 2008 yılında ihracat gelirlerinin yaklaşık %9'u kadar dış borç faiz ödemiş, 2009'da bu oran yüzde %10'un üstüne çıkmıştır (Oskay, 2010: 68).

Ülkenin dış borç stoku kadar bu borcun geri ödeme gücü de önemlidir. Her şeyden önce ülkelerin dış borçlarını ödeyebilme kabiliyeti döviz elde etme yeteneğine bağlıdır. Yüksek Dış Borç Servisi / İhracat oranı, borç ödeme kabiliyetinin yüksekliği ile birlikte ekonomideki dışa açıklığın da göstergesidir. Bu oran için kritik bir sınır belirlenmemiş, her ülkenin makroekonomik koşullarına bağlı olarak oranının değişebileceği öngörülmüştür. Türkiye'de 2002 yılında 80 olan Dış Borç Servisi / İhracat oranı 2007 yılında 45 ve 2009 yılında küresel finansal krizin etkisiyle 56 olarak gerçekleşmiştir (Karagöl, 2010: 25). Öte yandan toplam dış borç stokunun ihracata oranı da bu bağlamda dikkate alınan bir borçluluk kriteridir. Bu oranın %165–275 arası olması halinde ülke orta derece borçlu, kritik sınır olan %275'in üzerinde olması ülkenin çok borçlu olduğunu göstermektedir. Tablo: 4'de görüleceği gibi Türkiye'de dış finansal liberalleşmeye geçiş sonrasında 2003 yılına kadar bu oran kritik sınırın üzerinde gerçekleşmiştir. 2003 yılından sonra dış borçlarda artış yaşansa da ihracattaki artış, dış borç stokunun ihracata oranının düşmesine neden olmaktadır.

Borç kapasitesinin ölçülmesinde kriz göstergesi olarak da kabul edilen diğer bir oran kısa vadeli borçların döviz rezervlerine oranıdır (Furman ve diğerleri, 1998; Rodrik ve Valesco, 1999). Her şeyden önce ülkenin likiditesi hakkında bilgi veren bu oranın büyüklüğü ülkenin diğer makro ekonomik problemleri etkilemesi bakımından da önemli bir göstergedir. Yabancı yatırımcıların da dikkate aldıkları bu oranın yüksek olması, ülkenin uzun vadeli fon ihtiyaçlarının kısa vadeli enstrümanlarla finanse etmesi anlamına da gelir (Sarı, 2004: 8–9).

1990 yılında Türkiye'nin uluslararası rezervleri, kısa vadeli borç stokunun %80'ini karşılarken, kısa vadeli borçların artması sonucunda 1993 yılında, %42'ye inmiş,

1994 yılında kısa vadeli borçların azalmasıyla uluslararası rezervler, kısa vadeli borçların %76'sını karşılayabilecek konuma gelmiştir (DPT,2001: 56). 1995 yılında bu oran %88'e, 1996 yılında %103'e,1997 yılında ise %110'a yükselmiştir. 2000 yılında %80'e düşen bu oran 2001 yılında %120'ye yükselmiş, 2002 yılından sonra dalgalı bir seyir göstererek 2009 yılında Türkiye uluslar arası rezervleri ile kısa vadeli borcunun %150'sini karşılayacak duruma gelmiştir. Türk ekonomisinin borçluluk durumunu bu rasyoyu dikkate alarak değerlendirdiğimizde kısa vadeli borçlar yükselse de, uluslar arası rezervleri ile bu borçları karşılayabilecek konumda olduğunu söyleyebiliriz. Ancak günümüz ekonomik koşullarında hangi finansal varlığın kısa vadeli hangisinin uzun vadeli olduğunu tespit etmek çok da kolay olamamaktadır. Uzun vadeli gibi görünüp kısa vadeli hale gelen fonların bulunduğu dikkate alındığında yine de bu oranı temkinli yorumlamak gerekmektedir.

Tablo: 4
Dış Finansal Liberalleşme Sonrası Dış Borç Göstergeleri (1990–2010)

Yıllar	Dış Borç Stoku/İhracat (FOB)	Dış Borç Servisi / GSYH	Dış Borç Servisi / İhracat (FOB)	Faiz/ GSYH	TCMB Rezervler/Dış Borç Stoku	TCMB Rezervler/ KVB	TCMB Rezervler/İthalat (CIF)	Cari İşlemler Dengesi/TCMB Rezervler
1990	404	3,6	56	1,6	14	78	-33	-35
1991	394	3,8	55	1,7	12	70	-30	3,9
1992	398	4,1	59	1,6	13	60	-33	-12
1993	459	3,5	53	1,5	10	41	-26	-83
1994	379	5,6	55	2,2	12	76	-36	30
1995	351	5,3	55	1,9	18	88	-38	-17
1996	341	4,7	49	1,7	22	103	-40	-13
1997	321	4,9	47	1,8	23	110	-40	-13
1998	357	6,1	61	1,8	21	99	-45	9
1999	387	7,4	68	2,2	23	105	-59	-3
2000	427	8,3	79	2,4	19	81	-42	-42
2001	362	12,5	78	3,6	17	120	-47	19
2002	359	12,5	80	2,8	21	170	-54	-2
2003	304	9,1	58	2,3	24	152	-50	-21
2004	254	7,8	48	1,8	23	116	-38	-38
2005	231	7,6	50	1,7	30	137	-44	-42
2006	243	7,6	46	1,8	30	148	-45	-50
2007	232	7,5	45	1,7	30	177	-44	-50
2008	209	7,2	40	1,6	26	147	-36	-56
2009	262	9,4	56	1,7	27	150	-53	-18
2010	254	7,5	48	1,1	29	109	46	-56

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, Hazine İstatistik Yıllığı 2009; Borç Göstergeleri, 2011, s. 32, <<http://www.hazine.gov.tr/>>, 12.05.2011.

Bir ülkenin uluslararası rezervleri ile dış borçların ne kadarını ödeyebildiğini gösteren uluslararası rezervlerin toplam borç stokuna oranının düşmesi, ülkenin uluslararası rezervleri ile dış borçlarının giderek daha küçük bir bölümünü karşıladığını gösterir ve ülkenin borç ödeme kapasitesi açısından olumsuz bir gelişme olarak değerlendirilir. Türkiye'nin uluslararası rezervlerinin dış borçları karşılama oranının oldukça düşük düzeyde kaldığı; 1990 yılında Türkiye, uluslararası rezervleri ile toplam borç stokunun %15'ini karşılarken, 1993 yılında %11'ini karşılamıştır. 1993 yılından sonra bu oran yükselmeye başlamış, 1997 yılında uluslararası rezervler toplam borç stokunun %18'ini karşılarken, 1999 yılında bu oran %22'ye yükselmiş, 2000 yılında %19'a, 2001 krizinde ise %17'ye gerilemiştir. 2002 yılından 2008 yılına kadar yükselerek %30'a çıkmış, 2009'da %27'ye düşmüştür.

Türkiye'de AB ile tam üyelik müzakerelerinin devam ettiği dönemde Maastricht Kriterlerine göre AB tanımlı genel yönetim nominal borç stoku kriterleri de önemli bir değerlendirme ölçütü haline gelmiştir. 2002 yılında AB tanımlı borç stoku %73 iken 2004 yılından itibaren Euro bölgesi için eşik sınır olan %60'ın altına düşerek ele alınan dönem içerisinde azalarak 2010 yılında %41'e gerilemiştir (Hazine Müsteşarlığı, 2009: 67; 2011: 36).

5. Genel Değerlendirme ve Sonuç

Dış borç, ekonomik bir olgu gibi gözükse de, ülke içinde siyasi ve toplumsal ilişkileri etkilemekte, borç veren ülke veya finans kuruluşlarının yönlendirme çabaları, borç alan ülkenin ulusal bağımsızlığını tehdit ederken, bağımsız makroekonomik politikalarının uygulanmasını engelleyen bir mekanizma olarak ortaya çıkmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerde düşük ihracat düzeyi ve yurtiçi tasarrufların yetersizliği sermaye birikiminin oluşmasını engellemektedir. Bu tür ülkelerin yurtiçi kaynakları ekonomik büyümelerini finanse edemeyince yabancı sermaye ve/veya dış borç şeklindeki yurtdışı kaynaklara yöneldikleri görülmüştür. Dönemler itibariyle, bu kaynakların hangisinin kullanılacağı bir tercih olmaktan çıkıp zorunluluk haline gelmekle birlikte, genel ekonomi üzerindeki etkilerini dikkate alan borçlanma politikalarının tercih edilmesi, dış kaynakların sürdürülebilirliği açısından büyük önem taşımaktadır. Yabancı kaynağın hangi türü olursa olsun bu ülkelerin dış finansman bulmadan ekonomik kalkınmalarını gerçekleştirmeleri mümkün gözükmemektedir. Öte yandan sağlanan dış kaynak ekonomik büyümeyi finanse etse bile bu ülkelerin ulusal para birimleri cinsinden borçlanamaları kur riskini ortaya çıkarmaktadır.

Türkiye'de dönemler itibariyle farklı ekonomi politikaları uygulanmasına rağmen, dış borç sorunu her dönemde Türk ekonomisinin kronik sorunlarından biridir. 1980'li yıllardan itibaren yükselmeye başlayan dış borçların, 1989 yılında yürürlüğe konulan 32

sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile sermaye hareketlerini tamamen serbestleştiren Türkiye'nin, dış borç stoku sürekli yükselmiştir. Dış borçlardaki sayısal artışın yanında, yapısında da değişimler olmuş, 1990'lı yıllardan itibaren alınan borçlar kamu kesimi açıklarını finanse etmek yerine, özel sektör yatırımlarını finanse ettiği görülmüştür. Gelenen noktada makroekonomik istikrarsızlığa yol açmaması için dış borç stokunun, vade ve faiz yapısı nedeniyle sürdürülebilirliği tartışılmaya başlanmıştır.

1980 öncesi artan döviz ihtiyacı, ödemeler bilançosu açıklarının yükselmesi, bütçe açıkları, siyasi istikrarsızlık ve baskı altında tutulan finansal piyasalar, 1980 yılından sonra ekonominin dışa açılmasıyla, ihracatın artırılması, fiyat kontrollerinin kaldırılması, faiz oranları ve döviz kurlarının aşamalı bir biçimde serbest bırakılması, Türkiye ekonomisinde yapısal bir dönüşüme neden olmuştur. 1980 yılından itibaren başlanan finansal piyasalarla ilgili düzenlemeler 1989 yılında son bulmuş, dış finansal liberalleşme sonrasında dış borçlar katlanarak artmaya devam etmiştir. Türkiye ekonomisinde, 1989 yılında, finansal piyasalarda rekabetçi bir ortam sağlanmadan dış finansal liberalleşmeye gidilmesiyle, yabancı sermaye akımları tamamen serbest bırakılmış, karardan sonra Türkiye'ye yönelik kısa vadeli sermaye girişlerinde artış yaşanmıştır. Yurtdışı sermaye girişleri reel faiz oranlarının düşmemesini gerektirmiş, faiz oranlarının yükselmesi yabancı yatırımcı için arbitraj alanı oluştururken, yurtiçinde özel sektör borç verilebilir fonlar piyasasının dışına itilmiş ve ekonomi dış borca bağımlı hale gelmiştir.

Kabul etmek gerekir ki Türkiye'nin yüksek dış borç stoku kısa vadeli bir olgu değildir. Önceleri kamu bankalarının görev zararları, KİT ve sosyal güvenlik açıkları nedeniyle başvuru iç borçların maliyetinin yükselmesi, dış borç stokunu artırmıştır. Dış borç stoku ile birlikte Dış Borç/GSYİH oranı da artmış, 2001 yılından sonra dış borç stoku sayısal olarak artsa da ekonomik büyüme hızının yüksek olması nedeniyle bu oran düşmüştür. Örneğin 1990 yılında Dış Borç/GSYİH oranı %34 iken, 2001 yılına kadar sürekli artarak %76'ya ulaşmış, 2001 yılından sonra bu oran azalmaya başlamış, 2010 yılında %39'a düşmüştür.

Türkiye'de dış borç stokundaki artışa rağmen Dünya Bankası ve IMF tarafından önerilen dış borçluluk kriterleri dikkate alındığında Türkiye'nin çok borçlu bir ülke olmadığı iddia edilebilir. Ancak hangi düzeyde dış borcun ne zaman sorun olacağı borcun büyüklüğü kadar, hangi amaçlar için kullanıldığına ve ülkenin içinde bulunduğu ekonomik faktörlere de bağlıdır. Örneğin para ve maliye politikalarından taviz verilmemesi ve cari açığın özel sektöre ait kısa vadeli borçlanma yerine uzun vadeli borçlanma yoluyla ve Doğrudan Yabancı Yatırımlarla finanse edilmesi dış borcun sürdürülebilirliğine katkı yapmaktadır.

Özetle dış finansal liberalleşme ile birlikte Türkiye'nin toplam dış borç stoku giderek yükselmiştir. Ancak dış borç stoku içinde kamu kesimi ve Merkez Bankasının payı

azalırken, özel kesimin, payı artmıştır. Özel kesim bu kaynakları finansal kesime yönlendirmek yerine daha verimli olan reel kesime yönlendirdiğinde, dış borcun verimliliği artsa da dış borç stokunun yükselmesi ekonomiyi dış şoklara karşı daha hassas konuma getirmektedir. Uzun vadede dış borç konusunda nihai çözüm, kamu harcamalarının borçlanma yerine vergi gelirleri ile finanse edilmesi, ihracat ve diğer döviz kazandırıcı işlemlerin ve yurtiçi tasarrufların artırılması ile mümkün olmaktadır.

Kaynakça

- Ateş, G. (2002), *Borç Yönetim Ofisi ve Türkiye Uygulaması Üzerine Bir Çalışma*, Hazine Müsteşarlığı- Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü.
- Bal, H. (1998), *Gelişme Sürecinde Dış Finansman Kullanımı ve Türkiye*, Ankara: Hazine Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü.
- Cankay, L. (1993), “Türkiye’de Dış Borçların Gelişimi”, *İktisat İşletme ve Finans Dergisi*, 83, 40–47.
- Devlet Planlama Teşkilatı (1990), *Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı: 1990–1994*, Ankara: DPT.
- Devlet Planlama Teşkilatı (2001), *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Borçlanma*, Ankara: İç ve Dış Borç Yönetimi Özel İhtisas Komisyon Raporu.
- Eichengreen, B. ve R. Hausmann (1999), “Exchange Rates and Financial Fragility”, *NBER Working Papers 7418*, National Bureau of Economic Research, Cambridge Mass.
- Eichengreen, B., R. Hausmann, U. Panizza (2003), *The Mystery of Original Sin*, <<http://emlab.berkeley.edu/users/eichengr/research/osmysteryaug21-03.pdf>>, 13.03.2010.
- Erkılıç, S. (2006), “Türkiye’de Cari Açığın Belirleyicileri”, *TCMB Uzmanlık Yeterlik Tezi*, Ankara.
- Evgin, Tülay (2000), “Dünden Bugüne Dış Borçlarımız”, *HDTM Araştırma ve İnceleme Dizisi*, No: 26.
- Furman, J. ve E.J. Stiglitz (1998), *Economic Crises: Evidence and Insights From East Asia*, Brookings Papers on Economic Activity, Business Source Corporate.
- Gençay, O. (2007), “Finansal Dolarizasyon ve Finansal İstikrar Arasındaki İlişki: Türkiye Değerlendirmesi”, *TCMB Uzmanlık Yeterlik Tezi*, Şubat, Ankara.
- Gürdal, T. ve F. Yardımcıoğlu (2005), “Türkiye’de Faizdışı Fazlanın Gelişimi ve Ekonomik Etkileri Açısından Değerlendirilmesi”, *Sayıştay Dergisi*, 58, 21–39.
- Hausmann, R. ve U. Panizza (2003), “The Determinants of Original Sin: An empirical Investigation”, *Journal of International Money and Finance*, 200, 957–90.
- İTO (1989), *Kamu İç Borçlanmasının Kamu Dışı Kesimler için Kullanılabilir Kaynaklar Üzerindeki Etkisi*, İstanbul Ticaret Odası Yayını, İstanbul.
- Hazine Müsteşarlığı (2009), *Hazine İstatistik Yıllığı*.

- Hazine Müsteşarlığı (2011), *Kamu Borç Yönetimi Raporları ve Borç İstatistikleri*.
- Hazine Müsteşarlığı (2011), *Borç Göstergeleri*,
<http://www.hazine.gov.tr/irj/go/km/docs/documents/Hazine%20Web/%C4%B0statistikler/Borc_Gostergeleri_Sunumu/borc_gostergeleri.pdf>, 05.05.2011.
- Karagöl, E.T. (2010), *Geçmişten Günümüze Türkiye'de Dış Borçlar*, Seta Analiz- Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, 26.
- Karluk S.R. (2002), *Türkiye Ekonomisi, Tarihsel Gelişim Yapısal ve Sosyal Değişim*, 7. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul.
- Koçak, A. (2009), "Küresel Dönemde Türkiye'nin Borç Yapısındaki Dönüşüm", *Maliye Dergisi*, 157, 65–84.
- Obstfeld, M. (1998), "The Global Capital Market: Benefactor or Menace?", *National Bureau of Economic Research Working Paper No:6559*, <<http://www.nber.org/papers/w6559>>, 02.04.2011.
- Oskay, C. (2010), "Türkiye'de Dış Borçlar ve Avrupa Borç Krizinin Olası Yansıması Üzerine Bir Değerlendirme", *Bütçe Dünyası Dergisi*, 34(2), 58–75.
- Özmen, E. ve C. Yalçın (2007), *Küresel Finansal Riskler Karşısında Türkiye'de Reel Sektör Finansal Yapısı ve Borç Dolarizasyonu*, TCMB Araştırma ve Para Politikası Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Kepenek, Y. ve N. Yentürk (2005), *Türkiye Ekonomisi*, 19.Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- McKinnon, R.I. (1973), *Money and Capital in Economic Development*, Washington, DC: The Brookings Institution.
- Parasız, İ. (2002), *Enflasyon, Kriz, Ayarlamalar*, Ezgi Kitabevi, Bursa.
- Rodrik, D & A. Velasco (1999). "Short Term Capital Flows", *NBER Working Paper Series*, 7364, National Bureau of Economic.
- Takım, A. (2008), "Yabancı Sermaye Hareketlerinin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri, Türkiye Üzerine Bir Uygulama: 1992–2006", Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Erzurum.
- Takım, A. (2011), "Cumhuriyetten Günümüze Türkiye'de Uygulanan Kambiyo Rejimi", *Ekev Akademi Dergisi*, 15(46), 339–356.
- Tezel, Y.S. (2002), *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923–1950)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 5. Baskı, İstanbul.
- TCMB (2001), "Türkiye Ekonomisindeki Gelişmeler ve Para Politikası", *Yıllık Rapor*, <http://www.tcmb.gov.tr/research/yillik/01turkce/bolum_II2001.pdf>, 14.03.2011.
- TCMB (2003), "Türkiye Ekonomisindeki Gelişmeler", *Yıllık Rapor*, <<http://www.tcmb.gov.tr/research/yillik/03turkce/yraporxyeni.html>>, 09.02.2011.
- TCMB (2002), *Küreselleşmenin Türkiye Ekonomisine Etkileri*, <<http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/kitaplar/kuresel.pdf>>, 23.01.2011.

- TCMB (2006), *Finansal İstikrar Raporu-Aralık 2006*,
<<http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/finist/finist3.php>>, 15.02.2011.
- TCMB (2007), *Finansal İstikrar Raporu-Kasım 2007*,
<<http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/finist/finist5.php>>, 05.03.2011.
- TCMB, (2006), *Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Bilançosu, Açıklamalar, Rasyolar ve Para Politikası Yansımaları*,
<<http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/kitaplar/tcmbbilancokitabi.pdf>>, 10.02.2011.
- TCMB, *Terimler Sözlüğü*, <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/gen_sek/sozluk.htm#sterilizasyon/>,
25.04.2011.
- TCMB (2010), *Finansal İstikrar Raporu, Mayıs*,
<<http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/finist/finist10.php>>, 12.03.2011.
- Sarı, M. (2004), “Dış Borç Yönetimi ve Türkiye Uygulamaları”, *TCMB Uzmanlık Yeterlik Tezi*, Ankara.
- Sönmez, S. (2008), “Türkiye’de Devlet İç Borçlanmasının İşlevi ve Gelişimi”, *Çeşitli Yönleriyle Cumhuriyetin 85. Yılında Türkiye Ekonomisi*, Editör: Gülen Elmas Arslan, 255–280.
- Sönmez, S. (2003), *Türk İktisat Politikalarındaki Çıpa: Dış Borçlanma*, İktisat Üzerine Yazılar II, İktisadi Kalkınma Kriz ve İstikrar, İletişim Yayınları, 2.Baskı, İstanbul.
- Uygur, E. (2001), “Enflasyon, Para ve Mali Baskı: İktisat Politikasında Geri Kalmışlık”, *İktisat, İşletme Finans Dergisi*, Yıl: 16(189), 7–23.
- Yalçın, E. (2005), “İktisadi Büyüme ve Dış Krediler: Ampirik Bir Çalışma”, *TCMB Uzmanlık Yeterlik Tezi*, Ankara.
- Yentürk, N. (2003), *Finansal Sermaye Akımlarının Yatırımlar Üzerindeki Etkileri, Körlerin Yürüyüşü, Türkiye Ekonomisi ve 1990 Sonrası Krizler*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Yentürk, N. (1997), “Finansal Serbestlik ve Makroekonomik Dengeler Üzerindeki Etkileri”, *Ekonomik Yaklaşım*, Cilt: 8, Sayı: 2, Kış, 131–156.
- Yeldan, E. (2004), *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi Bölüşüm, Birikim ve Büyüme*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Yüksel, N. (1990), “Türkiye’de Konsolidasyon (Tahkim Kanunları)”, *Devlet Bütçe Uzmanlığı Araştırma Raporu*, Maliye ve Gümrük Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, Ankara.

Türkiye’de e-Devlet: İl Düzeyinde Bir Analiz

Uysal KERMAN
uysalkerman@sdu.edu.tr

Yakup ALTAN
yakupaltan@sdu.edu.tr

Mehmet AKTEL
mehmetaktel@sdu.edu.tr

Oğuzhan ÖZALTIN
oguzhanozaltin@sdu.edu.tr

e-Government in Turkey: An Analysis of Provincial Level

Abstract

In this study, functionality of governorate, municipality and special provincial administration web sites are analyzed in terms of e-government practices. Within this framework, fulfillment percentage of “main criteria” expressed with the “attractiveness, navigation, services for citizens, transparency, services for tourists, plans and projects, information about administrators, bond between local entrepreneurship and NGO, passive S2C, passive C2S, active S2C, active C2S, tasks and responsibilities” titles and correspondingly “sub-criteria” by web sites are calculated. Emerging findings show that web sites are sufficient in terms of providing information, however, they also indicate that the goals of public services which are to run the services simple, fast, with low cost, without interruption and to maintain it safely in an electronic environment, which are also one of the purposes of e-government, could not entirely achieved by web sites.

Keywords : Public Administration, e-Government, Turkey, Municipality, Governorate, Special Provincial Administration.

JEL Classification Codes : O30, H70.

Özet

Çalışmada valilik, belediye ve il özel idare web sitelerinin işlevselliği e-devlet uygulamaları açısından analiz edilmekte ve yeterlilik düzeyleri ölçülmektedir. Bu kapsamda web sitelerinin çekicilik, yönlendirebilme, ilde yaşayanlara yönelik hizmetler, şeffaflık, turistlere yönelik hizmetler, plan ve projeler, yönetici bilgileri, yerel girişimcilik-sivil toplum bağı, pasif S2V, pasif V2S, eşanlı S2V, eşanlı V2S ve görev ve sorumluluklar başlıkları ile ifade edilen “ana ölçütleri” ve bunlara bağlı “alt ölçütleri” karşılama yüzdesi hesaplanmıştır. Ortaya çıkan bulgular, web sitelerinin bilgi verme açısından yeterli düzeyde olduklarını, ancak e-devletin amaçları arasında yer alan kamu hizmetlerinin elektronik ortamda basit, çabuk, düşük maliyetle, kesintisiz ve güvenli biçimde yürütülmesi amaçlarına yeterince ulaşamadıklarını göstermektedir.

Anahtar Sözcükler : Kamu Yönetimi, e-Devlet, Türkiye, Belediye, Valilik, İl Özel İdaresi.

1. Giriş

20. yüzyılın sonlarında ülkelerin ekonomik ve örgütsel yapılarının reform sürecine (Öktem, 2004: 140) tabi tutulmasıyla kamu yönetimleri etkin, verimli ve vatandaş odaklı olmaya yönelmiştir (Ulusoy & Karakurt, 2002: 133; Saygıhoğlu & Arı, 2003: 274-275). Aynı dönemde bilişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler, reform sürecini destekleyen bir faktör olarak e-devlet uygulamalarından yararlanmayı zorunlu kılmıştır (Parlak ve Sobacı, 2008: 231).

e-Devlet, kamu hizmetlerini sunan ve hizmetlerden yararlanan bireyler ve örgütler arasında kurulan karşılıklı ilişkinin (<https://www.turkiye.gov.tr>) elektronik ortamda, basit, çabuk, düşük maliyetle, kesintisiz ve güvenli biçimde yürütülmesidir (ICT for Government and Public Services, http://ec.europa.eu/information_society; Arifoğlu vd., 2002: 12; WB, 2009). e-Devlet uygulamalarıyla kamu kurum ve kuruluşları, özel sektör ve sivil toplum kuruluşları (Yıldız, 2003: 307; Nohutçu & Demirel, 2008; Yüçetürk, 2002: 145-146) arasında ilişki kurulmaktadır.

Kurulan ilişkinin sürdürülebilmesi için devlet, hem merkezi hem de yerel düzeyde gerekli bilişim teknolojileri ile ilgili alt yapıyı ve standartları oluşturmak zorundadır. Bu süreçte devletler yerel, bölgesel, ulusal ve ulus üstü yapılara, sayısal ağlara ve protokollere uyum çabası içerisinde girmektedir.

Uyum, devlette yeni yapıların kurulması kadar mevcut yapıların dönüşümüne de sebep olmuştur. Bu dönüşüm, bir yandan e-devletin amaçlarına hizmet ederken ve devletin yönetilmesinde kolaylık sağlarken, diğer yandan da öngörülemeyen yönetsel sorunlar ortaya çıkarma riski taşımaktadır.

Bilişim teknolojilerinin sağladığı avantajları kullanan 21. yüzyıl devleti; birey, toplum ve dünya ile hızlı, etkin, verimli ilişkiler geliştirmektedir. İlişkilerin geliştirilmesinde, sadece merkez örgütlerinin e-devlet başarısı yeterli olmayıp, başarının il düzeyine de yayılması gerekmektedir. Ulusal ve küresel düzeyde, kalkınma için önemli ölçeklerden biri kabul edilen il düzeyi, hem veri akışında hem de hizmet sunumunda dikkate alınmalıdır.

Bu çalışmada, Türkiye’deki valilik, il düzeyindeki belediyeler ve il özel idare web sitelerinin işlevselliği e-devlet uygulamaları açısından analiz edilmekte ve yeterlilik düzeyleri ölçülmektedir.

2. Kapsam ve Yöntem

Yazarlar tarafından 2009 yılında, Türkiye’deki valilik, belediye ve il özel idare web sitelerinin işlevselliği üzerine üç ayrı çalışma¹ yapılmıştır. Bu çalışmada, üç ayrı

¹ Aktel M., Altan Y. ve Kerman U., (2009), "Türkiye’de Valilik Web Sitelerinin İşlevselliği", Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 9, Sayı 18, Kasım 2009, s. 51-65; Aktel, M., (2009), "İl Belediye Web Sitelerinin İşlevselliği Üzerine Bir Araştırma", Süleyman Demirel Üniversitesi,

çalışmanın verileri bir araya getirilerek web sitelerinin işlevselliği il ve Türkiye genelinde karşılaştırılmaktadır (Bkz. Tablo: 1 ve Tablo: 2). Valiliklere ait veriler Kasım-Aralık 2008; belediyelere ait veriler Nisan-Mayıs 2009; il özel idarelerine ait veriler Haziran-Temmuz 2009 tarihleri arasında toplanmıştır. Verilerin toplandığı tarihlerde Bitlis, Giresun, Hakkâri, Muş, Osmaniye, Siirt belediyelerinin; Ardahan, Batman, Bingöl, Bitlis, Düzce, Mardin, Rize, Siirt, Şırnak, Tokat il özel idarelerinin web sitelerine kendilerinden kaynaklanan sebeplerle ulaşamamıştır.

Çalışmada ilk olarak, seksenbir ilin valilik, belediye ve il özel idare web sitelerinin çekicilik, yönlendirebilme, ilde yaşayanlara yönelik hizmetler, şeffaflık, turistlere yönelik hizmetler, plan ve projeler, yönetici bilgileri, yerel girişimcilik-sivil toplum bağı, pasif S2V, pasif V2S, eşanlı S2V, eşanlı V2S ve görev ve sorumluluklar başlıkları ile ifade edilen “ana ölçütleri” ve bunlara bağlı “alt ölçütleri”² karşılama yüzdesi hesaplanmıştır. Veri seti, valilikler için geliştirilen on iki ana ölçüt ve bunlara bağlı doksan bir alt ölçüt; belediyeler için geliştirilen on üç ana ölçüt ve bunlara bağlı yüz yirmi beş alt ölçüt; il özel idareleri için geliştirilen on iki ana ölçüt ve bunlara bağlı yüz yedi alt ölçütten elde edilmiştir.

Web sitelerinin her bir ana ölçüt için yeterlilik göstergesi, aşağıdaki formül yardımı ile elde edilmiştir:

$$\text{Web Sitesinin N Numaralı Ana Ölçüt İçin Yeterlilik Göstergesi} = \frac{\text{Web Sitesinin Sahip Olduğu N Adlı Alt Ölçütlerin Toplam Sayısı}}{\text{N Adlı Ana Ölçüte Ait Alt Ölçütlerin Toplam Sayısı}}$$

Yeterlilik göstergelerini anlaşılabilir bir düzeyde yorumlayabilmek için, yüzdelik dilimler üzerinde dörtlü bir ölçek kullanılmıştır. Buna göre, her bir ana ölçüt için yeterlilik göstergesi; oransal olarak 0-%24 aralığı “*oldukça yetersiz*”, %25-%49 aralığı “*yetersiz*”, %50-%74 aralığı “*yeterli*” ve %75-%100 aralığı ise “*oldukça yeterli*” biçimindedir. Dörtlü ölçekle ortaya çıkan bulgular, valilik, belediye ve il özel idare web sitelerinin işlevselliğini il düzeyinde karşılaştırma olanağı sunmaktadır (Bkz: Tablo: 1).

İkinci olarak, seksen bir ilin valilik, belediye ve il özel idare web sitelerinin yeterlilik performanslarının Türkiye genelinde bir değerlendirmesi yapılmıştır (Bkz. Tablo: 2).

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C.14, S.2 s.223-240; Kerman U., Aktel M., Altan Y., Özaltın O., Saraçbaşı Y., Akdoğan H., Çakır C., (2009), “Türkiye’deki İl Özel İdareleri Web Sitelerinin İşlevselliği”, *Memleket Mevzuat Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 50, Ağustos 2009, ss. 49-57.

² Ana ölçütler ve alt ölçütler geliştirilirken, West, 2004; Reddick, 2004; Yannas ve Lappas, 2007; Benschir, 2002; Tunca ve Özaltın, 2005; Aktel, 2009; Aktel, Kerman, Altan, 2009; Kerman vd., 2009’dan yararlanılmıştır.

3. Bulgular

3.1. Web Sitelerin Çekiciliği

3.1.1. Valilik Web Sitelerinin Çekiciliği

Türkiye’deki valilik web sitelerinin çekiciliği; ana sayfaya girmeden önce dinamik medya görüntüsü, video dosyası, konuşma dosyası, fon müziği, animasyonlu metin, animasyonlu grafik, fotoğraf, küçük resim (clipart), pankart (banner), rahatsız edici tanıtımlardan (Pop-Up) kaçınma, ilin panoramik görüntüsü, ana sayfada en fazla üç renk kullanılmasına gösterilen özen olmak üzere on iki alt ölçüte göre değerlendirilmiştir.

Türkiye genelinde valilik web siteleri, %52’lik oranla çekicilik açısından *yeterli* düzeydedir (Aktel- Altan ve Kerman, 2009: 55). Çekicilik oranı %52’nin altında kalan valilik web siteleri Türkiye genelinin altında performansa sahiptir.

Araştırmanın yapıldığı tarihte Adana Valiliği web sitesinin çekiciliği 0,17 ile *oldukça yetersiz* düzeydedir. Afyonkarahisar, Ardahan, Manisa, Osmaniye, Van, Yozgat valilikleri web sitelerinin çekiciliği 0,25; Edirne, Erzurum, Giresun, Kırıkkale, Kırklareli, Mersin, Muğla, Şırnak, Tunceli valilikleri web sitelerinin çekiciliği 0,33; Burdur, Eskişehir, Konya, Rize, Sakarya, Samsun, Sivas, Trabzon valilikleri web sitelerinin çekiciliği ise 0,42 düzeyi ile *yetersiz* bulunmuştur. Aksaray, Ankara, Antalya, Artvin, Bartın, Batman, Bilecik, Bingöl, Bitlis, Bursa, Çankırı, Diyarbakır, Düzce, Hatay, Kilis, Malatya, Muş, Niğde, Şanlıurfa, Tekirdağ, Uşak, Zonguldak valilikleri web sitelerinin çekiciliği 0,50; Aydın, Bayburt, Elazığ, Erzincan, Gaziantep, Iğdır, Kahramanmaraş, Kütahya, Mardin, Nevşehir, Siirt, Sinop, Tokat valilikleri web sitelerinin çekiciliği 0,58; Adıyaman, Bolu, Çanakkale, Gümüşhane, Isparta, İstanbul, Karabük, Kars, Kayseri, Kırşehir, Ordu, Yalova valilikleri web sitelerinin çekiciliği 0,67 ile *yeterli* düzeydedir. Ağrı, Balıkesir, Çorum, Hakkâri, İzmir, Karaman, Kastamonu, Kocaeli valilikleri web sitelerinin çekiciliği 0,75; Amasya, Denizli valilikleri web sitelerinin çekiciliği 0,83 ile *oldukça yeterli* düzeydedir (Bkz. Tablo: 2).

3.1.2. Belediye Web Sitelerinin Çekiciliği

Türkiye’deki belediye web sitelerinin çekiciliği; ana sayfaya girmeden önce dinamik medya görüntüsü, video dosyası, konuşma dosyası, fon müziği, animasyonlu metin, animasyonlu grafik, fotoğraf, küçük resim (clipart), pankart (banner), rahatsız edici tanıtımlardan (Pop-Up) kaçınma, ilin panoramik görüntüsü, ana sayfada en fazla üç renk kullanılmasına gösterilen özen, canlı kamera yayını olmak üzere on üç alt ölçüte göre değerlendirilmiştir.

Türkiye genelinde belediye web siteleri %55’lik oranla çekicilik açısından *yeterli* düzeydedir (Aktel, 2009: 228). Çekicilik oranı %55’in altında kalan belediye web siteleri Türkiye genelinin altında performansa sahiptir.

Tunceli belediyesi web sitesinin çekiciliği 0,15 ve Burdur belediyesi web sitesinin çekiciliği ise 0,23 oranı ile *oldukça yetersiz* düzeydedir. Adıyaman, Ağrı, Çorum,

İğdır belediyelerinin web sitelerinin çekiciliği 0,31; Ardahan, Bilecik, Bingöl, Diyarbakır, Düzce, Elazığ, Erzurum, Eskişehir, Kırıkkale, Van belediyelerinin web sitelerinin çekiciliği 0,38; Adana, Amasya, Antalya, Balıkesir, Bartın, Batman, Bayburt, Çankırı, Denizli, Edirne, Gaziantep, Karaman, Kars, Kilis, Kırşehir, Niğde ve Şırnak belediyelerinin web sitelerinin çekiciliği 0,46 oranı ile *yetersiz* düzeydedir. Afyonkarahisar, Artvin, Aydın, Bolu, Bursa, Gümüşhane, Hatay, Isparta, Kahramanmaraş, Kastamonu, Kayseri, Kırklareli, Mardin, Muğla belediyelerinin web sitelerinin çekiciliği 0,54; Aksaray, Çanakkale, Erzincan, İstanbul, İzmir, Karabük, Kütahya, Tekirdağ belediyelerinin web sitelerinin çekiciliği 0,62; Manisa, Nevşehir, Samsun, Sinop, Uşak, Yalova, Zonguldak belediyelerinin web sitelerinin çekiciliği 0,69 ile *yeterli* düzeydedir. Ankara, Kocaeli, Malatya, Ordu, Sakarya, Sivas, Tokat belediyelerinin web sitelerinin çekiciliği 0,77; Konya, Mersin, Rize, Trabzon belediyelerinin web sitelerinin çekiciliği 0,85; Yozgat belediyesinin web sitesinin çekiciliği 0,92; Şanlıurfa belediyesinin web sitesinin çekiciliği ise 1,00 oranı ile *oldukça yeterli* düzeydedir (Bkz. Tablo: 2).

3.1.3. İl Özel İdare Web Sitelerinin Çekiciliği

İllerin özel idare web sitelerinin çekiciliği; ana sayfaya girmeden önce dinamik medya görüntüsü, video dosyası, konuşma dosyası, fon müziği, animasyonlu metin, animasyonlu grafik, fotoğraf, küçük resim (clipart), pankart (banner), rahatsız edici tanıtımlardan (Pop-Up) kaçınma, ana sayfada en fazla üç renk kullanılmasına gösterilen özen, olmak üzere on bir alt ölçüte göre değerlendirilmiştir.

Türkiye genelinde il özel idare web siteleri %45'lik oranla çekicilik açısından *yetersiz* düzeydedir (Kerman vd., 2009: 51). Çekicilik oranı %45'in altında kalan il özel idare web siteleri Türkiye genelinin altında performansa sahiptir.

Eskişehir ve Gaziantep il özel idare web sitelerinin çekiciliği 0,18 oranı ile *oldukça yetersiz* düzeydedir. Adana, Afyonkarahisar, Burdur, Bursa, Çankırı, Erzincan, Erzurum, Hatay, İzmir, Mersin, Sakarya il özel idare web sitelerinin çekiciliği 0,27; Adıyaman, Ağrı, Aksaray, Amasya, Bartın, Bayburt, Çanakkale, Çorum, Diyarbakır, Edirne, Giresun, Gümüşhane, Hakkari, Kilis, Kocaeli, Yalova il özel idare web sitelerinin çekiciliği 0,36; Ankara, Antalya, Artvin, Aydın, Balıkesir, Bilecik, Bolu, Denizli, Elazığ, Iğdır, Kastamonu, Kırıkkale, Manisa, Muğla, Muş, Osmaniye, Sinop, Sivas, Tekirdağ, Uşak, Van, Zonguldak il özel idare web sitelerinin çekiciliği 0,45 ile *yetersiz* düzeydedir. Isparta, İstanbul, Karaman, Kırşehir, Ordu, Samsun, Yozgat il özel idare web sitelerinin çekiciliği 0,55; Kahramanmaraş, Kars, Kayseri, Kırklareli, Konya, Malatya, Nevşehir, Niğde, Şanlıurfa, Trabzon il özel idare web sitelerinin çekiciliği 0,64; Karabük, Kütahya ve Tunceli il özel idare web sitelerinin çekiciliği ise 0,73 oranı ile *yeterli* düzeydedir. Türkiye genelinde *oldukça yeterli* düzeyde il özel idare web sitesine rastlanmamıştır (Bkz. Tablo: 2).

3.2. Site Kullanıcısını Yönlendirebilme

İllerin valilik, belediye ve il özel idare web sitelerinin, site kullanıcılarını yönlendirebilme işlevi; site haritası, ana sayfaya dönüş seçeneği, site menüsündeki alt

içeriklerin (hyperlink) işlevselliği, ana sayfanın tek sayfada görüntülenebilmesi ve site içi arama özelliği biçiminde beş alt ölçüte göre değerlendirilmiştir.

3.2.1. Valilik Web Sitelerinin Kullanıcılarını Yönlendirebilme Göstergeleri

Valilik web sitelerinin kullanıcılarını yönlendirebilme göstergesi, %50’lik oranla *yeterli* düzeyde bulunmuştur (Aktel- Altan ve Kerman, 2009: 55). Kullanıcılarını yönlendirebilme göstergesi %50’nin altında kalan valilik web siteleri Türkiye genelinin altında performansa sahiptir.

Çankırı, Hatay ve Iğdır valilik web sitelerinin kullanıcılarını yönlendirme ölçütü 0; Adana, Adıyaman, Burdur, Eskişehir, Kahramanmaraş valilik web sitelerinin kullanıcılarını yönlendirme ölçütü ise 0,20 oranı ile *oldukça yetersiz* düzeydedir. Afyonkarahisar, Antalya, Bartın, Bilecik, Bingöl, Bitlis, Bolu, Bursa, Çanakkale, Çorum, Edirne, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Giresun, Isparta, İzmir, Kayseri, Kırıkkale, Kırklareli, Kırşehir, Kilis, Mardin, Nevşehir, Rize, Sakarya, Siirt, Van valilik web sitelerinin kullanıcılarını yönlendirme ölçütü 0,40 ile *yetersiz* düzeydedir. Ağrı, Aksaray, Ardahan, Artvin, Aydın, Balıkesir, Batman, Bayburt, Diyarbakır, Düzce, Gümüşhane, Karabük, Karaman, Kars, Kocaeli, Konya, Kütahya, Malatya, Manisa, Mersin, Muğla, Muş, Niğde, Ordu, Samsun, Sivas, Şanlıurfa, Şırnak, Tekirdağ, Trabzon, Tunceli, Uşak, Yalova, Yozgat, Zonguldak valilik web sitelerinin kullanıcılarını yönlendirme ölçütü 0,60 ile *yeterli* düzeydedir. Amasya, Ankara, Denizli, Gaziantep, Hakkâri, İstanbul, Kastamonu, Osmaniye, Sinop, Tokat valilik web sitelerinin kullanıcılarını yönlendirme ölçütü 0,80 düzeyi ile *oldukça yeterli* düzeydedir (Bkz. Tablo: 2).

3.2.2. Belediye Web Sitelerinin Kullanıcılarını Yönlendirebilme Göstergeleri

Belediye web sitelerinin kullanıcılarını yönlendirebilme göstergesi, %57’lik oranla *yeterli* düzeydedir (Aktel, 2009: 229). Kullanıcılarını yönlendirebilme göstergesi %57’in altında kalan belediye web siteleri Türkiye genelinin altında performansa sahiptir.

Edirne, Iğdır, Şırnak, Tunceli belediye web sitelerinin kullanıcılarını yönlendirme ölçütü 0,20 oranıyla *oldukça yetersiz* düzeydedir. Adıyaman, Ağrı, Aksaray, Ardahan, Artvin, Bartın, Batman, Bayburt, Bingöl, Burdur, Çorum, Erzincan, Erzurum, Eskişehir, Gaziantep, Gümüşhane, Kastamonu, Mardin, Mersin, Rize, Sakarya, Samsun, Sinop, Tekirdağ, Uşak, Van, Yalova, Zonguldak belediye web sitelerinin kullanıcılarını yönlendirme ölçütü 0,40 oranıyla *yetersiz* düzeydedir. Adana, Afyonkarahisar, Antalya, Bilecik, Bolu, Çankırı, Denizli, Düzce, Elazığ, Hatay, Isparta, İstanbul, Manisa, Muğla, Nevşehir, Ordu, Sivas, Şanlıurfa, Trabzon, Yozgat belediye web sitelerinin kullanıcılarını yönlendirme ölçütü 0,60 oranıyla *yeterli* düzeydedir. Amasya, Ankara, Aydın, Balıkesir, Bursa, Çanakkale, Diyarbakır, İzmir, Kahramanmaraş, Karabük, Karaman, Kars, Kayseri, Kırklareli, Kilis, Kırşehir, Kocaeli, Konya, Kütahya, Malatya, Niğde, Tokat 0,80; Kırıkkale belediye web sitelerinin kullanıcılarını yönlendirme ölçütü 1,00 oranı ile *oldukça yeterli* düzeydedir (Bkz. Tablo: 2).

3.2.3. İl Özel İdareleri Web Sitelerinin Kullanıcılarını Yönlendirebilme Göstergeleri

İl özel idare web sitelerinin kullanıcılarını yönlendirebilme göstergesi, %47'lik oranla *yetersiz* düzeydedir (Kerman vd., 2009: 51). Kullanıcılarını yönlendirebilme göstergesi %47'in altında kalan il özel idare web siteleri Türkiye genelinin altında performansa sahiptir.

Erzincan il özel idare web sitesinin kullanıcılarını yönlendirme ölçütü 0; Burdur, Konya, Niğde, Sakarya, Sivas il özel idare web sitelerinin kullanıcılarını yönlendirme ölçütü 0,20 oranı ile *oldukça yetersiz* düzeydedir. Adana, Adıyaman, Ağrı, Artvin, Aydın, Balıkesir, Bartın, Bayburt, Bilecik, Bursa, Çankırı, Diyarbakır, Elazığ, Erzurum, Giresun, Gümüşhane, Hakkari, Hatay, Iğdır, Isparta, İzmir, Kahramanmaraş, Karabük, Karaman, Kastamonu, Kocaeli, Manisa, Mersin, Muğla, Nevşehir, Tekirdağ, Trabzon, Yalova, Yozgat, Zonguldak il özel idare web sitelerinin kullanıcılarını yönlendirme ölçütü 0,40 oranı ile *yetersiz* düzeydedir. Afyonkarahisar, Aksaray, Amasya, Ankara, Antalya, Bolu, Çanakkale, Çorum, Denizli, Edirne, Eskişehir, Gaziantep, Kars, Kayseri, Kırıkkale, Kırklareli, Kilis, Kırşehir, Kütahya, Malatya, Muş, Ordu, Osmaniye, Sinop, Şanlıurfa, Tunceli, Uşak il özel idare web sitelerinin kullanıcılarını yönlendirme ölçütü 0,60 oranı ile *yeterli* düzeydedir. İstanbul, Samsun, Van il özel idare web sitelerinin kullanıcılarını yönlendirme ölçütü 0,80 oranı ile *oldukça yeterli* düzeydedir (Bkz. Tablo: 2).

3. 3. Sitenin İlde Yaşayanlara Yönelik Sunduğu Hizmetler

3.3.1. Valilik Web Sitelerinin İlde Yaşayanlara Yönelik Sunduğu Hizmetler

Valilik web sitelerinin ilde yaşayanlara sunduğu hizmetler on beş alt ölçüte göre değerlendirilmiştir. Bunlar; resmi formlara erişim, iş ilanları, vali ve vali yardımcılarının görev paylaşımı ve sorumluluk alanları hakkında bilgiler, valilikte çalışanların iletişim bilgileri, açıkça belirtilmiş örgütsel yapı, ilde yaşayanlara hizmet veren kamu kurumları hakkında bilgiler, nöbetçi eczaneler hakkında bilgi, resmi işlemler kılavuzu, randevu talep formu, görüş öneri formu, protokol listesi ve iletişim bilgileri, ille ilgili istatistikî bilgiler, hava tahmin bilgisi, haberler ve basın duyuruları bölümü, haberler ve basın duyuruları arşividir.

Valilik web sitelerinde ilde yaşayanlara yönelik sunulan hizmetler %57'lik oranla *yeterli* düzeydedir (Aktel- Altan ve Kerman, 2009: 56). İlde yaşayanlara yönelik sunulan hizmetler göstergesi %57'nin altında kalan valilik web siteleri Türkiye genelinin altında performansa sahiptir.

Erzurum valiliği web sitesinin ilde yaşayanlara yönelik sunulan hizmetler ölçütü 0,13; Iğdır valiliğinin ölçütü 0,20 oranı ile *oldukça yetersiz* düzeydedir. Bitlis, Şırnak valilik web sitelerinin ilde yaşayanlara yönelik sunulan hizmetler ölçütü 0,27; Aydın valiliğinin 0,33; Ardahan, Bayburt, Kayseri, Yalova valilik web sitelerinin ilde yaşayanlara yönelik sunulan hizmetler ölçütü 0,40; Afyonkarahisar, Aksaray, Artvin, Çankırı, Çorum, Düzce, Erzincan, Hatay, Kırklareli, Siirt, Tokat, Zonguldak valilik web sitelerinin ilde yaşayanlara yönelik sunulan hizmetler ölçütü 0,47 oranı ile *yetersiz* düzeydedir. Amasya,

Balıkesir, Bartın, Bilecik, Bingöl, Çanakkale, Hakkari, Kastamonu, Kırıkkale, Muğla, Osmaniye, Sivas, Tunceli, Uşak, Yozgat valilik web sitelerinin ilde yaşayanlara yönelik sunulan hizmetler ölçütü 0,53; Adana, Antalya, Eskişehir, Karabük, Kilis, Malatya, Mersin, Sakarya, Şanlıurfa, Trabzon, Van valilik web sitelerinin ilde yaşayanlara yönelik sunulan hizmetler ölçütü 0,60; Adıyaman, Ağrı, Ankara, Batman, Denizli, Diyarbakır, Elazığ, Gaziantep, Isparta, Kahramanmaraş, Karaman, Kütahya, Nevşehir, Ordu, Samsun, Tekirdağ valilik web sitelerinin ilde yaşayanlara yönelik sunulan hizmetler ölçütü 0,67; Bolu, Burdur, Bursa, Edirne, Kars, Kırşehir, Konya, Manisa, Mardin, Niğde, Rize, Sinop valilik web sitelerinin ilde yaşayanlara yönelik sunulan hizmetler ölçütü 0,73 oranı ile *yeterli* düzeydedir. Kocaeli, Muş valiliklerinin ölçütü 0,80; Giresun, Gümüşhane, İzmir valiliklerinin ölçütü 0,87 ve İstanbul valilik web sitesinin ilde yaşayanlara yönelik sunulan hizmetler ölçütü 0,93 oranı ile *oldukça yeterli* düzeydedir (Bkz. Tablo: 2).

3.3.2. Belediye Web Sitelerinin İlde Yaşayanlara Yönelik Sunduğu Hizmetler

Belediye web sitelerinin ilde yaşayanlara sunduğu hizmetler on altı alt ölçüte göre değerlendirilmiştir. Bunlar; resmi formlara erişim, iş ilanları, belediye ve belediye başkan yardımcılarının görev paylaşımı ve sorumluluk alanları hakkında bilgiler, belediye çalışanlarının iletişim bilgileri, açıkça belirtilmiş örgütsel yapı, ilde yaşayanlara hizmet veren kamu kurumları hakkında bilgiler, nöbetçi eczaneler hakkında bilgi, resmi işlemler kılavuzu, randevu talep formu, görüş öneri formu, protokol listesi ve iletişim bilgileri, ille ilgili istatistikî bilgiler, hava tahmin bilgisi, haberler ve basın duyuruları bölümü, haberler ve basın duyuruları arşivi, evrak takip sistemidir.

Belediye web sitelerinde ilde yaşayanlara yönelik sunulan hizmetler %59’luk oranla *yeterli* düzeydedir (Aktel, 2009: 229). İlde yaşayanlara yönelik sunulan hizmetler göstergesi %59’un altında kalan belediye web siteleri Türkiye genelinin altında performansa sahiptir.

Ağrı, Tunceli belediye web sitelerinin ilde yaşayanlara yönelik sunulan hizmetler ölçütü 0,19 oranı ile *oldukça yetersiz* düzeydedir. Bingöl, Gaziantep, Hatay belediye web sitelerinin ilde yaşayanlara yönelik sunulan hizmetler ölçütü 0,25; Artvin, Gümüşhane belediyelerinin 0,31; Ardahan, Bayburt, Çankırı, Erzincan, Kastamonu, Van belediyelerinin 0,38; Balıkesir, Bartın, Erzurum, Eskişehir, Şırnak belediye web sitelerinin ilde yaşayanlara yönelik sunulan hizmetler ölçütü 0,44 oranı ile *yetersiz* düzeydedir. Bolu, Edirne, Elazığ, Iğdır, Rize, Uşak belediye web sitelerinin ilde yaşayanlara yönelik sunulan hizmetler ölçütü 0,50; Adana, Antalya, Batman, Burdur, Çorum, Denizli, Kahramanmaraş, Kars, Kilis, Mardin, Niğde, Sakarya belediye web sitelerinin ilde yaşayanlara yönelik sunulan hizmetler ölçütü 0,56; Düzce, Karaman, Kayseri, Kırklareli, Muğla, Ordu, Samsun, Sinop, Tekirdağ belediye web sitelerinin ilde yaşayanlara yönelik sunulan hizmetler ölçütü 0,63; Adıyaman, Aksaray, Ankara, Karabük, Kırıkkale, Manisa, Mersin, Nevşehir, Tokat, Zonguldak belediyeleri web sitelerinin ilde yaşayanlara yönelik sunulan hizmetler ölçütü 0,69 oranı ile *yeterli* düzeydedir. Amasya, Bilecik, Çanakkale, Diyarbakır, Isparta, Kırşehir, Sivas, Yalova belediye web sitelerinin ilde yaşayanlara yönelik sunulan hizmetler ölçütü 0,75; Bursa, Kocaeli, Konya, Malatya, Yozgat belediye web sitelerinin

ilde yaşayanlara yönelik sunulan hizmetler ölçütü 0,81; Afyonkarahisar, Aydın, İzmir, Şanlıurfa, Trabzon belediye web sitelerinin ilde yaşayanlara yönelik sunulan hizmetler ölçütü 0,88; İstanbul belediyesinin 0,94; Kütahya belediye web sitelerinin ilde yaşayanlara yönelik sunulan hizmetler ölçütü 1,00 oranı ile *oldukça yeterli* düzeydedir (Bkz. Tablo: 2).

3.3.3. İl Özel İdareleri Web Sitelerinin İlde Yaşayanlara Yönelik Sunduğu Hizmetler

İl Özel İdareleri web sitelerinin ilde yaşayanlara sunduğu hizmetler on iki alt ölçüte göre değerlendirilmiştir. Bunlar; resmi formlara erişim, iş ilanları, il özel idareleri görev dağılım şeması, görev dağılım şemasında yönetici isimleri, çalışanların iletişim bilgileri, resmi işlemler kılavuzu, görüş öneri formu, il özel idare ile ilgili istatistikî bilgiler, duyurular, duyuru arşivi, evrak takip sistemi, ilçe özel idarelerine verilen köprülerdir.

İl özel idareleri web sitelerinde ilde yaşayanlara yönelik sunulan hizmetler %46'lık oranla *yetersiz* düzeydedir (Kerman vd., 2009: 51). İlde yaşayanlara yönelik sunulan hizmetler göstergesi %46'nın altında kalan il özel idare web siteleri Türkiye genelinin altında performansa sahiptir.

Bursa il özel idare web sitesinin ilde yaşayanlara yönelik sunulan hizmetler ölçütü 0,08; Balıkesir, Çankırı, Edirne il özel idare web sitelerinin ilde yaşayanlara yönelik sunulan hizmetler ölçütü 0,17 *oldukça yetersiz* düzeydedir. Aydın, Çanakkale, Erzincan, Eskişehir, Giresun, Gümüşhane, Iğdır, İzmir, Kilis, Tekirdağ 0,25; Adana, Aksaray, Amasya, Antalya, Bolu, Çorum, Gaziantep, Hakkari 0,33; Afyonkarahisar, Bayburt, Bilecik, Burdur, Denizli, Diyarbakır, Elazığ, Erzurum, Kars, Kütahya, Manisa, Mersin, Sakarya, Yalova 0,42 oranı ile *yetersiz* düzeydedir. Adıyaman, Ağrı, Ankara, Bartın, Hatay, Isparta, Karabük, Kayseri, Osmaniye, Uşak 0,50; Artvin, Karaman, Kastamonu, Kırıkkale, Kırklareli, Kırşehir, Kocaeli, Malatya, Muş, Nevşehir, Sivas 0,58; Kahramanmaraş, Konya, Niğde, Ordu, Sinop, Trabzon, Yozgat, Zonguldak 0,67 oranı ile *yeterli* düzeydedir. İstanbul, Muğla, Samsun, Şanlıurfa, Tunceli, Van il özel idare web sitelerinin il'de yaşayanlara yönelik sunulan hizmetler ölçütü 0,75 oranı ile *oldukça yeterli* düzeydedir (Bkz. Tablo: 2).

3. 4. Web Sitelerinde Şeffaflık

3.4.1. Valilik Web Sitelerinde Şeffaflık

Ülkemizdeki valilik web sitelerinin şeffaflık göstergesi; İl Genel Meclisi toplantısının kararlarına, kamu ihale ilanlarına ve İl İdare Kurulu kararlarına ulaşım alt ölçütlerine göre değerlendirilmiştir.

Valilik web sitelerinde şeffaflık %25 oranı ile *yetersiz* düzeydedir (Aktel- Altan ve Kerman, 2009: 56). Şeffaflık göstergesi %25'in altında kalan valilik web siteleri Türkiye genelinin altında performansa sahiptir.

Aksaray, Aydın, Balıkesir, Bilecik, Bitlis, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Eskişehir, Hakkâri, Iğdır, Kahramanmaraş, Karabük, Karaman, Kırıkkale, Malatya, Manisa, Muğla, Osmaniye, Samsun, Tokat, Trabzon, Tunceli, Uşak, Yalova, Zonguldak valilik web sitelerinin şeffaflık ölçütü 0 sayısı ile *oldukça yetersiz* düzeydedir. Adana, Adıyaman, Afyonkarahisar, Ağrı, Amasya, Ankara, Antalya, Artvin, Batman, Bingöl, Bolu, Burdur, Bursa, Çanakkale, Çorum, Diyarbakır, Düzce, Edirne, Gaziantep, Giresun, Gümüşhane, Hatay, Isparta, İstanbul, İzmir, Kars, Kastamonu, Kayseri, Kırklareli, Kırşehir, Kilis, Kocaeli, Konya, Kütahya, Mardin, Mersin, Muş, Nevşehir, Niğde, Ordu, Rize, Sakarya, Siirt, Sinop, Sivas, Şanlıurfa, Şırnak, Tekirdağ, Van, Yozgat valilik web sitelerinin şeffaflık ölçütü 0,33 oranı ile *yetersiz* düzeydedir. Ardahan, Bartın, Bayburt, Çankırı, Denizli valilik web sitelerinin şeffaflık ölçütü 0,67 oranı ile *yeterli* düzeydedir (Bkz. Tablo: 2).

3.4.2. Belediye Web Sitelerinde Şeffaflık

Ülkemizdeki belediye web sitelerinin şeffaflık göstergesi; belediye meclisi toplantısının kararlarına ve kamu ihale ilanlarına ulaşım, encümen ve meclisle ilgili bilgiler alt ölçütlerine göre değerlendirilmiştir.

Belediye web sitelerinde şeffaflık %68 oranı ile *yeterli* düzeydedir (Aktel, 2009: 229). Şeffaflık göstergesi %68’in altında kalan belediye web siteleri Türkiye genelinin altında performansa sahiptir.

Burdur, Elazığ, Hatay, Iğdır, Kastamonu, Mardin, Tunceli belediye web sitelerinin şeffaflık ölçütü 0 sayısı ile *oldukça yetersiz* düzeydedir. Adıyaman, Amasya, Ardahan, Artvin, Bingöl, Çankırı, Çorum, Erzincan, Erzurum, Gümüşhane, Kilis, Samsun, Şırnak, Zonguldak belediye web sitelerinin şeffaflık ölçütü 0,33 oranı ile *yetersiz* düzeydedir. Adana, Afyonkarahisar, Ağrı, Aydın, Balıkesir, Batman, Bayburt, Bolu, Denizli, Diyarbakır, Düzce, Edirne, Eskişehir, Gaziantep, Isparta, Kahramanmaraş, Malatya, Niğde, Rize, Şanlıurfa, Tekirdağ, Uşak belediye web sitelerinin şeffaflık ölçütü 0,67 oranı ile *yeterli* düzeydedir. Aksaray, Ankara, Antalya, Bartın, Bilecik, Bursa, Çanakkale, İstanbul, İzmir, Karabük, Karaman, Kars, Kayseri, Kırıkkale, Kırklareli, Kırşehir, Kocaeli, Konya, Kütahya, Manisa, Mersin, Muğla, Nevşehir, Ordu, Sakarya, Sinop, Sivas, Tokat, Trabzon, Van, Yalova, Yozgat belediye web sitelerinin şeffaflık ölçütü 1,00 sayısı ile *oldukça yeterli* düzeydedir (Bkz. Tablo: 2).

3.4.3. İl Özel İdareleri Web Sitelerinde Şeffaflık

Ülkemizdeki il özel idare web sitelerinin şeffaflık göstergesi; il genel meclisi toplantısının kararlarına ulaşım, il genel meclisi gündemlerine ilişkin bilgiler, il encümen üyelerinin kimlerden oluştuğunun açıkça belirtilmesi, il encümeni toplantı kararlarına ulaşım, kamu ihale ilanlarıyla bilgiler olmak üzere beş alt ölçüte göre değerlendirilmiştir.

İl özel idareleri web sitelerinde şeffaflık %83 oranı ile *oldukça yeterli* düzeydedir (Kerman vd., 2009: 52). Şeffaflık göstergesi %83’ün altında kalan il özel idare web siteleri Türkiye genelinin altında performansa sahiptir.

Tekirdağ il özel idare web sitesinin şeffaflık ölçütü 0,20 oranı ile *oldukça yetersiz* düzeydedir. Bartın, Burdur, Gümüşhane, Hakkari, İzmir, Kayseri, Kütahya, Muş il özel idare web sitelerinin şeffaflık ölçütü 0,40 oranı ile *yetersiz* düzeydedir. Afyonkarahisar, Aksaray, Erzurum, Hatay, Iğdır, Kilis, Tunceli, Zonguldak il özel idare web sitelerinin şeffaflık ölçütü 0,60 oranı ile *yeterli* düzeydedir. Ağrı, Amasya, Artvin, Balıkesir, Bayburt, Bilecik, Bolu, Çankırı, Çorum, Denizli, Edirne, Elazığ, Giresun, Isparta, Kahramanmaraş 0,80; Adana, Adıyaman, Ankara, Antalya, Aydın, Bursa, Çanakkale, Diyarbakır, Erzincan, Eskişehir, Gaziantep, İstanbul, Karabük, Karaman, Kars, Kastamonu, Kırıkkale, Kırklareli, Kırşehir, Kocaeli, Konya, Malatya, Manisa, Mersin, Muğla, Nevşehir, Niğde, Ordu, Osmaniye, Sakarya, Samsun, Sinop, Sivas, Şanlıurfa, Trabzon, Uşak, Van, Yalova, Yozgat il özel idare web sitelerinin şeffaflık ölçütü 1,00 sayısı ile *oldukça yeterli* düzeydedir (Bkz. Tablo: 2).

3.5. Web Sitelerinde Turistlere Yönelik Hizmetler ve İlin Tanıtımı

3.5.1. Valilik Web Sitelerinde Turistlere Yönelik Hizmetler ve İlin Tanıtımı

Türkiye'deki valilik web sitelerinin turistlere yönelik sunduğu hizmetler ve ilin tanıtımı yirmi iki ölçüte göre değerlendirilmiştir. Alt ölçütler; şehre ulaşım bilgileri, şehre ulaşım haritası, gezilecek yerler hakkında bilgi, müzeler hakkında bilgi, resmi dairelerin çalışma saatleri hakkında bilgi, ildeki turizm türleri hakkında bilgi, ildeki turistik yerlerin interaktif haritası, ildeki korunan alanlar hakkında bilgi, ildeki konaklama olanakları hakkında bilgi, restoran ve yemek hizmetleri hakkında bilgi, eğlence hizmetleri hakkında bilgi, yerel etkinlikler hakkında bilgi, yerel ürünler hakkında bilgi, yerel ulaşım (köy garajı) hakkında bilgi, ilin geçmişe yönelik fotoğraflar, ilin tarihi hakkında bilgi, kent ormanları hakkında bilgi, dil değiştirme seçeneği, görülecek yerler hakkında multimedya, ildeki müzeler hakkında multimedya, yerel etkinlikler hakkında multimedya, yerel ürünler hakkında multimedya desteğidir.

Turistlere yönelik hizmetler ve ilin tanıtımı yeterlilik göstergesine bakıldığında, valilik web sitelerinin %46 oranıyla *yetersiz* olduğu bulgusuna ulaşılmıştır (Aktel- Altan ve Kerman, 2009: 57). Turistlere yönelik hizmetler ve ilin tanıtımı göstergesi %46'nın altında kalan valilik web siteleri Türkiye genelinin altında performansa sahiptir.

Web sitelerinin turistlere yönelik hizmetler ve ilin tanıtımı açısından Ardahan, Osmaniye 0,05; Siirt 0,09; Balıkesir 0,18; Burdur, Iğdır 0,23 oranları ile *oldukça yetersiz* düzeydedir. Çankırı, Hatay, Kahramanmaraş, Kilis, Rize, Tunceli 0,27; Bartın, Bayburt, Bingöl, Eskişehir, Hakkari, Karabük, Kırklareli, Uşak 0,32; Aydın, Bilecik, Bitlis, Erzurum, Kırıkkale, Konya, Malatya, Manisa, Şırnak, Tokat, Van, Yozgat 0,36; Adana, Edirne, Giresun, Niğde, Sivas 0,41; Sinop, Trabzon, Zonguldak 0,45 oranı ile *yetersiz* düzeydedir. Antalya, Isparta, Karaman, Kayseri, Kocaeli, Samsun, Şanlıurfa 0,50; Artvin, Bursa, Diyarbakır, Erzincan, Kastamonu, Muş, Sakarya, Tekirdağ 0,55; Afyonkarahisar, Ağrı, Aksaray, Amasya, Çanakkale, Düzce, Elazığ, Gaziantep, Kırşehir, Mersin, Muğla, Nevşehir, Ordu 0,59; Ankara, Çorum, Gümüşhane, İzmir, Kars 0,64; Batman, Bolu, Yalova 0,68; Denizli, Kütahya, Mardin 0,73 oranı ile *yeterli* düzeydedir. Adıyaman, İstanbul valilik web sitelerinin turistlere yönelik hizmetler ve ilin tanıtımı ölçütü 0,77 oranı ile *oldukça yeterli* düzeydedir (Bkz. Tablo: 2).

3.5.2. Belediye Web Sitelerinde Turistlere Yönelik Hizmetler ve İlin Tanıtımı

Türkiye’deki belediye web sitelerinin turistlere yönelik sunduğu hizmetler ve ilin tanıtımı yirmi iki ölçüte göre değerlendirilmiştir. Alt ölçütler; şehre ulaşım bilgileri, şehre ulaşım haritası, gezilecek yerler hakkında bilgi, müzeler hakkında bilgi, resmi dairelerin çalışma saatleri hakkında bilgi, ildeki turizm türleri hakkında bilgi, ildeki turistik yerlerin interaktif haritası, ildeki korunan alanlar hakkında bilgi, ildeki konaklama olanakları hakkında bilgi, restoran ve yemek hizmetleri hakkında bilgi, eğlence hizmetleri hakkında bilgi, yerel etkinlikler hakkında bilgi, yerel ürünler hakkında bilgi, yerel ulaşım (köy garajı) hakkında bilgi, ilin geçmişe yönelik fotoğraflar, ilin tarihi hakkında bilgi, kent ormanları hakkında bilgi, dil değiştirme seçeneği, görülecek yerler hakkında multimedya, ildeki müzeler hakkında multimedya, yerel etkinlikler hakkında multimedya, yerel ürünler hakkında multimedya desteğidir.

Turistlere yönelik hizmetlerin ve ilin tanıtımı yeterlilik göstergesine bakıldığında, belediye web sitelerinin %38 oranıyla *yetersiz* olduğu bulgusuna ulaşılmıştır (Aktel, 2009: 230). Turistlere yönelik hizmetler ve ilin tanıtımı göstergesi %38’in altında kalan belediye web siteleri Türkiye genelinin altında performansa sahiptir.

Ağrı, Mardin, Tunceli 0; Van, 0,05; Iğdır, Kütahya, Şırnak 0,09; Düzce, Edirne, Isparta, Karaman, Kars, Niğde 0,14; Batman, Çankırı, Denizli, Tekirdağ, Tokat 0,18; Ardahan, Kırklareli, Kırşehir, Sakarya, Uşak 0,23 oranı ile *oldukça yetersiz* düzeydedir. Adana, Bayburt, Bingöl, Karabük 0,27; Balıkesir, Bolu, Gaziantep, Gümüşhane, Hatay, Şanlıurfa 0,32; Adıyaman, Aydın, Burdur, Kilis, Kocaeli, Manisa, Samsun, Yozgat 0,36; Afyonkarahisar, Artvin, Çorum, Diyarbakır, Eskişehir, Kırıkkale, Sivas, Zonguldak 0,41; Bilecik, Bursa, Çanakkale 0,45 oranı ile *yetersiz* düzeydedir. Erzincan, Kastamonu, Kayseri, Yalova 0,50; Amasya, Ankara, Erzurum, İzmir, Kahramanmaraş, Sinop 0,55; Bartın, Elazığ, Muğla 0,59; Aksaray, Antalya, Malatya, Ordu 0,64; Nevşehir, Rize 0,68; Konya, Mersin, Trabzon 0,73 oranı ile *yeterli* düzeydedir. İstanbul belediye web sitelerinin turistlere yönelik hizmetler ve ilin tanıtımı ölçütü 0,95 oranı ile *oldukça yeterli* düzeydedir (Bkz. Tablo: 2).

3.6. Web Sitelerinde Plan ve Projeler

3.6.1. Valilik Web Sitelerinde Plan ve Projeler

Valilik web sitelerinde plan ve projeler dört alt ölçüte göre değerlendirilmiştir. Alt ölçütler; ilde yürütülen planlar ve projeler hakkında bilgiler, tamamlanan plan ve projeler hakkında bilgi, projelerin teknik ve finansal detayları hakkında bilgi, tamamlanan plan ve projelerin resimleridir.

Valilik web sitelerinin, yürütülen-tamamlanan plan ve projeler hakkında vatandaşlara bilgi verme düzeyinin %64 oranı ile *yeterli* olduğu tespit edilmiştir (Aktel-Altan ve Kerman, 2009: 57). Plan ve projeler göstergesi %64’ün altında kalan valilik web siteleri Türkiye genelinin altında performansa sahiptir.

Bayburt, Erzurum, Kars, Kastamonu, Kırşehir, Manisa, Osmaniye, Tekirdağ, Tokat, Yozgat valilik web sitelerinin plan ve projeler ölçütü 0 sayısı ile *oldukça yetersiz* düzeydedir. Aksaray, Bingöl, Çorum, Edirne, Eskişehir, Gaziantep, Malatya valilik web sitelerinin plan ve projeler ölçütü 0,25 oranı ile *yetersiz* düzeydedir. Amasya, Bitlis, Çankırı, Denizli, Düzce, Iğdır, Karabük, Kocaeli, Trabzon, Zonguldak valilik web sitelerinin plan ve projeler ölçütü 0,50 oranı ile *yeterli* düzeydedir. Adana, Adıyaman, Ankara, Antalya, Ardahan, Artvin, Aydın, Balıkesir, Bartın, Bilecik, Bolu, Burdur, Bursa, Çanakkale, Elazığ, Giresun, Gümüşhane, Hakkâri, Hatay, Karaman, Kayseri, Kırıkkale, Kilis, Konya, Kütahya, Mardin, Mersin, Nevşehir, Rize, Sakarya, Samsun, Sinop, Şırnak, Tunceli, Van, Yalova 0,75; Afyonkarahisar, Ağrı, Batman, Diyarbakır, Erzincan, Isparta, İstanbul, İzmir, Kahramanmaraş, Kırklareli, Muğla, Muş, Niğde, Ordu, Siirt, Sivas, Şanlıurfa, Uşak 1,00 sayısı ile *oldukça yeterli* düzeydedir (Bkz. Tablo: 2).

3.6.2. Belediye Web Sitelerinde Plan ve Projeler

Belediye web sitelerinde plan ve projeler dokuz alt ölçüte göre değerlendirilmiştir. Alt ölçütler; faaliyet raporları, bütçe ve stratejik plan, ilde yürütülen planlar ve projeler hakkında bilgiler, tamamlanan plan ve projeler hakkında bilgi, performans programı, imar planları, belediye mevzuatıyla ilgili bilgi, kentsel dönüşüm hakkında bilgi, projelerin teknik ve finansal detayları hakkında bilgilerdir.

Belediye web sitelerinin, yürütülen-tamamlanan plan ve projeler hakkında vatandaşlara bilgi verme düzeyinin %49 oranı ile *yetersiz* olduğu tespit edilmiştir (Aktel, 2009: 231). Plan ve projeler göstergesi %49'un altında kalan belediye web siteleri Türkiye genelinin altında performansla sahiptir.

Ardahan, Erzincan, Şırnak belediye web sitelerinin plan ve projeler ölçütü 0; Ağrı, Bayburt belediye web sitelerinin plan ve projeler ölçütü 0,11; Artvin, Bartın, Batman, Çankırı, Çorum, Elazığ, Gümüşhane, Hatay, Tunceli belediye web sitelerinin plan ve projeler ölçütü 0,22 oranı ile *oldukça yetersiz* düzeydedir. Amasya, Bolu, Düzce, Edirne, Gaziantep, Iğdır, Kahramanmaraş, Kastamonu, Niğde, Sakarya, Şanlıurfa, Tekirdağ, Tokat, Uşak, Van 0,33; Balıkesir, Bingöl, Denizli, Diyarbakır, Erzurum, Eskişehir, Karabük, Kırklareli, Muğla, Rize, Samsun, Yozgat 0,44 oranı ile *yetersiz* düzeydedir. Adıyaman, Bilecik, Burdur, Isparta, Kırşehir, Konya, Mardin, Sivas, Trabzon, Zonguldak 0,56; Adana, Afyonkarahisar, Aksaray, Aydın, Karaman, Kars, Kırıkkale, Nevşehir, Ordu, Sinop 0,67 oranı ile *yeterli* düzeydedir. Bursa, Çanakkale, Kilis, Kocaeli, Malatya, Mersin 0,78; İstanbul, Kayseri, Kütahya, Yalova 0,89; Ankara, Antalya, İzmir, Manisa 1,00 sayısı ile *oldukça yeterli* düzeydedir (Bkz. Tablo: 2).

3.6.3. İl Özel İdare Web Sitelerinde Plan ve Projeler

Çalışmada plan ve projeler on alt ölçüte göre değerlendirilmiştir. Alt ölçütler; faaliyet raporları, bütçe bilgileri, stratejik plan, denetim komisyonu raporları, ihtisas komisyonu raporları, performans programına ait bilgiler, mevzuatla ilgili bilgiler, yürütülen planlar ve projeler hakkında bilgiler, tamamlanan plan ve projeler hakkında bilgi, projelerin teknik ve finansal detayları hakkında bilgilerdir.

İl özel idare web sitelerinin, yürütülen ve tamamlanan plan ve projeler hakkında vatandaşlara bilgi verme düzeyinin %65 oranı ile *yeterli* olduğu tespit edilmiştir (Kerman vd., 2009: 52). Plan ve projeler göstergesi %65’in altında kalan il özel idare web siteleri Türkiye genelinin altında performansa sahiptir.

Ağrı 0,10; Amasya, Hakkari il özel idare web sitelerinin plan ve projeler ölçütü 0,20 oranı ile *oldukça yetersiz* düzeydedir. Muş 0,30; Afyonkarahisar, Aydın, Burdur, Edirne, Erzurum, Eskişehir, Gaziantep, Giresun, Hatay, Yalova il özel idare web sitelerinin plan ve projeler ölçütü 0,40 oranı ile *yetersiz* düzeydedir. Adıyaman, Aksaray, Balıkesir, Bursa, Çankırı, Gümüşhane, Iğdır 0,50; Bilecik, Kilis, Kütahya, Malatya, Tekirdağ, Zonguldak 0,60; Bayburt, Bolu, Çanakkale, Denizli, Diyarbakır, Elazığ, Isparta, Karabük, Kars, Kırklareli, Manisa, Muğla, Nevşehir, Samsun, Uşak, Yozgat il özel idare web sitelerinin plan ve projeler ölçütü 0,70 oranı ile *yeterli* düzeydedir. Adana, Ankara, Antalya, Artvin, Bartın, Çorum, Erzincan, İzmir, Kahramanmaraş, Karaman, Kastamonu, Kayseri, Kocaeli, Konya, Ordu, Sakarya, Sinop, Sivas, Tunceli, Van 0,80; Kırşehir, Niğde, Şanlıurfa 0,90; İstanbul, Kırıkkale, Mersin, Osmaniye, Trabzon il özel idare web sitelerinin plan ve projeler ölçütü 1,00 sayısı ile *oldukça yeterli* düzeydedir (Bkz. Tablo: 2).

3.7. Web Sitelerinde Yönetici Bilgileri

3.7.1. Valilik Web Sitelerinde Yönetici Bilgileri

Valilik web sitelerinde yönetici bilgileri beş alt ölçüte göre değerlendirilmiştir. Bunlar; valinin özgeçmişi, valinin kişisel resmi, valinin yerel etkinliklerdeki fotoğrafı, eski valiler ve çalışma süreleri hakkında bilgi, vali yardımcıları ve kaymakamlara ilişkin bilgilerdir.

Valilik web sitelerinde yöneticiler hakkında %90 oranı ile *oldukça yeterli* düzeyde bilgi sunulduğu görülmektedir (Aktel- Altan ve Kerman, 2009: 58). Yönetici bilgileri göstergesi %90’ın altında kalan valilik web siteleri Türkiye genelinin altında performansa sahiptir.

Iğdır valiliği web sitesinin yönetici bilgileri ölçütü 0 sayısı ile *oldukça yetersiz* düzeydedir. Afyonkarahisar, Ankara, Aydın, Bayburt, Kayseri, Kırıkkale valilik web sitelerinin yönetici bilgileri ölçütü 0,60 oranı ile *yeterli* düzeydedir. Adana, Adıyaman, Antalya, Ardahan, Artvin, Bartın, Batman, Bilecik, Bitlis, Bolu, Bursa, Çanakkale, Çorum, Denizli, Erzurum, Eskişehir, Gaziantep, Karabük, Rize, Siirt, Şırnak, Tokat, Yalova, Zonguldak 0,80; Ağrı, Aksaray, Amasya, Balıkesir, Bingöl, Burdur, Çankırı, Diyarbakır, Düzce, Edirne, Elazığ, Erzincan, Giresun, Gümüşhane, Hakkari, Hatay, Isparta, İstanbul, İzmir, Kahramanmaraş, Karaman, Kars, Kastamonu, Kırklareli, Kırşehir, Kilis, Kocaeli, Konya, Kütahya, Malatya, Manisa, Mardin, Mersin, Muğla, Muş, Nevşehir, Niğde, Ordu, Osmaniye, Sakarya, Samsun, Sinop, Sivas, Şanlıurfa, Tekirdağ, Trabzon, Tunceli, Uşak, Van, Yozgat 1,00 sayısı ile *oldukça yeterli* düzeydedir (Bkz. Tablo: 2).

3.7.2. Belediye Web Sitelerinde Yönetici Bilgileri

Yönetici bilgileri yedi alt ölçüte göre değerlendirilmiştir. Bunlar; belediye başkanının özgeçmişi, belediye başkanının kişisel resmi, başkana doğrudan mesaj, belediye başkanının yerel etkinliklerde fotoğrafı, eski belediye başkanları ve çalışma süreleri hakkında bilgi, belediye başkan yardımcılara ilişkin bilgiler, muhtarlıklarla ilgili bilgilerdir.

Belediye web sitelerinde yöneticiler hakkında %78 oranı ile *oldukça yeterli* düzeyde bilgi sunulduğu görülmektedir (Aktel, 2009: 231). Yönetici bilgileri göstergesi %78'in altında kalan belediye web siteleri Türkiye genelinin altında performansa sahiptir.

Tunceli belediye web sitesinin yönetici bilgileri ölçütü 0 sayısı ile *oldukça yetersiz* düzeydedir. Çanakkale, Erzurum, Kastamonu, Van, Zonguldak belediye web sitelerinin yönetici bilgileri ölçütü 0,43 oranı ile *yetersiz* düzeydedir. Batman, Çorum, Denizli, Diyarbakır, Düzce, Edirne, Erzincan, Eskişehir, Gaziantep, Iğdır, Sakarya 0,57; Adana, Ardahan, Artvin, Bartın, Bingöl, Bolu, Elazığ, Gümüşhane, Hatay, Isparta, Karaman, Kütahya, Rize, Samsun, Tokat, Uşak, Yalova belediye web sitelerinin yönetici bilgileri ölçütü 0,71 oranı ile *yeterli* düzeydedir. Adıyaman, Afyonkarahisar, Aksaray, Amasya, Ankara, Antalya, Aydın, Balıkesir, Bayburt, Burdur, Bursa, Çankırı, İstanbul, İzmir, Kahramanmaraş, Karabük, Kars, Kayseri, Nevşehir, Niğde 0,86; Ağrı, Bilecik, Kırıkkale, Kırklareli, Kilis, Kırşehir, Kocaeli, Malatya, Manisa, Mardin, Mersin, Muğla, Ordu, Sinop, Sivas, Şanlıurfa, Şırnak, Tekirdağ, Trabzon, Yozgat, Konya belediye web sitelerinin yönetici bilgileri ölçütü 1,00 sayısı ile *oldukça yeterli* düzeydedir (Bkz. Tablo: 2).

3.7.3. İl Özel İdareleri Web Sitelerinde Yönetici Bilgileri

İl özel idareleri web sitelerinde yönetici bilgileri on dört alt ölçüte göre değerlendirilmiştir. Alt ölçütler, il genel meclisi başkanının özgeçmişi, kişisel resmi, e-posta adresi; il genel meclisi üyelerinin özgeçmişi, kişisel resimleri, e-posta adresleri; valinin özgeçmişi, kişisel resmi, e-posta adresi; genel sekreterin özgeçmişi, kişisel resmi, e-posta adresi; il özel idaresi şirketlerine yönelik bilgi; il özel idaresi iştiraklerine ilişkin bilgidir.

İl özel idareleri web sitelerinde yöneticiler hakkında %48 oranı ile *yetersiz* düzeyde bilgi sunulduğu görülmektedir (Kerman vd., 2009: 52). Yönetici bilgileri göstergesi %48'in altında kalan il özel idare web siteleri Türkiye genelinin altında performansa sahiptir.

Adana il özel idare web sitesinin yönetici bilgileri ölçütü 0,14; Ağrı, Kırıkkale, Şanlıurfa il özel idare web sitelerinin yönetici bilgileri ölçütü 0,21 oranı ile *oldukça yetersiz* düzeydedir. Afyonkarahisar, Aksaray, Edirne, Kastamonu, Kilis, Sivas, Zonguldak 0,29; Aydın, Bayburt, Erzincan, Hakkari, Isparta, Kahramanmaraş, Kayseri, Manisa, Sinop, Uşak 0,36; Amasya, Bartın, Bolu, Burdur, Çankırı, Hatay, Iğdır, Karabük, Kars, Konya, Muş, Ordu, Osmaniye il özel idare web sitelerinin yönetici bilgileri ölçütü 0,43 oranı ile *yetersiz* düzeydedir. Adıyaman, Balıkesir, Bursa, Çorum, Giresun, İzmir,

Karaman, Tekirdağ, Trabzon, Tunceli, Van, Yalova 0,50; Ankara, Artvin, Diyarbakır, Elazığ, Erzurum, Eskişehir, Gümüşhane, Kırklareli, Kocaeli, Malatya, Mersin, Nevşehir, Sakarya, Samsun, Yozgat 0,57; Antalya, Kırşehir, Niğde 0,64; Çanakkale il özel idare web sitelerinin yönetici bilgileri ölçütü 0,71 oranı ile *yeterli* düzeydedir. Bilecik, Denizli, Gaziantep, Kütahya, Muğla 0,79; İstanbul il özel idare web sitelerinin yönetici bilgileri ölçütü 0,93 oranı ile *oldukça yeterli* düzeydedir (Bkz. Tablo: 2).

3.8. Yerel Girişimcilik-Sivil Toplum Bağı

3.8.1. Valilik Web Sitelerinde Yerel Girişimcilik-Sivil Toplum Bağı

Beş alt ölçüte göre yapılan değerlendirme; valilik web sitelerinden yerel organizasyonlara ve birliklerin web sitelerine köprüler, yerel kültürel organizasyonların web sitelerine köprüler, yerel spor organizasyonlarının ve kulüplerin web sitelerine köprüler, yerel işletme ve girişimlerin web sitelerine köprüler, yerel medyanın web sitelerine köprüler alt ölçütlerini içermektedir.

Valilik web sitelerinde sunulan yerel girişimcilik-sivil toplum bağı hakkındaki bilgilerin %33 oranıyla *yetersiz* olduğu tespit edilmiştir (Aktel- Altan ve Kerman, 2009: 58). Yerel girişimcilik-sivil toplum bağı göstergesi %33’ün altında kalan valilik web siteleri Türkiye genelinin altında performansa sahiptir.

Adıyaman, Amasya, Antalya, Ardahan, Artvin, Aydın, Balıkesir, Bartın, Bayburt, Bilecik, Bingöl, Bitlis, Bolu, Burdur, Çanakkale, Çorum, Erzurum, Gaziantep, Iğdır, Kastamonu, Kırıkkale, Malatya, Mardin, Rize, Sivas, Şırnak, Trabzon, Van, Yozgat 0; Adana, Afyonkarahisar, Ağrı, Aksaray, Ankara, Batman, Bursa, Çankırı, Denizli, Diyarbakır, Düzce, Edirne, Eskişehir, Kırşehir, Kilis, Kütahya, Manisa, Osmaniye, Şanlıurfa 0,20 oranı ile *oldukça yetersiz* düzeydedir. Elazığ, Giresun, Hakkari, Kars, Kırklareli, Mersin, Nevşehir, Ordu, Yalova valilik web sitelerinin yerel girişimcilik-sivil toplum bağı ölçütü 0,40 oranı ile *yetersiz* düzeydedir. Gümüşhane, Hatay, Karabük, Karaman, Kocaeli, Muş, Niğde, Tokat, Tunceli, Zonguldak valilik web sitelerinin yerel girişimcilik-sivil toplum bağı ölçütü 0,60 oranı ile *yeterli* düzeydedir. Isparta, Konya, Tekirdağ, Uşak 0,8; Erzincan, İstanbul, İzmir, Kahramanmaraş, Kayseri, Muğla, Sakarya, Samsun, Siirt, Sinop valilik web sitelerinin yerel girişimcilik-sivil toplum bağı ölçütü 1,00 sayısı ile *oldukça yeterli* düzeydedir (Bkz. Tablo: 2).

3.8.2. Belediye Web Sitelerinde Yerel Girişimcilik-Sivil Toplum Bağı

Yedi alt ölçüte göre yapılan değerlendirme; belediye web sitelerinden yerel organizasyonlara ve birliklerin web sitelerine köprüler, yerel kültürel organizasyonların web sitelerine köprüler, yerel spor organizasyonlarının ve kulüplerin web sitelerine köprüler, yerel işletme ve girişimlerin web sitelerine köprüler, ildeki valilik sayfasına köprü, belediye şirketlerine ilişkin bilgi, yerel medyanın web sitelerine köprüleri alt ölçütlerini kapsamaktadır.

Belediye web sitelerinde sunulan yerel girişimcilik-sivil toplum bağı hakkındaki bilgilerin %40 oranıyla *yetersiz* olduğu tespit edilmiştir (Aktel, 2009: 231). Yerel

girişimcilik-sivil toplum bağı göstergesi %40'ın altında kalan belediye web siteleri Türkiye genelinin altında performansa sahiptir.

Adıyaman, Ağrı, Aksaray, Ardahan, Bayburt, Bingöl, Çankırı, Çorum, Diyarbakır, Düzce, Erzincan, Isparta, Karabük, Karaman, Kars, Kastamonu, Kırşehir, Sinop, Sivas, Şanlıurfa, Tekirdağ, Tunceli, Van 0; Amasya, Bolu, Denizli, Edirne, Eskişehir, Gümüşhane, Iğdır, Nevşehir, Niğde, Uşak 0,14 oranı ile *oldukça yetersiz* düzeydedir. Erzurum, Hatay, Kilis, Kocaeli, Rize 0,29; Adana, Artvin, Burdur, Kırklareli, Muğla, Ordu belediye web sitelerinin yerel girişimcilik-sivil toplum bağı ölçütü 0,43 oranı ile *yetersiz* düzeydedir. Ankara, Aydın, Batman, Çanakkale, Elazığ, Gaziantep, Yalova, Zonguldak 0,57; Mersin Şırnak, Tokat, Trabzon, Yozgat belediye web sitelerinin yerel girişimcilik-sivil toplum bağı ölçütü 0,71 oranı ile *yeterli* düzeydedir. Afyonkarahisar, Balıkesir, Bartın, Bilecik, Bursa, Kahramanmaraş, Konya, Kütahya, Malatya, Sakarya, Samsun 0,86; Antalya, İstanbul, İzmir, Kayseri, Kırıkkale, Manisa, Mardin belediye web sitelerinin yerel girişimcilik-sivil toplum bağı ölçütü 1,00 sayısı ile *oldukça yeterli* düzeydedir (Bkz. Tablo: 2).

3.8.3. İl Özel İdareleri Web Sitelerinde Yerel Girişimcilik-Sivil Toplum Bağı

Altı alt ölçüte göre yapılan değerlendirme; web sitelerinden yerel organizasyonlara ve birliklerin web sitelerine köprüler, yerel kültürel organizasyonların web sitelerine köprüler, yerel spor organizasyonlarının ve kulüplerin web sitelerine köprüler, yerel işleme ve girişimlerin web sitelerine köprüler, ildeki belediye sayfasına köprü, ildeki valilik sayfasına köprüdür.

İl özel idareleri web sitelerinde sunulan yerel girişimcilik-sivil toplum bağı hakkındaki bilgilerin %38 oranıyla *yetersiz* olduğu tespit edilmiştir (Kerman vd., 2009: 52). Yerel girişimcilik-sivil toplum bağı göstergesi %38'in altında kalan il özel idare web siteleri Türkiye genelinin altında performansa sahiptir.

Adana, Adıyaman, Afyonkarahisar, Ağrı, Aksaray, Amasya, Bartın, Bilecik, Gaziantep, Giresun, İzmir, Kahramanmaraş, Karaman, Kars, Kırıkkale, Manisa, Samsun, Şanlıurfa, Tekirdağ, Yozgat, Zonguldak il özel idare web sitelerinin yerel girişimcilik-sivil toplum bağı ölçütü 0; Ankara, Antalya, Artvin, Aydın, Balıkesir, Bayburt, Bolu, Burdur, Bursa, Çanakkale, Çankırı, Çorum, Denizli, Diyarbakır, Edirne, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Eskişehir, Gümüşhane, Hakkari, Hatay, Iğdır, Isparta, İstanbul, Karabük, Kastamonu, Kayseri, Kırklareli, Kilis, Kırşehir, Kocaeli, Konya, Kütahya, Malatya, Mersin, Muğla, Muş, Nevşehir, Niğde, Ordu, Osmaniye, Sakarya, Sinop, Sivas, Trabzon, Tunceli, Uşak, Van, Yalova il özel idare web sitelerinin yerel girişimcilik-sivil toplum bağı ölçütü 0,17 oranı ile *oldukça yetersiz* düzeydedir (Bkz. Tablo: 2).

3.9. Siteden Vatandaşa Doğru Kurulan Pasif İlişki (Pasif S2V)

3.9.1. Valilik Web Sitelerinden Vatandaşa Doğru Kurulan Pasif İlişki

Valilik sitesinden vatandaşa doğru kurulan eşanlı iletişimin olmadığı pasif ilişki (Pasif S2V) altı alt ölçüte göre değerlendirilmiştir. Bunlar, valiliğin iletişim adresi, telefon bilgileri, faks numarası, e-posta adresi; iletişim formu, haber gruplarına üye kayıt seçeneğidir.

Valilik web sitelerinden vatandaşa doğru kurulan pasif ilişkinin %69 oranı ile *yeterli* düzeyde olduğu ortaya çıkmıştır (Aktel- Altan ve Kerman, 2009: 58). Valilik web sitelerinden vatandaşa doğru kurulan pasif ilişki göstergesi %69’un altında kalan valilik web siteleri Türkiye genelinin altında performansa sahiptir.

Adıyaman valilik web sitesinden vatandaşa doğru kurulan pasif ilişki ölçütü 0; Artvin valilik web sitesinden vatandaşa doğru kurulan pasif ilişki ölçütü 0,17 oranı ile *oldukça yetersiz* düzeydedir. Afyonkarahisar valiliği web sitesinden vatandaşa doğru kurulan pasif ilişki ölçütü 0,33 oranı ile *yetersiz* düzeydedir. Adana, Aksaray, Amasya, Ankara, Aydın, Bayburt, Bingöl, Çankırı, Diyarbakır 0,50; Ardahan, Balıkesir, Bitlis, Bolu, Burdur, Bursa, Çanakkale, Çorum, Düzce, Edirne, Erzurum, Eskişehir, Gaziantep, Hatay, Iğdır, Kahramanmaraş, Kars, Kayseri, Kırıkkale, Kırşehir, Kilis, Kütahya, Manisa, Mardin, Mersin, Muğla, Nevşehir, Niğde, Rize, Siirt, Şanlıurfa, Şırnak, Tekirdağ, Tokat, Trabzon, Tunceli, Van, Yozgat, Zonguldak 0,67 oranı ile ölçütü *yeterli* düzeydedir. Ağrı, Antalya, Bartın, Batman, Bilecik, Denizli, Elazığ, Erzincan, Giresun, Hakkari, Isparta, İstanbul, İzmir, Karabük, Karaman, Kastamonu, Kırklareli, Kocaeli, Konya, Malatya, Muş, Ordu, Osmaniye, Sakarya, Samsun, Sinop, Sivas, Uşak, Yalova 0,83; Gümüşhane 1,00 sayısı ile *oldukça yeterli* düzeydedir (Bkz. Tablo: 2).

3.9.2. Belediye Web Sitelerinden Vatandaşa Doğru Kurulan Pasif İlişki

Belediyeden vatandaşa eşanlı iletişimin olmadığı pasif ilişki (Pasif S2V) yedi alt ölçüte göre değerlendirilmiştir. Bunlar, belediyenin iletişim adresi, telefon bilgileri faks numarası, çağrı merkezi (alo belediye), e-posta adresi, iletişim formu, haber gruplarına üye kayıt seçeneğidir.

Belediye web sitelerinden, vatandaşa doğru kurulan pasif ilişkinin %54 oranı ile *yeterli* düzeyde olduğu ortaya çıkmıştır (Aktel, 2009: 232). Belediye web sitelerinden vatandaşa doğru kurulan pasif ilişki göstergesi %54’ün altında kalan belediye web siteleri Türkiye genelinin altında performansa sahiptir.

Kilis belediye web sitesinden vatandaşa doğru kurulan pasif ilişki ölçütü 0; Bayburt belediye web sitesinden vatandaşa doğru kurulan pasif ilişki ölçütü 0,14 oranı ile *oldukça yetersiz* düzeydedir. Düzce, Şırnak 0,29; Adıyaman, Çorum, Erzincan, Erzurum, Iğdır belediye web sitelerinden vatandaşa doğru kurulan pasif ilişki ölçütü 0,43 oranı ile *yetersiz* düzeydedir. Adana, Amasya, Antalya, Artvin, Batman, Bingöl, Burdur, Bursa, Çanakkale, Denizli, Eskişehir, Gümüşhane, Kahramanmaraş, Kastamonu, Tunceli 0,57; Afyonkarahisar, Ağrı, Ankara, Ardahan, Balıkesir, Bartın, Bilecik, Bolu, Çankırı,

Diyarbakır, Edirne, Elazığ, Gaziantep, Hatay, İzmir, Kars, Kayseri, Kocaeli, Konya, Kütahya, Manisa, Mardin, Mersin, Niğde, Rize, Sakarya, Samsun, Sinop, Sivas, Tokat, Van 0,71 oranı ile *yeterli* düzeydedir. Aksaray, Aydın, Isparta, İstanbul, Karabük, Karaman, Kırıkkale, Kırklareli, Kırşehir, Malatya, Muğla, Nevşehir, Ordu, Şanlıurfa, Tekirdağ, Trabzon, Uşak, Yalova, Yozgat, Zonguldak 0,86 oranı ile *oldukça yeterli* düzeydedir (Bkz. Tablo: 2).

3.9.3. İl Özel İdare Web Sitelerinden Vatandaşa Doğru Kurulan Pasif İlişki

İl özel idarelerinden vatandaşa doğru eşanlı iletişimin olmadığı pasif ilişki (Pasif S2V) yedi alt ölçüte göre değerlendirilmiştir. Bunlar, il özel idaresinin iletişim adresi, telefon bilgileri, faks numarası, çağrı merkezi (alo il özel idare), e-posta adresi; iletişim formu, haber gruplarına üye kayıt seçeneğidir.

İl özel idarelerinden vatandaşa doğru kurulan pasif ilişkinin %62 oranı ile *yeterli* düzeyde olduğu ortaya çıkmıştır (Kerman vd., 2009: 53). İl özel idare web sitelerinden vatandaşa doğru kurulan pasif ilişki göstergesi %62'nin altında kalan il özel idare web siteleri Türkiye genelinin altında performansa sahiptir.

İl özel idare web sitelerinden vatandaşa doğru kurulan pasif ilişki ölçütü Adana'da 0, Adıyaman'da ise 0,14 oranı ile *oldukça yetersiz* düzeydedir. Burdur, Kahramanmaraş il özel idare web sitelerinden vatandaşa doğru kurulan pasif ilişki ölçütü 0,43 oranı ile *yetersiz* düzeydedir. Afyonkarahisar, Amasya, Antalya, Artvin, Balıkesir, Bartın, Bayburt, Bilecik, Bolu, Bursa, Çanakkale, Çankırı, Denizli, Eskişehir, Gaziantep, Hakkari, Isparta, Kars, Kastamonu, Kayseri, Kırklareli, Kilis, Kırşehir, Kocaeli, Konya, Kütahya, Manisa, Mersin, Muğla, Nevşehir, Niğde, Osmaniye, Sakarya, Tekirdağ, Trabzon, Tunceli, Yalova 0,57; Ağrı, Aksaray, Ankara, Aydın, Çorum, Diyarbakır, Edirne, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Giresun, Gümüşhane, Hatay, Iğdır, İstanbul, İzmir, Karaman, Kırıkkale, Muş, Ordu, Samsun, Sinop, Sivas, Şanlıurfa, Uşak, Van, Yozgat, Zonguldak 0,71 oranı ile *yeterli* düzeydedir. Karabük, Malatya ise 0,86 oranı ile *oldukça yeterli* düzeydedir (Bkz. Tablo: 2).

3.10. Vatandaştan Siteye Doğru Kurulan Pasif İlişki (Pasif V2S)

Valilik, belediye, il özel idare web sitelerinde, vatandaştan siteye doğru kurulan eşanlı iletişimin olmadığı, pasif ilişki (Pasif V2S) altı alt ölçüte göre değerlendirilmiştir. Alt ölçütler, elektronik oylama; online anket, dilek ve şikayet gönderebilme seçeneği, ziyaretçi defteri, dosya gönderebilme seçeneği, site üzerinden e-imza ile işlem gerçekleştirilebilir.

3.10.1. Vatandaştan Valiliğe Doğru Kurulan Pasif İlişki

Vatandaştan valiliğe doğru kurulan pasif ilişkinin %14 oranı ile *oldukça yetersiz* olduğu görülmektedir (Aktel- Altan ve Kerman, 2009: 59). Vatandaştan valiliğe doğru kurulan pasif ilişki göstergesi %14'ün altında kalan valilik web siteleri Türkiye genelinin altında performansa sahiptir.

Adana, Adıyaman, Afyonkarahisar, Antalya, Ardahan, Çankırı, Diyarbakır, Düzce, Edirne, Erzurum, Eskişehir, Iğdır, Karabük, Karaman, Kars, Kırıkkale, Kırklareli, Kırşehir, Kilis, Konya, Malatya, Manisa, Mersin, Muğla, Muş, Niğde, Osmaniye, Siirt, Sivas, Şırnak, Tekirdağ, Tokat, Trabzon, Van, Yalova, Zonguldak valilik web sitelerinde vatandaşan valiliğe doğru kurulan pasif ilişki ölçütü 0; Ağrı, Amasya, Aydın, Balıkesir, Bayburt, Bilecik, Bingöl, Bolu, Burdur, Çorum, Denizli, Gaziantep, Giresun, Hatay, Isparta, İzmir, Kastamonu, Kayseri, Kocaeli, Kütahya, Mardin, Nevşehir, Ordu, Rize, Sakarya, Sinop, Şanlıurfa, Tunceli, Uşak, Yozgat valilik web sitelerinde vatandaşan valiliğe doğru kurulan pasif ilişki ölçütü 0,17 oranı ile *oldukça yetersiz* düzeydedir. Aksaray, Ankara, Artvin, Bursa, Çanakkale, Elazığ, Erzincan, Hakkari, Kahramanmaraş, Samsun 0,33 oranı ile *yetersiz* düzeydedir. Bartın, Batman, Bitlis 0,50; İstanbul 0,67 oranı ile *yeterli* düzeydedir. Gümüşhane valilik web sitelerinde vatandaşan valiliğe doğru kurulan pasif ilişki ölçütü 0,83 oranı ile *oldukça yeterli* düzeydedir (Bkz. Tablo: 2).

3.10.2. Vatandaşan Belediye Web Sitelerine Doğru Kurulan Pasif İlişki

Vatandaşan belediyeye doğru kurulan pasif ilişkinin %17 oranı ile *oldukça yetersiz* olduğu görülmektedir (Aktel, 2009: 232). Vatandaşan belediyeye doğru kurulan pasif ilişki göstergesi %17'nin altında kalan belediye web siteleri Türkiye genelinin altında performansa sahiptir.

Adana, Artvin, Balıkesir, Bartın, Batman, Bayburt, Bingöl, Bolu, Burdur, Düzce, Edirne, Elazığ, Eskişehir, Gaziantep, Hatay, Iğdır, Kahramanmaraş, Kastamonu, Kayseri, Kırıkkale, Kırşehir, Konya, Kütahya, Nevşehir, Niğde, Şanlıurfa, Şırnak, Tekirdağ, Tokat, Trabzon, Tunceli, Uşak, Van belediye web sitelerinde vatandaşan belediyeye doğru kurulan pasif ilişki ölçütü 0; Ardahan, Çanakkale, Denizli, Diyarbakır, Erzurum, Gümüşhane, İstanbul, İzmir, Karabük, Kırklareli, Kilis, Kocaeli, Malatya, Manisa, Mardin, Muğla, Ordu, Rize, Samsun, Sivas, Yalova, Yozgat belediye web sitelerinde vatandaşan belediyeye doğru kurulan pasif ilişki ölçütü 0,17 oranı ile *oldukça yetersiz* düzeydedir. Ankara, Antalya, Bursa, Çankırı, Erzincan, Isparta, Karaman, Kars, Sakarya, Sinop, Zonguldak 0,33 oranı ile *yetersiz* düzeydedir. Adıyaman, Ağrı, Çorum, Mersin 0,50; Afyonkarahisar, Aksaray, Amasya, Bilecik 0,67 oranı ile *yeterli* düzeydedir. Aydın belediyesi web sitesinde vatandaşan belediyeye doğru kurulan pasif ilişki ölçütü 0,83 oranı ile *oldukça yeterli* düzeydedir (Bkz. Tablo: 2).

3.10.3. Vatandaşan İl Özel İdare Web Sitelerine Doğru Kurulan Pasif İlişki

Vatandaşan il özel idarelerine doğru kurulan pasif ilişkinin %10 oranı ile *oldukça yetersiz* olduğu görülmektedir (Kerman vd., 2009: 53). Vatandaşan il özel idaresine doğru kurulan pasif ilişki göstergesi %10'un altında kalan il özel idare web siteleri Türkiye genelinin altında performansa sahiptir.

Adana, Ağrı, Ankara, Antalya, Aydın, Balıkesir, Bartın, Bilecik, Bursa, Çanakkale, Çankırı, Denizli, Diyarbakır, Edirne, Erzincan, Erzurum, Hakkari, Iğdır, Isparta, İzmir, Karaman, Kars, Kastamonu, Kayseri, Kırıkkale, Kırklareli, Kırşehir, Konya, Kütahya, Malatya, Manisa, Mersin, Muğla, Muş, Niğde, Sakarya, Sivas, Şanlıurfa, Tekirdağ, Trabzon, Yalova, Zonguldak il özel idare web sitelerinde vatandaşan il özel

idaresine doğru kurulan pasif ilişki ölçütü 0; Adıyaman, Afyonkarahisar, Aksaray, Amasya, Artvin, Bolu, Burdur, Çorum, Eskişehir, Hatay, Karabük, Kilis, Kocaeli, Nevşehir, Ordu, Osmaniye, Sinop, Tunceli, Uşak, Van, Yozgat il özel idare web sitelerinde vatandaşın il özel idaresine doğru kurulan pasif ilişki ölçütü 0,17 oranı ile *oldukça yetersiz* düzeydedir. Bayburt, Giresun, Gümüşhane, Kahramanmaraş, Samsun 0,33 oranı ile *yetersiz* düzeydedir. Gaziantep, İstanbul 0,50 oranı ile *yeterli* düzeydedir. Elazığ il özel idare web sitesinde vatandaşın il özel idaresine doğru kurulan pasif ilişki ölçütü 1,00 sayısı ile *oldukça yeterli* düzeydedir (Bkz. Tablo: 2).

3.11. Siteden Vatandaşa Doğru Kurulan Eşanlı İlişki (Eşanlı S2V)

Valilik, belediye, il özel idare web sitelerinden, vatandaşa doğru kurulan eşanlı iletişimin olduğu ilişki (Eşanlı S2V) beş alt ölçüte göre değerlendirilmiştir. Bunlar, site üzerinden eşanlı; video konferans gerçekleştirebilme, interaktif oyunlar, buluşma-görüşme gerçekleştirilebilme, tartışma- eleştirme, radyo dinleyebilmektir.

3.11.1. Valilik Web Sitelerinden Vatandaşa Doğru Kurulan Eşanlı İlişki

Valilikten vatandaşa doğru kurulan eşanlı ilişkinin %1 oranı ile *oldukça yetersiz* olduğu tespit edilmiştir (Aktel- Altan ve Kerman, 2009: 59).

Eskişehir, Gümüşhane valilik web sitelerinde valilikten vatandaşa doğru kurulan eşanlı ilişki ölçütü 0,20 oranı ile *oldukça yetersiz* düzeydedir. Batman valiliği web sitesinde valilikten vatandaşa doğru kurulan eşanlı ilişki ölçütü 0,40 oranı ile *yetersiz* düzeydedir. Diğer illerin valilik web sitelerinde, valilikten vatandaşa doğru kurulan eşanlı ilişki 0 sayısı ile *oldukça yetersiz* düzeydedir (Bkz. Tablo: 2).

3.11.2. Belediye Web Sitelerinden Vatandaşa Doğru Kurulan Eşanlı İlişki

Türkiye genelinde belediyelerden vatandaşa doğru kurulan eşanlı ilişkinin 0,005 oranı ile *oldukça yetersiz* olduğu tespit edilmiştir (Aktel, 2009: 233).

Eskişehir Belediyesi web sitesinde belediyeden vatandaşa doğru kurulan eşanlı ilişki ölçütü 0,20 oranı ile *oldukça yetersiz* düzeydedir. Diğer illerin belediye web sitelerinde, belediyeden vatandaşa doğru kurulan eşanlı ilişki 0 sayısı ile *oldukça yetersiz* düzeydedir (Bkz. Tablo: 2).

3.11.3. İl Özel İdareleri Web Sitelerinden Vatandaşa Doğru Kurulan Eşanlı İlişki

Türkiye'deki illerde, il özel idarelerinden vatandaşa doğru kurulan eşanlı ilişki 0 sayısı ile *oldukça yetersiz* düzeydedir (Kerman vd., 2009: 53).

3.12. Vatandaştan Siteye Doğru Kurulan Eşanlı İlişki (Eşanlı V2S)

Vatandaştan valilik, belediye, il özel idare web sitelerine doğru kurulan eşanlı iletişimin olduğu ilişki (Eşanlı V2S) üç alt ölçüte göre değerlendirilmiştir. Site üzerinden eşanlı; tartışma forumu ve chat odaları, iki yönlü haberleşme gruplarıdır.

3.12.1. Valilik Web Sitelerinde Vatandaşın Siteye Doğru Kurulan Eşanlı İlişki

Türkiye genelinde vatandaşın valiliğe doğru kurulan eşanlı ilişkisinin %1 oranı ile *oldukça yetersiz* olduğu görülmüştür (Aktel- Altan ve Kerman, 2009: 59).

Batman, Bursa, Gümüşhane valilik web sitelerinde vatandaşın valiliğe doğru kurulan eşanlı ilişki 0,33 oranı ile *yetersiz* düzeydedir. Diğer illerin valilik web sitelerinde, vatandaşın valiliğe doğru kurulan eşanlı ilişki 0 sayısı ile *oldukça yetersiz* düzeydedir (Bkz. Tablo: 2)

3.12.2. Belediye Web Sitelerinde Vatandaşın Siteye Doğru Kurulan Eşanlı İlişki

Türkiye genelinde vatandaşın belediye doğru kurulan eşanlı ilişki 0 sayısı ile *oldukça yetersiz* düzeydedir (Aktel, 2009: 233).

3.12.3. İl Özel İdareleri Web Sitelerinde Vatandaşın Siteye Doğru Kurulan Eşanlı İlişki

Vatandaşın il özel idarelerine doğru kurulan eşanlı ilişkisinin 0,005 oranı ile *oldukça yetersiz* olduğu görülmüştür (Kerman vd., 2009: 53).

Elazığ il özel idare web sitesinde, vatandaşın il özel idarelerine doğru kurulan eşanlı ilişki 1,00 sayısı ile *oldukça yeterli* düzeydedir. Diğer illerin il özel idare web sitelerinde, vatandaşın il özel idareye doğru kurulan eşanlı ilişki 0 sayısı ile *oldukça yetersiz* düzeydedir (Bkz. Tablo: 2).

3.13. Görev ve Sorumluluklar

3.13.1. Belediye Web Sitelerinde Görev ve Sorumluluklar

Belediye web siteleri üzerinden sunulan görev ve sorumluluklar: itfaiye, zabıta, su arıza, evlendirme, cenaze, meslek edindirme kursları, online hal fiyatları, belediye bursları, e-ödeme, başvuru birimleri (beyaz, mavi masa gibi), ambulans, sağlık, kadınlar, yaşlılar, çocuklar, engelliler, hayvanlar, yerel gündem 21 uygulaması, kardeş belediye, otoparklar, afet yönetimi, enerji verimliliğine ilişkin çalışmalar hakkındaki alt ölçütlerdir.

Web sitelerinde, belediyelerin görev ve sorumlulukları kapsamında sundukları bilgiler %39 oranı ile *yetersizdir* (Aktel, 2009: 233). Görev ve sorumluluklar göstergesi %39’un altında kalan belediye web siteleri Türkiye genelinin altında performansa sahiptir.

Ağrı, Ardahan, Hatay, Karaman, Tunceli belediye web sitelerinde, görev ve sorumluluklar ölçütü 0; Kastamonu, Kırşehir, Rize belediye web sitelerinde, görev ve sorumluluklar ölçütü 0,05; Bartın, Kars, Tekirdağ, Zonguldak belediye web sitelerinde, görev ve sorumluluklar ölçütü 0,09; Karabük, Muğla, Tokat belediye web sitelerinde, görev ve sorumluluklar ölçütü 0,14; Ordu, Şanlıurfa belediye web sitelerinde, görev ve

sorumluluklar ölçütü 0,18; Elazığ, Iğdır, Kırklareli, Uşak belediye web sitelerinde, görev ve sorumluluklar ölçütü 0,23 oranı ile *oldukça yetersiz* düzeydedir. Adana, Artvin, Balıkesir, Şırnak, Van 0,27; Adıyaman, Aydın, Bingöl, Burdur, Denizli, Düzce, Edirne, Erzurum, Kilis, Niğde 0,32; Aksaray, Batman, Bayburt, Erzincan, Manisa, Nevşehir, Sivas, Yozgat 0,36; Bolu, Kayseri, Kırıkkale, Kütahya 0,41; Afyonkarahisar, Eskişehir, Isparta, Mardin, Sinop 0,45 oranı ile *yetersiz* düzeydedir. Amasya, Bilecik, Gümüşhane, Konya 0,50; Çankırı, Çorum, Gaziantep, Malatya 0,55; Diyarbakır, Sakarya, Yalova 0,59; Kahramanmaraş, Samsun 0,64; Ankara, Antalya, Mersin 0,68; Çanakkale, Kocaeli, Trabzon 0,73 oranı ile *yeterli* düzeydedir. Bursa, İzmir 0,77; İstanbul 0,91 oranı ile *oldukça yeterli* düzeydedir (Bkz. Tablo: 2).

3.13.2. İl Özel İdare Web Sitelerinde Görev ve Sorumluluklar

İl özel idare web siteleri üzerinden sunulan görev ve sorumluluklar: sağlık, tarım, sanayi ve ticaret, il çevre düzeni planı, bayındırlık ve iskân, toprağın korunması ve/veya erozyonun önlenmesi, sosyal hizmetler ve sosyal yardım, mikro krediler, çocuk yuvaları ve yetiştirme yurtları, ilk ve orta öğretim kurumlarının taşınmaz temini ve taşınmazlarının bakımı, imar, yol, su, kanalizasyon, katı atık, çevre, acil yardım ve kurtarma, kültür, turizm, gençlik ve spor, orman köylerinin desteklenmesi, ağaçlandırma, park ve bahçeler hakkındaki alt ölçütlerdir.

Web sitelerinde, il özel idarelerinin görev ve sorumlulukları kapsamında sundukları bilgiler %27 oranı ile *yetersizdir* (Kerman vd., 2009: 54). Görev ve sorumluluklar göstergesi %27'nin altında kalan il özel idare web siteleri Türkiye genelinin altında performansla sahiptir.

Adıyaman, Amasya, Aydın, Erzincan, Hakkâri, Hatay, İzmir, Karaman, Sakarya, Yalova il özel idare web sitelerinde görev ve sorumluluklar ölçütü 0; Karabük, Manisa, Sivas il özel idare web sitelerinde görev ve sorumluluklar ölçütü 0,04; Çorum, Gaziantep, Gümüşhane, Osmaniye, Sinop, Tekirdağ, Zonguldak il özel idare web sitelerinde görev ve sorumluluklar ölçütü 0,09; Çankırı, Erzurum, Eskişehir, Kastamonu, Nevşehir, Tunceli il özel idare web sitelerinde görev ve sorumluluklar ölçütü 0,13; Afyonkarahisar, Bartın, Elazığ, Kırşehir, Samsun, Trabzon il özel idare web sitelerinde görev ve sorumluluklar ölçütü 0,17; Ağrı, Balıkesir, Kahramanmaraş, Kars, Kayseri, Kırklareli, Kilis, Muğla, Uşak il özel idare web sitelerinde görev ve sorumluluklar ölçütü 0,22 oranı ile *oldukça yetersiz* düzeydedir. Bilecik, Denizli, Iğdır, Kırıkkale, Niğde, Şanlıurfa 0,26; Diyarbakır, Kütahya, Malatya, Muş 0,30; Antalya, Isparta, Ordu, Van, Yozgat 0,35; Giresun, Kocaeli, Mersin il özel idare web sitelerinde görev ve sorumluluklar ölçütü 0,39 oranı ile *yetersiz* düzeydedir. Konya 0,52; Bolu 0,57; Adana, Bayburt 0,61; Artvin 0,70 oranı ile *yeterli* düzeydedir. Edirne 0,78; Aksaray, Çanakkale 0,83; Bursa 0,87) Burdur 0,96; Ankara, İstanbul 1,00 sayısı ile *oldukça yeterli* düzeydedir (Bkz. Tablo: 2).

4. Sonuç

Çalışma ile Türkiye'deki valilik, belediye ve il özel idare web sitelerinin işlevselliği, e-devlet uygulamaları açısından ölçülmüştür. Bu kapsamda siteler, on üç

ana ölçüte ve bunlara bağlı alt ölçütlere dayalı olarak incelenmiş ve yeterlilikleri tespit edilmiştir. Buna göre;

- Çekicilik, yönlendirebilme ve ilde yaşayanlara yönelik hizmetler açısından valilik ve belediye web siteleri *yeterli*, il özel idare web siteleri *yetersizdir*.
- Yerel girişimcilik-sivil toplum bağı açısından valilik, belediye ve il özel idare web siteleri *yetersizdir*.
- Pasif S2V açısından valilik, belediye ve il özel idare web siteleri *yeterlidir*.
- Pasif V2S, eşanlı S2V ve eşanlı V2S açısından valilik, belediye ve il özel idare web siteleri *oldukça yetersizdir*.
- Şeffaflık açısından valilik web siteleri *yetersiz*, belediye ve il özel idare web siteleri *yeterlidir*.
- Turistlere yönelik hizmetler açısından valilik ve belediye web siteleri *yetersizdir*.
- Plan ve projeler açısından valilik ve il özel idare web siteleri *yeterli*, belediyeler ise *yetersizdir*.
- Yönetici bilgileri açısından valilik ve belediye web siteleri *oldukça yeterli*, il özel idare web siteleri ise *yetersizdir*.
- Görev ve sorumluluklar açısından belediye ve il özel idare web siteleri *yetersizdir*.
- Web siteleri on üç ana ölçüte göre yeterlilik açısından değerlendirildiğinde, valilikler ve belediyeler il özel idarelerine göre daha iyi konumdadır.
- İstanbul, diğer illerle mukayese edildiğinde valilik, belediye ve il özel idare web siteleri açısından en işlevsel konumdadır.

Ortaya çıkan bulgular genel olarak değerlendirildiğinde, web sitelerinin bilgi sunumu açısından yeterli düzeyde oldukları, ancak e-devletin amaçları arasında yer alan kamu hizmetlerinin elektronik ortamda basit, çabuk, düşük maliyetle, kesintisiz ve güvenli biçimde yürütülmesi amaçlarına yeterince ulaşamadıkları görülmektedir.

Kaynakça

- Aktel M., Y. Altan, U. Kerman (2009), “Türkiye’de Valilik Web Sitelerinin İşlevselliği”, *Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 9, Sayı 18, Kasım 2009, ss. 51-65.
- Aktel, M., (2009), “İl Belediye Web Sitelerinin İşlevselliği Üzerine Bir Araştırma”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 14, Sayı 2, ss. 223-240.

- Arifoğlu, A. & A. Körnes & A. Yazıcı & M.K. Akgül & A. Ayvalı (2002), *E-Devlet Yolunda Türkiye*, Türkiye Bilişim Derneği: Ankara.
- Bensghir, T. (2002), “Web’deki Belediyelerimiz: Eskişehir Büyükşehir Belediyesi”, *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, Cilt 11, Sayı 1, Ekim 2002, ss. 107–124.
- ICT for Government and Public Services, <http://ec.europa.eu/information_society>, 27.04.2009.
- Kerman U. & M. Aktel & Y. Altan & O. Özaltın & Y. Saraçbaşı & H. Akdoğan & C. Çakır (2009), “Türkiye’deki İl Özel İdareleri Web Sitelerinin İşlevselliği”, *Memleket Mevzuat Dergisi*, Cilt 5, Sayı 50, Ağustos 2009, ss. 49–57.
- Nohutçu A., D. Demirel, *E-Devlet: Genel Bir Çerçeve ve Teorik Bir Yaklaşım*, <<http://www.nvi.gov.tr/92,Makale.html>>, 10.10.2008.
- Öktem, M.K. (2004), “Bilgi Teknolojileri ve Kamu Yönetimi”, Öktem, M. Kemal ve Ömürgönülşen, Uğur (ed), *Kamu Yönetimi, Gelişimi ve Güncel Sorunlar*, İmaj Yayınevi, Ankara, ss. 139–186.
- Parlak, B. ve M.Z. Sobacı (2008), “Türkiye’deki Büyükşehir Belediyelerinin Website Temelli Hizmetleri: Karşılaştırmalı Bir İşlevsellik Analizi”, Parlak, Bekir (ed.), *Kamu Yönetiminde Yeni Vizyonlar*, Turhan Kitabevi, Ankara, ss. 229–257.
- Reddick, C. (2004), “A Two-Stage Model of E-Government Growth: Theories and Empirical Evidence for U.S. Cities”, *Government Information Quarterly*, Vol. 21, pp. 51–64.
- Saygılıhoğlu, N. ve S. Arı (2003), *Etkin Devlet Kurumsal Bir Tasarı ve Politika Önerisi*, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Tunca, M.Z., O. Özaltın (2005), “E-Business Practices of Top 500 Turkish Manufacturing Enterprises: An Analysis of the Web Quality”, *Current Issues in E-Business Research*, Van der Wiele, T., van Iwaarden, J., Williams, R. Ve Dale, B. (Ed.), eBRN, Amsterdam, pp. 101–108.
- Ulusoy, A. ve B. Karakurt (2002), “Türkiye’nin E-Devlete Geçiş Zorunluluğu”, *I. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi*, Kocaeli Üniversitesi İ.İ.B.F. Yayını, İzmit, ss. 131–144.
- WB, *Definition of E-Government*, <<http://web.worldbank.org>>, 17.05.2009.
- West, D. *Global E-Government, 2004*, <<http://www.insidepolitics.org/egovtdata.html>>, 20.05.2009.
- Yannas, P., G. Lappas (2007), *Evaluating Local E-Government: An Analysis of Greek Prefecture Websites*, <<http://ieeexplore.ieee.org>>, 10.01.2009.
- Yıldız, M. (2003), “Elektronik E-devlet Kuram ve Uygulamasına Genel Bir Bakış ve Değerlendirme”, Acar, Muhittin ve Özgür, Hüseyin (Ed.), *Çağdaş Kamu Yönetimi-1*, Nobel Yayın Dağıtım, İstanbul, ss. 305–327.
- Yücerürk, E.E. (2002), “Türk Kamu Yönetiminde E-Devlet Uygulamaları ve Tabana Yayılabilirlik Yeteneği Bakımından Bir Değerlendirme: Bolu Örneği”, *I. Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı*, Kocaeli Üniversitesi İİBF ve İşletme Fakültesi İzmit, ss. 145-163.

EKLER

Tablo: 1
Valilik, Belediye ve İl Özel İdare Web Sitelerinin Yeterlilik Düzeyleri

Ana Ölçütler	Türkiye Geneli		
	Valilikler	Belediyeler	İl Özel İdareleri
Çekicilik	yeterli	yeterli	yetersiz
Yönlendirebilme	yeterli	yeterli	yetersiz
İlde Yaşayanlara Yönelik Hizmetler	yeterli	yeterli	yetersiz
Şeffaflık	yetersiz	yeterli	yeterli
Turistlere Yönelik Hizmetler	yetersiz	yetersiz	-
Plan ve Projeler	yeterli	yetersiz	yeterli
Yönetici Bilgileri	oldukça yeterli	oldukça yeterli	yetersiz
Yerel Girişimcilik-Sivil Toplum Bağı	yetersiz	yetersiz	yetersiz
Pasif S2V	yeterli	yeterli	yeterli
Pasif V2S	oldukça yetersiz	oldukça yetersiz	oldukça yetersiz
Eşanlı S2V	oldukça yetersiz	oldukça yetersiz	oldukça yetersiz
Eşanlı V2S	oldukça yetersiz	oldukça yetersiz	oldukça yetersiz
Görev ve Sorumluluklar	-	yetersiz	yetersiz

Tablo: 2
Valilik, Belediye ve İl Özel İdare Web Sitelerinin Yeterlilik Oranları

İLLER	ÖRGÜTLER	ANA ÖLÇÜTLER												
		Çekicilik	Yönlendirebilme	İlde Yaşayanlara Yönelik Hizmetler	Şeffaflık	Turistlere Yönelik Hizmetler	Plan ve Projeler	Yönetici Bilgileri	Yerel Girişimcilik Sivil Toplum	Pasif S2V	Pasif V2S	Eşanlı S2V	Eşanlı V2S	Görev ve Sorumluluklar
ADANA	V	0,17	0,2	0,6	0,33	0,41	0,75	0,8	0,2	0,5	0	0	0	-
	B	0,46	0,6	0,56	0,67	0,27	0,67	0,71	0,43	0,57	0	0	0	0,27
	İ	0,27	0,4	0,33	1	-	0,8	0,14	0	0	0	0	0	0,61
ADIYAMAN	V	0,67	0,2	0,67	0,33	0,77	0,75	0,8	0	0	0	0	0	-
	B	0,31	0,4	0,69	0,33	0,36	0,56	0,86	0	0,43	0,5	0	0	0,32
	İ	0,36	0,4	0,5	1	-	0,5	0,5	0	0,14	0,17	0	0	0
AFYON	V	0,25	0,4	0,47	0,33	0,59	1	0,6	0,2	0,33	0	0	0	-
	B	0,54	0,6	0,88	0,67	0,41	0,67	0,86	0,86	0,71	0,67	0	0	0,45
	İ	0,27	0,6	0,42	0,6	-	0,4	0,29	0	0,57	0,17	0	0	0,17
AĞRI	V	0,75	0,6	0,67	0,33	0,59	1	1	0,2	0,83	0,17	0	0	-

İLLER	ÖRGÜTLER	ANA ÖLÇÜTLER												
		Çekicilik	Yönlendirebilme	İlde Yaşayanlara Yönelik Hizmetler	Şeffaflık	Turistlere Yönelik Hizmetler	Plan ve Projeler	Yönetici Bilgileri	Yerel Girişimcilik Sivil Toplum	Pasif S2V	Pasif V2S	Eşanlı S2V	Eşanlı V2S	Görev ve Sorumluluklar
	B	0,31	0,4	0,19	0,67	0	0,11	1	0	0,71	0,5	0	0	0
	İ	0,36	0,4	0,5	0,8	-	0,1	0,21	0	0,71	0	0	0	0,22
AKSARAY	V	0,5	0,6	0,47	0	0,59	0,25	1	0,2	0,5	0,33	0	0	-
	B	0,62	0,4	0,69	1	0,64	0,67	0,86	0	0,86	0,67	0	0	0,36
	İ	0,36	0,6	0,33	0,6	-	0,5	0,29	0	0,71	0,17	0	0	0,83
AMASYA	V	0,83	0,8	0,53	0,33	0,59	0,5	1	0	0,5	0,17	0	0	-
	B	0,46	0,8	0,75	0,33	0,55	0,33	0,86	0,14	0,57	0,67	0	0	0,5
	İ	0,36	0,6	0,33	0,8	-	0,2	0,43	0	0,57	0,17	0	0	0
ANKARA	V	0,5	0,8	0,67	0,33	0,64	0,75	0,6	0,2	0,5	0,33	0	0	-
	B	0,77	0,8	0,69	1	0,55	1	0,86	0,57	0,71	0,33	0	0	0,68
	İ	0,45	0,6	0,5	1	-	0,8	0,57	0,17	0,71	0	0	0	1
ANTALYA	V	0,5	0,4	0,6	0,33	0,5	0,75	0,8	0	0,83	0	0	0	-
	B	0,46	0,6	0,56	1	0,64	1	0,86	1	0,57	0,33	0	0	0,68
	İ	0,45	0,6	0,33	1	-	0,8	0,64	0,17	0,57	0	0	0	0,35
ARDAHAN	V	0,25	0,6	0,4	0,67	0,05	0,75	0,8	0	0,67	0	0	0	-
	B	0,38	0,4	0,38	0,33	0,23	0	0,71	0	0,71	0,17	0	0	0
	İ	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
ARTVİN	V	0,5	0,6	0,47	0,33	0,55	0,75	0,8	0	0,17	0,33	0	0	0,7
	B	0,54	0,4	0,31	0,33	0,41	0,22	0,71	0,43	0,57	0	0	0	0,27
	İ	0,45	0,4	0,58	0,8	-	0,8	0,57	0,17	0,57	0,17	0	0	0,7
AYDIN	V	0,58	0,6	0,33	0	0,36	0,75	0,6	0	0,5	0,17	0	0	-
	B	0,54	0,8	0,88	0,67	0,36	0,67	0,86	0,57	0,86	0,83	0	0	0,32
	İ	0,45	0,4	0,25	1	-	0,4	0,36	0,17	0,71	0	0	0	0
BALIKESİR	V	0,75	0,6	0,53	0	0,18	0,75	1	0	0,67	0,17	0	0	-
	B	0,46	0,8	0,44	0,67	0,32	0,44	0,86	0,86	0,71	0	0	0	0,27
	İ	0,45	0,4	0,17	0,8	-	0,5	0,5	0,17	0,57	0	0	0	0,22
BARTIN	V	0,5	0,4	0,53	0,67	0,32	0,75	0,8	0	0,83	0,5	0	0	-
	B	0,46	0,4	0,44	1	0,59	0,22	0,71	0,86	0,71	0	0	0	0,09
	İ	0,36	0,4	0,5	0,4	-	0,8	0,43	0	0,57	0	0	0	0,17
BATMAN	V	0,5	0,6	0,67	0,33	0,68	1	0,8	0,2	0,83	0,5	0,4	0,33	-
	B	0,46	0,4	0,56	0,67	0,18	0,22	0,57	0,57	0,57	0	0	0	0,36
	İ	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

İLLER	ÖRGÜTLER	ANA ÖLÇÜTLER												
		Çekicilik	Yönlendirebilme	İlde Yaşayanlara Yönelik Hizmetler	Şeffaflık	Turistlere Yönelik Hizmetler	Plan ve Projeler	Yönetici Bilgileri	Yerel Girişimcilik Sivil Toplum	Pasif S2V	Pasif V2S	Eşanlı S2V	Eşanlı V2S	Görev ve Sorumluluklar
BAYBURT	V	0,58	0,6	0,4	0,67	0,32	0	0,6	0	0,5	0,17	0	0	-
	B	0,46	0,4	0,38	0,67	0,27	0,11	0,86	0	0,14	0	0	0	0,36
	İ	0,36	0,4	0,42	0,8	-	0,7	0,36	0,17	0,57	0,33	0	0	0,61
BİLECİK	V	0,5	0,4	0,53	0	0,36	0,75	0,8	0	0,83	0,17	0	0	-
	B	0,38	0,6	0,75	1	0,45	0,56	1	0,86	0,71	0,67	0	0	0,5
	İ	0,45	0,4	0,42	0,8	-	0,6	0,79	0	0,57	0	0	0	0,26
BİNGÖL	V	0,5	0,4	0,53	0,33	0,32	0,25	1	0	0,5	0,17	0	0	-
	B	0,38	0,4	0,25	0,33	0,27	0,44	0,71	0	0,57	0	0	0	0,32
	İ	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
BİTLİS	V	0,5	0,4	0,27	0	0,36	0,5	0,8	0	0,67	0,5	0	0	-
	B	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	İ	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
BOLU	V	0,67	0,4	0,73	0,33	0,68	0,75	0,8	0	0,67	0,17	0	0	-
	B	0,54	0,6	0,5	0,67	0,32	0,33	0,71	0,14	0,71	0	0	0	0,41
	İ	0,45	0,6	0,33	0,8	-	0,7	0,43	0,17	0,57	0,17	0	0	0,57
BURDUR	V	0,42	0,2	0,73	0,33	0,23	0,75	1	0	0,67	0,17	0	0	-
	B	0,23	0,4	0,56	0	0,36	0,56	0,86	0,43	0,57	0	0	0	0,32
	İ	0,27	0,2	0,42	0,4	-	0,4	0,43	0,17	0,43	0,17	0	0	0,96
BURSA	V	0,5	0,4	0,73	0,33	0,55	0,75	0,8	0,2	0,67	0,33	0	0,33	-
	B	0,54	0,8	0,81	1	0,45	0,78	0,86	0,86	0,57	0,33	0	0	0,77
	İ	0,27	0,4	0,08	1	-	0,5	0,5	0,17	0,57	0	0	0	0,87
ÇANAK-KALE	V	0,67	0,4	0,53	0,33	0,59	0,75	0,8	0	0,67	0,33	0	0	-
	B	0,62	0,8	0,75	1	0,45	0,78	0,43	0,57	0,57	0,17	0	0	0,73
	İ	0,36	0,6	0,25	1	-	0,7	0,71	0,17	0,57	0	0	0	0,83
ÇANKIRI	V	0,5	0	0,47	0,67	0,27	0,5	1	0,2	0,5	0	0	0	-
	B	0,46	0,6	0,38	0,33	0,18	0,22	0,86	0	0,71	0,33	0	0	0,55
	İ	0,27	0,4	0,17	0,8	-	0,5	0,43	0,17	0,57	0	0	0	0,13
ÇORUM	V	0,75	0,4	0,47	0,33	0,64	0,25	0,8	0	0,67	0,17	0	0	-
	B	0,31	0,4	0,56	0,33	0,41	0,22	0,57	0	0,43	0,5	0	0	0,55
	İ	0,36	0,6	0,33	0,8	-	0,8	0,5	0,17	0,71	0,17	0	0	0,09

İLLER	ÖRGÜTLER	ANA ÖLÇÜTLER												
		Çekicilik	Yönlendirebilme	İlde Yaşayanlara Yönelik Hizmetler	Şeffaflık	Turistlere Yönelik Hizmetler	Plan ve Projeler	Yönetici Bilgileri	Yerel Girişimcilik Sivil Toplum	Pasif S2V	Pasif V2S	Eşanlı S2V	Eşanlı V2S	Görev ve Sorumluluklar
DENİZLİ	V	0,83	0,8	0,67	0,67	0,73	0,5	0,8	0,2	0,83	0,17	0	0	-
	B	0,46	0,6	0,56	0,67	0,18	0,44	0,57	0,14	0,57	0,17	0	0	0,32
	İ	0,45	0,6	0,42	0,8	-	0,7	0,79	0,17	0,57	0	0	0	0,26
DİYARBAKIR	V	0,5	0,6	0,67	0,33	0,55	1	1	0,2	0,5	0	0	0	-
	B	0,38	0,8	0,75	0,67	0,41	0,44	0,57	0	0,71	0,17	0	0	0,59
	İ	0,36	0,4	0,42	1	-	0,7	0,57	0,17	0,71	0	0	0	0,3
DÜZCE	V	0,5	0,6	0,47	0,33	0,59	0,5	1	0,2	0,67	0	0	0	-
	B	0,38	0,6	0,63	0,67	0,14	0,33	0,57	0	0,29	0	0	0	0,32
	İ	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
EDİRNE	V	0,33	0,4	0,73	0,33	0,41	0,25	1	0,2	0,67	0	0	0	-
	B	0,46	0,2	0,5	0,67	0,14	0,33	0,57	0,14	0,71	0	0	0	0,32
	İ	0,36	0,6	0,17	0,8	-	0,4	0,29	0,17	0,71	0	0	0	0,78
ELAZIĞ	V	0,58	0,4	0,67	0	0,59	0,75	1	0,4	0,83	0,33	0	0	-
	B	0,38	0,6	0,5	0	0,59	0,22	0,71	0,57	0,71	0	0	0	0,23
	İ	0,45	0,4	0,42	0,8	-	0,7	0,57	0,17	0,71	1	0	1	0,17
ERZİNCAN	V	0,58	0,4	0,47	0	0,55	1	1	1	0,83	0,33	0	0	-
	B	0,62	0,4	0,38	0,33	0,5	0	0,57	0	0,43	0,33	0	0	0,36
	İ	0,27	0	0,25	1	-	0,8	0,36	0,17	0,71	0	0	0	0
ERZURUM	V	0,33	0,4	0,13	0	0,36	0	0,8	0	0,67	0	0	0	-
	B	0,38	0,4	0,44	0,33	0,55	0,44	0,43	0,29	0,43	0,17	0	0	0,32
	İ	0,27	0,4	0,42	0,6	-	0,4	0,57	0,17	0,71	0	0	0	0,13
ESKİŞEHİR	V	0,42	0,2	0,6	0	0,32	0,25	0,8	0,2	0,67	0	0,2	0	-
	B	0,38	0,4	0,44	0,67	0,41	0,44	0,57	0,14	0,57	0	0,2	0	0,45
	İ	0,18	0,6	0,25	1	-	0,4	0,57	0,17	0,57	0,17	0	0	0,13
GAZİANTEP	V	0,58	0,8	0,67	0,33	0,59	0,25	0,8	0	0,67	0,17	0	0	-
	B	0,46	0,4	0,25	0,67	0,32	0,33	0,57	0,57	0,71	0	0	0	0,55
	İ	0,18	0,6	0,33	1	-	0,4	0,79	0	0,57	0,5	0	0	0,09
GİRESUN	V	0,33	0,4	0,87	0,33	0,41	0,75	1	0,4	0,83	0,17	0	0	-
	B	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	İ	0,36	0,4	0,25	0,8	-	0,4	0,5	0	0,71	0,33	0	0	0,39

İLLER	ÖRGÜTLER	ANA ÖLÇÜTLER												
		V: Valilik B: Belediye İ: İl Özel İdaresi	Çekicilik	Yönlendirebilme	İlde Yaşayanlara Yönelik Hizmetler	Şeffaflık	Turistlere Yönelik Hizmetler	Plan ve Projeler	Yönetici Bilgileri	Yerel Girişimcilik Sivil Toplum	Pasif S2V	Pasif V2S	Eşanlı S2V	Eşanlı V2S
GÜMÜŞHANE	V	0,67	0,6	0,87	0,33	0,64	0,75	1	0,6	1	0,83	0,2	0,33	-
	B	0,54	0,4	0,31	0,33	0,32	0,22	0,71	0,14	0,57	0,17	0	0	0,5
	İ	0,36	0,4	0,25	0,4	-	0,5	0,57	0,17	0,71	0,33	0	0	0,09
HAKKA-Rİ	V	0,75	0,8	0,53	0	0,32	0,75	1	0,4	0,83	0,33	0	0	-
	B	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	İ	0,36	0,4	0,33	0,4	-	0,2	0,36	0,17	0,57	0	0	0	0
HATAY	V	0,5	0	0,47	0,33	0,27	0,75	1	0,6	0,67	0,17	0	0	-
	B	0,54	0,6	0,25	0	0,32	0,22	0,71	0,29	0,71	0	0	0	0
	İ	0,27	0,4	0,5	0,6	-	0,4	0,43	0,17	0,71	0,17	0	0	0
IĞDIR	V	0,58	0	0,2	0	0,23	0,5	0	0	0,67	0	0	0	-
	B	0,31	0,2	0,5	0	0,09	0,33	0,57	0,14	0,43	0	0	0	0,23
	İ	0,45	0,4	0,25	0,6	-	0,5	0,43	0,17	0,71	0	0	0	0,26
ISPARTA	V	0,67	0,4	0,67	0,33	0,5	1	1	0,8	0,83	0,17	0	0	-
	B	0,54	0,6	0,75	0,67	0,14	0,56	0,71	0	0,86	0,33	0	0	0,45
	İ	0,55	0,4	0,5	0,8	-	0,7	0,36	0,17	0,57	0	0	0	0,35
İSTANBUL	V	0,67	0,8	0,93	0,33	0,77	1	1	1	0,83	0,67	0	0	-
	B	0,62	0,6	0,94	1	0,95	0,89	0,86	1	0,86	0,17	0	0	0,91
	İ	0,55	0,8	0,75	1	-	1	0,93	0,17	0,71	0,5	0	0	1
İZMİR	V	0,75	0,4	0,87	0,33	0,64	1	1	1	0,83	0,17	0	0	-
	B	0,62	0,8	0,88	1	0,55	1	0,86	1	0,71	0,17	0	0	0,77
	İ	0,27	0,4	0,25	0,4	-	0,8	0,5	0	0,71	0	0	0	0
KAHRAMANMARAŞ	V	0,58	0,2	0,67	0	0,27	1	1	1	0,67	0,33	0	0	-
	B	0,54	0,8	0,56	0,67	0,55	0,33	0,86	0,86	0,57	0	0	0	0,64
	İ	0,64	0,4	0,67	0,8	-	0,8	0,36	0	0,43	0,33	0	0	0,22
KARABÜK	V	0,67	0,6	0,6	0	0,32	0,5	0,8	0,6	0,83	0	0	0	-
	B	0,62	0,8	0,69	1	0,27	0,44	0,86	0	0,86	0,17	0	0	0,14
	İ	0,73	0,4	0,5	1	-	0,7	0,43	0,17	0,86	0,17	0	0	0,04
KARAMAN	V	0,75	0,6	0,67	0	0,5	0,75	1	0,6	0,83	0	0	0	-
	B	0,46	0,8	0,63	1	0,14	0,67	0,71	0	0,86	0,33	0	0	0
	İ	0,55	0,4	0,58	1	-	0,8	0,5	0	0,71	0	0	0	0

İLLER	ÖRGÜTLER	ANA ÖLÇÜTLER												
		V: Valilik B: Belediye İ: İl Özel İdaresi	Çekicilik	Yönlendirebilme	İlde Yaşayanlara Yönelik Hizmetler	Şeffaflık	Turistlere Yönelik Hizmetler	Plan ve Projeler	Yönetici Bilgileri	Yerel Girişimcilik Sivül Toplum	Pasif S2V	Pasif V2S	Eşanlı S2V	Eşanlı V2S
KARS	V	0,67	0,6	0,73	0,33	0,64	0	1	0,4	0,67	0	0	0	-
	B	0,46	0,8	0,56	1	0,14	0,67	0,86	0	0,71	0,33	0	0	0,09
	İ	0,64	0,6	0,42	1	-	0,7	0,43	0	0,57	0	0	0	0,22
KASTAMONU	V	0,75	0,8	0,53	0,33	0,55	0	1	0	0,83	0,17	0	0	-
	B	0,54	0,4	0,38	0	0,5	0,33	0,43	0	0,57	0	0	0	0,05
	İ	0,45	0,4	0,58	1	-	0,8	0,29	0,17	0,57	0	0	0	0,13
KAYSERİ	V	0,67	0,4	0,4	0,33	0,5	0,75	0,6	1	0,67	0,17	0	0	-
	B	0,54	0,8	0,63	1	0,5	0,89	0,86	1	0,71	0	0	0	0,41
	İ	0,64	0,6	0,5	0,4	-	0,8	0,36	0,17	0,57	0	0	0	0,22
KIRIKKALE	V	0,33	0,4	0,53	0	0,36	0,75	0,6	0	0,67	0	0	0	-
	B	0,38	1	0,69	1	0,41	0,67	1	1	0,86	0	0	0	0,41
	İ	0,45	0,6	0,58	1	-	1	0,21	0	0,71	0	0	0	0,26
KIRKLARELİ	V	0,33	0,4	0,47	0,33	0,32	1	1	0,4	0,83	0	0	0	-
	B	0,54	0,8	0,63	1	0,23	0,44	1	0,43	0,86	0,17	0	0	0,23
	İ	0,64	0,6	0,58	1	-	0,7	0,57	0,17	0,57	0	0	0	0,22
KIRŞEHİR	V	0,67	0,4	0,73	0,33	0,59	0	1	0,2	0,67	0	0	0	-
	B	0,46	0,8	0,75	1	0,23	0,56	1	0	0,86	0	0	0	0,05
	İ	0,55	0,6	0,58	1	-	0,9	0,64	0,17	0,57	0	0	0	0,17
KİLİS	V	0,5	0,4	0,6	0,33	0,27	0,75	1	0,2	0,67	0	0	0	-
	B	0,46	0,8	0,56	0,33	0,36	0,78	1	0,29	0	0,17	0	0	0,32
	İ	0,36	0,6	0,25	0,6	-	0,6	0,29	0,17	0,57	0,17	0	0	0,22
KOCAELİ	V	0,75	0,6	0,8	0,33	0,5	0,5	1	0,6	0,83	0,17	0	0	-
	B	0,77	0,8	0,81	1	0,36	0,78	1	0,29	0,71	0,17	0	0	0,73
	İ	0,36	0,4	0,58	1	-	0,8	0,57	0,17	0,57	0,17	0	0	0,39
KONYA	V	0,42	0,6	0,73	0,33	0,36	0,75	1	0,8	0,83	0	0	0	-
	B	0,85	0,8	0,81	1	0,73	0,56	1	0,86	0,71	0	0	0	0,5
	İ	0,64	0,2	0,67	1	-	0,8	0,43	0,17	0,57	0	0	0	0,52
KÜTAHYA	V	0,58	0,6	0,67	0,33	0,73	0,75	1	0,2	0,67	0,17	0	0	-
	B	0,62	0,8	1	1	0,09	0,89	0,71	0,86	0,71	0	0	0	0,41
	İ	0,73	0,6	0,42	0,4	-	0,6	0,79	0,17	0,57	0	0	0	0,3
MALATYA	V	0,5	0,6	0,6	0	0,36	0,25	1	0	0,83	0	0	0	-
	B	0,77	0,8	0,81	0,67	0,64	0,78	1	0,86	0,86	0,17	0	0	0,55
	İ	0,64	0,6	0,58	1	-	0,6	0,57	0,17	0,86	0	0	0	0,3

İLLER	ÖRGÜTLER	ANA ÖLÇÜTLER												
		Çekicilik	Yönlendirebilme	İlde Yaşayanlara Yönelik Hizmetler	Şeffaflık	Turistlere Yönelik Hizmetler	Plan ve Projeler	Yönetici Bilgileri	Yerel Girişimcilik Sivil Toplum	Pasif S2V	Pasif V2S	Eşanlı S2V	Eşanlı V2S	Görev ve Sorumluluklar
MANİSA	V	0,25	0,6	0,73	0	0,36	0	1	0,2	0,67	0	0	0	-
	B	0,69	0,6	0,69	1	0,36	1	1	1	0,71	0,17	0	0	0,36
	İ	0,45	0,4	0,42	1	-	0,7	0,36	0	0,57	0	0	0	0,04
MARDİN	V	0,58	0,4	0,73	0,33	0,73	0,75	1	0	0,67	0,17	0	0	-
	B	0,54	0,4	0,56	0	0	0,56	1	1	0,71	0,17	0	0	0,45
	İ	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
MERSİN	V	0,33	0,6	0,6	0,33	0,59	0,75	1	0,4	0,67	0	0	0	-
	B	0,85	0,4	0,69	1	0,73	0,78	1	0,71	0,57	0,5	0	0	0,68
	İ	0,27	0,4	0,42	1	-	1	0,57	0,17	0,57	0	0	0	0,39
MUĞLA	V	0,33	0,6	0,53	0	0,59	1	1	1	0,67	0	0	0	-
	B	0,54	0,6	0,63	1	0,59	0,44	1	0,43	0,86	0,17	0	0	0,14
	İ	0,45	0,4	0,75	1	-	0,7	0,79	0,17	0,57	0	0	0	0,22
MUŞ	V	0,5	0,6	0,8	0,33	0,55	1	1	0,6	0,83	0	0	0	-
	B	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	İ	0,45	0,6	0,58	0,4	-	0,3	0,43	0,17	0,71	0	0	0	0,3
NEVŞEHİR	V	0,58	0,4	0,67	0,33	0,59	0,75	1	0,4	0,67	0,17	0	0	-
	B	0,69	0,6	0,69	1	0,68	0,67	0,86	0,14	0,86	0	0	0	0,36
	İ	0,64	0,4	0,58	1	-	0,7	0,57	0,17	0,57	0,17	0	0	0,13
NİĞDE	V	0,5	0,6	0,73	0,33	0,41	1	1	0,6	0,67	0	0	0	-
	B	0,46	0,8	0,56	0,67	0,14	0,33	0,86	0,14	0,71	0	0	0	0,32
	İ	0,64	0,2	0,67	1	-	0,9	0,64	0,17	0,57	0	0	0	0,26
ORDU	V	0,67	0,6	0,67	0,33	0,59	1	1	0,4	0,83	0,17	0	0	-
	B	0,77	0,6	0,63	1	0,64	0,67	1	0,43	0,86	0,17	0	0	0,18
	İ	0,55	0,6	0,67	1	-	0,8	0,43	0,17	0,71	0,17	0	0	0,35
OSMANİYE	V	0,25	0,8	0,53	0	0,05	0	1	0,2	0,83	0	0	0	-
	B	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	İ	0,45	0,6	0,5	1	-	1	0,43	0,17	0,57	0,17	0	0	0,09
RİZE	V	0,42	0,4	0,73	0,33	0,27	0,75	0,8	0	0,67	0,17	0	0	-
	B	0,85	0,4	0,5	0,67	0,68	0,44	0,71	0,29	0,71	0,17	0	0	0,05
	İ	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
SAKARYA	V	0,42	0,4	0,6	0,33	0,55	0,75	1	1	0,83	0,17	0	0	-
	B	0,77	0,4	0,56	1	0,23	0,33	0,57	0,86	0,71	0,33	0	0	0,59
	İ	0,27	0,2	0,42	1	-	0,8	0,57	0,17	0,57	0	0	0	

İLLER	ÖRGÜTLER	ANA ÖLÇÜTLER												
		V: Valilik B: Belediye İ: İl Özel İdaresi	Çekicilik	Yönlendirebilme	İlde Yaşayanlara Yönelik Hizmetler	Şeffaflık	Turistlere Yönelik Hizmetler	Plan ve Projeler	Yönetici Bilgileri	Yerel Girişimcilik Sivil Toplum	Pasif S2V	Pasif V2S	Eşanlı S2V	Eşanlı V2S
SAMSUN	V	0,42	0,6	0,67	0	0,5	0,75	1	1	0,83	0,33	0	0	-
	B	0,69	0,4	0,63	0,33	0,36	0,44	0,71	0,86	0,71	0,17	0	0	0,64
	İ	0,55	0,8	0,75	1	-	0,7	0,57	0	0,71	0,33	0	0	0,17
SİİRT	V	0,58	0,4	0,47	0,33	0,09	1	0,8	1	0,67	0	0	0	-
	B	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	İ	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
SİNOP	V	0,58	0,8	0,73	0,33	0,45	0,75	1	1	0,83	0,17	0	0	-
	B	0,69	0,4	0,63	1	0,55	0,67	1	0	0,71	0,33	0	0	0,45
	İ	0,45	0,6	0,67	1	-	0,8	0,36	0,17	0,71	0,17	0	0	0,09
SİVAS	V	0,42	0,6	0,53	0,33	0,41	1	1	0	0,83	0	0	0	-
	B	0,77	0,6	0,75	1	0,41	0,56	1	0	0,71	0,17	0	0	0,36
	İ	0,45	0,2	0,58	1	-	0,8	0,29	0,17	0,71	0	0	0	0,04
ŞANLIURFA	V	0,5	0,6	0,6	0,33	0,5	1	1	0,2	0,67	0,17	0	0	-
	B	1	0,6	0,88	0,67	0,32	0,33	1	0	0,86	0	0	0	0,18
	İ	0,64	0,6	0,75	1	-	0,9	0,21	0	0,71	0	0	0	0,26
ŞIRNAK	V	0,33	0,6	0,27	0,33	0,36	0,75	0,8	0	0,67	0	0	0	-
	B	0,46	0,2	0,44	0,33	0,09	0	1	0,71	0,29	0	0	0	0,27
	İ	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
TEKİRDAĞ	V	0,5	0,6	0,67	0,33	0,55	0	1	0,8	0,67	0	0	0	-
	B	0,62	0,4	0,63	0,67	0,18	0,33	1	0	0,86	0	0	0	0,09
	İ	0,45	0,4	0,25	0,2	-	0,6	0,5	0	0,57	0	0	0	0,09
TOKAT	V	0,58	0,8	0,47	0	0,36	0	0,8	0,6	0,67	0	0	0	-
	B	0,77	0,8	0,69	1	0,18	0,33	0,71	0,71	0,71	0	0	0	0,14
	İ	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
TRABZON	V	0,42	0,6	0,6	0	0,45	0,5	1	0	0,67	0	0	0	-
	B	0,85	0,6	0,88	1	0,73	0,56	1	0,71	0,86	0	0	0	0,73
	İ	0,64	0,4	0,67	1	-	1	0,5	0,17	0,57	0	0	0	0,17
TUNCELİ	V	0,33	0,6	0,53	0	0,27	0,75	1	0,6	0,67	0,17	0	0	-
	B	0,15	0,2	0,19	0	0	0,22	0	0	0,57	0	0	0	0
	İ	0,73	0,6	0,75	0,6	-	0,8	0,5	0,17	0,57	0,17	0	0	0,13

İLLER	ÖRGÜTLER	ANA ÖLÇÜTLER												
		Çekicilik	Yönlendirilme	İlde Yaşayanlara Yönelik Hizmetler	Şeffaflık	Turistlere Yönelik Hizmetler	Plan ve Projeler	Yönetici Bilgileri	Yerel Girişimcilik Sivil Toplum	Pasif S2V	Pasif V2S	Eşanlı S2V	Eşanlı V2S	Görev ve Sorumluluklar
UŞAK	V	0,5	0,6	0,53	0	0,32	1	1	0,8	0,83	0,17	0	0	-
	B	0,69	0,4	0,5	0,67	0,23	0,33	0,71	0,14	0,86	0	0	0	0,23
	İ	0,45	0,6	0,5	1	-	0,7	0,36	0,17	0,71	0,17	0	0	0,22
VAN	V	0,25	0,4	0,6	0,33	0,36	0,75	1	0	0,67	0	0	0	-
	B	0,38	0,4	0,38	1	0,05	0,33	0,43	0	0,71	0	0	0	0,27
	İ	0,45	0,8	0,75	1	-	0,8	0,5	0,17	0,71	0,17	0	0	0,35
YALOVA	V	0,67	0,6	0,4	0	0,68	0,75	0,8	0,4	0,83	0	0	0	-
	B	0,69	0,4	0,75	1	0,5	0,89	0,71	0,57	0,86	0,17	0	0	0,59
	İ	0,36	0,4	0,42	1	-	0,4	0,5	0,17	0,57	0	0	0	0
YOZGAT	V	0,25	0,6	0,53	0,33	0,36	0	1	0	0,67	0,17	0	0	-
	B	0,92	0,6	0,81	1	0,36	0,44	1	0,71	0,86	0,17	0	0	0,36
	İ	0,55	0,4	0,67	1	-	0,7	0,57	0	0,71	0,17	0	0	0,35
ZONGULDAK	V	0,5	0,6	0,47	0	0,45	0,5	0,8	0,6	0,67	0	0	0	-
	B	0,69	0,4	0,69	0,33	0,41	0,56	0,43	0,57	0,86	0,33	0	0	0,09
	İ	0,45	0,4	0,67	0,6	-	0,6	0,29	0	0,71	0	0	0	0,09

Kayıt Dışı Ekonomi ve İşsizlik İlişkisi: Türkiye Örneği (2000/1 – 2011/2)

Taha Bahadır SARAÇ
tbsarac@hotmail.com

The Relationship between Shadow Economy and Unemployment: Turkey Case (2000/1 – 2011/2)

Abstract

In this study, the relationship between the shadow economy and types of unemployment in different education levels was analyzed. The quarterly data which cover the period of 2000/1 – 2011/2 was used and the analysis was performed by Structural VAR approach. According to the results of the study showed that there is bi-directional granger causality from unemployed people who graduated high school and vocational high school to shadow economy and on the contrary there is bi-directional granger causality from shadow economy to unemployed people who are not literate.

Keywords : Shadow Economy, Unemployment, Structural VAR, Granger Causality.

JEL Classification Codes : E26, J64, C22.

Özet

Bu çalışmada, kayıt dışı ekonomi ile eğitim düzeylerine göre işsizlik türleri arasındaki ilişki incelenmiştir. 2000/1 – 2011/2 dönemine ait çeyrek verilerin kullanıldığı çalışmada, Yapısal VAR yaklaşımı ile analiz gerçekleştirilmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre ise, lise ve dengi meslek lisesi mezunlarına ait işsizlik oranlarının kayıt dışı ekonominin granger nedeni olduğu buna karşılık kayıt dışı ekonominin sadece okuryazar olmayan gruptaki işsizlik oranlarının granger nedeni olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Sözcükler : Kayıt Dışı Ekonomi, İşsizlik, Yapısal VAR, Granger Nedensellik.

1. Giriş

İşsizlik, Türkiye ekonomisindeki en önemli sorunlarından biri olma özelliği taşımaktadır. Bu nedenle Türk iktisat politikası stratejileri belirlenirken işsizlik sorunu, sosyal yönünün de önemi ile birlikte diğer ekonomik sorunlar yanında ayrı bir yere sahip bulunmaktadır. Bu anlamda işsizlik, hem ekonomik hem sosyal etkileri bulunan çok yönlü bir sorun olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla işsizlik sorununun iktisat politikası içerisinde tek başına ele alınıp analiz edilmesi bu sorunun giderilmesini güçleştirmektedir (Yılmaz, 2005: 64). Böylelikle de işsizlik sorunu ile mücadele noktasında sadece ekonomik büyümede artış sağlamak ve yeni iş imkânları oluşturmak sorunu çözmeye tek başına yeterli olmamakta aynı zamanda ekonomik büyüme ile birlikte artan işgücü taleplerinin niteliklerine uygun nitelikte işgücü yetiştirilmesi de gerekmektedir.

Zira 2011 yılı Temmuz ayı itibarıyla eğitim düzeylerine göre işgücüne katılma oranlarına bakıldığında yükseköğretim ve mesleki veya teknik lise mezunlarında bu oranın sırasıyla %78,5 ve %66,5 olarak gerçekleştiği gözlenmektedir. Bunun dışında kalan lise ve lise altı eğitim düzeylerinde sadece lise seviyesinde işgücüne katılma oranının %53,1 diğer eğitim düzeylerinde ise bu oranının yüzde 50'nin altında olduğu tespit edilmektedir. Diğer bir deyişle, Türkiye'de eğitim düzeyi düştüğünde işgücüne katılma oranının düşmesi lise ve daha alt eğitim seviyesine sahip kişilerin iş bulma ümitlerinin azaldığını ortaya koymaktadır. Mevcut işgücü piyasasında kendilerine uygun nitelikte iş bulabilme ümitleri azalan bu kişiler ise piyasa geçerli olan asgari ücretin altında kayıt dışı bir şekilde çalışma ile marjinal sektörlerde kendi işlerini kurma tercihleri ile karşı karşıya kalmaktadırlar.

Marjinal sektörler olarak adlandırılan bu sektörler ise işportacılık dışında kayıtlı bir işyeri kurulmasına bağlı kalımsız insanların çalışmasına imkân tanıyan iş sahalarının toplamından oluşmaktadır. Bu iş sahalarının gelişmesinde ise özellikle tarım kesiminde ücretsiz aile işçisi olarak çalışan insanların büyükşehirlere göç etmek zorunda kalmasının etkili olduğu belirtilmektedir (Yıldız, 2008: 344,350).

Bununla birlikte, küreselleşmeye bağlı olarak esnek üretimin önem kazanması, dünya ölçeğinde pazar ve rekabet koşullarının değişmesi, işvereni sürekli verimliliğini artırmak ve işgücü maliyetini düşürmek zorunda bırakmakta, bu ise üretimin esnekleştirilmesiyle mümkün hale gelmektedir. Büyük firmalar esnekliği taşeron firmalara veya fason olarak çalışan firmalara vererek sağlamakta, taşeron firmalar ve fason olarak çalışan firmalar ise esnekliği genelde sigorta primi ödemedi veya belirlenen asgari ücretin altında işçi çalıştırarak sağlamaktadırlar. Sonuç olarak, söz konusu bu nedenlerle birlikte kayıt dışı istihdamın da zemini de hazırlanmış olmaktadır (Uğur, 2007: 122). Kayıt dışı istihdamın artması önemli sorunları da beraberinde getirmektedir. Buna göre kayıt dışı istihdamın artmasıyla birlikte kamu, sigorta primleri yoluyla elde etmiş olduğu gelirlerden yoksun kalmakta ve ayrıca firmalar arasında haksız rekabet oluşabilmektedir. Bu anlamda

kayıt dışı istihdam ile mücadele edilmediğinde kendi kendini besleyen bir süreç oluşmaktadır. Özellikle haksız rekabet karşısında firmalar, kayıt dışı istihdamın azaltılması noktasında yeterli önemlerin bulunmadığı durumlarda diğer firmaları takip edebilmektedirler. Bu süreç sonunda da ekonomik faaliyetler kayıt dışı bir alanda yoğunlaşmakta ve çalışmak isteyen insanlarda işsizlik baskısı nedeniyle bu alanlarda çalışmak durumunda kalabilmektedirler. Bununla birlikte, kayıt dışı istihdama bağlı olarak kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin hızlanması kamu gelirlerinin azalmasına ve kamuyu gelir açıklarını borçlanarak karşılamak zorunda bırakabilmektedir. Kamu borçlarının bu şekilde artması ise faizler genel düzeyini yükselterek ekonomide özel sektör yatırımlarını dışlayıcı bir etki oluşturabilmektedir. Özel sektör yatırımlarının dışlanması da yeni istihdam olanaklarının oluşumunu engellemekte ve toplumdaki işsizlik baskısının süreklilik kazanmasına neden olabilmektedir. Söz konusu işsizlik baskısı karşısında da, işsiz insanlar kayıt dışı alanları tercih edebilmektedirler.

Bu açıklamalar ışığında hazırlanan çalışmada, kayıt dışı ekonomik faaliyetler ile işsizlik arasındaki ilişkinin araştırılması amaçlanmaktadır. Konu ile ilgili gerek yabancı gerekse yerli literatürde yeterli düzeyde uygulamalı çalışmanın olmaması da göz önüne alındığında çalışmanın konu ile ilgili oluşan literatüre önemli bir katkısı olacağı düşünülmektedir. Bu doğrultuda, beş bölüm şeklinde hazırlanan çalışmanın ikinci bölümünde konu ile ilgili literatür özetine yer verilirken; üçüncü bölümde ise metodoloji hakkında bilgi verilmiştir. Deneysel bulguların yer aldığı dördüncü bölümden sonra sonuç bölümü ile çalışma tamamlanmıştır.

2. Literatür

Kayıt dışı ekonomi ile işsizlik arasındaki ilişkinin incelendiği az sayıda çalışmanın bulunduğu görülmektedir. Bu çalışmalardan, Ahn ve La De Rica (1997), İspanya ekonomisi üzerine gerçekleştirdikleri ve Probit Modeli benimsedikleri çalışmalarında, işsiz kalan insanların kayıt dışı ekonomik alanlarda çalışma olasılıklarını yüksek olduğu ve özellikle kadınların eğitim seviyelerinin artması durumunda kayıt dışı sektörlerde çalışmak yerine işsiz konumda kalmayı tercih ettikleri ortaya konulmuştur.

Bajada (2005), 1967–2003 dönemi çeyrek veriler ve Regresyon Analizi ve Granger nedensellik testleri ile Avustralya ekonomisi üzerine yaptığı çalışmada kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin gelir ve ikame etkilerini öne çıkartmıştır. Buna göre, gelir etkisi kayıtlı ekonomik faaliyetlerde bir düşüşün meydana geldiği durumlarda gerek kayıtlı ekonomik faaliyetlerde gerekse de kayıt dışı ekonomik alanlarda mal ve hizmet tüketiminin azalmasını ifade etmektedir. İkame etkisi ise, geliri azalan kişilerin gelir kayıplarını telafi edebilmek amacıyla kayıt dışı ekonomik faaliyetlerde çalışmayı tercih etmeleri olarak tanımlanmaktadır. Çalışmadan elde edilen sonuçlar gelir etkisinin ikame etkisini giderdiğini göstermektedir. Bu sonuçla birlikte çalışmada, işsizlik oranlarındaki

yüzde 1’lik bir artış karşısında kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin yüzde 0,026 oranında arttığı ve işsiz kalan insanların işsizlik statüsünde kalmaya devam ettikleri tespit edilmiştir. Bunun gerekçesi olarak da, işsiz kalan insanların sosyal ödemelerden yararlanmak ve bir yandan kayıt dışı ekonomik alanlarda çalışarak gelir elde etme istekleri gösterilmektedir.

Dell' Anno vd. (2008), 1970–2004 dönemi çeyrek dönem verilerini kullandığı ve MIMIC yönteminin benimsendiği çalışmalarında, ABD ekonomisinde işsizlik oranlarındaki yüzde birlik bir artışın ekonomik büyümeyi yüzde 1,54 oranında azalttığı fakat kayıt dışı ekonomik faaliyetler analize dâhil edildiğinde, işsizlik oranlarındaki yüzde birlik bir artışın ekonomik büyümeyi yüzde 0,04 oranında azalttığı sonucuna ulaşmışlardır. Bu sonucun oluşmasında ise kayıt dışı ekonominin düşük emek maliyeti ile kendisini gösterdiği ve bu durumun firmalar açısından ilave bir katma değer oluşturduğunu ifade etmişlerdir. Fakat çalışmanın temel hipotezini oluşturan kayıt dışı ekonominin işsizlik üzerinde negatif bir etki oluşturacağına ilişkin negatif etkinin aksine çalışmada kayıt dışı ekonomi ile işsizlik arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Yurdakul (2008), 1985–2006 döneminde yıllık veriler ile Türkiye’de kayıt dışı ekonominin boyutunu tespit etmeyi amaçladığı çalışmasında Engle-Granger iki aşamalı eşbütünleşme yöntemini tercih etmiştir. Ekonometrik model tahmin sonuçlarına göre ise ekonomik faktörler olarak GSMH (Gayrisafi Milli Hâsıla)’daki yüzde artışın ve sabit sermaye yatırımlarının GSMH’ya oranının; mali faktörler olarak ise vergi yükünün ve katma değer vergisinin kayıt dışı ekonomi üzerinde etkili olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Bu sonuçlara karşılık, nüfus artış oranı ve işsizlik oranı değişkenlerinin belirlenen önem düzeylerinde istatistiksel açıdan anlamlı olmamakla birlikte kayıt dışı ekonomi üzerinde etkili olduğunu ortaya koymuştur.

Dobre vd. (2010), 1980–2007 dönemine ait çeyrek veriler ve Granger nedensellik testini kullandıkları çalışmalarında, ABD ekonomisinde işsizlik oranlarından kayıt dışı ekonomiye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunduğunu belirlemişlerdir.

Alexandru vd. (2010), 1980–2009 dönemine çeyrek veriler ve Yapısal VAR analizinden yararlandıkları çalışmalarında, ABD ekonomisinde kısa dönemde kayıtlı ekonomik alanlardaki işsizlik oranlarındaki artışın kayıt dışı ekonomik alanlardaki istihdam sayısını artırdığı sonucu elde etmişlerdir.

3. Metodoloji

Bu çalışmada Alexandru vd. (2010)’nin çalışmasının ışığında Türkiye’de kayıt dışı ekonomi ile işsizlik ilişkisi araştırılmak istendiği için ekonometrik yöntem olarak SVAR yönteminin uygulanması benimsenmiştir.

SVAR (Structural Vector Autoregression Model-Yapısal Vektör Otoregresyon) modeli, Sims (1980) tarafından ortaya atılan ve uygulamalı makroekonomiyi konu alan çalışmalarda önemli bir analiz aracı haline gelen VAR modellerinin gelişmiş bir şekli olarak ifade edilmektedir. Dışsal değişkenlerin olmadığı ve tanımlı hiçbir kısıtlamanın olmadığı geleneksel VAR modellerinin aksine SVAR modellerinde ekonomik teori ışığında oluşturulan kısıtlamaları içermektedir. Söz konusu bu kısıtlamalar kısa dönem kısıtlamaları olabileceği gibi, Shapiro ve Watson (1988), Blanchard ve Quah (1989)'ın çalışmalarında benimsedikleri uzun dönem kısıtlamalarda olabilmektedir. Uzun dönem kısıtlamaların yer aldığı SVAR modellerinin dayanak noktası ise bazı makroekonomik şokların etkisinin geçici olduğu düşüncesi oluşturmaktadır. Buna göre, örneğin, çalışmada da benimsenen Blanchard ve Quah (1989) yönteminde de belirtildiği üzere toplam talep şokları geçici, toplam arz şokları ise kalıcı şoklar olarak tanımlanmaktadır (McCoy, 1997: 2-9; Stock vd., 2001: 101).

Bu açıklamalar ışığında, (KDO) ve (İS) değişkenlerinden oluşan iki değişkenli bir uzun dönem kısıtlamalı SVAR modeli için öncelikle (1) ve (2) no.lu denklemlerde ifade edilen VAR modeli modelleri oluşturulmuştur.

$$KDO_t = b_{10} - b_{12}İS_t + \gamma_{11}^1 KDO_{t-1} + \gamma_{12}^1 İS_{t-1} + \dots + \gamma_{11}^p KDO_{t-p} + \gamma_{12}^p İS_{t-p} + \varepsilon_{dt}$$

$$İS_t = b_{20} - b_{21}KDO_t + \gamma_{21}^1 KDO_{t-1} + \gamma_{22}^1 İS_{t-1} + \dots + \gamma_{21}^p İS_{t-p} + \gamma_{22}^p İS_{t-p} + \varepsilon_{st}$$

Yukarıda sırasıyla (1) ve (2) no.lu denklemler yardımıyla aşağıdaki (3) no.lu denkleme ulaşılmaktadır.

$$\begin{bmatrix} 1 & b_{12} \\ b_{21} & 1 \end{bmatrix} \begin{bmatrix} KDO \\ İS \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} b_{10} \\ b_{20} \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} \gamma_{11}^1 & \gamma_{12}^1 \\ \gamma_{21}^1 & \gamma_{22}^1 \end{bmatrix} \begin{bmatrix} KDO_{t-1} \\ İS_{t-1} \end{bmatrix} + \dots + \begin{bmatrix} \gamma_{11}^p & \gamma_{12}^p \\ \gamma_{21}^p & \gamma_{22}^p \end{bmatrix} \begin{bmatrix} KDO_{t-p} \\ İS_{t-p} \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} \varepsilon_{dt} \\ \varepsilon_{st} \end{bmatrix} \quad (3)$$

Yukarıdaki matris biçimi daha kısa olarak aşağıdaki (4) no.lu eşitlik yardımıyla ifade edilmektedir.

$$BX_t = \Gamma_0 + \Gamma_1 X_{t-1} + \dots + \Gamma_p X_{t-p} + \varepsilon_t \quad (4)$$

(4) no.lu denkleme göre X_t iki değişken için oluşturulan vektörü, Γ_t katsayılar matrisini, p gecikme uzunluklarını ve ε_t ise hata terimleri vektörünü göstermektedir. Buna göre, B matrisini $(1 - b_{12}b_{21} \neq 0)$ koşulu altında (5) no.lu eşitlikte gösterildiği şekliyle tersi ile çarptığımızda (6) no.lu denkleme ulaşılmaktadır.

$$X_t B^{-1} = B^{-1} \Gamma_0 + B^{-1} \Gamma_1 X_{t-1} + \dots + B^{-1} \Gamma_p X_{t-p} + B^{-1} \varepsilon_t \quad (5)$$

$$X_t = A_0 + A_1 X_{t-1} + \dots + A_p X_{t-p} + e_t \quad (6)$$

(6) no.lu denklemde $A_0 = B^{-1} \Gamma_0$, $A_1 = B^{-1} \Gamma_1$ ve $e_t = B^{-1} \varepsilon_t$ eşitliklerini göstermektedir.

(6) no.lu denklemden hareketle uzun dönem kısıtlanmalı SVAR modeli için, VAR modeli hareketli ortalama cinsinden denklem (7)'de gösterildiği gibi oluşturulabilmektedir.

$$\begin{bmatrix} KDO \\ \dot{IS} \end{bmatrix} = \sum_{i=0}^{\infty} L^i \begin{bmatrix} b_{11i} & b_{12i} \\ b_{21i} & b_{22i} \end{bmatrix} \begin{bmatrix} KDO \\ \dot{IS}_{t-1} \end{bmatrix} \begin{bmatrix} \varepsilon_{dt} \\ \varepsilon_{st} \end{bmatrix} \quad (7)$$

$$\sum_{i=0}^{\infty} L^i \text{ gecikme işlemcisini göstermekle birlikte, } \varepsilon_t = \begin{bmatrix} \varepsilon_{dt} \\ \varepsilon_{st} \end{bmatrix} \text{ vektörü iki yapısal}$$

şoku içermektedir. Bu şoklardan ε_{dt} talep şokunu, ε_{st} arz şokunu, b_{11i} ve b_{21i} toplam talep şoku karşısında (KDO) ve (İS) değişkenlerinin tepkilerini; b_{12i} ve b_{22i} ise toplam arz şoku karşısında (KDO) ve (İS) değişkenlerinin tepkilerini göstermektedir. Buna göre; $b_{12i} = 0$ olarak oluşturulduğunda toplam arz şokunun (İS), (KDO) değişkeni üzerinde uzun dönem etkisinin olmadığı kabul edilmiş olmaktadır. (Enders, 1995: 295; Blanchard vd., 1989: 669; Alexandru vd., 2010: 244).

Bununla birlikte, VAR modelinin tahmin sonuçlarından elde edilen katsayıların yorumlanmasının zor olması nedeniyle, denklem sistemlerine verilecek şoklar karşısında, değişkenlerin vereceği tepkiler “etki-tepki analizi” ile yorumlanmaktadır. Etki-tepki analizi ile modelde yer alan her bir değişkene sırayla verilecek şoklar karşısında ilgili değişkenin ve diğer değişkenlerin tepkilerini ölçme olanağı elde edilmektedir. Böylelikle, gelecekte gerçekleşecek şok politikalar karşısında diğer değişkenlerin tepkileri kolaylıkla izlenebilmektedir (Erdoğan vd., 2009: 36; Lütkepohl vd., 1997:127). Etki- tepki analizinin dışında kısıtlanmış ve kısıtlanmamış şeklinde uygulanabilen VAR modellerinden; incelenen değişkenlerin her birinin varyansında meydana gelen değişimin %kaçının kendi gecikmeleriyle, % kaçının ise diğer değişkenlerce açıklandığı araştıran “varyans

ayrıştırması¹” ve “Granger nedenselliğini gösteren “F” testleri yardımıyla da sonuç alınabilmektedir (Özgen vd, 2004:96; Tarı, 469, Lütkepohl vd., 1997:12).

4. Deneysel Bulgular

Çalışmada kayıt dışı ekonomi ile eğitim düzeylerine göre işsizlik oranları² arasındaki ilişkinin araştırılmasında (2000/1 – 2011/2) dönemine ait çeyrek dönem veriler kullanılmıştır. Kayıt dışı ekonominin GSYİH (Gayrisafi Yurtiçi Hâsıla) içindeki payının hesaplanması Ilgın (1999) çalışması esas alınarak basit parasal yöntem kullanılarak hesaplanmıştır. Söz konusu hesaplamada kullanılan veriler TCMB (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası)’nın Elektronik Veri Dağıtım Sistemi’nden temin edilirken; işsizlik oranları verileri ise TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) veri tabanından elde edilmiştir. Hesaplanan kayıt dışı ekonominin GSYİH içerisindeki payını gösteren seri dışında, işsizlik oranları serisi Tramo-Seats yöntemi ile mevsimsellik etkisinden arındırılmıştır.

Kayıt dışı ekonominin tahminine ilişkin olarak pek çok yöntem kullanılmaktadır. Bu yöntemler genel olarak, doğrudan, dolaylı ve karma yöntemler olarak adlandırılmaktadır. Doğrudan ölçme yöntemlerinin temelini, kayıt dışı ekonominin tahmininde anket uygulamalarının kullanılması oluşturmaktadır. Söz konusu anketler; hane halkı anketleri, vergi anketleri, zaman kullanım anketleri gibi anketlerden oluşmaktadır. Bununla birlikte, dolaylı ölçme yöntemlerinin ise çok çeşitli olduğu görülmektedir. Bu yöntemler; değişik yöntemlerle hesaplanan GSMH (Gayrisafi Milli Hâsıla) büyüklüklerinin karşılaştırılması, istihdam yaklaşımı, vergi incelemesi yaklaşımı, MIMIC (Multiple Indicators and Multiple Causes Model-Çoklu Gösterge-Çoklu Neden Modeli), parasal yaklaşım gibi yöntemlerin yanı sıra karma yöntem ile kayıt dışı ekonominin büyüklüğü elektrik üretimi, inşaat sektöründeki gelişmeler, çimento üretimi ve benzer veriler yoluyla ölçmeye çalışmaktadırlar (Us, 2004: 16). Söz konusu bu yöntemlerden bazıları kısaca şu şekilde özetlenmektedir:

a) GSMH Yöntemi: Bu yaklaşımdaki temel mantık ise milli hâsılanın hesaplanmasında kullanılan üretim, gelir ve harcama yaklaşımlarının teorik olarak aynı sonuçları vermesi ilkesine dayanmaktadır. Buna göre, bu yaklaşıma göre örneğin harcama yaklaşımına göre hesaplanmış milli hâsılanın üretim yöntemine göre hesaplanmış milli hâsıladan yüksek olması kayıt dışı ekonominin varlığı şeklinde yorumlanmaktadır.

¹ Bu çalışmada kullanılmasına gerek duyulmamıştır.

² 2005 yılından önce TÜİK, eğitim seviyelerine göre işsizlik oranlarını sınıflandırırken, lise ve denge meslek şeklinde bir sınıflandırmaya yer verilirken; 2005 yılından sonra ise lise ve mesleki veya teknik lise şeklinde ikili bir sınıflandırma şeklini benimsemiştir. Bu nedenle, 2005 yılı dahil olmak üzere diğer diğer dönemlere ilişkin çeyrek dönemler için işsizlik oranları hesaplanırken söz konusu iki eğitim grubun ortalaması alınarak 2004 yılı ve önceki çeyrek dönemlerdeki lise ve denge meslek sınıfına uygun hale getirilmiştir.

Fakat bu yaklaşım tasarrufların büyük ölçüde döviz ve altın olarak tutulduğu ekonomilerde GSMH yaklaşımının güvenilir sonuçlar vermeyeceği ifade edilmektedir (Baldemir vd., 2005: 236).

b) İstihdam Yöntemi: Bu yöntemde göre, işgücü arzındaki artış hızı ile istihdam artışı hızının aynı olması beklenmektedir. Dolayısıyla, istihdam/nüfus oranı, işgücü/nüfus oranından daha yavaş artıyorsa, işgücünün istihdam edilemeyen kısmı ya işsizliğe katkı sağladığı ya da bu kesimin kayıt dışı alanlarda çalıştığı şeklinde yorumlanmaktadır. Fakat insanların hem kayıt dışı hem de kayıt dışı olmaya alanlarda çalışabilmesi nedeniyle bu yöntem eleştirilmektedir (Aktaran: Işık ve Acar, 2003: 123, Şapçı, 2006: 47 ve Schneider ve Enste, 2000: 105).

c) Vergi İncelemesi Yaklaşımı: Bu yöntemde, mükelleflerin beyan ettikleri matrahlar ile vergi incelemesi sonucu elde edilen matrahlar karşılaştırılarak ortaya çıkan matrah farkları kayıt dışı ekonominin tespitinde kullanılmaktadır. Bu yöntemin temel sakıncası ise özellikle Türkiye gibi ülkelerde vergi incelemesinin yeterli düzeyde gerçekleştirilememesi olarak gösterilmektedir (Tecim, 2008: 34 ve Işık ve Acar, 2003: 124). Örneğin, 2011 yılında Türkiye’de toplam 1.703.754 gelir mükellefinden sadece 1641’i üzerinde vergi incelemesi gerçekleştirilmiştir.

d) MIMIC Yaklaşımı: Bu yaklaşımın en önemli özelliği, diğer yöntemlerden farklı olarak sadece tek bir faktör ile kayıt dışı ekonomiyi açıklamamakta ve kayıt dışı ekonominin etkilerinin gözlemlendiği para, işgücü ve üretim piyasalarının tümünden aynı anda faydalanmaktadır. Sonuçlarının istatistiksel testlere tabi tutulmasına da izin veren bu yöntem, özellikle vergi etiği ve bürokratik yapılanma ya da kurumsal kalite gibi değişkenlere ait olası veri eksiklerinin oluşması durumunda uygulaması güçleşmektedir. Ayrıca, değişken tanımlamaları ve değerlerindeki küçük bir değişimin sonuçları değişmesine olanak tanınması anlamında da MIMIC yöntemi eleştirilmektedir (Savaşan, 2004: 11 ve Savaşan, 2003).

e) Parasal Yaklaşım: Parasal oran yaklaşımı, işlem hacmi yaklaşımı ve ekonometrik parasal tahmin yaklaşımı olarak üç gruba ayrılan parasal yaklaşımlarda kayıt dışı ekonomideki faaliyetlerin büyük bir bölümünün nakit para ile gerçekleştirildiği düşüncesi benimsenmektedir (Kök ve Onur: 2006: 26).

- **Parasal Oran Yaklaşımı:** “Basit parasal oran” ile “geliştirilmiş parasal oran” olarak iki şekilde kullanılabilen parasal oran yaklaşımının basit parasal oran yönteminde, toplam vadesiz mevduata (D) göre dolaşımdaki toplam para miktarının (C), diğer bir deyişle ($k = C / D$) oranındaki değişmelerin kayıt dışı ekonomideki hareketlerden kaynaklandığı ve bu oranın yükselmesinin ise kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü gösterdiği

kabul edilmektedir. İlk olarak Cagan (1958) tarafından, 1879–1955 döneminde ABD’de para talebindeki artışın nedenlerini araştırmayı amaçladığı çalışmada, ABD’nin II. Dünya Savaşı yıllarında beyan edilmeyen gelirlerini tahmin etmek için kullanıldığı ve daha sonra Gutmann ve Feige tarafından geliştirilen bu yöntemde; Y = milli gelir, C = dolaşımdaki para miktarı, D = vadesiz mevduat, $k = C/D$, u = kayıt dışı, o = kayıtlı kesim olarak üzere kayıt dışı ekonomi (Y_u) (8) no.lu denklemlerle hesaplanmaktadır;

$$Y_u = Y_o * (C - k_o * D) / (k_o + 1) * D \quad (8)$$

Paranın dolaşım hızının (v) kayıtlı ve kayıt dışı kesimlerde aynı olduğu, (C/D) oranının düşük olduğu yılda kayıt dışı ekonominin bulunmadığı varsayılmaktadır. Eğer incelenen dönemdeki herhangi bir yılda kayıt dışı ekonominin büyüklüğü biliniyorsa, (C/D) oranının en düşük olduğu yılda kayıt dışılık olmadığı varsayıma gerek olmadan da, kayıt dışı ekonominin büyüklüğünün bilindiği taban yılına göre diğer yıllardaki kayıt dışı ekonominin büyüklüğü elde edilebilmektedir. Bu yöntem kullanırken, (C/D) oranının hesaplanmasında (D) olarak vadesiz mevduat yerine vadeli mevduatın da dâhil olduğu toplam mevduatın kullanılmaması gerektiğine değinilmektedir. Bunun gerekçesi olarak da, vadeli mevduatın faiz hadleri gibi değışkenlere çok bağılı olması sebebiyle yanıltıcı sonuçlar verebilmesi gösterilmektedir. Feige (1989) tarafından kullanılan geliştirilmiş modelde kayıt dışı ekonomi ise (9) ve (10) no.lu denklemlerde şu şekilde sunulmaktadır (İlgin, 1999: 147–8);

$$Y_u = 1/\beta * Y_o [(k_u + 1)(C - k_o * D)] / [(k_o + 1)(k_u * D - C)] \quad (9)$$

$$\beta = v_o / v_u \quad (10)$$

- **İşlem Hacmi Yöntemi:** Feige (1979, 1989 ve 1996) tarafından geliştirilen işlem hacmi yönteminde, M = para miktarı, V = paranın dolaşım hızı, P = fiyatlar genel seviyesi, T = ekonomide toplam işlem miktarı, k = toplam işlemlerin milli gelire oranını, V_c = nakit paranın dolaşım hızı, V_d = mevduat dolaşım hızını göstermek üzere ($MV = PT$) eşitliği ile gösterilen Fisher Miktar Teorisinden hareketle kayıt dışı ekonomi (11) no.lu

denklem ile tahmin edilmektedir;

$$Y_u = \frac{(C * V_c + D * V_d)}{k} - Y_0 \quad (11)$$

Yukarıdaki denkleme göre, belli bir dönemdeki kayıt dışı ekonomik büyüklüğünün tespit edilebilmesi için toplam ödemelerin (MV) ve (k) oranının bilinmesi gerekmektedir. (k)'nın değeri için basit parasal yönteminde olduğu gibi kayıt dışı ekonominin olmadığı bir dönemin tespit edilmesi ve o dönem için (k) değerinin esas alınması gerekmektedir. Bu oran tespit edildikten sonra ve bu değer zaman içerisinde değişmediği varsayımı altında (V_c) ve (V_d) hızları da ilgili yıllar için belirlenebilir (4) no.lu denklem yardımıyla kayıt dışı ekonominin değeri ortaya konulabilmektedir (Şapçı, 2006: 40–2).

- **Ekonometrik Yaklaşım:** Kayıt dışı ekonomide ödeme aracının peşin para olduğu ve paranın dolaşım hızının kayıtlı ve kayıt dışı ekonomilerde aynı olduğu gibi eleştirebilecek varsayımlara sahip olan bu yaklaşımda ise kayıt dışı ekonominin en önemli nedeni olarak yüksek vergi oranları gösterilmekte ve nakit para talepleri vergilerin uygulandığı ve uygulanmadığı durumlarda ayrı ayrı hesaplanmakta ve oluşan farklılık kayıt dışı ekonominin büyüklüğü olarak kabul edilmektedir. Herhangi bir yılda kayıt dışı ekonominin olmadığı varsayımının bu yöntemde kabul edilmemesi, yöntemin en önemli üstünlüğü olarak öne çıkartılmaktadır (Aktaran: Işık ve Acar, 2003: 125 ve Işık ve Acar, 2003: 125).

Bu açıklamalar ışığında, çeşitli açılardan eleştirebilse de uygulamasının kolay olması nedeniyle kayıt dışı ekonominin boyutunu ölçmede basit parasal yöntem kullanılarak 2000/1 – 2011/2 dönemi Türkiye’de kayıt dışı ekonominin boyutu tahmin edilmiş ve elde edilen sonuçlar Tablo: 1’de gösterilmiştir. Buna göre, incelenen dönemde kayıt dışının olmadığı dönem olarak (2001:1) dönemi tespit edilmiştir. Daha sonra ilgili dönemdeki (C/D) oranından hareketle kayıt dışı ekonominin olmadığı durumdaki dolaşımdaki para miktarı hesaplanmıştır. (C/D) oranının en düşük olduğu dönemin kayıt dışı ekonominin olmadığı dönem olarak kabul edilmesinin nedeni olarak bu yaklaşımda (C/D) oranının zaman içerisinde değişmeyeceği ve bu nedenle de söz konusu oranının zaman içerisinde değişmesinin aşırı nakit kullanımından kaynaklanması gösterilmektedir. Tabii ki bu varsayım ekonomide çek, senet gibi ödeme araçlarının kullanılmadığı durumda geçerlilik taşımaktadır. Fakat kayıt dışı

ekonomik faaliyetler sonucu kazanılan gelirlerin, bankacılık denetimlerine tabi olmamak için nakit para ile gerçekleştirilebileceği ihtimali göz önüne alındığında bu varsayımın tam anlamıyla geçersiz bir varsayım olarak kabul edilmesi zorlaşmaktadır.

Tablo: 1
Basit Parasal Oran Yöntemiyle Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi (2000/1 – 2011/2)

Dönem	C (Dolaşımdaki Para Miktarı)	D (Vadesiz Mevduat Miktarı)	C/D	$C_0 = k_0 * D$ $k_0 = 0,60$	Y_0 (Nominal GSYİH)	Y_u (Kayıt Dışı Ekonomi)	(Y_u/Y_0) (Yüzde Oran)
2000/1	1.951.389	2.957.141	0,66	1.774.285	33.363.460	1.248.845	3,74
2000/2	2.287.779	3.439.481	0,67	2.063.689	38.344.610	1.561.402	4,07
2000/3	2.670.065	3.777.746	0,71	2.266.648	48.240.935	3.219.716	6,67
2000/4	3.196.942	4.352.301	0,73	2.611.381	46.709.016	3.927.663	8,41
2001/1	3.057.713	5.115.811	0,60	3.069.487	44.416.756	0,00	0,00
2001/2	3.835.182	5.801.403	0,66	3.480.842	55.122.680	2.104.252	3,82
2001/3	4.467.366	5.759.932	0,78	3.455.959	71.044.318	7.796.827	10,97
2001/4	4.462.913	6.905.869	0,65	4.143.521	69.640.328	2.013.010	2,89
2002/1	4.922.485	6.155.924	0,80	3.693.554	69.461.341	8.666.770	12,48
2002/2	5.911.345	6.861.900	0,86	4.117.140	78.985.100	12.907.819	16,34
2002/3	6.131.837	8.144.924	0,75	4.886.954	101.975.294	9.741.287	9,55
2002/4	6.899.360	8.928.269	0,77	5.356.961	100.054.355	10.803.025	10,80
2003/1	7.496.072	7.577.268	0,99	4.546.361	98.040.157	23.853.432	24,33
2003/2	8.204.918	9.310.018	0,88	5.586.011	105.708.998	18.584.957	17,58
2003/3	9.149.591	10.754.215	0,85	6.452.529	128.512.184	20.143.574	15,67
2003/4	9.775.116	13.239.221	0,74	7.943.533	122.519.320	10.593.729	8,65
2004/1	10.861.571	12.182.654	0,89	7.309.592	119.502.314	21.776.334	18,22
2004/2	12.025.936	13.952.404	0,86	8.371.442	130.998.596	21.444.939	16,37
2004/3	12.853.445	14.944.747	0,86	8.966.848	157.689.939	25.630.963	16,25
2004/4	12.443.528	16.349.864	0,76	9.809.918	150.842.176	15.185.883	10,07
2005/1	13.473.621	16.046.985	0,84	9.628.191	141.085.930	21.130.763	14,98
2005/2	15.171.903	18.482.050	0,82	11.089.230	153.763.755	21.228.947	13,81
2005/3	17.284.665	19.199.530	0,90	11.519.718	181.572.348	34.074.889	18,77
2005/4	18.193.450	25.275.958	0,72	15.165.575	172.509.679	12.915.875	7,49
2006/1	18.872.606	22.960.462	0,82	13.776.277	160.072.572	22.206.175	13,87
2006/2	21.620.534	25.631.056	0,84	15.378.634	183.652.122	27.952.864	15,22
2006/3	21.934.191	24.541.591	0,89	14.724.955	213.295.396	39.160.484	18,36
2006/4	24.439.415	24.522.090	1,00	14.713.254	201.370.695	49.918.354	24,79
2007/1	20.704.865	21.938.407	0,94	13.163.044	187.950.694	40.381.710	21,49
2007/2	23.180.863	25.034.929	0,93	15.020.957	203.279.705	41.410.723	20,37
2007/3	24.610.289	25.179.400	0,98	15.107.640	232.256.566	54.783.191	23,59
2007/4	25.008.369	29.725.334	0,84	17.835.200	219.691.456	33.134.276	15,08
2008/1	26.125.712	29.914.256	0,87	17.948.554	215.605.654	36.835.313	17,08
2008/2	27.070.287	31.098.573	0,87	18.659.144	239.363.433	40.462.470	16,90
2008/3	32.077.853	33.236.931	0,97	19.942.159	262.392.170	59.879.009	22,82
2008/4	29.271.922	33.062.653	0,89	19.837.592	233.172.993	41.584.515	17,83
2009/1	30.963.736	32.888.016	0,94	19.732.810	207.925.991	44.377.896	21,34
2009/2	31.118.635	35.204.079	0,88	21.122.447	228.571.898	40.564.326	17,75
2009/3	32.964.325	39.329.841	0,84	23.597.905	261.710.449	38.954.043	14,88
2009/4	34.233.281	44.691.869	0,77	26.815.121	254.350.241	26.386.381	10,37
2010/1	35.647.349	43.741.790	0,81	26.245.074	241.880.638	32.495.073	13,43
2010/2	39.233.861	48.879.757	0,80	29.327.854	267.144.064	33.837.255	12,67
2010/3	41.503.968	49.746.649	0,83	29.847.989	297.183.951	43.520.140	14,64
2010/4	44.346.900	59.558.427	0,74	35.735.056	297.541.148	26.889.330	9,04
2011/1	45.813.721	57.133.869	0,80	34.280.321	288.390.015	36.385.131	12,62
2011/2	49.395.541	64.718.210	0,76	38.830.926	318.404.136	32.485.226	10,20

SVAR (Structural Vector Autoregression-Yapısal Vektör Otoregresyon) analizinin gerçekleştirilebilmesi için serilerin durağan olması gerekmektedir. Bu nedenle serilerin durağanlık özellikleri Lee-Strazicich (2003) birim kök testi araştırılmış ve Tablo: 2'den de görüleceği üzere yüzde 10 önem düzeyinde Model C'ye göre tüm serilerin durağan olduğu belirlenmiştir.

Tablo: 2
Lee-Strazicich Çift Kırılmalı Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Model A	Model A	Model C	Model C		
	(t-ist.)	Kırılma Zamanları	(t-ist.)	Kırılma Zamanları		
KDO	-5,10	2009/1 2009/3	-5,87	2005/4 2007/2		
İS1	-3,98	2004/4 2009/2	-5,60	2003/4 2008/4		
İS2	-4,43	2004/1 2009/4	-7,76	2003/4 2008/2		
İS3	-4,01	2008/3 2010/2	-6,17	2004/2 2008/3		
İS4	-2,82	2003/4 2004/2	-6,53	2004/3 2008/1		
Kritik Değerler						
	Model A Kritik Değerleri	Model C Kritik Değerleri				
		KDO	İS1	İS2	İS3	İS4
	-4,54*	-6,45*	-6,41*	-6,41*	-6,41*	-6,41*
	-3,84**	-5,67**	-5,74**	-5,74**	-5,74**	-5,74**
	-3,50***	-5,31***	-5,32***	-5,32***	-5,32***	-5,32***

1)*, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 önem düzeylerindeki kritik değerleri göstermektedir. İlgili kritik değerler için bkz Lee ve Strazicich, 2003: 1084. Gecikme uzunluğu, her iki seri için 5 (beş) olarak belirlenmiş ve hata terimlerinin tüm modellerde akgürültü olduğu tespit edilmiştir.

2) (t-ist.) t-istatistik değerlerini ifade etmektedir.

3) Model A: Sabit terimli modeli, Model C: Sabit terim ve trendli modeli ifade etmektedir.

4) Model C için kritik değerler ilgili değişkenlere ait kırılma yılları dikkate alınarak belirlenmiştir.

5) KDO: Kayıt dışı ekonominin GSYİH içindeki payı, İS1: Okuryazar olmayan kişilerin işsizlik oranı, İS2: Lisealtı eğitim seviyesine sahip kişilerin işsizlik oranı, İS3: Lise ve dengi meslek lisesi eğitim seviyesine sahip kişilerin işsizlik oranı, İS4: Yükseköğretim mezunu olan kişilerin işsizlik oranını göstermektedir.

İlgili serilerin birim kök taşımadıkları belirlendikten sonra SVAR (Structural Vector Autoregression-Yapısal Vektör Otoregresyon) yönteminin uygulaması aşamasına geçilmiştir. Bunun için ilk aşamada (12), (13), (14) ve (15) no.lu modeller için Tablo: 2'deki yapısal kırılmalar da dikkate alınarak gecikme uzunlukları belirlenmiş ve elde edilen sonuçlar Tablo: 3'de sunulmuştur.

$$\begin{bmatrix} KDO \\ \dot{IS1} \end{bmatrix} = \sum_{i=0}^{\infty} L^i \begin{bmatrix} b_{11i} & b_{12i} \\ b_{21i} & b_{22i} \end{bmatrix} \begin{bmatrix} KDO \\ \dot{IS1}_{t-1} \end{bmatrix} \begin{bmatrix} \mathcal{E}_{dt} \\ \mathcal{E}_{st} \end{bmatrix} \quad (12)$$

$$\begin{bmatrix} KDO \\ \dot{IS2} \end{bmatrix} = \sum_{i=0}^{\infty} L^i \begin{bmatrix} b_{11i} & b_{12i} \\ b_{21i} & b_{22i} \end{bmatrix} \begin{bmatrix} KDO \\ \dot{IS2}_{t-1} \end{bmatrix} \begin{bmatrix} \mathcal{E}_{dt} \\ \mathcal{E}_{st} \end{bmatrix} \quad (13)$$

$$\begin{bmatrix} KDO \\ \dot{IS3} \end{bmatrix} = \sum_{i=0}^{\infty} L^i \begin{bmatrix} b_{11i} & b_{12i} \\ b_{21i} & b_{22i} \end{bmatrix} \begin{bmatrix} KDO \\ \dot{IS3}_{t-1} \end{bmatrix} \begin{bmatrix} \mathcal{E}_{dt} \\ \mathcal{E}_{st} \end{bmatrix} \quad (14)$$

$$\begin{bmatrix} KDO \\ \dot{IS4} \end{bmatrix} = \sum_{i=0}^{\infty} L^i \begin{bmatrix} b_{11i} & b_{12i} \\ b_{21i} & b_{22i} \end{bmatrix} \begin{bmatrix} KDO \\ \dot{IS4}_{t-1} \end{bmatrix} \begin{bmatrix} \mathcal{E}_{dt} \\ \mathcal{E}_{st} \end{bmatrix} \quad (15)$$

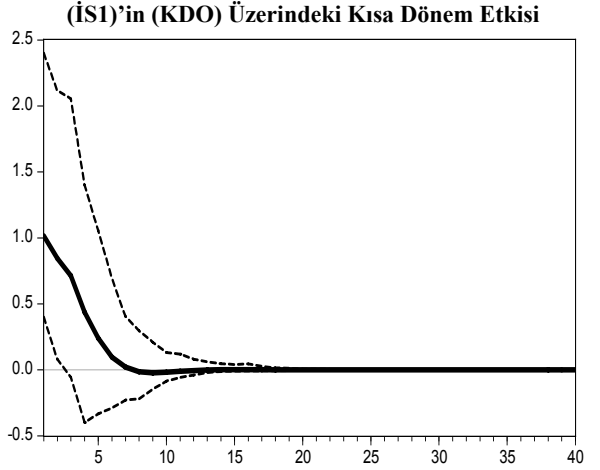
Tablo: 3
SVAR Modeli İçin Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

12 no.lu SVAR Modelleri İçin Uygun Gecikme Uzunluğu					
Gecikme Sayısı	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	41,50598	9,401563	9,489536	9,432268
1	47,28645*	12,37754	8,190863	8,454782*	8,282978*
2	7,002844	12,36719*	8,187187*	8,627053	8,340712
3	1,490410	14,76548	8,358015	8,973828	8,572951
4	5,879511	15,00487	8,362478	9,154237	8,638823
5	3,065717	16,88860	8,462072	9,429778	8,799827
13 no.lu SVAR Modeli İçin Uygun Gecikme Uzunluğu					
Gecikme Sayısı	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	52,26028	9,631962	9,719936	9,662667
1	59,21650	10,85652	8,059745	8,323665*	8,151860
2	10,12055*	9,809566*	7,955498*	8,395364	8,109023*
3	1,496109	11,70958	8,126130	8,741943	8,341065
4	6,074410	11,81384	8,123374	8,915134	8,399720
5	2,130710	13,80368	8,260368	9,228074	8,598123
14 no.lu SVAR Modeli İçin Uygun Gecikme Uzunluğu					
Gecikme Sayısı	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	51,25436	9,612526	9,700499	9,643231
1	21,81585*	33,07186*	9,173662*	9,437582*	9,265777*
2	3,330118	37,20046	9,288461	9,728328	9,441986
3	1,763922	43,99760	9,449859	10,06567	9,664794
4	8,858065	40,04090	9,344004	10,13576	9,620349
5	1,267234	48,42927	9,515537	10,48324	9,853292
15 no.lu SVAR Modeli İçin Uygun Gecikme Uzunluğu					
Gecikme Sayısı	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	21,53558	8,745432	8,833405	8,776137
1	38,47937	8,386586*	7,801613*	8,065533*	7,893728*
2	3,501042	9,381675	7,910898	8,350765	8,064423
3	3,987028	10,27705	7,995637	8,611450	8,210572
4	3,594648	11,36594	8,084724	8,876483	8,361069
5	12,10153*	8,912476	7,822885	8,790591	8,160640

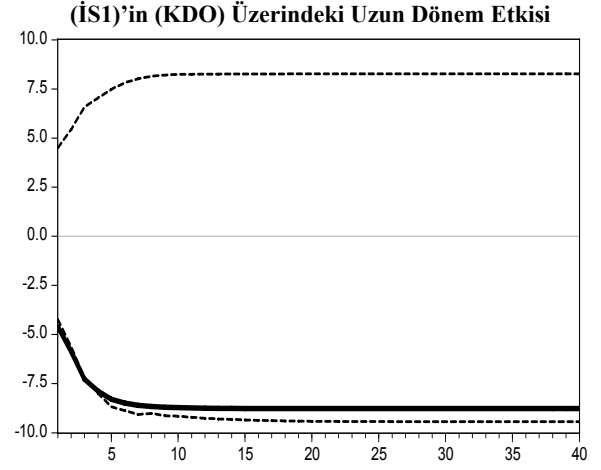
1) * İlgili kritere göre %5 önem düzeyinde uygun gecikme uzunluğunu göstermektedir. LR: Olabilirlik Oranı Kriteri, FPE: Nihai Öngörü Hatası Kriteri, SC: Schwarz Bilgi Kriteri, AIC: Akaike Bilgi Kriteri, HQ: Hannan-Quinn Bilgi Kriterini ifade etmektedir.

Tablo: 3'deki sonuçlarına Akaike Bilgi Kriteri ışığında belirlenen gecikme uzunluklarına göre söz konusu modeller tahmin edilmiş ve değişkenler arasındaki ilişkilerin tespit edilebilmesi için Grafik: 1 ve Grafik: 2'de belirtildiği üzere etki-tepki analizi gerçekleştirilmiştir.

Grafik: 1
Etki-Tepki Analizi Sonuçları-1

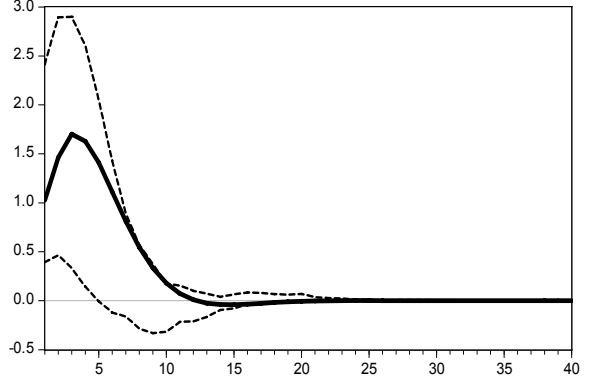

Kesikli Çizgi: 95% Güven Düzeyinde Bootstrap Yöntemiyle Oluşturulmuş Güven Aralıkları

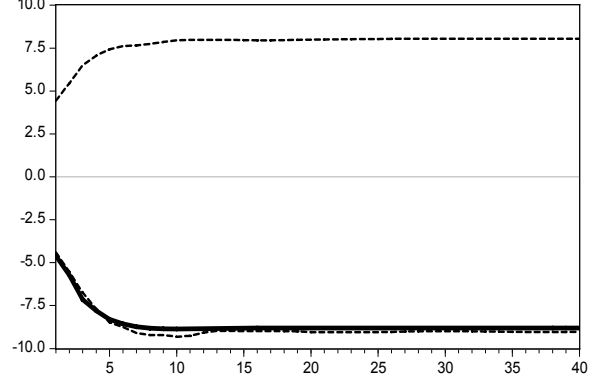
Kesikli Çizgi: 95% Güven Düzeyinde Bootstrap Yöntemiyle Oluşturulmuş Güven Aralıkları

(İS2)'nin (KDO) Üzerindeki Kısa Dönem Etkisi

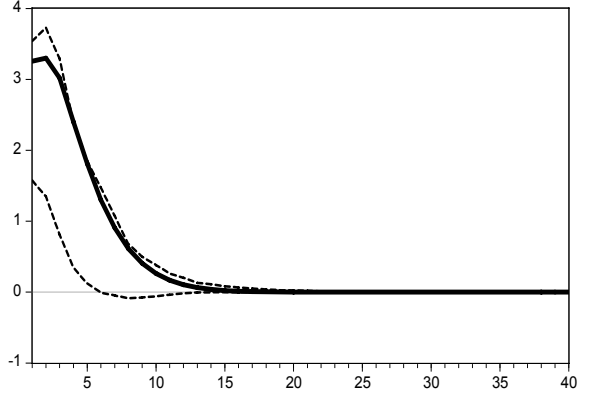
Kesikli Çizgi: 95% Güven Düzeyinde Bootstrap Yöntemiyle Hesaplanmış Güven Aralıkları

(İS2)'nin (KDO) Üzerindeki Uzun Dönem Etkisi

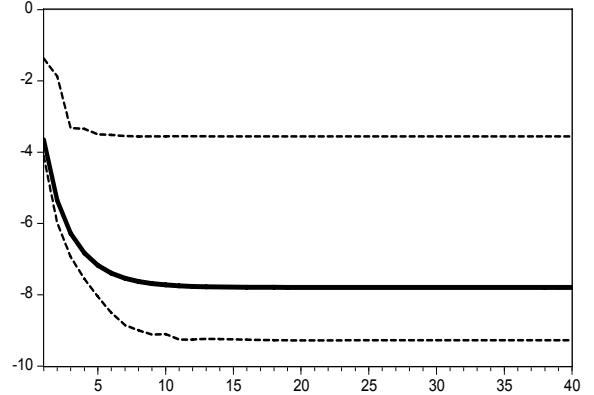
Kesikli Çizgi: 95% Güven Düzeyinde Bootstrap Yöntemiyle Oluşturulmuş Güven Aralıkları

(İS3)'ün (KDO) Üzerindeki Kısa Dönem Etkisi

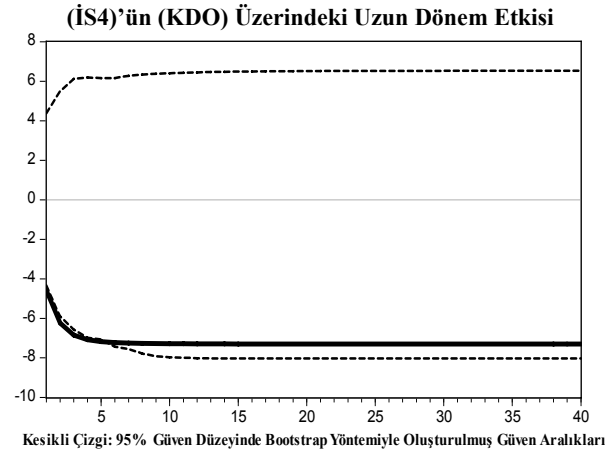
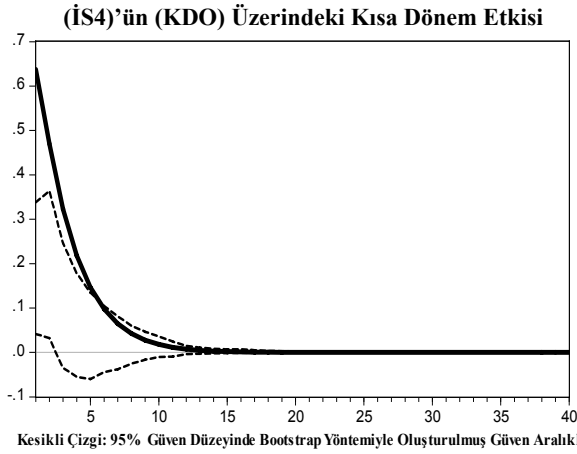

Kesikli Çizgi: 95% Güven Düzeyinde Bootstrap Yöntemiyle Oluşturulmuş Güven Aralıkları

(İS3)'ün (KDO) Üzerindeki Uzun Dönem Etkisi

Kesikli Çizgi: 95% Güven Düzeyinde Bootstrap Yöntemiyle Oluşturulmuş Güven Aralıkları

Not: Kesikli çizgi %95 güven düzeyinde bootstrap yöntemiyle oluşturulmuş güven aralıklarını ifade etmektedir.

Grafik: 1’deki sonuçlar incelendiğinde kısa dönemde istatistiksel açıdan anlamlı olmakla birlikte (İS2) değişkenindeki artış üçüncü çeyrek döneme kadar kayıt dışı ekonominin boyutunu yükseltmekte diğer bir deyişle işsizlik durumunda insanlar kayıt dışı alanlarda çalışmakta fakat üçüncü çeyrekte yaklaşık yedinci çeyrek döneme kadar kayıt dışı sektörlerden çekilmektedirler. (İS3) değişkeninin de yine istatistiksel açıdan anlamlı olmakla birlikte kayıt dışı ekonomi üzerinde iki çeyrek dönem açısından (İS2) değişkenine benzer bir etki yaptığı tespit edilmektedir. Uzun dönemde ise sadece (İS3) değişkeninin kayıt dışı ekonomi üzerinde istatistiksel açıdan anlamlı onuncu çeyrek döneme kadar artan bir hızda daha sonra sabit bir değerde negatif bir etki yaptığı görülmektedir. Etki-tepki analizinin ardından gerçekleştirilen ve sonuçları Tablo 4’de sunulan Granger nedensellik testi sonuçlarına göre ise (KDO)’dan (İS1)’e ve (İS3)’ten (KDO)’ya doğru tek yönlü bir granger nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Tablo: 4
Granger Nedensellik Testi Sonuçları

1. (KDO) ile (İS1) Değişkenleri Arasındaki Granger Nedensellik Testi Sonuçları		
H₁ Hipotezleri	Ki-Kare İstatistik Değerleri	Olasılık Değerleri
(KDO) (İS1)’in Granger Nedenidir	4,997	0,082*
(İS1) (KDO)’nun Granger Nedenidir	0,573	0,750
LM Otokorelasyon Testi Ki-Kare Değeri = 6,091 (0,192)		
2. (KDO) ile (İS2) Değişkenleri Arasındaki Granger Nedensellik Testi Sonuçları		
H₁ Hipotezleri	Ki-Kare İstatistik Değerleri	Olasılık Değerleri
(KDO) (İS2)’in Granger Nedenidir	0,793	0,672
(İS2) (KDO)’nun Granger Nedenidir	0,670	0,715
LM Otokorelasyon Testi Ki-Kare Değeri = 6,667 (0,154)		
3. (KDO) ile (İS3) Değişkenleri Arasındaki Granger Nedensellik Testi Sonuçları		
H₁ Hipotezleri	Ki-Kare İstatistik Değerleri	Olasılık Değerleri
(KDO) (İS3)’in Granger Nedenidir	0,322	0,570
(İS3) (KDO)’nun Granger Nedenidir	2,925	0,087*
LM Otokorelasyon Testi Ki-Kare Değeri = 2,782 (0,594)		
4. (KDO) ile (İS4) Değişkenleri Arasındaki Granger Nedensellik Testi Sonuçları		
H₁ Hipotezleri	Ki-Kare İstatistik Değerleri	Olasılık Değerleri
(KDO) (İS4)’in Granger Nedenidir	0,062	0,802
(İS4) (KDO)’nun Granger Nedenidir	0,257	0,612
LM Otokorelasyon Testi Ki-Kare Değeri = 4,324 (0,363)		

1) * yüzde 10 istatistiksel önem düzeyinde H₁ hipotezinin kabul edildiğini göstermektedir.

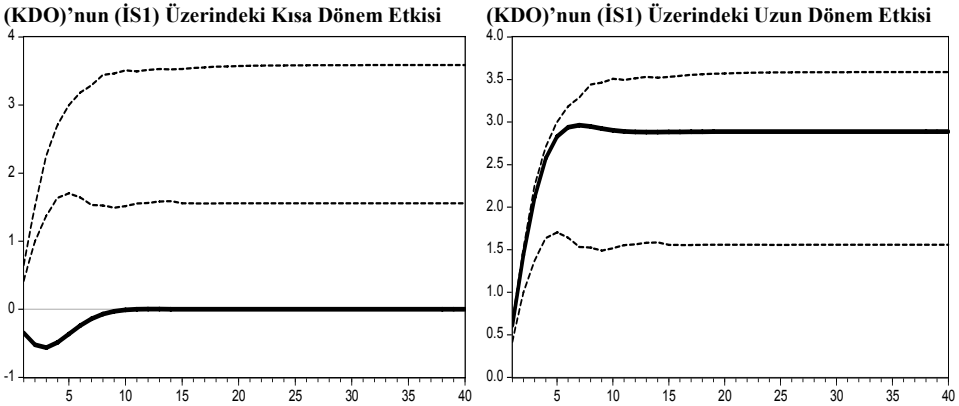
2) Parantez içindeki değerler olasılık değerleri tahmin sonuçlarında otokorelasyon olmadığını ifade etmektedir.

Tablo: 4’deki sonuçlar sadece değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi göstermekte fakat bir değişkenin diğer değişkeni pozitif yönde mi negatif yönde mi etkilediği konusunda herhangi bir bilgi vermemektedir. Bu nedenle Grafik: 1’deki sonuçlara başvurulmuş ve (İS3) (İS3) değişkeninin (KDO)’yu negatif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçla birlikte (İS3) değişkeninin (KDO) değişkenini negatif

yönde etkilediği tespiti desteklenmiş olmaktadır. Bu sonucun oluşmasında ise bu kişilerin belli bir süre sonra kayıt dışı sektörlerde çalışarak yeteneklerini geliştirdikleri ve kayıtlı sektörlerde daha uygun çalışma koşullarında çalışmayı tercih etmelerinin etkili olduğu düşünülmektedir.

Son olarak (KDO)'dan (İS1)'e doğru tespit edilen nedensellik ilişkisinin yönünü tespit etmek amacıyla çalışmadan ortaya konulan teorik çerçevenin dışında Cholesky ayrıştırma yöntemi ile kısa ve uzun dönemde (İS1)'in (KDO)'ya nasıl tepki verdiği incelenmiş ve elde edilen sonuçlar Grafik: 2'de belirtilmiştir.

Grafik: 2
Etki-Tepki Analizi Sonuçları-2

Not: Kesikli çizgi %95 güven düzeyinde bootstrap yöntemiyle oluşturulmuş güven aralıklarını ifade etmektedir.

Grafik: 2'deki sonuçlara göre yaklaşık altı dönem süresince (KDO)'nun (İS1)'i istatistiksel açıdan anlamlı bir şekilde pozitif yönde etkilediği fakat altıncı dönemden sonra bu etkinin dokuzuncu döneme kadar azaldığı daha sonra ise etkinin sabit kaldığı tespit edilmektedir. Bu sonuç, kayıt dışı sektörlerin okuryazar olmayan işgücünden ziyade daha nitelikli bir işgücü talep ettiğini göstermektedir.

5. Sonuç

Kayıt dışı ekonomi ile işsizlik arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmada, kayıt dışı ekonominin büyüklüğü basit parasal yöntem ile ölçülmüş ve elde edilen kayıt dışı ekonominin büyüklüğü ile farklı eğitim seviyelerine sahip işsizlik oranları arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu inceleme sırasında karşılaşılan bazı sınırlılıklara da değinmek gerekmektedir. Şöyle ki bir kişi kayıtlı bir sektörde çalışmakla beraber aynı zamanda kayıt dışı sektörlerde de çalışmayı tercih edebilmektedir. Dolayısıyla kayıt dışı ekonomik

faaliyetler artarken işsizlik oranları düşmeyebilmektedir. Bu geçişkenliğin özellikle nitelikli sayılabilecek eğitim seviyesindeki işsizlik grubunda yaşanabileceği düşünülmektedir. Bu geçişkenliğin dışında bireyler farkında olmadan (örneğin mal alımları sırasında fatura talep etmeyi unutmaları gibi) kayıt dışı ekonomiye katkı sağlamaktadırlar. Bu davranışlar sonucunda firmaların devlete ödemek zorunda oldukları vergi miktarı azalmakta ve firmalar ilave kaynak elde etmektedirler. Firmaların bu kaynaklar ile yeni yatırımlar ve yeni istihdam imkanları oluşturmaları durumunda ise işgücü talebi yükselebilmektedir. Bu tespitler aslında konunun tartışma boyutunun oldukça geniş olduğunu göstermektedir. Bu noktalara değinmedeki amaç ise ileride konu ile ilgili yapılması planlanan çalışmalara ışık tutmaktır. Sonuç olarak değinilen bu sınırlılıklar ışığında hazırlanan bu çalışmada, lise ve dengi meslek lisesi mezunlarına ait işsizlik oranlarının (KDO)'nun granger nedeni olduğu buna karşılık (KDO)'nun sadece okuryazar olmayan gruptaki işsizlik oranlarının granger nedeni olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Söz konusu nedensellik bulguları etki-tepki analizi sonuçları ile birlikte değerlendirildiğinde özellikle lise ve dengi meslek lisesi eğitimi almış kişilerin kayıtdışı sektörlerde çalıştıkları fakat ilerleyen ilerleyen dönemde çalışma tecrübelerinin artması ile birlikte kayıtlı sektörlerdeki işleri tercih ettikleri fakat okuryazar olmayan işsiz kişilerin ise kayıt dışı sektörlerde çok fazla talep edilmemesi nedeniyle kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin bu gruptaki işsizlik oranlarının azalmasına hissedilir düzeyde bir katkı yapmadığı tahmin edilmektedir.

Kaynakça

- Ahn, N. ve S. De La Rica (2007), “The Underground Economy in Spain: an Alternative to Unemployment?”, *Applied Economics*, 29(33), 733–43.
- Alexandru, A.A. ve A. Dobre, “The Relationship Between Shadow Economy and Unemployment Rate: SVAR Approach”,
<<http://www.wseas.us/e-library/conferences/2010/TimisoaraW/EMT/EMT1-38.pdf>>, 03.12.2010, 242–47.
- Baldemir, E., F. Gökalp ve M. Avcı (2005), “Türkiye’de Kayıtdışı Ekonominin MIMIC Modeli ile Tahminlenmesi”, *SDÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(2), 231-43.
- Başkan, F. ve Ö.B. Güloğlu (2004), “Türkiye’de İç Borçların İktisadi Etkilerinin VAR Tekniğiyle Analizi”, *Metu Studies in Development*, 93–114.
- Bajada, C. (2005), “Unemployment and the Economy in Australia”, *Applied Economics*, 37(2), 177–89.
- Blanchard, J.O.ve D. Quah, (1989), “The Dynamic Effects of Aggregate Demand and Supply Disturbances”, *The American Economic Review*, 79(4), 655–73.
- Cagan, P. (1958), “The Demand for Currency Relative to the Total Money Supply”, *Journal of Political Economy*, 66(4), 303–28.

- Dell'anno, R. ve H. O. Solomon (2008), "Shadow Economy and Unemployment Rate in USA: Is There a Structural Relationship? An Empirical Analysis", *Applied Economics*, 40, 2537–555.
- Dobre, A. ve A.A. Alexandru, (2010), "The USA Shadow Economy and The Unemployment Rate: Granger Causality Results", *Journal of Applied Quantitative Methods*, 5(1), 98–104.
- Enders, W, (1995), *Applied Econometric Time Series*, John Wiley&Sons, Inc.
- Erdoğan, S. ve S.G., Beşballı (2009), "Türkiye'de Banka Kredileri Kanalıyla İşleyişi Üzerine Ampirik Bir Analiz", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 11(1), 28-41.
- Feige, E.L. (1979), "How Big is the Irregular Economy", *Challenge*, 22, 5–13.
- Feige, E.L. (1986), "A Re-examination of the Underground Economy in the United States", *IMF Staff Papers*, 33(4), 768–81.
- Feige, E.L. (1996), "Overseas Holdings of U.S. Currency and the Underground Economy," S. Pozo (der.), *Exploring the Underground Economy* içinde. Susan Pozo, Michigan: W.E. Upjohn Institute for Employment Research 50–62.
- İlgın, Y. (2002), "Kayıtdışı Ekonomi Tahmin Yöntemleri", *Planlama Dergisi*, 42. Yıl Özel Sayı, 145–56.
- İşık, N. ve M. Acar (2003), "Kayıtdışı Ekonomi: Ölçme Yöntemleri, Boyutları, Yarar ve Zararları Üzerine Bir Değerlendirme", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21, 117–36.
- Lee, J. ve M. Strazicich, (2003), "Minimum Lagrange Multiplier Unit Root Test with Two Structural Breaks", *The Review of Economics and Statistics*, 85(4), 1082–89.
- Lütkepohl, H. ve P. Saikkonen (1997), "Impulse Response Analysis in Infinite Order Cointegrated Vector Autoregressive Processes", *Journal of Econometrics*, 81(1), 127–57.
- Mckoy, D. (1997), *How Useful is Structural VAR Analysis for Irish Economics?*, <<http://www.centralbank.ie/publications/documents/2RT97.pdf>>, 03.12.2010.
- Savaşan, F. (2003), "Modeling the Underground Economy in Turkey: Randomized Response and MIMIC Models", *The Journal of Economics*, 29(1), 49–76.
- Savaşan, F. (2004), "Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi ve Vergi Kaybı Tahminleri", *19. Türkiye Maliye Sempozyumu*, 10–14 Mayıs, Belek/Antalya.
- Şapçı, O. (2006), Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi ve Türkiye Ekonomisindeki Büyüklüğünün Tahmin Edilmesi (1980–2005 Dönem Analizi), *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kök, R. ve O. Şapçı (2006), Kayıtdışı Ekonomi ve Türkiye Ekonomisi'ndeki Büyüklüğünün Tahmin Edilmesi, *International Conference on Economics*, 11–13 Eylül, Ankara.
- Schneider, F. ve D.H. Enste (2000), "Shadow Economies: Size, Causes, and Consequences", *Journal of Economic Literature*, 38, 77–114.

- Stock, W.J.H. ve M.W. Watson, “Vector Autoregressions”, *Journal of Economic Perspectives*, 15(4), 101–15.
- Tarı, R. (2010), *Ekonometri*, Umuttepe Yayınları.
- Tecim, B.A.H. (2008), Kayıtdışı Ekonomide Vergi ve Vergi Denetiminin Önemi, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Uğur, İ. (2007), Kayıtdışı Ekonominin İstihdam Üzerindeki Etkisi, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Us, V. (2004), “Kayıtdışı Ekonomi Tahmini Yöntem Önerisi: Türkiye Örneği”, *Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni*, Haziran.
- Yıldız, C. (2008), “Kent Yaşamının Değişmeyen Marjinaleri: Seyyar Satıcılar ve İşportacılar”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18 (3), 343–66.
- Yılmaz, Ö.G. (2005), “Türkiye Ekonomisinde Büyüme ve İşsizlik Arasındaki Nedensellik İlişkisi”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, 2, 11–29.
- Yurdakul, F. (2008), “Türkiye’de Kayıtdışı Ekonomi: Bir Model Denemesi”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 63(4), 205–21.

Türkiye’de Geçici Vergi Uygulamasının Karşılaştırmalı Değerlendirmesi

Semih ÖZ

semih.oz@politics.ankara.edu.tr

Comparative Evaluation of Advance Tax Payment in Turkey

Abstract

The length of time between occurrence of taxable event and taxation of this activity has an impact on the amount of revenues in real terms. The importance of this effect is caused by erosion of state revenues, as defined Tanzi effect, increases during high-inflation times. This situation requires states to take measures to prevent erosion of tax revenues. In addition while some source of income is subject to withholding tax and some other source of income is subject to tax after a long period of occurrence of event may be queried in terms of the principles of equality and justice. In this study, taxation methods of some source of income during taxation period named as advance tax, internal withholding or temporarily tax in Turkey since the early 1980s are examined historical perspective and in comparison with other countries.

Keywords : Advance Payment Tax, Personal Income Tax, Corporate Income Tax, International Taxation.

JEL Classification Codes : H21, H24, H25, K34.

Özet

Vergiyi doğuran olayın gerçekleşmesi ile bu faaliyetten doğan gelirin vergilendirilmesi arasında geçen sürenin uzunluğu, devletlerin elde ettiği gelirlerin reel tutarı üzerinde etkide bulunmaktadır. Tanzi etkisi olarak da tanımlanan ve devlet gelirlerinde aşınmaya neden olan bu etkinin önemi yüksek enflasyon dönemlerinde daha çok artmaktadır. Bu durum, devletlerin vergi gelirlerinde aşınmayı önlemek için önlemler almalarını gerektirmektedir. Ayrıca bazı gelir unsurlarının kaynaktan kesinti yoluyla vergilendirilmesi, buna karşılık bazı gelir unsurlarının vergiyi doğuran olayın gerçekleşmesinin üzerinden uzun bir süre geçtikten sonra vergilendirilmesi, vergide eşitlik ve adalet ilkeleri açısından sorgulanabilmektedir. Bu çalışmada, Türkiye’de 1980’li yılların başından bu yana peşin vergi, dâhili tevkifat ve geçici vergi gibi adlarla uygulanmakta olan bazı gelir unsurlarının elde edildikleri dönem içerisinde vergilendirilmesi yöntemi, tarihsel süreç içerisinde ve halen dünyanın diğer ülkelerinde mevcut uygulama örnekleri ile karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

Anahtar Sözcükler : Geçici Vergi, Gelir Vergisi, Kurumlar Vergisi, Uluslararası Vergilendirme.

1. Giriş

Özellikle 1980’li yıllardan itibaren yüksek enflasyon baskısı altında kalan Türkiye ekonomisi, enflasyonun neden olduğu olumsuz etkilere açık hale gelmiştir. Bu olumsuz etkiler, maliye politikası genel çerçevesi içerisinde vergi uygulamaları içinde söz konusu olmuştur. Ancak enflasyonun vergi uygulamaları açısından etkisi, gerek yükümlüler gerekse vergi idaresi açısından farklı sonuçlar doğurmuştur. Örneğin, enflasyondan dolayı spesifik olarak alınan vergiler ile muafiyet, istisnaların reel tutarlarında aşınma meydana gelirken, işletme bilançolarına kayıtlı iktisadi kıymetlerin değerlerinin nominal olarak aynı kalması gibi nedenler yükümlülerin vergi matrahlarının fiktif olarak büyümesine neden olmuştur. Yine gelir vergisi tarifesi dilimlerinin aşınması, efektif vergi oranlarının artması sonucunu doğurmuştur. Buna karşılık, vergiyi doğuran olay ile bu faaliyetten elde edilen gelirin vergisinin ödenmesi arasında geçen sürenin uzunluğu da vergi gelirlerinin reel tutarını olumsuz etkilemiştir. Bu durum, vergi sisteminde meydana gelen olumsuzlukların etkilerinin giderilmesi için önlemler alınmasını gerektirmiştir. Bu nedenle, muafiyet ve istisna tutarları ile spesifik vergi tutarlarının her yıl artırılması, iktisadi kıymetlerin yeniden değerlendirilmesi ve enflasyon muhasebesi gibi uygulamalar bu dönemde ön plana çıkmaya başlamıştır.

Bu çalışmanın konusunu, enflasyonun vergi gelirleri üzerinde yarattığı olumsuz etkinin giderilmesini amaçlayan uygulamalar kapsamında değerlendirilen “geçici vergi” uygulaması oluşturmaktadır. Bu konu bağlamında, Türkiye’de geçici vergi uygulamasının zaman içerisinde gösterdiği değişimin ve son dönemlerde seçili bazı ülkelerde geçici vergi uygulamalarındaki farklılıkların incelemesi, çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

Ücret başta olmak üzere bazı gelirlerin kaynağa kesinti yöntemiyle vergilendirildiği dikkate alındığında, geçici verginin, aynı zamanda yıl bazında vergilendirilen gelirler için vergi adaleti ve eşitliğin sağlanması gibi fonksiyonları yanında bütçe ve hazine dengesinin sağlanması için önceden gelir sağlama fonksiyonu da bulunmaktadır. Geçici vergi uygulaması (advance payment tax), süreklilik özelliği olan ve gelir üzerinden alınan dolaysız vergilerin, gelirin elde edildiği vergilendirme dönemi içerisinde belirli aralıklarla alınması ve dönem sonunda hesaplanacak kesinleşen vergi tutarından mahsup edilmesi esasına dayanmaktadır. Bu kapsamda çalışma, üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, enflasyon ve vergi gelirleri ilişkisi, vergilendirme zamanının etkileri ve buna karşı devletlerin aldıkları önlemler açısından ele alınmaktadır. İkinci bölümde, Türkiye’de geçici vergi uygulaması tarihsel bir süreç içerisinde incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise Türkiye’de uygulanan geçici vergi sisteminin diğer ülkelerle karşılaştırması yapılmıştır. Çalışmanın sonunda, diğer ülke uygulamaları dikkate alınarak Türkiye’de mevcut geçici vergi sisteminin genel bir değerlendirmesi yer almıştır. Geçici vergi uygulaması dışında, enflasyonun vergi gelirleri üzerindeki olumsuz etkisini gidermeyi amaçlayan diğer uygulamalar çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır.

2. Enflasyon ve Vergilendirme Süresi İlişkisi

Enflasyon, vergilendirme sürecinde, gerek devletlerin toplayacakları vergi gelirini gerekse de yükümlülerin ödeyecekleri vergi tutarlarını etkilemektedir. Bu nedenle enflasyon, yükümlülerin davranışlarını değiştirebilmektedir. Örneğin, enflasyon dönemlerinde artan faiz oranına bağlı olarak gider olarak yazılan faiz tutarlarının artması vergi yükünün azalması sonucunu doğurduğundan, borçlanmak yükümlüler tarafından tercih edilen bir vergiden kaçınma yöntemi olabilmektedir. Enflasyon efektif vergi oranlarını değiştirmektedir (Leibfritz vd., 1997: 32-33). Diğer bir ifadeyle enflasyon, başta vergi matrahları olmak üzere vergi yasalarında yer alan ve “spesifik” olarak belirlenen istisna, muafiyet ve indirim tutarları ile gelir vergisinin artan oranlı tarife dilimlerini reel olarak aşındırmaktadır.

Gelir üzerinden alınan vergilerde gelirin elde edilmesi ile vergisinin ödenmesi sürecinde vergi gelirinin reel tutarını belirleyen etmenler; gelirin elde edildiği andan vergilendirme döneminin sona ermesine kadar geçen süre, vergilendirme döneminin sona ermesinden sonra beyanname verilmesine kadar geçen süre ve verginin taksitlendirilmesi durumunda taksit süreleridir. Ayrıca verginin süresi içerisinde ödenmemesi durumunda uygulanan faiz oranı ve faiz uygulama süresi de vergi gelirinin reel tutarını belirleyen diğer bir etmendir (Gürbüz, 1997: 5–6).

Enflasyonun devlet gelirleri açısından bir etkisi, vergi gelirinin reel tutarıyla ilgilidir. Vergiyi doğuran olayın gerçekleşme tarihi ile yükümlülerin bu vergiyi doğuran olayla ilgili vergilerini ödeme tarihleri arasındaki sürenin uzunluğunun, devletin tahsil edeceği vergi gelirlerinin reel tutarı üzerinde belirleyici bir özelliği bulunmaktadır. Özellikle yüksek enflasyon dönemlerinde, bu sürenin uzaması devletlerin reel gelirinde aşınmaya neden olmaktadır. Tanzi etkisi¹ olarak da tanımlanan bu durumda, enflasyon oranı ve elde edilen gelirin vergilendirilme süresinin uzunluğu devletin vergi gelirinin reel tutarı konusunda belirleyici olmaktadır². Bu durum, mali açığın daha da artmasına neden olmaktadır (Fisher vd., 2002: 4). Bu süre ne kadar uzunsu ve enflasyon oranı ne kadar yüksek ise, devletin tahsil edeceği verginin reel tutarı da o kadar düşük olmaktadır. Ayrıca, enflasyonun yüksek olduğu ve vergi ödeme süresinin uzun olduğu bir durumda Tanzi etkisi, mali sürüklenme (fiscal drag) etkisinden daha ağır basmaktadır (Tanzi, 2000: 4). Örneğin, Türkiye’de enflasyonun vergi gelirleri üzerindeki olumsuz etkisinin

¹ Bu etki bazı kaynaklarda Oliveria-Tanzi etkisi olarak da tanımlanabilmektedir.

² Tanzi, bu durumu şöyle formüle etmektedir. $T\pi = \frac{T_0}{(1+P)^n} = \frac{T_0}{(1+p)^{\frac{n}{\pi}}}$: Formülde kullanılan simgeler ise P= aylık enflasyon oranı; n= vergiyi doğuran olay ile vergi tahsili arasında geçen süre (ay), T0 = enflasyonun sıfır olduğu durumda vergi gelirlerinin GSYİH’ye olan oranı, T π= enflasyon oranının π olduğu durumda vergi gelirlerinin GSYİH’ye olan oranı şeklindedir (Bkz. Tanzi, 1988).

hesaplanmasına yönelik olarak 1987–2000 yılları vergi gelirleri üzerine yapılan bir çalışmada, Tanzi etkisi olarak tanımlanan enflasyonun neden olduğu vergi kaybı, söz konusu yıllar için ortalama GSYİH’nın %1,4’ü olarak hesaplanmıştır (Şen, 2003). 1987–2005 yılları için yapılan diğer bir çalışmada ise her 1 TL’lik verginin enflasyondan arındırılmış reel değeri gösterilmiştir. Buna göre örneğin 1987 yılı için tahsil edilen 1 TL verginin reel değeri 0,87 TL olarak hesaplanmıştır. Bu durum, enflasyon dolayısıyla 1 TL’lik vergi gelirinde 0,13 TL değer azalmasının olduğunu göstermektedir. 2005 yılında ise 1 TL’lik verginin reel değeri 0,98 TL olarak hesaplanmıştır (Beşer, 2007: 89–108). Bu veriler, enflasyon oranı düştükçe, Tanzi etkisinin azaldığını göstermektedir³. Tanzi etkisi, uzun süre yüksek enflasyona maruz kalan Latin Amerika ülkelerinde de gözlemlenmiştir (Alvaredo ve Piketty, 2010).

Gelir vergisi tarifesindeki dilimlere ilişkin oranların yüksek olması, enflasyonun vergi geliri üzerindeki etkisinin daha yüksek olmasına neden olmaktadır. Diğer taraftan, son dönemlerde, vergi oranlarında indirim ve tek oranlı vergi sistemi (flat tax) gibi uygulamaların yaygınlaşması, bu etkiyi azaltmaktadır.

Vergilerin reel tutarındaki aşınma, daha çok dolaysız vergiler olarak tanımlanan gelir ve kurumlar vergilerinde ortaya çıkmaktadır. Çünkü bu vergilerde, vergilendirme dönemi olarak çoğunlukla bir takvim yılı esas alınmaktadır. Bu durum “geçmişe yönelik tarh esası” olarak da tanımlanmaktadır (Turhan, 1968: 297). Buna karşılık mal ve hizmetlerden alınan vergilerde ise vergilendirme dönemi, bir ya da üç ay gibi daha kısa dönemler olarak belirlenmektedir. Dolayısıyla vergilendirme döneminin süresi bu konuda belirleyici bir diğer etmendir. Çünkü, vergilendirme döneminin uzunluğu, devletin vergi gelirini tahsil etme tarihinin daha ileri bir tarih olmasına neden olmaktadır. Bu sürenin belirlenmesinde vergiden elde edilen gelirin toplam vergi gelirleri içerisindeki payı da önemli olabilmektedir. Örneğin, ileride detaylı olarak belirtileceği üzere, Türkiye’de toplam vergi gelirleri içerisindeki payı oldukça yüksek olan petrol ürünleri üzerinden alınan özel tüketim vergisi (ÖTV) ayda iki kez beyan edilmektedir.

Vergilendirme döneminin uzunluğunun bütçe ve/veya hazine dengesi ile ilgisi de bulunmaktadır. Gerçi kamu harcamaları dikkate alındığında ters Tanzi etkisi olarak tanımlanan ve enflasyondan dolayı kamu harcamalarının reel tutarının daha az olmasına neden olan bir durum da söz konusu olabilmektedir⁴. Ancak kamu harcamaları daha sık

³ Buna karşılık, bu çalışmalarda enflasyonun yükümlülerin aleyhine olan vergi gelirlerinin artması sonucu ortaya çıkan etkileri üzerinde durulmamıştır.

⁴ Ters Tanzi etkisi, Patinkon etkisi olarak da tanımlanabilmektedir. Bu durumda, yüksek enflasyon var ise reel kamu harcamaları enflasyonun olmadığı duruma göre reel olarak daha düşük tutarda gerçekleşmektedir. (Bkz. Cardoso, 1998:620; Çavuşoğlu, 2005: 35–52).

aralıklarla hatta günlük olarak yapılırken, vergi gelirleri kural olarak yıllık ya da aylık olarak toplanmaktadır.

Vergi gelirlerinin belirli gün ya da dönemlerde toplanması, buna karşılık kamu harcamalarının günlük olarak gerçekleşmesi, devletleri belirli önlemler almaya zorlamaktadır. Örneğin, katma değer vergisi (KDV) uygulamasında vergilendirme dönemi, genel kural olarak Katma Değer Vergisi Kanunu'(KDVK)nun 39'uncu maddesinde üç ay olarak belirlenmiştir. Ancak maddenin Maliye Bakanlığına verdiği yetkiye istinaden daha sonra idari bir düzenleme ile bu süre "bir ay" olarak belirlenmiştir. Maliye Bakanlığının bu uygulamasında Türkiye'de yakın zamana kadar var olan yüksek enflasyon oranları da etkin olmuştur. Her ne kadar KDVK'da vergilendirme dönemi üç ay olarak belirlense de, 41 ve 46'ncı maddelerde beyanname verme ve verginin ödenme süreleri sırasıyla her ayın 24'ü ve 26'sı olarak belirlenmiştir⁵. Dolayısıyla devletlerin her gün harcama yapması gerekirken, gelirleri belirli günlerde tahsil edilmektedir. Bazı vergilerde vergilendirme ve beyan dönemi süreleri daha da uzun olabilmektedir. Örneğin, gelir vergisinde vergilendirme dönemi bir takvim yılıdır. Beyan süresi ise takvim yılını izleyen Mart ayının 1-25günleri arası (GVK md. 92) ve ödeme süresi ise iki eşit taksitte olmak üzere Mart ve Temmuz aylarıdır.

Bu nedenle devletlerin, harcamalarının yapılma tarihi ile gelirlerinin tahsil edilme süresi arasında bir denge sağlamaları gerekmektedir. Bu konuda devletlerin aldıkları başlıca önlemler aşağıdaki gibidir.

2.1. Vergilendirme Döneminin Kısa Tutulması

Devletler çoğunlukla birey ve kurumların gelirleri üzerinden alınan vergilerde, vergilendirme dönemini harcamalar üzerinden alınan vergilere kıyasla daha uzun bir süre olarak belirlemektedir. Örneğin gelir vergisi ve kurumlar vergisi bir yıllık dönem içerisinde elde edilen gelir üzerinden alınmaktadır. Buna karşılık, bu yükümlülerin gelirleri üzerinden değil ancak mal ve hizmet teslimleri üzerinden alınan ve asıl ödeyicinin bu mal ve hizmetleri satın alanların/kullanıcıların olduğu vergilerde, devletler bu süreyi daha kısa tutma eğilimindedir. Burada temel amaç, bu vergilerin "emanet" olarak kaldığı kişilerde bu sürenin mümkün olduğunca kısa tutulmak istenmesidir. Diğer taraftan, devletler farklı nedenlerle bazı yükümlü grupları açısından farklı ödeme süreleri belirleyebilmektedir. Örneğin Türkiye'de bir vergilendirme döneminde elde edilen gelir üzerinden hesaplanan gelir vergisi (basit usulde vergilendirilen hariç) izleyen takvim yılının Mart ve Temmuz

⁵ Yasada vergilendirme döneminin üç ay, buna karşılık beyan ve ödeme sürelerinin aylık olarak belirlenmesi bir çelişkidir. Bu, idari bir düzenlemeye Yasa'nın uydurulması halindedir. Ancak bu konu çalışmanın konusu dışında olduğu için burada sadece belirtilmiştir.

aylarında ödenmektedir. Ancak GVK’nın 117’nci maddesine göre⁶ yıllık beyannamelerinde, zirai kazançları ile birlikte diğer kaynaklardan elde ettikleri kazanç ve iratlarını bildiren çiftçilerden, toplam gelir içindeki zirai kazançlarının payı %75 ve daha yüksek oranda olanlar için vergi ödeme zamanı, Kasım ve Aralık aylarıdır. Bu durumda, çiftçilerin zirai ürünlerinden hâsılât elde etme dönemleri ile verginin ödenme zamanı arasında bağlantı kurulması ön plana çıkmaktadır.

Bazı durumlarda, bu sürenin belirlenmesinde “gelir etkisi”, daha ağır basabilmektedir. Örneğin Türkiye’de özel tüketim vergisi (ÖTV) uygulamasında, vergilendirme dönemi, kural olarak, “bir ay” şeklinde belirlenmiştir. Ancak az sayıda yükümlüden Yasaya ekli (I) sayılı tarifeye göre petrol ve doğalgaz ürünleri üzerinden alınan ÖTV’nin vergilendirme dönemi sadece 15 gündür. Her ayın 1–15 ile 16–30 günleri arasında hesaplanan ÖTV izleyen on gün içerisinde beyan edilmek ve ödenmek zorundadır. Söz konusu vergilerin 2009 yılında toplam vergi gelirleri içerisindeki payı %13,2’dir.⁷ Bu oranın yüksek olması, beyan ve ödeme süresinin kısa tutulmasının en önemli nedenidir. İthalde alınan ve gümrük vergisi ile birlikte aynı zamanda ödenen KDV’nin de toplam vergi gelirleri içerisindeki payı %19,1’dir⁸. Bütçe gelirlerinin yaklaşık 1/3’ünü oluşturan bu iki verginin ödeme zamanının tespitinde, doğal olarak gelir etkisi öncelikli olmaktadır.

Gelirin tahakkuk esasına ya da tahsilât esasına göre vergilendirilmesi de enflasyonun vergi gelirleri üzerindeki etkisinin büyüklüğü konusunda önemli olabilmektedir. Özellikle Türkiye’de taşınmazlardan (GMSİ) ya da serbest meslek kazançlarından elde edilen gelirlerin vergilendirilmesi örneklerinde olduğu gibi, vergilendirmenin *tahsil esasına* göre gerçekleştirilmesi durumunda, gelirin elde edilme süresine bağlı olarak, enflasyonun bu süre üzerindeki negatif etkisi, tahakkuk esasına göre vergilendirilen gelirlere göre daha belirgindir⁹.

⁶ Zirai kazançlarda bu ödeme süreleri maddenin Maliye Bakanlığına verdiği yetkiye istinaden 250 seri No’lu Gelir Vergisi Tebliği ile yapılan düzenleme göre belirlenmiştir.

⁷ 2011 yılında petrol ürünleri üzerinden alınan ÖTV tutarı 33.572.623.000 TL, toplam vergi gelirleri ise 253.765.370.000 TL’dir. Bu durumda ÖTV’nin toplam vergi gelirlerine oranı $33.572.623.000/253.765.370.000 = \%13,2$ oranı olmaktadır. bkz. Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, Merkezi Yönetim Bütçe Gelirleri (2006-2011) <<http://www.bumko.gov.tr>>, 08.07.2012.

⁸ İthalde alınan KDV tutarı, 2011 yılında 48.684.783.000 TL’dir. <<http://www.bumko.gov.tr>>, 08.07.2012.

⁹ Gelirin tahakkuk esasına göre vergilendirildiği durumda, ticari kazançlarda olduğu gibi miktar ve mahiyet itibarıyla kesinleşmesi ile gelir elde edilmiş sayılmakta ve dolayısıyla vergilendirilmesi için yeterli olmaktadır. Buna karşılık, tahsil esasında, gelirin miktar ve mahiyet itibarıyla kesinleşmesi yanında ayrıca gelirin kişinin memelikine girmesi koşulu da aranmaktadır (bkz. Öz, 2006).

2.2. Kaynakta Kesinti Uygulaması

Devletler, vergi sistemlerini yükümlülerin elde ettikleri gelirlerin yine kendileri tarafından beyan edilmesi esasına dayandırmakla birlikte vergilendirme kolaylığı açısından kaynakta kesinti yöntemini de uygulayabilmektedirler. Enflasyon oranlarının yüksek olduğu bir durumda, devletlerin aldığı bir önlem de kaynakta kesinti (stopaj) yöntemiyle vergilendirilen gelir unsurlarını arttırmak olmaktadır. Bu durumda, ücret gelirlerinde olduğu gibi, henüz gelirin iktisadi olayı gerçekleştiren tarafından elde edilmesi aşamasında vergilendirilmesi ve kesintiyi yapanın daha kısa dönemlerde (örneğin aylık) bu vergiyi hazineye intikal ettirmesi durumunda, enflasyonun vergi gelirleri üzerindeki etkisi daha sınırlı olmaktadır.

Diğer taraftan kaynakta kesinti yoluyla vergilendirilenler, kesintinin nihai olduğu vergilendirme olduğu durumda gelirleri için beyanname vermemektedirler. Bu durumda, vergi ödemelerinin zamanını belirleyen etmenlerden birisinin de beyannamelerin verilme süresi olduğu dikkate alındığında, bu sürenin beyannamelerin verilme hazırlığı gibi nedenlerle uzaması, kaynakta kesinti yoluyla vergilendirilenler yönünden mevcut eşitsizliği daha da arttırmaktadır (Neumark, 1975: 413–14.). Bu eşitsizlik, vergilerin reel tutarı için de geçerlidir.

2.3. Geçici Vergi Uygulaması

“Peşin vergi” ya da “önceden ödeme” gibi kavramlarla da tanımlanan geçici vergi uygulaması, devletlerin gelire daha fazla gereksinim duyduğu dönemlerde, hazinenin bir önlem olarak bütçe yılı başında belirli bir haddin üzerinde vergi ödeyen yükümlülere, geçmiş yıl ödedikleri verginin belirli bir bölümünü örneğin $\frac{1}{4}$ ’ünü avans olarak almaları esasına dayanmaktadır (Gürsoy, 1963: 171). Peşin vergi uygulaması bazı kaynaklarda “geleceğe yönelen tarh esası” olarak da tanımlanmaktadır (Turhan, 1968: 297). Bu durumda hazine ve bütçe dengesi, diğer bir ifadeyle gelir etkisi, geçici vergi uygulamasında daha çok ön plana çıkmaktadır. Devletler, vergi gelirlerinin enflasyon etkisinden arındırılması içinde geçici vergi uygulamaya başlamaktadırlar.

Geçici vergi, gelir üzerinden alınan vergilerle ilgili bir uygulamadır. Diğer bir ifade ile geçici vergi, birey ve kurumların kazançları üzerinden alınan vergilerle ilgili bir uygulamadır. Gelir üzerinden alınan vergiler çoğunlukla bir takvim yılı içerisinde elde edilen gelirlerin, izleyen bir tarihte beyan edilmesi esasına dayanmaktadır. Dolayısıyla vergiyi doğuran olayın gerçekleşme tarihi ile bu faaliyetten elde edilen gelirin vergilendirilmesi arasında uzun bir süre olabilmektedir. Bu nedenle, devletler vergilendirme dönemi içerisinde oluşan kazançlar üzerinden belirli aralıklarla dönem sonunda kesinleşen kazanç üzerinden hesaplanacak vergiye mahsuben, geçici vergi almaktadırlar.

Geçici vergi uygulaması maliye politikası uygulamaları açısından da önemlidir. Çünkü kaynakta kesinti yoluyla tahsil edilen gelir türleri dışında kalanların vergisi bir sonraki yılda alındığı zaman, ulusal gelirdeki değişikliğin gelir vergisine yansımada da gecikme olabilmektedir (Nadaroğlu, 2000: 348). Bu gecikmenin önlenmesi ve gelir vergisinin ulusal gelirdeki değişikliklere duyarlı olabilmesi için, devletler geçici vergi uygulamasına önem verebilmektedirler.

Yükümlüler, “geçmişe yönelik tarh esası” uygulamasından farklı olarak geçici vergi uygulamasında vergilerini erkenden ödemektedirler. Bu durum, yükümlülerin lehine değildir. Çünkü reel olarak daha değerli bir ödemeyi ya da vergi ödeme tarihine kadar kullanıp ayrıca gelir elde edebilecekleri bir tutarı, erkenden devlete ödemektedirler. Ancak geçici vergi uygulamasının yükümlüler yönünden bir yararı, ekonominin daralma dönemlerinde ya da diğer nedenlerle işlerinin kötüleşmesi durumunda ortaya çıkmaktadır. Gelirin elde edilmesi ile bunun vergisinin ödenmesi için geçecek süre içerisinde mali durumu kötüleşen yükümlüler, borçlarını ödeyemeyebilirler ya da gecikme ile ödeyebilirler (Turhan, 1998: 127–8). Bu yönüyle geçici vergi uygulaması, devlet açısından bir güvence özelliği de taşımaktadır.

Geçici vergi uygulaması önce Almanya’da, daha sonra Fransa ve ABD’de uygulanmaya başlamıştır (Turhan, 1998:128). Almanya, 1920’de gelir vergisinin merkeze devlete geçmesinden sonra ticari-sınai kazançlar ile serbest meslek kazançlarında peşin ödeme sistemine geçmiştir. Almanya’nın bu dönemde yaşadığı yüksek enflasyon ortamının, bu uygulamanın başlamasının temel nedeni olduğu kabul edilmektedir. Peşin ödeme, bu dönemde dört taksitte yapılmaktadır. Genel kural olarak, peşin vergi ödeme tutarları bir önceki yılın vergisine göre hesaplanmaktadır. 1934 yılında çıkarılan bir Yasa ile Maliye Bakanlığına peşin ödemeleri azaltıp arttırma yetkisi verilmiştir. Fransa’da ise “peşin vergi uygulaması” 1942 yılında başlamıştır. Ancak bu sistem, gerçek anlamıyla bir peşin ödeme değildir. Vergi dairesinin yükümlünün beyanını incelemesi dolayısıyla geçmiş döneme ait gelirin vergisinin, kesinleşmeden beyanının vergi idaresince inceleme sürecinde ödenmesi esasına dayanıyordu. ABD’de peşin ödeme sistemine 1943 yılında geçilmiştir. Bu sistemde vergi yükümlüleri, 15 Mart’a kadar iki gelir vergisi beyannamesi vermekteydiler. Bunlardan birincisi geçmiş yılda elde ettiği gelirin, ikincisi ise o yıl içerisinde elde edeceği muhtemel gelirin beyanıyla ilgiliydi. Tahmin edilen gelir, dört eşit taksitte ödeniyordu. Tahmini gelir dolayısıyla fazla vergi ödemesi yapılmışsa ya gelecek yılın vergisine mahsup ediliyor ya da yükümlüye iade ediliyordu (Turhan, 1968: 299–306). 1970’li yıllardan sonra ise petrol krizi ve diğer etmenler, uygulanan maliye politikalarında değişime neden olmuş ve daha çok sayıda devlet; vergi gelirlerinde meydana gelen reel aşınmayı önlemek için peşin vergi uygulamasına başlamıştır.

3. Türkiye’de Geçici Vergi Uygulaması

Türkiye’de halen uygulanmakta olan geçici vergi uygulaması ilk olarak 1981 yılında “peşin ödeme” uygulaması adı altında başlamıştır. Bu tarih, bir önceki bölümde belirtildiği üzere, İkinci Dünya Savaşı sırasında görülen fiyat artışlarından sonraki dönemde, 1970’li yıllardan itibaren değişen koşullar sonucunda fiyatların tekrar artmaya başladığı bir dönemin başlangıcıdır. 1980 yılında Türkiye ilk kez üç haneli enflasyon oranıyla karşılaşmıştır. 1980’li yılların ortalarında fiyat artışları %45’ler dolayındadır (TÜİK, 2008: 19.19). Bu dönemde, vergi gelirlerinde zaman aralığından dolayı yaşanan reel kayıplar, geçici vergi uygulamasının başlamasının temel nedeni olmuştur. İzleyen bölümde, Türkiye’de bu konuda yapılan düzenlemeler yer almıştır.

3.1. 2361 Sayılı Yasa İle Yapılan Düzenleme

Peşin vergi ödemesi uygulaması, Türk vergi sistemine 1980 yılında yapılan vergi değişiklikleri ile girmiştir. 1 Ocak 1981 tarihinde yürürlüğe giren 2361 sayılı Yasa ile GVK’ya eklenen mükerrer 117’nci madde ile o güne kadar Türk vergi sisteminde mevcut olmayan yeni bir uygulama ile ticari ve mesleki kazanç sahiplerinin peşin vergi ödemeleri esası getirilmiştir.

1980 yılına kadar gelir vergisi sisteminde, ücretler ve menkul sermaye iratları (MSİ) dışında sadece yıllara yaygın inşaat ve onarma işleriyle bazı serbest meslek kazancı ödemelerinde kesinti yapılması yoluyla peşin ödeme (kazandıkça öde) esası geçerlidir. O dönemde yaşanan mali zorluklar, kesinti yoluyla vergilendirilen gelirlerin artmasına neden olurken, ayrıca peşin vergi sisteminin de Türk vergi sistemine girmesine neden olmuştur.

Yapılan düzenleme ile ticari kazanç sahipleri ile serbest meslek sahiplerinin merkez, il ve ilçelerde Vergi Usul Kanunu hükümlerine göre kurulacak özel komisyonlar tarafından maddede yazılı beş dereceden¹⁰ birine intibak ettirilmeleri ve yükümlülerin de intibak ettirildikleri dereceye karşılık gelen peşin vergiyi bir önceki yılın vergisi taksitleri ile birlikte ve üç eşit taksitte ödemeleri, daha sonra beyan ettikleri dönem kazancı üzerinden hesaplanan vergiden mahsup etmeleri öngörülmüştür. Bu sistem götürü olarak hesaplanan peşin vergi tutarlarına dayandığı için yoğun eleştiri almıştır (DPT, 1993: 7).

¹⁰ 2361 sayılı Yasa gerekçesinde yedi derece öngörülmüş, ancak Yasa metninde beş derece yer almıştır (bkz. Maliye ve Gümrük Bakanlığı, 1987: 806).

3.2. 2574 Sayılı Yasa İle Yapılan Düzenleme

1 Ocak 1982 tarihinde yürürlüğe giren 2574 sayılı Yasa ile yapılan düzenlemeyle, gerçek usulde gelir vergisine tabi ticari kazanç ile serbest meslek kazancı sahiplerinin bir önceki takvim yılı için verilen beyanname üzerinden hesaplanan gelir vergisinin ticari kazançlarla serbest meslek kazançlarına isabet eden bölümünün %30’u kadar vergiyi, bir önceki yılın gelir vergisi ile birlikte ve normal taksit süreleri içinde peşin vergi olarak ödemeleri öngörülmüştür. Böylece idare tarafından tespit edilen götürü peşin ödeme sisteminden, beyana dayanan ancak önceki yıl matrahını esas alan peşin ödeme sistemine geçilmiştir. Söz konusu düzenleme 1 Ocak 1983 tarihinde yürürlüğe giren 2772 sayılı Yasanın 20/2 maddesi ile yürürlükten kaldırılmıştır. Peşin ödemeye geçişin serbest meslek sahiplerinin vergi yükünü geçiş yılında aşırı artırdığı, bu nedenle geçiş yılında birçok işyerinin kapatıldığı belirtilmektedir (Bulutoğlu, 2004: 116).

1980 yılında gerçekleşen enflasyon oranının geçici vergi uygulamasının başlamasında özel bir önemi bulunmaktadır. 2361 sayılı Yasa gerekçesinde peşin vergi uygulaması ile vergi kesintisine tabi gelir grupları aleyhinde mevcut adaletsizliğin ve eşitsizliğin giderilmesinin mümkün olduğu hem de vergi güvenliğini sağlayacak ve verginin fiskal amacına uygun bir uygulama getirildiği (Maliye ve Gümrük Bakanlığı, 1987: 777) belirtilmektedir. Ancak, peşin vergi uygulamasının (geçiş dönemi olmaksızın) başlamasında, bu dönemde uygulanan mali politikalar dikkate alındığında IMF’nin ısrarının da (Bulutoğlu, 2004: 116) dikkate alınması gerekmektedir. Ayrıca bu uygulamaya Odalar Birliği ile bir başka meslek kuruluşu Türkiye Barolar Birliğinin peşin vergi esasına karşı çıktığını belirtmek gerekiyor¹¹.

3.3. 3239 Sayılı Yasa İle Yapılan Düzenleme

Peşin vergi deneyiminden sonra, 3239 sayılı Yasa ile yapılan değişiklik sonucunda 1986 yılında “dâhili tevkifat” adı altında getirilen düzenleme ile peşin vergi uygulamasının farklı bir uyarlaması “geniş bir karşı kampanyaya rağmen¹²” yürürlüğe girmiştir. Sistem, yükümlülerin ödedikleri dolaylı vergilerden hareketle gelirlerinin kavranması esasına dayanmıştır.

Söz konusu Yasa ile Gelir Vergisi Kanunu (GVK)’nın 94’üncü maddesine eklenen B fıkrasında, dâhili tevkifatın; katma değer vergisine tabi olan mükelleflerde adlarına tarh ve tahakkuk ettirilen katma değer vergisi üzerinden, katma değer vergisine

¹¹ KUMRULU, Ahmet (1988) *Türkiye’de Vergi Politikası Gelişmeleri: Karar Alma Süreci ve Sapmalar (1950–1985)*, AUHF–1988–40–01–04, s.217.

¹² KUMRULU, Ahmet (1988), *a.g.m.*, s. 217.

özel matrah şekilleri ile tabi tutulan mallarla temel gıda maddelerinin satışını yapan mükellefler satışını yaptıkları söz konusu malların alış ve satış bedelleri arasındaki fark üzerinden, banka ve sigorta muameleleri vergisine tabi olan mükelleflerde adlarına tarh ve tahakkuk ettirilen banka ve sigorta muameleleri vergisi üzerinden, bunlar dışında kalanlarda ise, yapılan teslimler karşılığı alınan bedel üzerinden hesaplanacağı belirtilmiştir.

Bu uygulamada, gerçek usulde gelir vergisine tabi tutulan ticari, zirai ve mesleki kazanç sahipleri ile ortaklık olarak kazançları gelir vergisine ve kurumlar vergisine tabi tutulmayan adi ortaklıklar, kolektif şirketler ve adi komandit şirketler, cari takvim yılı kazancının gelir vergisine mahsup edilmek üzere dâhili tevkifat yapmak ve yapmış oldukları bu dâhili tevkifatı bağlı oldukları vergi dairesine ödemekle yükümlü tutulmuşlardır. 5422 sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu (KVK)'nın mükerrer 40'ncü maddesinde de, kurumlar vergisi yükümlülerinin cari vergilendirme dönemi vergilerine mahsup edilmek üzere dâhili tevkifat yapmaları öngörülmüştür. Görüleceği üzere, bir önceki düzenlemeden farklı olarak 3239 sayılı Yasa ile yapılan düzenleme, kurumlar vergisi yükümlüleri ile gerçek usule tabi zirai kazanç sahiplerini kapsamıştır.

Sistem, katma değer vergisine tabi olan yükümlülerin adlarına tarh ve tahakkuk ettirilen katma değer vergisine dayandırılmıştır. Dâhili tevkifatın hesaplanmasında esas alınan katma değer vergisi; mükelleflerin katma değer vergisine tabi işlemleri üzerinden hesaplanan katma değer vergisinden, indirilebilir katma değer vergisi düşüldükten sonra kalan miktar olarak belirlenmiştir. Banka ve sigorta muameleleri vergisine tabi olan mükelleflerde de adlarına tarh ve tahakkuk ettirilen banka ve sigorta muameleleri vergisidir.

GVK'nın değişik 94'üncü maddesinin verdiği yetkiye dayanılarak çıkartılan 20.12.1985 tarih ve 85/10175 sayılı BKK'da, katma değer vergisine tabi olanların ödemeleri gereken katma değer vergisinin %50'si¹³ oranında dâhili tevkifat yapacakları hükmüne bağlanmıştır.

Cari yılda ödenen dâhili tevkifat tutarlarının, bu yıla ilişkin olarak ertesi yılın Mart ayında verilen yıllık gelir vergisi beyannamesi üzerinden hesaplanan gelir vergisinden mahsup edilmesi, dâhili tevkifat tutarının beyanname üzerinden hesaplanan vergiden fazla olması durumunda iade yapılmaması ve fazla ödenen verginin izleyen dönem dâhili tevkifat ödemelerinden mahsup edilmesi öngörülmüştür.

¹³ Söz konusu BKK'nın 21.02.1986 tarih ve 86/10380 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile değişik (III) üncü maddesinin (a) fıkrasında, geçici vergi uygulamasında kademeli bir geçiş öngörülmüştür. Buna göre katma değer vergisine tabi olanların ödemeleri gereken katma değer vergisinin 1.1.1986 – 31.03.1986 dönemi için %20'si, 01.04.1986 – 30.06.1986 dönemi için %30'u, 01.07.1986–30.09.1986 dönemi için %40'ı, 1.10.1986 tarihinden (bu tarih dâhil) sonraki dönemler için %50'si oranında dâhili tevkifat yapmaları öngörülmüştür.

3239 sayılı Yasa ile yapılan düzenlemeler sırasında, gelir vergisi yükümlüleri için öngörülen dâhili tevkifat uygulaması, 5422 sayılı KVK’ya eklenen mükerrer 40’nci madde ile GVK’nın dâhili tevkifat ile ilgili hükümlerine göre dâhili tevkifat yaparak vergi dairesine ödemeleri için kurumlar vergisi yükümlüleri için de öngörülmüştür.

3.4. 3505 Sayılı Yasa İle Yapılan Düzenleme

1986 yılında başlayan dâhili tevkifat uygulamasında yaşanan sorunlar nedeniyle¹⁴ daha sonra 3505 sayılı Yasa ile GVK’ya eklenen mükerrer 120’nci madde ile 1 Ocak 1989 tarihinden itibaren dâhili tevkifat uygulaması temelinden değiştirilerek, bugün de kullanılmakta olan tanımlama ile “geçici vergi” uygulaması başlatılmıştır.

Yasa hükmüne göre, gerçek usulde gelir vergisine tabi ticari kazanç sahipleri ile serbest meslek erbabı, cari vergilendirme döneminin gelir vergisine mahsup edilmek üzere, geçici vergi ödemekle yükümlü tutulmuşlardır. Bu dönemde, dâhili tevkifat uygulamasından farklı olarak zirai kazanç elde edenler geçici vergi uygulamasının dışında bırakılmışlardır. Yıllara yaygın inşaat işi ile uğraşanlar ile noterlerin bu işlerden sağladıkları kazançlar geçici vergi uygulamasının dışında tutulmuştur.

Geçici vergi tutarı, içinde bulunulan yılda verilen yıllık beyanname üzerinden hesaplanan gelir vergisinin, ticari ve mesleki kazançta isabet eden tutarının %50’si olarak belirlenmiştir. Geçici verginin yıllık gelir vergisi beyannamesi ile beyan edilmesi ve yıllık gelir vergisi ile birlikte tarh ve tahakkuk ettirilmesi gerekmektedir. Bu dönemde geçici vergi, ilk taksiti yıllık beyannamenin verildiği Mart ayından başlamak üzere her ayın 20’nci günü akşamına kadar olmak üzere on iki eşit taksitte ödenmiştir. Bir önceki takvim yılında tahakkuk eden geçici vergi, yıllık beyanname üzerinden hesaplanan gelir vergisinden mahsup edilmektedir.

Yasada %50 olarak yer alan geçici vergi oranı 89/14913 sayılı BKK ile gelir vergisi mükellefleri için %30 olarak belirlenmiştir. Ancak daha sonra, 30.12.1993 günlü ve 93/5143 sayılı BKK ile geçici vergi oranı, yaşanan ekonomik kriz ortamı dikkate alınarak 1 Mart 1994 tarihinden itibaren gelir vergisi beyannameleri üzerinden tahakkuk ettirecek geçici vergi için uygulanmak üzere, tekrar %50’ye yükseltilmiştir.

3505 Sayılı Yasa ile KVK’nın mükerrer 40’nci maddesinde yapılan değişiklikle, kurumlar vergisi yükümlülerinin de cari vergilendirme döneminin kurumlar vergisine

¹⁴ Bu ifade, 3505 sayılı Yasa gerekçesinde yer almakla birlikte, gerekçede bu sorunlara ilişkin ayrıca detaylı açıklama yer almamaktadır (Bkz. Maliye ve Gümrük Bakanlığı, 1989:452). Bu duruma özellikle sürekli olarak sonraki döneme devreden KDV’si olan yükümlülerin geçici vergi ödememesi ve ayrıca KDV’nin ödenmemesinin cazibesinin artması gerekçe olarak gösterilebilir.

mahsup edilmek üzere, GVK'nın mükerrer 120'nci maddesinde belirtilen esaslara göre geçici vergi ödeyecekleri; ancak geçici verginin beyanı hakkında KVK hükümlerinin uygulanacağı belirtilmiştir. Diğer taraftan, 25.6.1992 tarihli ve 3824 sayılı Yasanın 11'nci maddesi ile 5422 sayılı KVK'ya eklenen ve Mükerrer 25'nci maddede, asgari vergi farkı hesaplamasında, hesaplanan geçici verginin kurumların ödeyecekleri asgari vergi farkından indirileceği belirtilmiştir.

Diğer taraftan %50 olarak uygulanan geçici vergi oranı 30.12.1993 günlü ve 93/5141 sayılı BKK ile kurumların 01.01.1994 tarihinden itibaren verilecek kurumlar vergisi beyannamelerine göre hesaplanan kurumlar vergisi üzerinden tahakkuk ettirilecek geçici vergiler için %70 olarak yeniden tespit edilmiştir.

3.5. 3946 Sayılı Yasa İle Yapılan Düzenleme

3505 sayılı Yasanın uygulandığı dönemdeki geçici vergi uygulamasında, yükümlülere geçen yılın kazancı yerine cari dönem kazancı üzerinden de geçici vergi ödemelerini sağlayan bir değişiklik yapılmış ve bu seçeneği tercih eden yükümlülere daha düşük oranda vergi ödeme olanağı sağlanmıştır.

3946 sayılı Yasa ile GVK'nın 120'nci maddesinde yapılan düzenleme ile 1.1.1994 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere, kurumlar da dâhil olmak üzere, yükümlülerin dilerlerse, ilgili hesap döneminde üçer aylık bilanço ve gelir tablosuna göre hesaplanan kazançlarının %25'ini geçici vergi olarak ödemeleri olanağı getirilmiştir.

Bu usulde hesaplanan geçici verginin, üçer aylık dönemleri takip eden ayın 20'nci günü akşamına kadar gelir veya kurumlar vergisi bakımından bağlı olunan vergi dairesine beyan edilmesi ve aynı süre içinde ödenmesi gerekmektedir. Bu yöntemi seçen yükümlülerin iki yıl geçmeden bu usulden dönmemeleri öngörülmüştür.

93/5143 sayılı Karamamede, 3946 sayılı Yasa ile getirilen, üçer aylık bilanço ve gelir tablosuna göre hesaplanan kurum kazançları üzerinden %25 oranında geçici vergi ödeme yöntemini seçenler hakkında, %70 oranının uygulanmayacağı, ayrıca belirtilmiştir.

Diğer taraftan, 3946 sayılı Yasanın 38'nci maddesi asgari kurumlar vergisi hesaplamasında dikkate alınan geçici vergi tutarı ile ilgili yukarıda bahsedilen mükerrer 25'inci maddesi uygulamadan kaldırılmıştır.

3.6. 4369 Sayılı Yasa İle Yapılan Düzenleme

Türkiye'de bugün halen uygulanmakta olan geçici vergi uygulaması, 4369 sayılı Yasa ile yapılan değişikliğe dayanmaktadır. 4369 sayılı Yasa gerekçesinde, değişiklikle ilgili aşağıdaki açıklama yer almıştır.

“Geçici verginin hesaplanmasında bir önceki takvim yılına ilişkin olarak hesaplanan gelir vergisi tutarının esas alındığı durumda ödenecek geçici vergi tutarı ile mükellefin cari yıldaki faaliyeti arasındaki ilişki kopmaktadır. Örneğin mükellef cari yıl faaliyeti zararlı sonuçlanmasına karşın -geçici verginin hesabında bir önceki yıl faaliyetleri esas alındığından geçici vergi ödemek zorunda da kalmaktadır (Maliye Bakanlığı Gelirler Genel Müdürlüğü, 2002: 389).”

4369 sayılı Yasa ile GVK’nın mükerrer 120’nci maddesinde yapılan değişiklik uyarınca, ticari kazanç sahipleri (basit usulde vergilendirilenler hariç) ile serbest meslek erbabı, cari vergilendirme döneminin gelir vergisine mahsup edilmek üzere GVK’nın ticari veya mesleki kazancın tespitine ilişkin hükümlerine göre (indirim ve istisnalar ile VUK’nın değerlemeye ait hükümleri de dikkate alınarak) belirlenen ilgili hesap döneminin üçer aylık kazançları¹⁵ (42’nci madde kapsamına giren kazançlar ile noterlik görevini ifa ile mükellef olanların bu işlerden sağladıkları kazançlar hariç) üzerinden 103’üncü maddede yer alan tarifenin ilk gelir dilimine uygulanan oranda geçici vergi ödemek zorundadırlar.

4369 sayılı Yasa ile GVK’nın 120’nci maddesinde yapılan değişiklik ile geçici vergi uygulamasında 3505 sayılı Yasa uygulamasında ihtiyari olan cari dönem kazancı üzerinden geçici vergi ödenmesi uygulaması zorunlu hale getirilerek, geçmiş dönem kazancı üzerinden vergi ödenmesi uygulamasından tamamen vazgeçilmiştir. 4369 sayılı Yasa ile yapılan değişiklikle, olmayan kazançtan vergi alınması sonucunu doğuran bir uygulamanın kaldırıldığı ve gerçek gelirin vergilendirilmesinin sağlandığı belirtilmektedir (Maliye Bakanlığı Gelirler Genel Müdürlüğü, 2002:389).

Aynı şekilde, 5422 sayılı KVK’nın 25’inci maddesinde yapılan değişiklik ve daha sonra bu Yasa yerine uygulama giren 5520 sayılı KVK’nın 32’nci maddesi uyarınca kurumlar vergisi yükümlüleri de cari vergilendirme döneminin kurumlar vergisine mahsup edilmek üzere, GVK’nın mükerrer 120’nci maddesinde belirtilen esaslara göre geçici vergi ödemektedirler.

5422 sayılı KVK’nın uygulandığı dönemde kurumlar vergisi yükümlülükler için geçici vergi oranı, %30’dur. Ancak 5520 sayılı KVK uygulamaya girerken, kurumlar vergisi oranında gerçekleşen indirimle paralel olarak geçici vergi oranı da indirilmiştir.

¹⁵ Yasa maddesinde altı aylık ibaresi olmakla birlikte 2000/1514 sayılı BKK ile bu süre üç ay olarak belirlenmiştir.

Halen kurumlar vergisi yükümlüleri, kurum kazançları üzerinden 2006 yılından itibaren %20 oranında geçici vergi öderlerken, gelir vergisi yükümlüleri 5479 sayılı Yasayla yapılan değişiklik sonucunda¹⁶ %15 oranında geçici vergi ödemektedirler.

Diğer taraftan, mevcut geçici vergi uygulamasında vergi matrahlarının enflasyondan olumsuz etkilenmemesi için, yükümlüler lehine olmak üzere amortismanına tabi iktisadi kıymetlerin yeniden değerlemeye tabi tutulması gibi düzenlemeler de bulunmaktadır.

4. Türkiye’de Geçici Vergi Gelirleri

Türkiye’de 2006–2009 yılları arasında gelir vergisi ve kurumlar vergisi gelirleri ile bu gelirlerin gayrisafi yurtiçi hâsıla (GSYH) ve toplam vergi gelirleri içerisindeki payları Tablo:’de gösterilmiştir. Türkiye’de gelir ve kazanç üzerinden alınan vergilerin toplam vergi gelirleri içerisindeki payı, OECD ve AB standartlarındaki ülkelerin aynı oranları ile karşılaştırıldığında düşüktür (OECD, 2009:79,83). Bu nedenle, Türkiye’de geçici vergi uygulamaları birey ve kurumların elde ettikleri gelirler üzerinden hesaplandığı için, bu vergilerin toplam vergi gelirleri içerisindeki payına bağlı olarak geçici verginin toplam vergi gelirleri içerisindeki payı da düşük olmaktadır.

Tablo:1
Gelir Vergisi ve Kurumlar Vergisi Tahsilâtları

	Gerçekleşme (Milyar TL)				GSYH Payları (%)				Toplam Vergi Gelirleri İçerisindeki Payı (%)			
	2008	2009	2010	2011	2008	2009	2010	2011	2008	2009	2010	2011
Merkezi Yönetim Gelirleri	209,6	215,1	254	296	22,06	22,72	23	23,1	100	100	100	100
Genel Bütçe Gelirleri	203	208,7	246	286	21,37	22,04	22,3	22,3				
Vergi Gelirleri	168,1	172,4	211	254	17,69	18,21	19,1	19,8				
Gelir ve Kazanç Üzerinden Alınan Vergiler	54,9	56,5	61,3	75,8	5,78	5,96	5,6	5,9	32,7	32,8	29,1	29,8
a) Gelir Vergisi	38	38,4	40,3	48,8	4	4,06	3,7	3,8	22,6	22,3	19,1	19,2
Beyana Dayanan Gelir Vergisi	1,8	2	2,1	2,8	0,2	0,2	0,2	0,2	1,1	1,2	1,0	1,1
Basit Usulde Gelir Vergisi	0,2	0,2	0,2	0,3	0	0	0	0	0,1	0,1	0,1	0,1
Gelir Vergisi Tevkifatı	34,8	35,1	36,8	44,3	3,7	3,7	3,3	3,5	20,7	20,4	17,5	17,4
Gelir Geçici Vergisi	1,2	1,1	1,2	1,4	0,1	0,1	0,1	0,1	0,7	0,6	0,6	0,6
b) Kurumlar Vergisi	16,9	18	20,9	26,9	1,8	1,9	1,9	2,1	10,1	10,4	9,9	10,6
Beyana Dayanan Kurumlar Vergisi	0,5	0,5	0,5	3,5	0,1	0,1	0	0,3	0,3	0,3	0,2	1,4
Kurumlar Vergisi Tevkifatı	0,2	0,2	0,2	0,3	0	0	0	0	0,1	0,1	0,1	0,1
Kurumlar Geçici Vergisi	16,2	17,3	20,1	23,1	1,7	1,8	1,8	1,8	9,6	10,0	9,5	9,1

Kaynak: Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, Merkezi Yönetim Bütçe Gelirleri (2006–2011)’den Gerçekleşme ve GSYH Payları), <<http://www.bunko.gov.tr>>, Erişim: 29.03.2012.

¹⁶ GVK’nın m.120’nci maddesinin atf yaptığı 103’üncü maddede yer alan gelir vergisi tarifesinin ilk dilim oranında yapılan indirim dolayısıyla, gelir vergisi yükümlülerinin geçici vergi oranında indirim meydana gelmiştir.

Gelir ve kazançlar üzerinden alınan vergilerin Türkiye’de toplam vergi gelirlerine olan oranı 2009 yılında %29,8’dir. Bu oran 2008 yılında ise %32,7’dir. 2011 yılında toplam vergi gelirleri içerisinde gelir vergisinin payı %19,2, kurumlar vergisinin ise %10,6’dır. Ancak, özellikle beyana dayanan gelir vergisinin toplam vergi gelirleri içerisindeki payı oldukça düşüktür. Gelir vergisi gelirleri, esas olarak, kesinti yoluyla ödenen vergilerden oluşmaktadır. Bu gelirlerin kaynağı ise başta ücretler olmak üzere GVK’nın 94’üncü maddesi uyarınca yapılan kesintilerdir. Beyana dayanan gelir vergisinin toplam vergi gelirleri içerisindeki payı, 2008–2011 yılları arasında ortalama %1,1 olarak gerçekleşmiştir. Aynı dönemde, geçici vergi gelirlerinin toplam vergi gelirleri içerisindeki payı da yaklaşık %0,6’dır. Bu durumda, yıl içinde ödenen geçici vergilerin dönem beyannameinde hesaplanan gelir vergisinden mahsup edildiği dikkate alındığında, beyana dayanan gelir vergisi, Türkiye’de toplam vergi gelirlerinin yaklaşık %1,5-%2 ’sini oluşturmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken bir nokta, beyana dayanan gelir vergisinin geçici vergi dâhil tutarının toplam vergi geliri ya da GSYH ile kıyaslamasında “belirli” bir yıla ait beyana dayanan gelir vergisi tutarının “bir önceki” yıl geçici vergi tutarıyla birlikte dikkate alınması gerekliliğidir. Benzer durum, kurumlar vergisi için de geçerlidir.

Kurumlar vergisinin toplam vergi gelirleri içerisindeki payı, gelir vergisine kıyasla daha da düşüktür. Buna karşılık, toplam vergi gelirleri içerisinde beyana dayanan kurumlar vergisinin payı, beyana dayanan gelir vergisi payından oldukça yüksektir. Kurumlar vergisi hâsılâtının hemen hemen tamamı, gelir vergisinden farklı olarak beyana dayanan kurumlar vergisinden toplanmaktadır. Ayrıca kurumlar vergisi geliri de esas olarak geçici vergiden elde edilmektedir. Örneğin, ödenen geçici vergi tutarı 2008 yılında 16,2 milyar TL’, 2011 yılında 23,1 milyar TL’dir. 2010 yılına ait beyanlarda Nisan 2011’de 3,5 milyar TL kurumlar vergisi ödenirken daha önce ilave olarak 20,1 milyar TL geçici vergi ödenmiştir. Aynı yapı, önceki yıllarda toplanan kurumlar vergisi gelirleri içinde geçerlidir. Ancak, benzer durum gelir vergisi için geçerli değildir. Çünkü beyana dayanan gelir vergisi gelirleri içerisinde geçici vergiye konu olan ticari kazanç ve serbest meslek kazancı dışında, GMSİ gibi diğer gelir unsurları da yer almaktadır. Ayrıca, gelir vergisi yükümlüleri geçici vergi dönemi içerisinde gelir vergisi tarifesinin ilk dilimi olan %15 oranı üzerinden vergi öderken, dönem sonu beyanında artan oranlı tarifeye göre vergi ödemektedirler. Oysa kurumlar vergisi yükümlüleri hem geçici vergi dönemlerinde hem de dönem sonunda daha önce belirtildiği üzere aynı oran üzerinden (%20) geçici vergi ödemektedirler.

Ayrıca, kurumlar vergisinden doğan geçici vergi hâsılâtı, gelir vergisinden doğan geçici vergi hâsılâtından genel olarak daha yüksektir. Örneğin, 2011 yılında gelir vergisi geçici vergi tutarı 2,8 milyar TL iken kurumlar vergisi geçici vergi tutarı 23,1 milyar TL’dir.

Bu durumda, gelir vergisinden doğan geçici vergi uygulaması Türkiye’de sorgulanabilir hale gelmektedir. Ancak, sorun esas olarak geçici vergi hâsılatının değil, beyana dayana gelir vergisi hâsılatının düşük olmasından kaynaklanmaktadır.

5. Diğer Ülkelerde Geçici Vergi Uygulamaları

1970’li yılların başlarında yaşanan petrol fiyatlarındaki önemli artıştan sonra, birçok ülke yüksek fiyat artışları ile karşı karşıya kalmıştı. Yüksek enflasyon oranlarının devletlerin vergi sistemlerine olan etkisi, Tanzi etkisini gidermeyi hedefleyen vergilendirme dönemlerinin kısılması ya da geçici vergi uygulamalarının yaygınlaşması gibi uygulamalar olmuştu. Çünkü geçici vergi uygulamasının olmadığı durumda, ödeme zamanı aralığı Tanzi etkisinin artması sonucunu doğurmaktadır (Escolano, 2010: 20).

Diğer ülke örnekleri incelendiğinde, bugün gelişmiş vergi sistemine sahip ülkelerin hemen hemen tamamında geçici vergi uygulamasının olduğu görülmektedir.

Geçici vergi uygulamasında ülke örnekleri incelendiğinde, temel özelliğin gelir vergisinin cari vergilendirme dönemi içerisinde alınması olmasına rağmen, matrahın belirlenmesi, geçici vergi dönemlerinin uzunluğu, geçici vergi uygulamasına muhatap olan yükümlü grubu gibi konularda uygulamaların ülkeden ülkeye değiştiği gözlenmektedir. Ayrıca bazı ülkelerde, gelir vergisi ile kurumlar vergisi yükümlülere farklı geçici vergi uygulamasına muhatap olabilmektedirler.

Devletlerin, geçici vergi uygulamalarının temel özellikleri Türkiye’de uygulanan sistemle karşılaştırmalı olarak aşağıda verilmiştir.¹⁷

5.1. Geçici Vergi Uygulamasına Muhatap Olan Yükümlü Grupları

Ülke uygulamaları incelendiğinde, geçici vergi uygulamalarına muhatap olan yükümlüler açısından az sayıda ülkede bütün gelir vergisi yükümlülere geçici vergi öderken, ülkelerin çoğunluğunda ancak belirli gelir unsurlarını elde eden yükümlülerin geçici vergi ödediği görülmektedir. Bu ayrıma göre ülkelerin durumları, Tablo: 2’de yer almıştır. Tabloda ülkeler önce ikili bir ayrıma tabi tutulmuştur. Birinci grupta, bütün yükümlülerin geçici vergi ödediği ülkeler, ikinci grupta bazı yükümlülerin geçici vergi ödediği yükümlüler yer almıştır. İkinci grupta yer alan ülkeler daha sonra geçici vergi

¹⁷ Bu bölümde yer alan Tablolar, OECD’nin Forum On Tax Administration çalışmaları kapsamında, 43 ülkeye vergi uygulamaları konusunda anket yoluyla sorulan sorulardan gelir vergisi ve kurumlar vergisi yükümlülere için geçici vergi uygulamalarıyla ilgili olanlarına verilen yanıtları içeren Tablolardan hareketle tarafımızca oluşturulmuştur (Devletlerin yanıtları için Bkz. OECD, 2009a: 184–95).

uygulamasına tabi olan gelir unsurları itibarıyla sınıflandırılmıştır. Bu grupta yer alan ülkelerin çoğunluğu, kaynakta kesinti yoluyla vergilendirilenler dışında kalan tüm yükümlülere, geçici vergi uygulamasına tabi tutmaktadır.

Tablo: 2
Gelir Vergisi Uygulamasında Geçici Vergi Grupları

I	Bütün yükümlülerin geçici vergi ödediği ülkeler	Japonya, Kanada
II	Bazı yükümlülerin geçici vergi ödediği ülkeler	
1	Kaynakta kesinti yoluyla vergilendirilenler dışında kalan tüm yükümlüler	Avustralya, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Almanya, Macaristan, İrlanda, İzlanda, İtalya, Lüksemburg, Meksika, Hollanda, Norveç, Slovak Cumhuriyeti, Yeni Zelanda, İngiltere, ABD, Arjantin, Çin, Hindistan
2	Ücret geliri dışında gelir elde eden tüm yükümlüler	Çek Cumhuriyeti, İsviçre, Yunanistan
3	Sadece serbest meslek kazancı elde edenler	Avusturya, Romanya, Malta, Şili, İsrail, Estonya, Belçika
4	Sadece ticari kazanç elde edenler	Polonya, İsveç, Slovenya
5	Serbest meslek kazancı ve ticari kazanç elde edenler	İspanya, Türkiye, Rusya
6	Serbest meslek kazancı, ticari kazanç ve zirai kazanç elde edenler	Portekiz
7	Ticari kazanç ve kira geliri elde edenler	Kore
III	Geçici verginin ödenmediği ülkeler	Singapur

Kaynak: Bkz. 17 No’lu Dipnot.

İkinci grupta yer alan ülkeler arasında, serbest meslek kazancı ve ticari kazanç elde edenlerin geçici vergi uygulamasına muhatap olduğu ülkeler; Rusya, Türkiye ve İspanya’dır. Türkiye’de, geçici vergi uygulamasına muhatap olanlar GVK’nın geçici 120’nci maddesine göre belirlenmektedir. Basit usulde vergilendirilenlerin geçici vergi ödeme yükümlülüğünün dışında bırakıldığı dikkate alındığında, Türkiye’de ticari kazanç elde edenler açısından bir eşik uygulaması olduğu söylenebilir¹⁸. Ancak serbest meslek

¹⁸ Basit usulde vergilendirilme koşulları, GVK’nın 47 ve 48’inci maddelerinde yer almaktadır. Örneğin 2010 yılında basit usulde vergilendirilmek için satın aldıkları malları aynen satanların yıllık alım tutarının 60.000 TL’yi aşmaması gerekmektedir. Diğer taraftan, Türkiye’nin OECD’ye verdiği yanıtta bu ayrımın yer almadığı görülmektedir (Bkz. OECD, 2009a: 184–95).

kazancı elde edenler açısından böyle bir eşik bulunmamaktadır. Bu, vergi adaleti açısından sorgulanabilir bir durumdur.

Kurumlar vergisi yönünden geçici vergi uygulamasına muhatap olan yükümlülerin ülke bazında ayrımı Tablo: 3'de yer almıştır. Devletler, kurumlar vergisi yönünden genel olarak ayrıma gitmemekte ve tüm yükümlüleri geçici vergi uygulamasına tabi tutmaktadır. Ancak az sayıda ülke, kurum yükümlülerine eşik uygulamakta, bu eşik tutarının üzerinde gelir elde eden yükümlüler geçici vergi ödemektedir. İrlanda'da ise yükümlüler ilk işe başladıkları yıl geçici vergi ödememektedirler.

Tablo: 3
Kurumlar Vergisi Uygulamasında Geçici Vergi Grupları

Yöntem	Uygulayan Ülke
Bütün yükümlülerin geçici vergi ödediği ülkeler	Avusturya, Belçika, Kanada, Danimarka, Finlandiya, Almanya, Macaristan, İzlanda, İtalya, Kore, Lüksemburg, Meksika, Hollanda, Polonya, Portekiz, İspanya, İsveç, Türkiye, Şili, Çin, Yunanistan, İsrail
Küçük ölçekli yükümlülere eşik uygulanan ülkeler	Çek Cumhuriyeti, Avustralya, Fransa, Japonya, Yeni Zelanda, Slovak Cumhuriyeti, İngiltere, ABD
Özellikli durumlar	
İrlanda	Yeni işe başlayan kurumların ilk yılları hariç tüm yükümlüler
Norveç	Petrol üreticileri ve nakliyeciler
İsviçre	Kantonlara göre değişmektedir
İngiltere	Karları 1,5 milyon Pound'u aşan büyük yükümlüler

Kaynak: Bkz. 17 No'lu Dipnot.

5.2. Geçici Vergi Ödeme Sıklığı

Vergiye doğuran olay gerçekleştikten sonra, buna ilişkin verginin ödenme zamanı, vergi gelirlerinde enflasyonun etkisinin giderilmesi açısından önemlidir. Dolayısıyla, bu aşınmayı önlemeye yönelik olarak uygulanan geçici vergi ödeme zamanı ve sıklığı da bu etkinin azaltılması açısından aynı öneme sahiptir.

Devletlerin geçici vergi uygulamaları, ödeme sıklığı açısından değerlendirildiğinde, temel olarak ikili bir ayrım söz konusudur. Bu ayrım içerisinde devletler iki gruba ayrılmaktadır. Birinci grupta yer alan devletler, yükümlü grubuna göre farklı dönemler belirlemektedirler. Bu devletler ve uygulama özellikleri gelir vergisi yönünden Tablo: 4'te, kurumlar vergisi yönünden ise Tablo: 5'te verilmiştir. İkinci grupta yer alan devletler ise geçici vergi uygulamasına tabi tüm yükümlülere, ayırım yapmaksızın aynı vergilendirme dönemi süresini uygulamaktadırlar. Bu devletler de Tablo: 6'da verilmiştir.

Yükümlü grubuna farklı vergilendirme dönemi uygulayan devletler, genel olarak büyük yükümlülere kısa, buna karşılık küçük yükümlülere daha uzun süren vergilendirme dönemleri uygulamaktadırlar.

Tablo: 4
Gelir Vergisinde Yükümlü Grubuna Göre Farklı Dönem Uygulamaları

Ülke	Yöntem
Kanada	Genel kural yılda dört kez olmakla birlikte balıkçılar ve çiftçiler yılda bir kez
Çek Cumhuriyeti	Büyük yükümlüler her ay diğerleri üç ayda bir
Slovak Cumhuriyeti, Slovenya	Büyük yükümlüler 12 ayda, küçük yükümlüler 3 ayda bir
Polonya	Yılda 12 kez ya da 4 kez (küçük işletmeler ve yeni işe başlayanlar)

Kaynak: Bkz. 17 No’lu Dipnot.

Tüm yükümlülere aynı dönemi uygulayan devletlerin uygulamalarında ise uygulama birliği olmadığı, yılda bir kezden her ay geçici vergi uygulamasına kadar geniş bir yelpaze içerisinde zaman aralığı belirlendiği gözlemlenmektedir. Ancak devletler, üç aylık vergilendirme dönemlerinden oluşan yılda dört kez geçici vergi ödenmesi yöntemini daha çok tercih etmektedir. Türkiye’de, Yasada altı ay olarak belirlenmesine rağmen BKK ile yapılan düzenlemeyle en çok tercih edilen yöntem olan yılda dört kez geçici vergi ödenmesi yöntemi tercih edilmiştir.

Tablo: 5
Kurumlar Vergisinde Yükümlü Grubuna Göre Farklı Dönem Uygulamaları

Ülke	Yöntem
Çek Cumhuriyeti	Kazançları 30.000 CZK ile 150.000 CZK arasında olanlar yılda iki kez, 150.000 CZK üstünde olanlar yılda dört kez
Slovak Cumhuriyeti	Büyük yükümlüler her ay, küçük yükümlüler 3 ayda bir
Polonya	Küçük yükümlüler yılda dört kez, diğerleri aylık
Finlandiya	Küçük yükümlüler yılda iki kez, diğerleri aylık
Macaristan	Küçük yükümlüler yılda dört kez, diğerleri aylık
Bulgaristan	Küçük yükümlüler yılda dört kez, diğerleri aylık

Kaynak: Bkz. 17 No’lu Dipnot.

Diğer taraftan, geçici vergi uygulamasının üç aylık beyanı uygulaması, sermaye piyasalarında hisse senedi veya tahvil satmak için şirketlerin muhasebelerinin saydam olması ve uluslararası kabul gören muhasebe ilkelerine de uygundur. Çünkü “olgun” pazar ekonomilerinde işletmeler ticari muhasebelerini yıllık değil üçer aylık dönemlerle yapmaktadırlar (Bulutoğlu, 2004: 118).

Tablo: 6
Aynı Dönem Uygulamaları

Yöntem	Uygulayan Ülke
Yılda bir kez	İrlanda, Arjantin, Kore
Yılda iki kez	İtalya, Japonya, İngiltere, Malezya
Yılda üç kez	Fransa (isteğe bağlı olarak 10 kez), Yeni Zelanda, Portekiz, Estonya, Bulgaristan, Hindistan, Rusya, Suudi Arabistan
Yılda dört kez	Avustralya, Avusturya, Belçika, Almanya, Lüksemburg, Norveç, İspanya, İsveç, Türkiye, ABD, Romanya
Yılda beş kez	Arjantin
Yılda on kez	Danimarka
Aylık (yılda on iki kez)	Finlandiya, İzlanda, Meksika, Hollanda, Şili, Çin, Macaristan, İsrail, İsveç

Kaynak: Bkz. 17 No'lu Dipnot.

Bazı ülkelerde gelir vergisi yükümlüleri ile kurumlar vergisi yükümlüleri için farklı vergilendirme dönemleri uygulanabilmektedir.

5.3. Geçici Vergi Hesaplama Yöntemleri

Devletlerin uygulamaları değerlendirildiğinde, geçici vergi hesaplama yöntemlerinin temel olarak ikili bir ayrıma tabi olduğu gözlemlenmektedir. Bu yöntemlerden birincisi, geçici vergi uygulamasında, yükümlülerin bir önceki yıl vergi matrahlarının/ödedikleri vergilerin esas alınmasıdır. İkinci yöntem ise cari dönemde elde edilen gelir üzerinden geçici vergi ödenmesidir. Türkiye'de geçici vergi uygulamaları dikkate alındığında, başlangıçta birinci yöntemin, son olarak da ikinci yöntemin tercih edildiği görülmektedir. Halen devletlerin bu iki yöntemden hangisini seçtikleri, özellikli durumlar da dikkate alınarak Tablo: 7'de gösterilmiştir.

Tablo: 7
Geçici Vergi Hesaplama Yöntemleri

Yöntem	Uygulayan Ülke
Önceki yıl vergi matrahını esas alanlar	Avustralya, Avusturya, Çek Cumhuriyeti, Finlandiya, Estonya, Fransa, Almanya, İzlanda, Japonya, Kore, Lüksemburg, Hollanda, İtalya, Yeni Zelanda, Norveç, Portekiz, Slovak Cumhuriyeti, İsveç, İngiltere, Arjantin, Slovenya
Cari yıl vergi matrahını esas alanlar	Danimarka, Macaristan, Meksika, Polonya, Türkiye
Geçen yıl ya da cari yıl matrahını seçme hakkı verenler	Kanada, İrlanda, ABD
Özellikli Durumlar	

Avustralya	Brüt gelirin önceki yıla ait ortalama vergi oranı çarpımıyla bulunan tutar ya da önceki yıl vergi tutarının ¼’ünün GSYİH artışı ile uyarlanmış tutarı
Avusturya	Önceki yıl ödenen vergi tutarı ile artış faktörü hesaplanarak bulunan tutar
Belçika	Yükümlü tarafından hesaplanır
Kanada	Bir önceki yıl vergisinin ¼’ü ya da cari yılın tahmini tutarı ya da ihbarnamede belirtilen tutar, balıkçı ve çiftçiler önceki yılın 2/3’ü
Danimarka	Tahminin vergi yükümlülüğünün %10’u
İrlanda	Mevcut vergilendirme dönemi gelirinin %90’ı ya da önceki yıl gelirinin %100’ü üzerinden
İtalya	Önceki yıl ödenen verginin %39,6 ve %59,4’ü (eğer vergi tutarı 51.65€ ile 257,52€ arasında ise %99’u)
Hollanda	Enflasyon faktörü dikkate alınarak önceki yıl kazancının kala aylara bölünmesiyle bulunan tutar
Yeni Zelanda	Önceki yıl kazancının %105’inin 1/3’ü
Yunanistan	Cari yıl gelirinden hesaplanan verginin %55’i
Norveç	Önceki yılın geliri ve mevcut yılın vergi oranı
Polonya	%19 ya da artan oranlı vergi tarifesine göre (örn. %18 ya da %30)
İspanya	Yükümlülere göre değişmekte
İsveç	Önceki yıl nihai vergisinin %105 ile %110’u arasında
İngiltere	Önceki yıl vergisinin %50’si
Türkiye	Vergilendirme döneminde elde edilen gelirin %15’i
A.B.D.	Mevcut döneminin gelirinin %90’nının ya da önceki yıl kazancının %100’ünün ¼ noksanı

Kaynak: Bkz. 17 No’lu Dipnot.

Devletlerin çoğunluğu, önceki yıl matrahını esas alarak geçici vergi almaktadırlar. Ancak, bu devletlerin bir kısmı, önceki yıl vergi matrahının belirli bir oranını örneğin %50’sini esas alırken, bazı devletler önceki yıl matrahını enflasyon oranında artırarak uygulamaktadır. Bu yöntem özellikle, cari dönemde elde edilen gelirden bağımsız olarak önceki yılın gelirine dayandığı için yükümlünün daha fazla ya da daha az vergi ödemesine neden olabilmektedir. Bu nedenle, bu yöntemi seçen devletlerin bir bölümü, önceki yıl matrahının belirli bir oranını esas alarak cari yıl geçici vergi tutarını belirlemektedir. Örneğin, Türkiye’de de 1982 yılındaki peşin ödeme uygulamasında, önceki dönem ödenen verginin %30’u peşin vergi olarak dikkate alınmıştır.

Bazı devletlerse, yükümlülere geçici vergi matrahını belirlerken cari yıl ya da geçen yıl kazancı üzerinden ödeme konusunda seçim yapma hakkı vermektedir. 3946 sayılı Yasa döneminde Türkiye’de de uygulanan bu yöntem, halen Avustralya, Kanada, İrlanda ve ABD’de uygulanmaktadır.

Bazı devletler, geçici vergi matrahını belirlerken cari yıl kazancını esas almaktadır. Bugün Türkiye’de de uygulanan bu yöntem, yükümlülerin cari yıl gelirini kavradığı için daha etkin ve daha adil bir yöntem olarak kabul edilebilir. Ancak, dönemler arasında gelir dalgalanmalarının fazla olduğu durumlarda, örneğin ilk dönemlerde kar daha

sonraki dönemlerde aşırı zarar eden yükümlülerin gelirini kavramada bu yöntem de yeterli olmayabilir. Ayrıca, bu yöntem gelirin belirlenmesi için yükümlülerin sürekli olarak gelirlerini hesaplamaları, bunları beyan etmeleri gibi iş yükünü artırdığından, devletlerin vergi toplama maliyetlerinin de artması sonucunu doğurmaktadır.

Bu noktada şu soru sorulabilir : “Bu iki yöntemden hangisi doğrudur?” Ancak, bu sorunun net bir yanıtı olduğu söylenemez. Zaten ülke uygulamalarındaki farklılıklar da, ülkelerin doğruyu arama konusundaki yaklaşımlarını göstermektedir.

6. Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmada, Türkiye’de geçici vergi uygulamaları diğer ülke uygulamaları ile birlikte karşılaştırılmalı olarak incelenmiştir.

Vergilendirme zamanı, vergilendirme tekniği açısından olduğu kadar vergilendirme amaçları açısından da önemlidir. Yine vergilendirme zamanı, devlet gelirlerinin gelir gider dengesinin sağlanması açısından olduğu kadar vergide eşitlik ve adalet ilkesinin sağlanması açısından da önemlidir.

Geçici vergi uygulaması, özellikle 1970’li yılların başlarında yaşanan petrol fiyatlarındaki ani ve önemli artıştan sonra yaşanan enflasyon ortamında devletlerin vergi gelirlerinde vergiyi doğuran olay ile verginin tahsili arasında geçen sürede yaşanan reel gelir kaybının önlenmesi için aldıkları önlemler arasında önem kazanmaya başlamıştır. Geçici vergi uygulaması, bu bağlamda Türkiye’nin yüksek enflasyonla tanıştığı yıllarda alınan bir önlem olarak 2361 sayılı Yasa ile 1981 yılından itibaren uygulanmaya başlamıştır. Daha sonra “dâhili tevkifat” adı altında başlayan uygulamada, 1985 yılında yürürlüğe giren katma değer vergisi düzenlemelerini esas almıştır. Ancak, kısa bir süre sonra bu uygulamadan vazgeçilerek, 3505 sayılı Yasa ile bugünkü adıyla da “geçici vergi” olarak tanımlanan uygulama başlatılmıştır. Geçici vergi uygulaması başlangıçta, yükümlülerin önceki dönem ödedikleri vergiyi esas almıştır. Daha sonra yükümlülere 3946 sayılı Yasa ile geçmiş dönem kazancı ya da cari yıl kazancı üzerinden seçim yaparak geçici vergi ödemeleri olanağı sağlanmış, ancak 4369 sayılı Yasa ile 1999 yılından itibaren geçici vergi, yükümlülerin sadece cari dönemde elde ettikleri kazanç üzerinden ödenmeye başlamıştır.

Geçici vergi uygulamaları, bugün birçok modern vergi sisteminde mevcut olmakla birlikte, bu konuda diğer ülke örnekleri incelendiğinde, devletlerin farklı geçici vergi sistemlerine sahip oldukları gözlemlenmektedir. Bazı durumlarda bu farklılıklar oldukça belirgin olarak ortaya çıkmaktadır. Bunun nedenin, her ülkenin kendine özgü politik ve sosyal koşullarının farklı olması ve devletlerin bunlara bağlı olarak ekonomideki rollerinin de farklı tanımlanmasıyla ilgili olduğu kabul edilmektedir.

Geçici vergi uygulamalarında, özellikle devletlerin geçici vergiye tabi yükümlüler, geçici vergi dönemlerinin süresi ve geçici vergi uygulamasında cari dönem gelirin mi yoksa önceki dönem gelirin mi esas alınacağı konusunda farklı uygulamaları bulunmaktadır.

Türkiye’deki uygulamada, geçici vergiye tabi gelir vergisi yükümlüleri ticari kazanç elde edenler ile serbest meslek kazancı elde edenlerdir. Basit usulde vergilendirilenlerin geçici vergi uygulamasının dışında bırakılmaları dikkate alındığında, ticari kazanç elde edenler açısından geçici vergiye tabi olma konusunda bir eşik olduğu söylenebilir. Ancak tahsil esasına göre vergilendirilen serbest meslek kazancı elde edenler için böyle bir eşik bulunmamaktadır. Ayrıca, yıllara yaygın inşaat işi ile uğraşanlar ve noterler, geçici vergi uygulamalarının dışındadırlar. Yıllara yaygın inşaat işi ile uğraşan yükümlülerin zaten vergilendirme dönemlerinin GVK açısından istisnai bir uygulama olduğu dikkate alındığında, bu kazançları elde edenlerin geçici vergi uygulamasının dışında kalmaları anlaşılabilir olmakla beraber noterlerin (görevini ifa edenlerin), geçici vergi uygulamalarının dışında kalmaları, vergide eşitlik ilkesi açısından sorgulanabilir bir durumdur.

Kurumlar vergisi ödeyen yükümlüler de geçici vergi uygulamasına tabidirler. Yıllara yaygın inşaat işi ile uğraşanların geçici vergi düzenlemelerinin dışında kalması uygulaması, kurumlar vergisi yükümlüleri için de geçerlidir.

Türkiye’de geçici vergi uygulamasında, bütün yükümlüler üç ayda bir olmak üzere yılda dört kez geçici vergi beyanında bulunmaktadır. Bazı ülkelerde mevcut olan büyük yükümlülerin daha sık olarak geçici vergi ödemeleri uygulamasına ise Türkiye’de yer verilmemiştir. Ancak, kurumlar vergisi gelirlerinin hemen hemen tamamının geçici vergi uygulamasından elde edildiği dikkate alındığında, kurumlar vergisi yükümlüleri için farklı bir sistem üzerinde durulabilir. Çünkü en fazla kurumlar vergisi ödeyen ilk bin yükümlünün kurumlar vergisi gelirlerinin yaklaşık %70’ini ödediğine ilişkin çalışmalar bulunmaktadır. Bu durumda, bu yükümlülerin ya da mükellefiyetleri Büyük Mükellefler Vergi Dairesinde olan yükümlülerin örneğin aylık olarak geçici vergi ödemeleri üzerinde durulabilir.

Türkiye’de gelir vergisi uygulamasında, beyan edilen gelirlerin toplam vergi gelirleri içerisindeki payı düşüktür. Gelir vergisi, daha çok kaynaktan kesinti yoluyla ödenmektedir. Bu gruba giren yükümlüler, başta ücret geliri elde edenler olmak üzere GVK’nın 94’üncü maddesi uyarınca gelir vergisi kesintisine tabi olan yükümlülerdir. Ücretliler dışındaki gelirleri vergi kesintisine tabi tutulanların bir bölümü, kesinti yoluyla nihai olarak vergilendirilenlerdir. Bu durumda, ücretliler aylık olarak, nihai olarak vergilendirilenler de geliri elde etme aşamasında vergilendirilmektedirler. Geçici vergi uygulamasının bu yükümlülerin vergi ödeme zamanı dikkate alındığında, vergide eşitliği sağlayıcı bir özelliği bulunmaktadır. Aksi, durumda örneğin ticari kazanç elde edenler

vergiyi doğuran olayın gerçekleşmesinden sonra 2 ile 14 ay arasında değişen bir zaman dilimi içerisinde vergilerini beyan ederlerken ve vergilerini izleyen yılın Mart ve Temmuz aylarında öderken, ücret geliri elde edenler, vergilerini aylık olarak ödemektedirler. Bu nedenle, geçici vergi uygulamasının bu yönüyle vergide eşitliği sağlayıcı bir özelliği bulunmaktadır.

Kaynakça

- Alvaredo, F. ve T. Piketty (2010), “The Dynamics of Income Concentration Over Twentieth Century: The Case Of Advanced Countries”, *UNDP Discussion Papers*, New York.
- Beşer, M.K. (2007), “Bootstrap Var Modeller ve Türkiye’de Tanzi Etkisi”, *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 3, Sayı 6, 89–108.
- Bulutoğlu, K. (2004), *Türk Vergi Sistemi*, Batı Türkeli Yayıncılık, İstanbul.
- Cardoso, E. (1998), “Virtual Deficits and Patinkin Effect”, *IMF Staff Papers*, Vol. 45, No: 4.
- Çavuşoğlu, A.T. (2005), “Vergi Gelirleri ve Kamu Harcamaları Açısından Enflasyon: Tanzi ve Ters Tanzi Etkileri”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7/3, 35–52.
- DPT (1993), *Türkiye’de Kurumlar Vergisi Uygulamasının Firma Davranışları Üzerindeki Etkisi*, DPT. 239 – İPGM. 635.
- Escolano, J. (2010), “A Practical Guide to Public Debt Dynamics, Fiscal Sustainability, and Cyclical Adjustment of Budgetary Aggregates”, *IMF Technical Notes and Manuals*.
- Fisher, S., R. Sahay & C.A. Vegh (2002), “Modern Hyper-and High Inflation”, *NBER Working Paper*, 8930.
- Gürbüz, Selma (1997), “Enflasyonun Vergi Gelirleri Reel Değeri Üzerindeki Etkisi (Tanzi Etkisi)”, *Hazine Dergisi*, Temmuz, Sayı: 7, ss. 1–30.
- Gürsoy, B. (1963), *Kamu Gelirleri*, Siyasal Bilgiler Fakültesi Maliye Kürsüsü, Ankara.
- Kumrulu, Ahmet (1988), *Türkiye’de Vergi Politikası Gelişmeleri: Karar Alma Süreci ve Sapmalar (1950–1985)*, AUHF–1988–40–01–04, ss. 193–235.
- Leibfritz, W., J. Thorton ve A. Bibbee (1997), “Taxation and Economic Performance”, OECD/GD(97)107, *Economic Departments Working Papers*, No.176, Paris.
- Nadaroğlu, H. (2000), *Kamu Maliyesi Teorisi*, 11. Bası, Beta Basım Yayım Dağıtım AŞ, İstanbul.
- Neumark, F. (1975), *Vergi Politikası Adil ve Ekonomik Bakımdan Rasyonel bir Vergi Politikasının Temel Prensipleri*, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- OECD (2009a), *OECD Tax Administration in OECD and Selected Non-OECD Countries: Comparative Information Series (2008)*, Paris.
- OECD (2009b), *Revenue Statistics: Comparative Tables*, Paris.
- Öz, N. Semih (2006), *Gelir Vergisinde Vergiyi Doğuran Olay Gelirin Elde Edilmesi*, Maliye ve Hukuk Yayınları, Ankara.

- Şen, H. (2003), “Olivera-Tanzi Etkisi: Türkiye Üzerine Ampirik Bir Çalışma”, *Maliye Dergisi*, Sayı: 143, Mayıs-Ağustos.
- Tanzi, V. (1988), “The Impact of Macroeconomic Policies on the Level of Taxation (Andon the Fiscal Balance) in Developing Countries”, *IMF Working Paper*, No.88/95.
- Tanzi, V. (2000), “Taxation in Latin Amerika in the Last Decade, Center For Research on Economic Development and Policy Reform”, *Working Paper*, No. 76.
- Tanzi, V. (2005), *Fiscal Policy and Fiscal Rules in the European Union*, Center for Social and Economic Research, 301.
- Turhan, S. (1998), *Vergi Teorisi ve Politikası*, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- Turhan, Salih (1968), “Gelir Vergisinde Peşin Ödeme”, *Maliye Araştırma Merkezi Konferansları*, Sayı: 15, s. 295–306.

Muhasebe Meslek Mensuplarının Vergi Cezalarına İlişkin Görüşlerine Yönelik Bir Alan Çalışması

Mahmut YARDIMCIOĞLU
mahmutyardimcioglu@gmail.com

Özlem ÖZER
ozlem8080@hotmail.com

Certified Financial Consultant (CFA)'s Tax Penalty Research Perspectives

Abstract

This study is, generally, focused on tax crimes and penalties. Of professional accountants and tax cases, has a very close causal link. Subject of this study, persons belonging to the profession of accounting, taxation and prevention of tax bills opinions and viewpoints event. Of Certified Public Accountants, have been made to examine for the prevention of tax avoidance and evasion and certified public accountants, as auditors and independent role in the prevention of tax crimes are investigated.

Keywords : Tax Crimes, Tax penalties, Certified Public Accounting Profession.

JEL Classification Codes : H26, K34, M42.

Özet

Bu çalışmada genel olarak vergi suçları ve cezaları üzerinde durulmuştur. Muhasebe meslek mensupları ile vergi olgusu arasında çok yakın bir illiyet bağı vardır. Kamusal bir özelliği de var olan Muhasebe mesleğine mensup olan kişilerin vergileme ve vergi cezalarının önlenmesine yönelik görüşleri ve olaya bakış açıları bu çalışmanın konusudur. Yeminli mali müşavirlerin vergi kayıp ve kaçığının önlenmesine ilişkin irdelemelerde bulunmuş ve yeminli mali müşavirlik mesleğiyle iştigal eden meslek mensuplarının, birer bağımsız denetçi olarak vergi suçlarının önlenmesindeki rolü araştırılmıştır.

Anahtar Sözcükler : Vergi Suçu, Vergi Cezaları, Muhasebe Mesleği.

1. Giriş

Çok eski bir geçmişe sahip olan vergi kavramı, kamu hizmetlerine ait giderleri karşılamak üzere devletin, vatandaşlarından zorunlu olarak aldığı ekonomik değerlerdir. Piyasa şartlarının geçerli olduğu ekonomilerde toplam kamu gelirlerinin %90-95'ini vergi gelirleri oluşturur (İlhan, 2007: 1). Devletlerin sahip olduğu en önemli yetkilerden birisi de vergilendirmedir. Toplumu oluşturan hakikî ve hükûmî şahısların da devlete karşı üzerlerine düşen en önemli ödevlerinin vergi ödeme yükümlülüğü olduğu söylenebilir. Sosyal devlet ilkesi ile birlikte ve yeni liberal anlayışın benimsenmesi sonrası devletlerin sunmuş olduğu kamu hizmetlerinin yelpazesi genişlemiş, bu genişleme ile birlikte vergi gelirlerinin tahsilâtının da önemi artmıştır. Vergilerin doğumundan tahsil sürecine kadar yapılması gereken birçok vergilendirme işlemleri bulunmaktadır. Fiilî imkânsızlıklar ve zaman sorunu nedeniyle her bir vergilendirme işleminin, devletin vergilendirme yetkisine haiz kamu kurum ve kuruluşları tarafından yerine getirilmesi imkân dâhilinde değildir. Bu bakımdan, vergilendirme işlemlerinin en önemli ayağını oluşturan denetim sürecinin bir bölümünün, bağımsız denetim elemanları tarafından yerine getirilmesi bir zaruret olmuştur (Bekçioğlu ve Arslaner, 2010: 29).

Muhasebe hilelerinin önüne geçilmesi, yapılan hilelerin de açığa çıkarılması, meslekî etikle sıkı sıkıya bağlılıkla mümkündür. Denetçinin bağımsızlığı ve tarafsızlığı meslekî bilgi kadar denetimin de en temel öğesidir. Bu sağlanmadığı zaman hem mesleği sürdürmek hem de sağlıklı kayıt sistemini hayata geçirmek oldukça zorlanılacak konulardır. Yeminli mali müşavirlik mesleğinin geleceği olarak görülen denetimin, güvenilir bir biçimde yapılabilmesi için; mesleki etiğe, zorunlu meslek kararlarına ve muhasebe ilkelerine sıkı sıkıya bağlı kalınması gerekir (Ertürk, 2007: 2).

Türkiye’de Mali Müşavirlik mesleği herhangi bir yasal düzenlemeye dayanmadan yıllarca sürdürülmüştür. Fakat 1989 tarihinde yürürlüğe giren 3568 sayılı kanun ile yasal bir düzenlemeye kavuşmuştur. Bu yasal düzenlemelere göre muhasebe denetimi, danışmanlık ve tasdik gibi işlemler belirtilen yasada yetki almış meslek mensuplarınca yürütülmektedir. Vergi suçları ve cezaları genelde tüm dünyada görülen bir olgudur. Nasıl ki diğer suçlar belirli bazı sebeplerle işleniyorsa vergi suçları da kendine özgü özellikte sebeplerle işlenmektedir.

Bir denetim birimi olarak Mali Müşavirlerin ve bu meslek grubunun, vergi kaybını önlemede etkisi bu çalışmanın ana temasıdır. Muhasebe meslek mensuplarının vergi suçlarının önlenmesinde etkilerinin ne olduğuna ilişkin olarak, bu araştırma kapsamında irdelemelerde bulunulmuş ve bir takım analizler yapılmıştır.

2. Araştırma ve Uygulanan Yöntem

Araştırma Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler, Yeminli Mali Müşavirler ve Denetim Uzmanları üzerinde yapılmıştır. Hazırlanan anketler Kahramanmaraş, Osmaniye, Adana, Karaman ve Tunceli illerinde uygulanmıştır. Uygulama kapsamında 500 anket hazırlanmasına rağmen bu anketlerden 267 tanesi geri dönmüştür. 120 anket Kahramanmaraş, 50 anket Osmaniye, 35 anket Karaman, 35 anket Tunceli ve 27 anket Adana illerinden sağlanmıştır.

Veri toplama aracı olarak meslek mensuplarının vergi cezalarına ilişkin görüşlerinin belirlenmesi amacıyla anket formu düzenlenmiştir. Anket formunda yer alan sorular (Tüm, 2010; Yılmaz, 2007) yaptıkları çalışmaların ölçeklerinden bazı sorular tamamen alınmış, bazı sorular yapılan çalışmaya uyarlanmıştır. Bunlara ek olarak sorular da oluşturulmuştur. Ankette 9 demografik ve 30 vergi cezalarına ilişkin sorular yer almaktadır. Geçerlilik analizi için 7 öğretim üyesinin görüşlerine başvurulmuştur. Yapılan araştırmada kullanılan anket sorularından vergi cezaları ve denetim sorularının 4 tanesi çoktan seçmeli olarak hazırlanmıştır. Geri kalan vergi cezaları soruları ise 5'li likert ölçeğine tabi tutulmuştur. Ölçekte 1: Kesinlikle Katılmıyorum, 2: Katılmıyorum, 3: Kararsızım, 4: Katılıyorum, 5: Kesinlikle Katılıyorum a karşılık gelmektedir. Ancak soru 23 ters kodlama yapılarak olumsuz olarak sorulduğundan olumluya dönüştürülmüştür. Meslek mensuplarının demografik özelliklerine ait verilerin analizinde sıklık ve yüzde değeri kullanılmıştır. Ölçekten elde edilen verilerin analizinde ise ilk olarak ölçek maddelerinin aritmetik ortalamalarına bakılmıştır. Elde edilen verilerin gerekli istatistiksel çözümleri için SPSS programından yararlanılmıştır. Araştırmada elde edilen bulgulara bağımsız örneklem t testi ve tek yönlü ANOVA analizi ile birlikte Tukey testi uygulanmıştır. Araştırmanın Vergi Cezaları Ölçek Cronbach's Alpha değeri 0,86 ($\alpha = 0,86$) bulunarak anketin güvenilirliği ölçülmüştür. Aritmetik ortalamaların değerlendirilmesinde; "Aralık Genişliği = Dizi Genişliği (Ranj)/Grup Sayısı" formülünden faydalanarak, $4/5=0,80$ olarak puan aralıkları belirlenmiştir (Tekin, 1996). Buna göre belirlenen puan aralıkları Tablo: 1'de verilmiştir.

Tablo: 1
Likert Tipi Ölçek İçin Puan Aralıkları

(5) Kesinlikle Katılıyorum	4,20–5,00
(4) Katılıyorum	3,40–4,19
(3) Kararsızım	2,60–3,39
(2) Katılmıyorum	1,80–2,59
(1) Kesinlikle Katılmıyorum	1,00–1,79

Araştırma kapsamında kurulan hipotezler ise aşağıdaki gibidir:

H_1^1 : Meslek mensuplarının Vergi Cezalarına ilişkin düşünceleriyle yüzde dağılımları arasında farklılık vardır.

H_0^1 : Meslek Mensuplarının Vergi Cezalarına ilişkin düşünceleriyle cinsiyetleri arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

H_0^2 : Meslek Mensuplarının Vergi Cezalarına ilişkin düşünceleriyle yaş değişkenleri arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

H_0^3 : Meslek Mensuplarının Vergi Cezalarına ilişkin düşünceleriyle medeni durumları arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

H_0^4 : Meslek Mensuplarının Vergi Cezalarına ilişkin düşünceleriyle eğitim düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

H_0^5 : Meslek Mensuplarının Vergi Cezalarına ilişkin düşünceleriyle mesleki kıdemleri arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

H_0^6 : Meslek Mensuplarının Vergi Cezalarına ilişkin düşünceleriyle mesleklerini icra etme şekilleri arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

H_0^7 : Meslek Mensuplarının Vergi Cezalarına ilişkin düşünceleriyle mükellef sayıları arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

3. Araştırmanın Bulguları

Bu bölümde, bu çalışma kapsamında incelenen hipotezlere ilişkin elde edilen bulgular ve bunlara ilişkin yorumlara yer verilmiştir. Araştırmadan elde edilen verilere betimsel ve kestirisel analizler uygulanmıştır.

3.1. Betimsel Analizlerden Elde Edilen Bulgular

Araştırmada Meslek Mensuplarının vergi cezalarına ilişkin görüşleri tespit edilmek istenmiş ve elde edilen bulgular Tablo: 2’de sunulmuştur.

Tablo: 2
Meslek Mensuplarının Vergi Cezaları Sorularına İlişkin Görüşleri

		\bar{X}	SS
S5	Meslek Mensupları kamunun vergi denetim unsurlarındandır.	3,86	1,16
S6	Meslek Mensuplarının denetim yetkileri genişletilmelidir.	4,29	0,96
S7	Vergi denetimi tamamen özelleştirilip bağımsız denetim kurumlarına devredilmelidir.	3,71	1,24
S8	Vergi suçlarını önlemek için vergi cezaları etkilidir.	3,57	1,28
S9	Hakkında daha önce vergi cezası kesilen bir işletmenin danışmanlık ve denetim hizmetini üstlenmem.	3,01	1,30
S10	Meslek Mensupları işletmelerin kanuni defterlerine yapılan kayıtların doğruluğunu denetleyerek hatalı kayıtların tespit edilip düzeltilmesi yoluyla vergi kaybının önlenmesini sağlar.	4,02	1,00
S11	Meslek Mensupları yapmış oldukları finansal denetimler neticesinde işletmelerin daha şeffaf mali tablolar hazırlayarak vergi kaybının önlenmesini sağlar.	4,08	0,91
S12	Meslek Mensupları işletmenin iç denetim sürecini değerlendirerek finansal raporların ve muhasebe ortamının güvenilirliğini artırarak vergi kaybının önlenmesini sağlar.	4,15	0,83
S13	Meslek Mensupları denetim faaliyetlerini vergi mevzuatı çerçevesinde gerçekleştirerek vergi kaybının önlenmesini sağlar.	4,18	0,84
S14	Meslek Mensupları işletmelerin dönem sonu işlemlerinin mali mevzuata göre yapılıp yapılmadığını denetleyerek vergi kaybının önlenmesini sağlar.	4,11	0,87
S15	Meslek Mensupları işletmeyi ilgilendiren mevzuat değişiklikleri konusunda muhasebe departmanını devamlı bilgilendirerek vergi kaybının önlenmesini sağlar.	4,27	0,75
S16	Meslek Mensupları işletmelere vermiş oldukları hizmet içi eğitimlerle muhasebe departmanının mali mevzuat konularında bilgi ve deneyimini artırarak vergi kaybının önlenmesini sağlar.	4,13	0,81
S17	Meslek Mensupları işletmelerde yapmış oldukları vergi planlamaları ile sağlayacağı vergi avantajlarını işletmelere etkin şekilde kullanarak firmanın vergi kaçırma faaliyetlerini azaltabilir.	4,17	0,92
S18	Meslek Mensupları işletmelere danışmanlık hizmetleri vererek finans departmanının güvenilir bilgi ve belge oluşturmasına yardımcı olarak vergi kaybının önlenmesini sağlar.	4,07	0,90
S19	Meslek Mensuplarının işletmelerde sahte veya muhteviyatı itibariyle yanıltıcı belge kullanımını önleyici bir rolü vardır.	4,10	0,99

S20	Meslek Mensupları firmalar nezdinde karşıt incelemeler yaparak işletmenin sahte veya muhteviyatı itibariyle yanıltıcı belgeyle karşılaşma olasılığını azaltarak vergi kaybının önlenmesini sağlar.	4,15	0,90
S21	Meslek Mensupları karşıt incelemelerle alt firmanın vergi ile ilgili ödevlerini gereği gibi yerine getirip getirmediğini inceleyerek işletmenin bir vergi riski ile karşılaşma olasılığını azaltarak vergi kaybının önlenmesini sağlar.	4,10	0,97
S22	Tam tasdik uygulaması gerek kaçakçılıkla ilgili olarak mükelleflerin korunması gerekse devletin vergi hâsılatını artırması bakımından zorunlu hale getirilmektedir.	3,76	1,14
S23	Müşteriyle tam tasdik sözleşmesi düzenleyen Meslek Mensupları işletmelerde vergi kaybına neden olacak uygunsuzlukları kapatmak için bazı durumları gizlemede yardımcı olur.	2,92	1,38
S24	Vergi kaçakçılığı genellikle muhasebe defter ve kayıtları üzerinden yapılmaktadır.	3,06	1,35
S25	Vergi mevzuatı anlaşılabilir bir yapı arz etmektedir.	3,01	1,27
S26	İşletmelerde amortisman, yeniden değerlendirme, yatırım indirimi, istisna ve muafiyet gibi işlemlerin doğru hesaplanmasında sıkıntılar yaşanmaktadır.	3,65	1,13
S27	Meslek Mensupları yıl içerisinde finansal tablolara yansıtılması gereken tüm hesapların gerçek şekliyle yer alıp almadığını denetlemektedir.	3,63	1,06
S28	İşletmelerde belge ve kayıt düzeni konusunda sorunlar yaşanmaktadır.	3,80	1,10
S29	Sahte ve muhteviyatı itibariyle yanıltıcı belge kullanılması yaygındır.	3,31	1,15
S30	Yıl boyunca düzenlenen beyannamelerin Meslek Mensuplarıncı denetlenmesi ödemesi gereken verginin doğru hesaplanmasına yardımcı olur.	4,13	0,85
TOPLAM		3,82	1,04

Tablo: 2 incelendiğinde Meslek mensupları İşletmelerde belge ve kayıt düzeni konusunda sorunlar yaşanmaktadır ibaresine katılıyorum ($\bar{X}=3,80 \pm 1,10$) düzeyinde görüş belirtmişlerdir. Meslek mensubu müşteriyle tam tasdik sözleşmesi düzenleyen Meslek Mensupları işletmelerde vergi kaybına neden olacak uygunsuzlukları kapatmak için bazı durumları gizlemede yardımcı olur ibaresine kararsızım ($\bar{X}=2,92 \pm 1,38$) düzeyinde görüş belirtmişlerdir. Meslek mensuplarıncı vergi mevzuatının anlaşılabilir bir yapı arz ettiği görüşü kararsızım ($\bar{X}=3,01 \pm 1,27$) düzeyindedir. Meslek mensupları vergi suçlarını önlemek için vergi cezalarının etkili olduğu hususunda katılıyorum ($\bar{X}=3,57 \pm 1,28$) düzeyinde görüş belirtmişlerdir. Meslek mensupları hakkında daha önce vergi cezası kesilen bir işletmenin danışmanlık ve denetim hizmetini üstlenmem konusunda kararsızım ($\bar{X}=3,01 \pm 1,30$) düzeyinde görüş belirtmişlerdir. Meslek mensuplarının vergi cezaları konusundaki genel düşünceleri ise katılıyorum ($\bar{X}=3,82 \pm 1,04$) düzeyindedir.

3.1.1. H_1^4 : Hipotezi ile İlgili Bulgular

H_1^4 : Meslek mensuplarının Vergi Cezalarına ilişkin düşünceleriyle yüzde dağılımları arasında farklılık vardır.

Tablo: 3
Vergi Cezalarına İlişkin Çoktan Seçmeli Soruların Yüzde Dağılımları

		N	(%)
S1	Meslek Mensupları öncelikli olarak aşağıdaki hizmetlerden hangisini görmektedirler?		
	Vergi beyanlarının gerçeğe uygun ve doğru olarak yapılmasını sağlamak.	177	66,3
	Mükelleflere vergi mevzuatı ve muhasebe uygulamaları karşısında danışmanlık yapmak.	59	22,1
	Mükelleflerin ödeyecekleri vergiyi kanuna uygun olarak en az düzeyde tutmak.	17	6,4
	Mükelleflerin eğitilmesini sağlamak.	14	5,2
S2	Mükelleflerce en fazla işlenen vergi suçu çeşidi hangisidir?		
	Hürriyeti bağlayıcı ceza gerektiren suçlar.	10	3,7
	Vergi matrahını azaltmaya yönelik suçlar.	81	30,3
	Genel usulsüzlük (1. ve 2. derece) suçları (defter tutmama, bildirimleri yapmama veya süresinden sonra yapma).	45	16,9
	Özel usulsüzlük suçları (fatura ve belge almama veya vermeme vb. gibi).	131	49,1
S3	Sizce vergi kaçırma eğiliminde olan mükelleflerin en fazla başvurdukları yöntem/yöntemler hangileridir?		
	Hesap ve muhasebe hileleri yapmak.	45	16,9
	Uydurma hesaplar açmak.	7	2,6
	Çift defter kullanmak.	39	14,6
	Sahte veya muhteviyatı itibarıyla yanıltıcı belge kullanmak.	138	51,7
	Defterleri, kayıtları veya belgeleri yok etmek.	12	4,5
	Hiçbiri.	20	7,5
	Fatura vermemek ve almamak.	4	1,5
	İşlemlerin kayıt dışı kalmasını sağlamak.	1	0,4
	Ticari faaliyetlerin tamamını muhasebeye yansıtılmamak.	1	0,4
S4	Vergi suçlarını önlemek için Meslek Mensuplarının istifa ettiği en güvenli denetim çalışması/çalışmaları hangisidir?		
	Karşıt inceleme yapmak.	108	40,4
	Muhasebe kayıtları ve belgelerin incelenmesi.	102	38,2
	İç kontrol sisteminden istifa edilmesi.	35	13,1
	Yönetim kurulu toplantılarına iştirak edilmesi.	3	1,1
	Mali analiz tekniklerinin uygulanması.	7	2,6
	Matematiksel kontrollerin yapılması.	12	4,5

Tablo: 3'te görüldüğü gibi çoktan seçmeli sorular incelendiğinde %66,3 ile meslek mensupları vergi beyanlarının gerçeğe uygun ve doğru olarak yapılmasını öncelikli bir hizmet olarak görmektedirler. Mükelleflerce işlenen en sık vergi suçu olarak %49,1 ile Özel usulsüzlük suçları (fatura ve belge almama veya vermeme vb. gibi) şeklinde nitelendirmişlerdir. Meslek mensuplarının vergi kaçırma eğiliminde olan mükelleflerin en fazla başvurdukları yol olarak %51,7 ile sahte veya muhteviyatı itibarıyla yanıltıcı belge kullanmak şeklinde ifade edilmiştir. Vergi suçlarını önlemek için meslek mensuplarının istifade ettiği en güvenli denetim çalışması ise %40,4 ile karşıt inceleme yapmak şeklinde yorumlanmıştır.

3.2. Kestirisel Analizlerden Elde Edilen Bulgular

Araştırmada elde edilen bulgulara bağımsız örneklem t testi ve tek yönlü ANOVA analizi ile birlikte Tukey testi uygulanmıştır. Araştırmanın Vergi Cezaları Ölçek Cronbach's Alpha değeri 0,86 ($\alpha = 0,86$) bulunarak anketin güvenilirliği ölçülmüştür.

Araştırmada meslek mensuplarının vergi cezalarına ilişkin görüşleri ile cinsiyet, yaş, hizmet yılı, mesleki unvan, mesleği icra etme şekilleri ve mükellef sayısı değişkenleri arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığı araştırılmak istenmiştir. Hangi analizlerin yapılmasına karar vermek için verilerin homojenliğine ve normal dağılım göstermesine bakılmıştır. Homojenlik analizi için ANOVA analizinde homogeneity of variances analizi uygulanmış $p > 0,05$ çıkmış; normal dağılım için ise Kolmogorov Smirnov analizi uygulanmış $p > 0,05$ bulunmuş; örneklem sayısının da yeterli olması nedeniyle verilere parametrik analizler uygulanmasına karar verilmiştir. Bu nedenle araştırmadan elde edilen verilere bağımsız örneklem t testi ve tek yönlü ANOVA analizleri uygulanmıştır. Bunlara ek olarak alternatif hipotezler kurularak, meslek mensuplarının görüşlerine ilişkin bulgulara ulaşılmaya çalışılmıştır. Bu analizler sonucu elde edilen bulgular aşağıda tartışılmıştır.

3.2.1. H_0^1 Hipotezi İle İlgili Bulgular

H_0^1 : Meslek Mensuplarının Vergi Cezalarına ilişkin düşünceleriyle cinsiyetleri arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

Tablo: 4
Vergi Cezaları Cinsiyet İlişkisi

	Cinsiyet	N	\bar{X}	ss	Levene Testi		sd	t	p
					F	p			
Soru 10	Kadın	30	3,63	1,35	14,172	0,000	265	2,253	0,025
	Erkek	237	4,06	0,93					

Tablo: 4'te görüldüğü gibi meslek mensuplarının cinsiyet farklılıklarına ilişkin görüşleri arasında anlamlı bir fark bulunmuştur ($t_{(265)}=2,253; p<0,05$). Erkeklerin kadınlara oranla meslek mensuplarının işletmenin yaptığı kayıtların doğruluğunu denetleyerek vergi kaybının önlenmesini sağladığını savunmaktadır.

3.2.2. H_0^2 Hipotezi İle İlgili Bulgular

H_0^2 : Meslek Mensuplarının Vergi Cezalarına ilişkin düşünceleriyle yaş değişkenleri arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

Tablo: 5
Vergi Cezaları Yaş Değişkeni İlişkisi

	Yaş	N	\bar{X}	Ss	VaryansKaynağı	Kareler Toplamı	sd	F	p	Fark
Soru 20	31-40	119	4,27	0,84	Gruplar Arası	8,001	2	5,077	0,007	1-3
	41-50	104	4,17	0,86						
	51-	44	3,77	1,05	Grup İçi	208,007	264			
	Toplam	267	4,15	0,90						
Soru 24	31-40	119	3,20	1,38	Gruplar Arası	15,292	2	4,295	0,015	1-3
	41-50	104	3,11	1,34						
	51-	44	2,52	1,21	Grup İçi	469,973	264			
	Toplam	267	3,05	1,35						

Tablo: 5'te görüldüğü gibi meslek mensuplarının yaş gruplarına göre soru 20'ye ilişkin görüşleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir ($F_{(2,264)}=5,077; p<0,05$). 1-3 grupları arasında 1. Grup lehine fark olduğu tespit edilmiştir. 31-40 yaş grubuna dâhil olan meslek mensuplarının firmalar nezdinde karşıt incelemeler yaparak yanıltıcı belge ile karşılaşma olasılığını azaltarak vergi kaybının önlenmesini sağladığını savunmaktadır.

Meslek mensuplarının yaş gruplarına göre soru 24'e ilişkin görüşleri arasında anlamlı bir fark bulunmuştur ($F_{(2,264)}=4,295; p<0,05$). Yine 1-3 grupları arasında 1. Grup lehine fark olduğu görülmektedir. 31-40 yaş grubunda yer alan meslek mensupları vergi kaçakçılığının genellikle muhasebe defter ve kayıtları üzerinden yapıldığı görüşüne

sahiptirler.

3.2.3. H_0^3 Hipotezi İle İlgili Bulgular

H_0^3 : Meslek Mensuplarının Vergi Cezalarına ilişkin düşünceleriyle medeni durumları arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

Tablo: 6
Vergi Cezaları Medeni Durum İlişkisi

	Medeni Durum	N	\bar{X}	ss	Levene Testi		sd	t	p
					F	p			
Soru 19	Evli	242	4,14	0,95	5,012	0,026	265	2,069	0,040
	Bekâr	25	3,72	1,24					

Tablo: 6'da görüldüğü gibi meslek mensuplarının medeni durumlarına ilişkin görüşleri arasında anlamlı bir fark bulunmuştur ($t_{(265)}=2,069; p<0,05$). Evli meslek mensupları meslektaşlarının işletmelerde sahte ve yanıltıcı belge kullanımını önleyici bir rolü olduklarını düşünmektedir.

3.2.4. H_0^4 Hipotezi İle İlgili Bulgular

H_0^4 : Meslek Mensuplarının Vergi Cezalarına ilişkin düşünceleriyle eğitim düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

Tablo: 7'de görüldüğü gibi meslek mensuplarının eğitim düzeylerine göre soru 11'e ilişkin görüşleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir ($F_{(2,264)}=3,555; p<0,05$). 1-3 Grupları arasında 1. Grup lehine fark olduğu tespit edilmiştir. Ön lisans mezunu meslek mensupları yapmış oldukları finansal denetimler neticesinde işletmelerin daha şeffaf mali tablolar hazırlayarak vergi kaybının önleneceği düşüncesine sahiptirler.

Meslek mensuplarının eğitim düzeylerine göre soru 12'a ilişkin görüşleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir ($F_{(2,264)}=5,687; p<0,05$). 2-3 Grupları arasında 2. Grup lehine fark olduğu tespit edilmiştir. Lisans mezunu meslek mensupları işletmenin iç denetim sürecini değerlendirerek finansal raporların ve muhasebe ortamının güvenilirliğini artırarak vergi kaybının önleneceğini düşünmektedirler.

Meslek mensuplarının eğitim düzeylerine göre soru 15'ye ilişkin görüşleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir ($F_{(2,264)}=6,106; p<0,05$). 2-3 Grupları

arasında 2. Grup lehine fark olduğu tespit edilmiştir. Lisans mezunu meslek mensupları işletmeyi ilgilendiren mevzuat değişiklikleri konusunda muhasebe departmanını devamlı bilgilendirerek vergi kaybının önleneceğini savunmaktadır.

Tablo: 7
Vergi Cezaları Eğitim Düzeyi İlişkisi

	<i>Eğitim Düzeyi</i>	<i>N</i>	<i>X</i>	<i>ss</i>	<i>Varyans Kaynağı</i>	<i>KarelerToplam</i>	<i>sd</i>	<i>F</i>	<i>p</i>	<i>Fark</i>
Soru 11	Önlisans	30	4,23	0,82	Gruplar Arası	5,783	2	3,555	0,030	1-3
	Lisans	213	4,10	0,88						
	Lisansüstü	24	3,63	1,13	Grup İçi	214,719	264			
	Toplam	267	4,07	0,91						
Soru 12	Önlisans	30	4,13	0,73	Gruplar Arası	7,547	2	5,687	0,004	2-3
	Lisans	213	4,22	0,79						
	Lisansüstü	24	3,63	1,10	Grup İçi	175,157	264			
	Toplam	267	4,15	0,83						
Soru 15	Önlisans	30	4,17	0,91	Gruplar Arası	6,528	2	6,106	0,003	2-3
	Lisans	213	4,33	0,68						
	Lisansüstü	24	3,79	0,88	Grup İçi	141,120	264			
	Toplam	267	4,26	0,75						
Soru 16	Önlisans	30	4,00	0,91	Gruplar Arası	7,726	2	6,073	0,003	2-3
	Lisans	213	4,20	0,77						
	Lisansüstü	24	3,63	0,92	Grup İçi	167,944	264			
	Toplam	267	4,13	0,81						
Soru 17	Önlisans	30	3,90	1,09	Gruplar Arası	16,992	2	10,901	0,000	2-3
	Lisans	213	4,28	0,83						
	Lisansüstü	24	3,46	1,06	Grup İçi	205,757	264			
	Toplam	267	4,16	0,92						
Soru 18	Önlisans	30	3,90	0,99	Gruplar Arası	7,922	2	5,083	0,007	2-3
	Lisans	213	4,15	0,87						
	Lisansüstü	24	3,58	0,88	Grup İçi	205,726	264			
	Toplam	267	4,07	0,90						
Soru 21	Önlisans	30	3,97	1,22	Gruplar Arası	11,875	2	6,676	0,001	2-3
	Lisans	213	4,18	0,87						
	Lisansüstü	24	3,46	1,14	Grup İçi	234,784	264			
	Toplam	267	4,09	0,96						

Meslek mensuplarının eğitim düzeylerine göre soru 16'ye ilişkin görüşleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir ($F_{(2,264)}=6,073; p<0,05$). 2-3 Grupları arasında 2. Grup lehine fark olduğu tespit edilmiştir. Lisans mezunu meslek mensupları işletmelere vermiş oldukları hizmet içi eğitimlerle muhasebe departmanının mali mevzuat konularında bilgi ve deneyimini artırarak vergi kaybının önleneceği görüşündedirler.

Meslek mensuplarının eğitim düzeylerine göre soru 17'e ilişkin görüşleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir ($F_{(2,264)}=10,901;p<0,05$). 2-3 Grupları arasında 2. Grup lehine fark olduğu tespit edilmiştir. Lisans mezunu meslek mensupları işletmelerde yapmış oldukları vergi planlamaları ile sağlayacağı vergi avantajlarını işletmelere etkin şekilde kullanarak vergi kaçırma faaliyetlerinin azaltılabileceğini savunmaktadırlar.

Meslek mensuplarının eğitim düzeylerine göre soru 18'e ilişkin görüşleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir ($F_{(2,264)}=5,083;p<0,05$). 2-3 Grupları arasında 2. Grup lehine fark olduğu tespit edilmiştir. Lisans mezunu meslek mensupları işletmelere danışmanlık hizmetleri vererek finans departmanının güvenilir bilgi ve belge oluşturmaya yardımcı olarak vergi kaybının önleneyeceği kanısındadırlar.

Meslek mensuplarının eğitim düzeylerine göre soru 21'e ilişkin görüşleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir ($F_{(2,264)}=6,676;p<0,05$). 2-3 Grupları arasında 2. Grup lehine fark olduğu tespit edilmiştir. Lisans mezunu meslek mensupları karşıt incelemelerle alt firmanın vergi ile ilgili ödevlerini gereği gibi yerine getirip getirmediğini inceleyerek işletmenin bir vergi riski ile karşılaşma olasılığını azaltarak vergi kaybının önleneyeceği görüşündedirler.

3.2.5. H_0^E Hipotezi İle İlgili Bulgular

H_0^E : Meslek Mensuplarının Vergi Cezalarına ilişkin düşünceleriyle mesleki kıdemleri arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

Tablo: 8'de görüldüğü gibi meslek mensuplarının mesleki kıdemlerine göre soru 5'e ilişkin görüşleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir ($F_{(3,263)}=2,938;p<0,05$). 3-4 Grupları arasında 3.Grup lehine fark olduğu tespit edilmiştir. Mesleki kıdemi 11-15 yıl olan meslek mensupları, meslektaşlarının kamunun vergi denetim unsurlarından olduğu görüşündedirler.

Meslek mensuplarının mesleki kıdemlerine göre soru 13'e ilişkin görüşleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir ($F_{(3,263)}=2,704;p<0,05$). 1-2 Grupları arasında 2. Grup lehine fark olduğu tespit edilmiştir. Mesleki kıdemi 6-10 yıl olan meslek mensupları denetim faaliyetlerini vergi mevzuatı çerçevesinde gerçekleştirerek vergi kaybının önlenmesi görüşüne hâkimdirler.

Meslek mensuplarının mesleki kıdemlerine göre soru 22'ye ilişkin görüşleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir ($F_{(3,263)}=4,712;p<0,05$). 3-4 Grupları arasında 3. Grup lehine fark olduğu tespit edilmiştir. Mesleki kıdemi 11-15 yıl olan meslek mensupları tam tasdik uygulamasının gerek kaçakçılıkla ilgili olarak mükelleflerin korunması gerekse devletin vergi hâsaratını arttırması bakımından zorunlu hale

getirilmelidir düşüncesindedirler.

Tablo: 8
Vergi Cezaları Mesleki Kıdem İlişkisi

	<i>Kıdem</i>	<i>N</i>	\bar{X}	<i>Ss</i>	<i>Varyans Kaynağı</i>	<i>Kareler Toplamı</i>	<i>sd</i>	<i>F</i>	<i>p</i>	<i>Fark</i>
Soru 5	1-5	35	4,03	1,20	Gruplar Arası	11,609	3	2,938	0,034	3-4
	6-10	65	3,90	1,11						
	11-15	71	4,07	0,96	Grup İçi	346,399	263			
	15-	96	3,58	1,27						
	Toplam	267	3,85	1,16						
Soru 13	1-5	35	3,83	1,01	Gruplar Arası	5,646	3	2,704	0,046	1-2
	6-10	65	4,30	0,61						
	11-15	71	4,24	0,76	Grup İçi	183,080	263			
	15-	96	4,17	0,94						
	Toplam	267	4,18	0,84						
Soru 22	1-5	35	3,57	1,09	Gruplar Arası	17,607	3	4,712	0,003	3-4
	6-10	65	3,83	1,13						
	11-15	71	4,13	0,89	Grup İçi	327,569	263			
	15-	96	3,50	1,25						
	Toplam	267	3,76	1,14						
Soru 23	1-5	35	3,23	1,24	Gruplar Arası	25,081	3	4,540	0,004	1-3
	6-10	65	2,83	1,43						
	11-15	71	2,48	1,29	Grup İçi	484,268	263			
	15-	96	3,20	1,40						
	Toplam	267	2,92	1,38						

Meslek mensuplarının mesleki kıdemlerine göre soru 23'e ilişkin görüşleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir ($F_{(3,263)}=4,540;p<0,05$). 1-3 Grupları arasında 1. Grup lehine fark olduğu tespit edilmiştir. Mesleki kıdemi 1-5 yıl olan meslek mensupları müşteri ile tam tasdik sözleşmesi düzenleyen meslek mensuplarının işletmelerde vergi kaybına neden olacak uygunsuzlukları kapatmak için bazı durumları gizlemeye yardımcı oldukları görüşüne sahiptirler.

3.2.6. H_0^6 Hipotezi İle İlgili Bulgular

H_0^6 : Meslek Mensuplarının Vergi Cezalarına ilişkin düşünceleriyle mesleklerini icra etme şekilleri arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

Tablo: 9'da görüldüğü gibi meslek mensuplarının mesleklerini icra etme şekillerine ilişkin görüşleri arasında anlamlı bir fark bulunmuştur ($t_{(265)}=2,978;p<0,05$). Mesleklerini bireysel olarak icra eden meslek mensupları sahte ve muhteviyatı itibarıyla

yanıltıcı belge kullanılmasının yaygın olduğu görüşündedirler.

Tablo: 9
Vergi Cezaları Mesleği İcra Etme Şekli İlişkisi

	İcra Şekli	N	\bar{X}	ss	Levene Testi		sd	t	p
					F	p			
Soru 29	Bireysel	235	3,39	1,13	0,034	0,853	265	2,978	0,003
	Bağımlı	32	2,75	1,16					

3.2.7. H_0^7 Hipotezi İle İlgili Bulgular

H_0^7 : Meslek Mensuplarının Vergi Cezalarına ilişkin düşünceleriyle mükellef sayıları arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

Tablo: 10
Vergi Cezaları Mükellef Sayıları İlişkisi

	Mükellef Sayısı	N	\bar{X}	ss	Levene Testi		sd	t	p
					F	p			
Soru 5	1-30	91	4,07	1,05	4,652	0,032	265	2,201	0,029
	31-+	176	3,74	1,20					
Soru 9	1-30	91	3,34	1,38	6,478	0,011	265	3,078	0,002
	31-+	176	2,84	1,21					
Soru 10	1-30	91	4,20	0,91	0,014	0,907	265	2,180	0,030
	31-+	176	3,92	1,02					

Tablo: 10'da görüldüğü gibi meslek mensuplarının sahip oldukları mükellef sayılarına göre soru 5'e ilişkin görüşleri arasında anlamlı bir fark bulunmuştur ($t_{(265)} = 2,201; p < 0,05$). 1-30 arasında mükellef sayısına sahip olan meslek mensupları, meslektaşlarının kamunun vergi denetim unsurlarından olduğu görüşündedirler.

Meslek mensuplarının sahip oldukları mükellef sayılarına göre soru 9'ya ilişkin görüşleri arasında anlamlı bir fark bulunmuştur ($t_{(265)} = 3,078; p < 0,05$). 1-30 arasında mükellef sayısına sahip olan meslek mensupları, hakkında daha önce vergi cezası kesilen bir işletmenin danışmanlık ve denetim hizmetini üstlenmem görüşündedirler.

Meslek mensuplarının sahip oldukları mükellef sayılarına göre soru 10'ye ilişkin görüşleri arasında anlamlı bir fark bulunmuştur ($t_{(265)} = 2,180; p < 0,05$). 1-30 arasında mükellef sayısına sahip olan meslek mensupları, işletmelerin kanuni defterlerine yapılan kayıtların doğruluğunu denetleyerek hatalı kayıtların tespit edilip düzeltilmesi yoluyla

vergi kaybının önleneceğini düşünmektedirler.

4. Sonuç ve Öneriler

Yılmaz (2007), araştırması sonucunda ulaştığı bulgular ile bir karşılaştırma yapıldığında şu sonuçları elde edilmiştir. Meslek mensupları vergi beyanlarının gerçeğe uygun ve doğru olarak yapılmasını sağlamalı şikkında birleşmişlerdir. Yapılan çalışmada da aynı doğrultuda sonuca ulaşılmaktadır. Mükelleflerce en çok işlenen vergi suçlarının vergi ziyana yol açan suçlar olduğunu bulmasına karşın, çalışmamızda özel usulsüzlük suçları olduğu vurgulanmaktadır. Bu farklı sonuca ulaşılmasının nedeninin örneklem sayısından ve katılımcıların orta yaş üzeri olmalarından kaynaklandığı düşünülebilmektedir. Vergi kaçırma eğiliminde olan mükelleflerin en sık başvurdukları yol olarak sahte ve muhteviyatı itibariyle yanıltıcı belge kullanmak sonucuna ulaşmıştır, yapılan çalışmada da aynı sonuca ulaşıldığı görülmektedir. Meslek mensuplarının en güvenli denetim çalışması olarak muhasebe kayıtları ve belgelerinin incelenmesi sonucuna ulaşmasına karşın yapılan çalışmada karşıt incelemeler yapmanın daha güvenli olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu farklılığın nedeninin örneklem sayısının azlığından ve katılımcıların sadece Yeminli Mali Müşavirlerden oluşmasından kaynaklandığı düşünülebilir. Meslek mensuplarının denetim yetkilerinin genişletilmesi konusunda katıldıklarının görülmesinin yanı sıra yapılan çalışmada kesinlikle katıldıkları gözlemlenmektedir. Vergi denetimlerinin özelleştirilmesi konusunda çalışmasında meslek mensuplarının vergi denetimlerinin özelleştirilmesini istemedikleri sonucuna ulaşmasına rağmen yapılan çalışmada meslek mensuplarının vergi denetimlerinin özelleştirilmesi istedikleri ortaya çıkmaktadır.

Tüm (2010), araştırması sonucunda yaptığı değerlendirmeler neticesinde ortak ve farklı noktalar bulunmaktadır. Ortak ve farklı noktalar ise şu şekilde sıralanmaktadır. Meslek Mensupları işletmelerin kanuni defterlerine yapılan kayıtların doğruluğunu denetleyerek hatalı kayıtların tespit edilip düzeltilmesi yoluyla vergi kaybının önlenmesini sağlar konusunda kısmen katılıyorum sonucuna ulaşmasına karşın yapılan çalışmada meslek mensuplarının bu görüşe katıldıkları sonucuna ulaşılmaktadır. Meslek Mensupları denetim faaliyetlerini vergi mevzuatı çerçevesinde gerçekleştirerek vergi kaybının önlenmesini sağlar sorusuna kesinlikle katıldıkları sonucuna ulaşmasının yanı sıra yapılan çalışmada katıldıkları görülmektedir. Çalışmasında Meslek mensuplarının Meslek Mensupları yapmış oldukları finansal denetimler neticesinde işletmelerin daha şeffaf mali tablolar hazırlayarak vergi kaybının önlenmesini sağlar hususunda kesinlikle katıldıklarını, yapılan çalışmada da buna paralel olarak katıldıkları görülmektedir. Çalışmasında Meslek Mensupları işletmenin iç denetim sürecini değerlendirerek finansal raporların ve muhasebe ortamının güvenilirliğini artırarak vergi kaybının önlenmesini sağlar sorusuna kısmen katılmalarına karşın yapılan çalışmada katıldıkları görülmektedir. Meslek Mensupları denetim faaliyetlerini vergi mevzuatı çerçevesinde gerçekleştirerek vergi kaybının

önlenmesini sağlar sorusuna meslek mensuplarının kesinlikle katıldıkları, yapılan çalışmada da meslek mensuplarının bu yargıya katıldıkları görülmektedir. Meslek Mensupları işletmelerin dönem sonu işlemlerinin mali mevzuata göre yapılıp yapılmadığını denetleyerek vergi kaybının önlenmesini sağlar sorusuna kesinlikle katıldıkları sonucuna ulaşmasının yanı sıra yapılan çalışmada meslek mensuplarının bu yargıya katıldıkları sonucuna ulaşmaktadır.

Tüm bu teorik ayrıntılardan sonra araştırma için hazırlanan anket uygulaması bütün detaylarıyla değerlendirilerek yorumlanmaktadır. Vergi suçlarının önlenmesinde Yeminli Mali Müşavirlerin tutumları çeşitli değişken ve ölçeklerle araştırılmaktadır. Yapılan bağımsız örneklem t ve tek yönlü ANOVA testleri sonucunda çıkan sonuçları şu şekilde özetlemek mümkündür.

Meslek mensupları vergi beyanlarının gerçeğe uygun ve doğru olarak yapılmasını sağlamanın öncelikli bir öneme sahip olduğunu, mükelleflerce en fazla işlenen vergi suçunun özel usulsüzlük suçları (fatura ve belge almama veya vermeme vb. gibi) olduğunu, vergi kaçırma eğiliminde olan mükelleflerin en çok başvurdukları yolun sahte veya muhteviyatı itibarıyla yanıltıcı belge kullanmak olduğunu belirtmişlerdir. Buna ek olarak meslektaşlarının vergi kaybını önlemek için istifade ettikleri en güvenli denetimin karşıt inceleme yapmak ve muhasebe kayıtlarını incelemek olduğu hakkında görüşte sahiptirler.

Vergi cezaları ile cinsiyet ilişkisi hipotezi sonucunda meslek mensupları işletmelerin kanuni defterlerine yapılan kayıtların doğruluğunu denetleyerek hatalı kayıtların tespit edilip düzeltilmesi yoluyla vergi kaybının önlenmesini sağladığı sonucu çıkmıştır. Erkekler meslek mensuplarının işletmenin yaptığı kayıtların doğruluğunu denetleyerek vergi kaybının önlenmesini sağladığını savunmaktadırlar. Kadınların ise bu düşünceyi kabul etmedikleri ortaya çıkmıştır.

Vergi cezaları ile yaş ilişkisi hipotezi sonucunda meslek mensupları firmalar nezdinde karşıt incelemeler yaparak işletmenin sahte veya muhteviyatı itibarıyla yanıltıcı belge ile karşılaşma olasılığını azaltarak vergi kaybının önlenmesini sağladığı sonucu çıkmıştır. Genç meslek mensupları (31–40 yaş grubuna dâhil olan) firmalar nezdinde karşıt incelemeler yaparak yanıltıcı belge ile karşılaşma olasılığını azaltarak vergi kaybının önlenmesini sağladığını düşünmektedir. Yine aynı ilişkinin hipotez sonucuna göre vergi kaçakçılığı genellikle muhasebe defter ve kayıtları üzerinden yapılmaktadır. 31–40 yaş grubunda yer alan genç meslek mensuplarının vergi kaçakçılığının genellikle muhasebe defter ve kayıtları üzerinden yapıldığını düşündüğü görülmektedir.

Vergi cezaları ile medeni durum ilişkisi hipotezi sonucunda meslek mensuplarının işletmelerde sahte veya muhteviyatı itibarıyla yanıltıcı belge kullanımını önleyici bir rolü vardır sonucu çıkmıştır. Evli meslek mensuplarının meslektaşlarının

işletmelerde sahte ve yanıltıcı belge kullanımını önleyici bir rolü olduğunu düşünmesine karşın bekar meslek mensuplarının meslektaşlarının işletmeler bazında böyle bir etkisinin olduğunu düşünmemektedirler.

Vergi cezaları ile eğitim düzeyi ilişkisi hipotezi sonucunda meslek mensupları yapmış oldukları finansal denetimler neticesinde işletmelerin daha şeffaf mali tablolar hazırlayarak vergi kaybının önlenmesini sağlar sonucuna ulaşılmıştır. Ön lisans mezunu meslek mensupları yapmış oldukları finansal denetimler neticesinde işletmelerin daha şeffaf mali tablolar hazırlayarak vergi kaybının önleneceği düşüncesine sahiptirler. Meslek mensupları iç denetim sürecini değerlendirerek finansal raporların ve muhasebe ortamının güvenilirliğini arttırarak vergi kaybının önlenmesini sağlar sonucu bulunmuştur. Lisans mezunu meslek mensupları işletmenin iç denetim sürecini değerlendirerek finansal raporların ve muhasebe ortamının güvenilirliğini arttırarak vergi kaybının önleneceğini düşünmektedirler. Meslek mensupları işletmeyi ilgilendiren mevzuat değişiklikleri konusunda muhasebe departmanını devamlı bilgilendirerek vergi kaybının önlenmesini sağlar sonucu çıkmıştır. Lisans mezunu meslek mensupları işletmeyi ilgilendiren mevzuat değişiklikleri konusunda muhasebe departmanını devamlı bilgilendirerek vergi kaybının önleneceğini savunmaktadırlar. Meslek mensupları işletmelere vermiş oldukları hizmet içi eğitimlerle muhasebe departmanının mali mevzuat konularında bilgi ve deneyimini arttırarak vergi kaybının önlenmesini sağlar sonucuna ulaşılmıştır. Lisans mezunu meslek mensupları işletmelere vermiş oldukları hizmet içi eğitimlerle muhasebe departmanının mali mevzuat konularında bilgi ve deneyimini arttırarak vergi kaybının önleneceği düşüncesindedir. Meslek mensupları işletmelerde yapmış oldukları vergi planlamaları ile sağlayacağı vergi avantajlarını işletmelere etkin şekilde kullanarak firmanın vergi kaçırma faaliyetlerini azaltabilir sonucu ortaya çıkmıştır. Lisans mezunu meslek mensupları işletmelerde yapmış oldukları vergi planlamaları ile sağlayacağı vergi avantajlarını işletmelere etkin şekilde kullanarak vergi kaçırma faaliyetlerinin azaltılabileceğini savunmaktadırlar. Meslek mensupları işletmelere danışmanlık hizmetleri vererek finans departmanının güvenilir bilgi ve belge oluşturmaya yardımcı olarak vergi kaybının önlenmesini sağlar sonucuna varılmıştır. Lisans mezunu meslek mensupları işletmelere danışmanlık hizmetleri vererek finans departmanının güvenilir bilgi ve belge oluşturmaya yardımcı olarak vergi kaybının önleneceği kanısındadırlar. Meslek mensupları karşıt incelemelerle alt firmanın vergi ile ilgili ödevlerini gereği gibi yerine getirip getirmediğini inceleyerek işletmenin bir vergi riski ile karşılaşma olasılığını azaltarak vergi kaybının önlenmesini sağlar sonucu elde edilmiştir. Lisans mezunu meslek mensupları karşıt incelemelerle alt firmanın vergi ile ilgili ödevlerini gereği gibi yerine getirip getirmediğini inceleyerek işletmenin bir vergi riski ile karşılaşma olasılığını azaltarak vergi kaybının önleneceği görüşündedirler.

Vergi cezaları ile mesleki kıdem ilişkisi hipotezi sonucunda meslek mensupları kamunun vergi denetim unsurlarındandır sonucuna ulaşılmıştır. Mesleki kıdemi 11–15 yıl olan meslek mensupları, meslektaşlarının kamunun vergi denetim unsurlarından olduğunu

düşünmektedirler. Meslek mensupları denetim faaliyetlerini vergi mevzuatı çerçevesinde gerçekleştirerek vergi kaybının önlenmesini sağlar sonucu çıkmıştır. Mesleki kıdemi 6–10 yıl olan meslek mensupları denetim faaliyetlerini vergi mevzuatı çerçevesinde gerçekleştirerek vergi kaybının önlenmesi görüşüne hâkimdirler. Tam tasdik uygulaması gerek kaçakçılıkla ilgili olarak mükelleflerin korunması gerekse devletin vergi hâsılatını artırması bakımından zorunlu hale getirilmektedir sonucuna varılmıştır. Mesleki kıdemi 11–15 yıl olan meslek mensupları tam tasdik uygulamasının zorunlu hale gelmesi gerektiğini düşünmektedirler. Müşteriyle tam tasdik sözleşmesi düzenleyen meslek mensupları işletmelerde vergi kaybına neden olacak uygunsuzlukları kapatmak için bazı durumları gizlemede yardımcı olur. Mesleki kıdemi 1–5 yıl olan mesleğinde yeni olan meslek mensupları mükelleflerini korumak için uygunsuzluklara göz yummaktadırlar.

Vergi cezaları ile mesleği icra etme şekli ilişkisi hipotezi sonucunda sahte ve muhteviyatı itibariyle yanıltıcı belge kullanılması yaygındır sonucu elde edilmiştir. Mesleklerini bireysel olarak icra eden meslek mensupları sahte ve muhteviyatı itibariyle yanıltıcı belge kullanılmasının yaygın olduğu görüşündedirler.

Vergi cezaları ile mükellef sayısı ilişkisi hipotezi sonucunda meslek mensupları kamunun vergi denetim unsurlarındandır sonucuna ulaşılmıştır. 1–30 arasında mükellef sayısına sahip olan meslek mensupları, meslektaşlarının kamunun vergi denetim unsurlarından olduğu görüşündedirler. Hakkında daha önce vergi cezası kesilen bir işletmenin danışmanlık ve denetim hizmetini üstlenmem sonucuna varılmıştır. 1–30 arasında mükellef sayısına sahip olan meslek mensupları, hakkında daha önce vergi cezası kesilen bir işletmenin danışmanlık ve denetim hizmetini üstlenmem görüşündedirler. Ancak mükellef sayısı daha fazla olan meslek mensupları bu düşünceden yana değildirlere. Meslek mensupları işletmelerin kanuni defterlerine yapılan kayıtların doğruluğunu denetleyerek tespit edilip düzeltilmesi yoluyla vergi kaybının önlenmesini sağlar sonucuna ulaşılmıştır. 1–30 arasında mükellef sayısına sahip olan meslek mensupları, işletmelerin kanuni defterlerine yapılan kayıtların doğruluğunu denetleyerek hatalı kayıtların tespit edilip düzeltilmesi yoluyla vergi kaybının önleneceğini düşünmektedirler.

Kaynakça

- Bekçioğlu, S. ve H. Arslaner (2010), “Vergilendirme İşlemlerinde Yeminli Mali Müşavir (YMM)’lerin Sorumluluğunun Sınırı”, *Muhasebe ve Denetim Bakış Dergisi*, Ekim, 29–52.
- Ertürk, S. (2007), “1989 Yılından Günümüze Türkiye’de Vergi Denetiminde Yeminli Mali Müşavirlik Kurumunun Etkinliği”, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- İlhan, G. (2007), “Vergi Ödemeyi Etkileyen Ekonomik Faktörler”, *Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (12), 1–13.

Tüm K. (2010), “Denetim Birimi Olarak YMM’lerin Vergi Kaybını Önlemede Etkisi: YMM’ler Üzerine Uygulamalı Bir Araştırma”, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Adana.

Yılmaz, Ö. (2007), “Vergi Suçlarının Önlenmesinde Yeminli Mali Müşavirlik Mesleğinin Sorumluluğu ve Etkinliğinin Analizi”, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Yönetimi Anabilim Dalı, İstanbul.

Hollanda Hastalığı: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Bir Uygulama

Ayşe ARI
ayseari187@yahoo.com

Burcu ÖZCAN
bozcan685@gmail.com

Dutch Disease: An Application on Developing Countries

Abstract

Workers' remittances are one of the important financial sources for developing countries. They attract attention by many scholars due to their expansive volumes. They are getting more important since it is especially accepted that these inflows cause Dutch disease in the literature. This study aims to examine whether workers' remittances bring about Dutch Disease problem, or not. In the applied part, fixed effects and instrumental variable estimation methods from panel data models are used. The results confirm the existence of Dutch disease for this country sample.

Keywords : Workers Remittances, Dutch Disease, Real Exchange Rate, Fixed Effects Estimation, Instrumental Variable Method.

JEL Classification Codes : F24, F31, O24.

Özet

Özellikle gelişmekte olan ülkeler için önemli bir finansal kaynak olan işçi dövizlerinin büyük değerlere ulaşması araştırmacıların dikkatini çekmektedir. Bununla birlikte işçi dövizlerinin Hollanda hastalığına neden olacağına literatürde geniş kabul görmesi, konunun önemini bir kat daha artırmaktadır. Bu çalışmanın amacı da, işçi dövizlerinin Hollanda hastalığı problemine sebep olup olmadığını sorgulamaktır. Panel veri modellerinden sabit etki ve araç değişken yöntemlerinin tercih edildiği çalışma sonucunda Hollanda hastalığının varlığını doğrulayan kanıtlara ulaşılmıştır.

Anahtar Sözcükler : İşçi Dövizleri, Hollanda Hastalığı, Reel Döviz Kuru, Sabit Etkiler Tahmini, Araç Değişken Metodu.

1. Giriş

21. yüzyıldaki küreselleşme sürecinde ülkeler arasında emek göçü de yaşanmaya başlamıştır. Göç eden işçilerin ülkelerine gönderdiği dövizlerde ise özellikle 2000’li yılların başından itibaren hızlı artışlar gözlenmiştir (Barajas vd., 2010: 3).

İşçi dövizlerinin %70’ten fazlası ise, gelişmekte olan ülkelere akmaktadır (Edsel, 2010: 3). Gelişmekte olan ülkelerde 1990 yılında 31,2 milyar \$ olan işçi dövizleri, 2010 yılında yaklaşık 325 milyar \$’a ulaştığından konuya olan ilgi de artmıştır. Çünkü ülke için bir finansal kaynak olan işçi dövizlerinin bu büyüklükte değerlere ulaşması, birçok ülke için doğrudan yabancı yatırımlar (FDI), dış yardımlar ya da ihracat gelirleri kadar önemli olmuştur. Hatta işçi dövizleri, dış yardımların aksine ülkeyi politik ya da ekonomik yükümlülükler altına sokmamaktadır. Yine sermaye akımlarının aksine, gelecekte geri ödenmek üzere dış borçlar yaratmamaktadır (Barajas vd., 2010: 3). Ayrıca işçi dövizleri diğer döviz kaynaklarına nazaran daha istikrarlı olması dolayısıyla da ülke ekonomisi için önem taşımaktadır.

Bu çalışmanın amacı da gelişmekte olan ülkeler için son derece önemli olan işçi dövizlerinin, reel kur üzerindeki etkisini tespit etmektir. Bu bağlamda öncelikle işçi dövizleri ve Hollanda hastalığı problemi açıklanmaktadır. Bu bağlamda bir ülkeye gelen işçi dövizlerinin reel kuru etkileme süreci gelişen Hollanda hastalığı kavramı çerçevesinde ele alınmaktadır. Son olarak, işçi dövizlerinin Hollanda hastalığı etkisini sorgulamak üzere gelişmekte olan ülkeler 1988–2009 dönemi için analiz edilmektedir. Çalışmada panel veri modellerinden araç değişken ve sabit etkiler yöntemi kullanılmış ve çalışmanın sonucunda işçi dövizleri ile reel kur arasında pozitif bir ilişki tespit edilmiştir.

2. Hollanda Hastalığı ve İşçi Dövizleri

Yurt dışına giden işçiler bir yıl ya da daha fazla süre ile gittikleri ülkede kaldıkları takdirde, “yerleşik” (resident) kabul edilmektedirler. Gittikleri ülkede bu şekilde yerleşik kabul edilen göçmenlerin gönderdikleri dövizler, özel transferler olup işçi dövizlerini (workers’ remittances) ifade etmektedir (Jongwanich, 2007: 7).

Yurtdışına göç eden işçilerin ülkelerine döviz gönderme nedenlerinin, çeşitlilik arz ettiği görülmektedir. Örneğin, alturistik etmenlerin güdülediği işçiler, geride kalan ailelerine ekonomik koşullardan bağımsız olarak düzenli bir şekilde para transfer etmektedirler. Bu türden işçi dövizleri sadece göç edilen ülkede çalışılan sektördeki verimliliğin artması ya da para transferindeki yasal ve idarî koşulların değişmesi şeklindeki sebeplerle oynaklık gösterebilecektir. Diğer taraftan, zayıflamış ya da kopma noktasına gelmiş aile bağlarına sahip olan işçilerin transfer ettikleri dövizler de bulunmaktadır. Bu dövizler gelişmekte olan ülkelerdeki ailelerin ekonomik koşullarının kötüleşmesi

sonucunda gönderilmekte olup harcanabilir gelirdeki oynaklığı azaltma ve tüketim harcamasını daha istikrarlı kılma gibi avantajlara sahiptir. İşçileri güdüleyen bir diğer etmen ise, gelişmekte olan ülkelerdeki yatırım fırsatlarıdır. Diğer sermaye akımlarıyla aynı özellikleri taşıyan bu transferler, çıkar odaklı işçilerin yatırım yaparak kâr elde etme amacıyla hareket etmelerinden ileri gelmektedir (Rao ve Hassan, 2009: 3). İşçi dövizleri bu durumda konjonktürle aynı yönde değişim gösterirken, transferleri alan hanehalkı, sadece aracı görevini üstlenmektedir (Giuliano ve Ruiz-Arranz, 2006).

Bunlara ilaveten, bazı az gelişmiş ülkelerde meydana gelen doğal afetlerden çok sayıda insanın etkilenmesi de yurtdışına yönelik göçleri ve ailelerine yaptıkları finansal destekleri artıran bir başka faktördür (Amuedo-Dorantes vd., 2007: 3–4).

Gelişmekte olan ülkelerde hızla artan işçi dövizlerinin öncelikle yoksulluğu azaltma ve büyümeye katkıda bulunma gibi olumlu etkilerinden bahsedilirken, reel döviz kurunu değerlendirebilme gibi istenmeyen bir etkisi de söz konusudur. Reel kurun değerlendirilmesiyle birlikte ülke rekabet avantajını yitirecek, ihracat azalacak ve nihayetinde büyüme zarar görecektir. Literatürde bu durum “Hollanda hastalığı” (Dutch disease) şeklinde adlandırılmakta ve işçi dövizlerinin ekonomi üzerindeki en önemli olumsuz etkisi olarak kabul edilmektedir.

Hollanda hastalığı kavramı ilk olarak, 1960’larda Hollanda’nın, Kuzey Denizinde büyük doğalgaz kaynakları keşfetmesi ve sonrasında rekabetin olumsuz etkilenmesini ifade etmek üzere kullanılmıştır. Çünkü doğalgaz kaynaklarının keşfedilmesi sonrasında Hollanda’nın ulusal parası değer kazanmış ve petrol haricindeki ihracatı, rekabet edebilirliğini yitirdiğinden, zarar görmüştür. Böylece kamu sektörü gelişirken, ikincil sektörün kârlılığı azalmış ve üretim kaynakları hizmet sektörüne yönelmiştir. Bütün bunlar ise, sanayileşmede gerilemeye yol açmıştır (Adenauer ve Vagassky, 1998: 177).

Hollanda hastalığı, günümüzde sermaye akımlarının etkileri için de kullanılmaktadır. Çünkü petrol ya da doğalgaz kaynaklarının keşfedilmesi ve ihraç edilmesiyle imalat sanayinin daralması gibi; işçi dövizleri de, reel kuru değerlendirerek döviz cinsinden ihraç edilen malların fiyatlarının yükselmesine, dolayısıyla sanayileşmenin, ihracatın ve büyümenin düşmesine yol açmaktadır.

Hollanda hastalığı etkisi, teorik olarak Salter–Swan–Corden–Dornbusch modeline dayanarak açıklanmaktadır. Bu bağlamda ilk olarak ticari ve ticari olmayan mal gruplarının var olduğu ve her iki mal grubunun da kendi arasında ikame edilemediği varsayılmaktadır. Ticari mallar, ihracat ve ithalatta kullanılan dolayısıyla uluslararası piyasalarda alınıp-satılan mallardır. Bu sebeple, ticari malların fiyatları uluslararası piyasalarda belirlenmektedir. Ticari olmayan malların fiyatları ise, ulusal piyasalarda belirlenmektedir. Modeldeki bir başka varsayım ise, emeğin sektörler arasında hareketliliğinin olduğudur. Bu varsayımlar altında, işçi dövizleri ülkeye girdiğinde, her iki

mal grubuna yönelik talep artacaktır. Ancak her bir mala yönelik harcamaların büyüklüğü, söz konusu malların marjinal tüketim eğilimlerine bağlıdır (Corden ve Neary, 1982; Acosta vd., 2009: 104; Adenauer ve Vagassky, 1998: 177).

Ülkeye giren işçi dövizleri, ilk olarak hanehalkı gelirini ve ticari olmayan mallara yönelik tüketim talebini artıracaktır. Daha sonra, talep artışı karşısında bu malların üretimleri de artacaktır. Ancak ülke içerisindeki mevcut kaynaklar doğrultusunda ticari olmayan malların arzı, sınırlı kalacağından dolayı fiyatı yükselecek ve böylece reel kur değerlendirilecektir. İşçi dövizlerinin reel kur üzerindeki bu etkisi, harcama etkisi (spending effect) olarak ifade edilmektedir (Acosta vd., 2009: 104). Çünkü reel döviz kuru, ticari malların, ticari olmayan mallar cinsinden nispi fiyatı olup iç ve dış dengenin birlikte sağlanmasını içermektedir (Edwards, 1988: 5). Daha açık bir ifadeyle reel döviz kuru (R); e ; nominal döviz kurunu, P^{T*} ; ticari malların uluslararası fiyatını ve P^N ise, ticari olmayan malların fiyatını göstermek üzere, aşağıdaki şekilde gösterilmektedir:

$$R = e \frac{P^{T*}}{P^N} \quad (1)$$

Diğer taraftan Balassa (1964) ve Samuelson (1964) modelinde açıklandığı gibi, ticari olmayan malların fiyatının yükselmesiyle bu sektör cazip hale gelecek ve sektöre doğru emek transferi yaşanacaktır. Her iki sektördeki faktör gelirleri eşit olana kadar bu transfer devam edecektir. Ticari mallar sektöründeki emeğin azalmasıyla da, reel ücretler artacaktır. Bu durum kaynak hareketi etkisi (resource movement effect) şeklinde ifade edilmektedir. Son aktarım mekanizması kanalı olarak ise, Acosta vd. (2009)'nin belirttiği gibi, gelir etkisi (income effect) mevcuttur. Hanehalkının gelirinin artmasıyla da talep edilen ücret yükselecek ve böylece emek arzı daralacaktır. Ayrıca ticari mallar cinsinden ücret artışı, ticari mallar sektöründeki üretim maliyetinin artmasına neden olarak üretimi daraltacaktır. Sonuç olarak, döviz girişiyle birlikte hem harcamalara, hem de emeğe yönelik hareketler reel kurun değerlendirilmesine, ihracat sektöründeki emeğin maliyetinin artmasına ve ihracat ile büyümenin azalmasına yol açmaktadır (Adenauer ve Vagassky, 1998: 178; Bourdet ve Falck, 2006: 272–273).

Ancak uzun dönemde reel kurdaki değerlendirilmenin, harcama etkisinin tersi yönde çalışan bir mekanizma ile önemsizleşebileceği de vurgulanmaktadır. Başka bir deyişle, işçi dövizleri kısa dönemde reel kurun değerlendirilmesi, böylece rekabetin ve ihracatın olumsuz etkilenmesi vasıtasıyla ticari mallar sektörünün daralmasına ve ülkedeki öneminin azalmasına yol açarken; uzun dönemde sermaye hareketliliği ve faktör birikimi dolayısıyla söz konusu etki bertaraf edilebilecektir (Bourdet ve Falck, 2006: 273–74). Böylece, harcamalar neticesinde, ticari mallar sektöründeki sermaye stoku artabilir ve bu sektördeki üretimin daralması önenebilir. Öte yandan ticari olmayan mallar sektöründeki yatırımlar, nispeten daha yüksek ya da verimli ise, reel kurun değerlendirilmesi gerekmeyebilecektir.

Hatta ticari olmayan mallar sektöründe atıl kapasite söz konusu olabileceğinden, talep artışları önemli derecede nispi fiyat artışına neden olmayacaktır (Fielding, 2007: 1-3). Bu bağlamda Gupta vd. (2007), Hollanda hastalığı etkisinin, işçi dövizlerinin ne kadarının ticari olmayan mallara harcandığına bağlı olduğunu dile getirmiştir. İşçi dövizlerinin ülkedeki GSYİH'ya oranı yüksek, ticari olmayan mallara olan talep fazla ve buna rağmen ticari olmayan malların sektörünün genişlemesini önleyen arz kısıtları önemli boyutlarda ise, Hollanda hastalığı etkisinin görülme olasılığı artacaktır. Rajan ve Subramanian (2005) ise reel kurun değerlendirilmesinin, işçi dövizlerini caydırabileceği üzerinde durarak, işçi dövizlerinin başlangıçta neden olduğu olumsuz etkiyi düzeltebileceğini vurgulamıştır.

3. Literatür Taraması

İşçi dövizlerinin Hollanda hastalığına yol açıp açmayacağı teorik düzeyde tartışılırken, deneye dayalı çalışmalarla da sorgulanmıştır. Örneğin Edsel (2010), 1984–2008 dönemi için 20 gelişmekte olan ülkedeki işçi dövizlerinin reel kuru değerlendirip değerlendirmedeğini regresyon analizi ile sorgulamıştır. Çalışmanın sonucunda Hollanda hastalığı etkisinin orta gelir grubu ülkelerinin problemi olduğu belirlenirken, yüksek gelirli ülkelerin Hollanda hastalığı problemine maruz kalamayacağı savunulmuştur. Çünkü yüksek gelirli ülkelerde ticari mallar sektöründeki düşüş, ekonomik olgunlaşmadan kaynaklanmaktadır. Düşük gelirli ülkelerde ise işçi dövizleri her iki sektörü de ters etkileyecektir.

El Salvador için dinamik stokastik genel denge analizini kullanan Acosta vd. (2009) ise, işçi dövizlerinin emeğin yeniden dağılımı ile reel kur üzerindeki etkilerini sorgulamıştır. Çalışmaya göre, El Salvador'a gelen işçi dövizleri, hanehalkı gelirininde daha düzenli olmasını sağlayarak emek arzının azalmasına ve tüketim harcamalarının ticari olmayan mallara kaymasına yol açmıştır. Kısacası Hollanda hastalığını destekler kanıtlar elde edilmiştir. Benzer şekilde işçi dövizlerinin tasarrufları hızla düşürdüğünü dolayısıyla ekonomiyi daha da daralttığını gözlemleyen Caceres ve Saca (2006) da, Hollanda hastalığı lehinde sonuçlara ulaşılanlardır. Yine Pakistan için yapılan araştırmada Hyder ve Mahboob (2005), Ürdün için yapılan çalışmada Saadi-Sedik ve Petri (2006), işçi dövizlerinin reel kuru değerlendirdiği tezini doğrulamıştır. Barajas vd. (2010) ise panel ko-entegrasyon analiziyle düşük gelirli ülkeler üzerine yaptıkları çalışmalarında Hollanda hastalığı etkisinin küçük olduğunu belirlemişlerdir.

4. Metodoloji

Panel veri hem kesit, hem de zaman boyutuna sahip olup aynı birimlerin zaman boyunca izlenmesini mümkün kılan veri türüdür. Bu özelliğinden dolayı da birçok faydası söz konusudur. Baltagi (2005: 6-7) panel verinin zaman serisi ve kesit veri analizine kıyasla taşıdığı özellikleri birime ait heterojenitenin kontrolüne izin vermesi; daha

aydınlatıcı veriye sahip olması; daha fazla değişkenliğe sahip olması; değişkenler arasında daha az çoklu doğrusal bağlantıya yol açması ve daha fazla serbestlik derecesi ile daha etkin olması; kesit veride ve zaman serisi verisinde saptanamayan etkileri belirlemede ve ölçmede üstünlüğe sahip olması ve daha karmaşık davranış türlerinin incelenmesine izin vermesi şeklinde sıralamaktadır.

Panel veri regresyonu, zaman serisi ya da kesit veri regresyonlarıyla karşılaştırıldığında değişkenlerinin iki alt indise sahip olmaları açısından farklılık göstermektedir:

$$y_{it} = \alpha + \beta x_{it} + \mu_{it} \quad t=1, 2, \dots, T \quad \text{ve } i=1, 2, \dots, N \quad (2)$$

Burada i birim boyutunu, t ise zaman boyutunu temsil etmektedir. Panel veri uygulamalarının çoğu, hatalar için, $(\mu_{it} = \alpha_i + \varepsilon_{it})$ şeklindeki tek yönlü hata bileşenleri modelini kullanmaktadır. Burada α_i gözlenemeyen birime özgü etkiyi, ε_{it} ise normal dağıldığı varsayılan $\varepsilon_{it} \approx N(0, \sigma_\varepsilon^2)$ hata terimini göstermektedir.

Panel veri için farklı doğrusal modellerden söz edilebilir. Fakat esas ayırım rassal etkiler (RE) ve sabit etkiler (FE) şeklindeki modeller arasında yapılmaktadır. Sabit etkiler modelinde açıklayıcı değişkenlerin (x_{it}), hata terimi (ε_{it}) ile korelasyonsuz oldukları varsayımının yanı sıra, α_i 'lerin açıklayıcı değişkenler ile korelasyonlu olmasına izin verilmektedir. Fakat rassal etkiler modelinde, α_i 'lerin bütünüyle rassal oldukları ve açıklayıcı değişkenler ile korelasyonsuz oldukları varsayımı yapılmaktadır.

FE modeli, sadece zaman boyunca değişen değişkenlerin etkilerinin analizinde kullanılabilir. FE modelinde en çok kullanılan tahminci, grup içi (within) tahmincisidir. Söz konusu tahminci bir grup içerisindeki her gözlemi, grubun ortalamasından farkını alarak grup içi bir dönüşüm yapmakta ve bu şekilde sabit etkiyi de yok etmektedir. Grup içi tahmincisi FE modelinin tutarlı bir tahminini mümkün kıldığı için aynı zamanda sabit etkiler tahmincisi olarak da adlandırılmaktadır. Grup içi dönüşüm ile sabit etkiler (α_i), söz konusu modelin birimlere ait ortalamalardan çıkarılması sonucu yok olmaktadır.

FE modelinin grup içi tahmincisinden başka en küçük kareler gölge değişken (LSDV) ve gruplararası (between estimator) şeklinde farklı tahmincileri de söz konusudur. Bunlardan LSDV, birimler arasında heterojeniteye izin vermektedir. Başka bir ifadeyle her bir birim, kendi sabit parametre değerine sahiptir. Yalnız burada dikkat edilmesi gereken husus, gölge değişken tuzağına düşmemek için (N-1) sayıda gölge değişkenin modele ilave edilmesi gerektiğidir. Bu yöntem, uzun zaman boyutuna sahip panel için anlam ifade

etmekte iken, çok fazla birimin söz konusu olduğu panel veri setleri için ise pratik bir çözüm yolu değildir (CBS, 2010: 76). Bir diğer tahminci ise gruplar arası (between) tahmincidir. y 'nin grup ortalamaları x 'in grup ortalamaları üzerine regrese edilir. Bu tahminci grup içi tahmincisinde düşünülen y 'deki birime özgü tüm değişikliği, bir birimdeki her gözlemi ortalama davranışı ile ikame ettiği için ihmal eder (Baum, 2006: 226).

Rassal etkiler modelinde ise birime özgü sabit, birime ait sabit bir etki şeklinde düşünülmekten ziyade, açıklayıcı değişkenler ve bütün hata terimi ile korelasyonsuz rassal olarak kabul edilir. Birim etki artık hata teriminin bir parçasıdır ve model şu şekilde gösterilebilir:

$$y_{it} = x_{it}\beta + z_i\delta + (\alpha_i + \varepsilon_{it}) \quad (3)$$

Burada $(\alpha_i + \varepsilon_{it})$ birleşik hata (μ_{it}) terimidir. Eğer açıklayıcı değişkenler, α_i 'ler ile korelasyon içerisinde iseler aynı zamanda birleşik hata terimi ile de korelasyon içerisinde olacaklardır ki, bu durum RE'nin tutarsız olmasına yol açacaktır (Baum, 2006: 227).

RE modelinde $\text{Corr}(\mu_{it}, \mu_{is}) = (\sigma_\alpha^2 / (\sigma_\alpha^2 + \sigma_\varepsilon^2))$, $t \neq s$, ve $\sigma_\alpha^2 = \text{Var}(\alpha_i)$, $\sigma_\varepsilon^2 = \text{Var}(\varepsilon_{it})$ şeklindedir. Hata terimindeki söz konusu otokorelasyon, Genelleştirilmiş EKK (GEKK) ile çözülebilir. Bunun için 3 nolu denklemin GEKK ile dönüştürülmüş hali 4 nolu denklemde görülmektedir (Wooldridge, 2009: 490-491).

$$\lambda = 1 - [\sigma_\varepsilon^2 / (\sigma_\varepsilon^2 + T\sigma_\alpha^2)]^{1/2}, 0 < \lambda < 1 \text{ 'dir.}$$

$$y_{it} - \lambda\bar{y}_i = \beta_0(1 - \lambda) + \beta_1(x_{it1} - \lambda\bar{x}_{i1}) + \dots + \beta_k(x_{itk} - \lambda\bar{x}_{ik}) + (\mu_{it} - \lambda\bar{\mu}_i) \quad (4)$$

Artık GEKK tahmincisi bu regresyonun havuzlanmış EKK ile tahmininden başka bir şey değildir. Bu dönüşüm, zaman boyunca sabit olan açıklayıcı değişkenlerin tahminine de izin vermektedir. Bu durum RE modelinin, FE modeline karşı üstün yanını ortaya koymaktadır.

Çalışmada ayrıca olası endojenite problemine karşı araç değişken yöntemi de kullanılmıştır. Açıklayıcı değişkenlerin, modelin hata terimi ile korelasyon içerisinde olma hali endojenite problemi olarak adlandırılmaktadır.

$$y = \beta_1 x_1 + \beta_2 x_2 + \dots + \beta_k x_k + \nu \quad (5)$$

5 Nolu modelde eğer $\text{Cov}(x_j, \nu) \neq 0$ ise bu durumda x_j endojendir. $\text{Cov}(x_j, \nu) = 0$ olması halinde ise x_j egzojendir. EKK tahmincisi ancak x_j 'nin egzojen olması durumunda tutarlı olacaktır. Sıfır kovaryans varsayımı, ν 'nun x_j 'ye koşullu ortalamasının sıfır olduğunu göstermektedir ($E(\nu | x_1, x_2, \dots, x_k) = 0$). Endojenite durumunda bu varsayım ihlâl edilmektedir. Bu durumda EKK yerine, araç değişkenin (iki aşamalı en küçük kareler) kullanılması, tutarlı parametrelerin elde edilmesini kolaylaştırmaktadır. Endojen değişken yerine kullanılacak olan araç değişken ise endojen değişkenle ilişkili, fakat hata terimi ile ilişkisiz olmalıdır.

Eğer endojen değişken için birden fazla araç değişken söz konusu ise (aşırı belirlenmişlik hâli), modelden dışlanan bu araçların hata teriminden bağımsız olup olmadıklarının testi gereklidir. Bu test aynı zamanda kullanılan araçların geçerli olup-olmadıklarını da anlamamıza yardımcı olmaktadır. Aşırı belirlenme kısıtlarının testi, araç değişken ya da iki aşamalı en küçük kareler regresyonundan elde edilen kalıntıların tüm egzojen değişkenlere regrese edilmesidir. Tüm araçların hata terimi ile korelasyonsuz oldukları sıfır hipotezi altında, $N \times R^2$ şeklindeki LM istatistiği, $\chi^2(r)$ dağılımına sahiptir (r aşırı belirlenme kısıtlarının sayısı ya da fazla araç sayısıdır.) (Baum, 2006: 190). Sıfır hipotezinin reddedilmesi durumunda araç değişken setinin uygunluğuna şüphe düşmektedir. Başka bir ifadeyle, bu durumda araçlardan biri ya da daha fazlası hata terimi ile korelasyon içerisinde görülmektedir. Sargan-Hansen testi ile bu durum test edilmektedir.

Endojenite ile ilgili bir diğer önemli nokta ise, söz konusu açıklayıcı değişkenin egzojen olması durumunda araç değişken kullanımının EKK'ya kıyasla daha az etkin olmasıdır. Çünkü araç değişkenden elde edilen standart hatalar çok büyüktür. Bu nedenle araç değişken kullanımının doğru olup olmadığının anlaşılması için, değişkenin endojen olup-olmadığının testi gereklidir. Endojenite kapsamında Durbin (1954), Wu (1973) ve Hausman (1978) tarafından geliştirilen Durbin-Wu-Hausman (DWH) testi ya da standart Hausman (1978) testi kullanılarak araç değişkene karşı EKK'nın geçerliliği test edilmektedir. Bu testte söz konusu model hem EKK, hem de araç değişkenle tahmin edildikten sonra elde edilen katsayılar vektörü karşılaştırılmakta ve katsayılardaki farkın istatistikî olarak anlamlı olup olmadığına bakılmaktadır. Eğer değişken egzojen ise hem EKK, hem de araç değişken tahminleri tutarlı olacaktır. Eğer her iki tahmincinin kullanımı ile elde edilen katsayılar arasındaki fark anlamlı bir şekilde farklılaşıyor ise, söz konusu değişkenin endojen olduğu söylenebilir. Hausman test istatistiği, k_1 (endojen olup olmadığı test edilen açıklayıcı değişken sayısı) serbestlik derecesi ile χ^2 dağılımı göstermektedir. Bu test, en iyi şekilde söz konusu değişkenlerin endojenitesinin bir testi

değil de aynı denklemde farklı tahmin metotlarını kullanmanın doğurduğu sonuçların bir testi şeklinde yorumlanabilir. EKK'nın en iyi tahmin tekniği olduğu sıfır hipotezi altında, araç değişken kullanmak etkinlik kaybına yol açacaktır (Baum, 2006: 212).

4.1. Veri Seti

Hollanda hastalığı hipotezi test edilirken, reel kuru belirleyen değişkenler arasında yer alan işçi dövizlerinin anlamlılığı sınanmaktadır. Reel döviz kurunun belirleyicilerini araştıran öncü ve detaylı çalışması ile Edwards (1988)'a ve ilgili literatüre göre reel kur, kamu harcaması, ticari açıklık, dış ticaret hadleri, ticari kısıtlamalar ve teknik gelişmeler tarafından belirlenirken kısa dönemde parasal değişkenlerden de etkilenmektedir (Barajas vd., 2010: 3). Uluslararası reel faiz oranı, dış ticaret hadleri, ithalat tarife ve kotaları, ihracat vergileri, GSYİH büyüme oranı, mali denge, dış yardımlar, işçi dövizleri ve krediler söz konusu açıklayıcı değişkenler için deneysel çalışmalarda kullanılan göstergelerdir (Bourdet ve Falck, 2006: 273–74).

Bu çalışmada ise değişkenler, ilgili literatürün incelenmesinin ardından verilerin bulunabilirliği doğrultusunda belirlenmiş olup değişkenlere ilişkin veriler Dünya Bankasından temin edilmiştir. Çalışma kapsamında gelişmekte olan 24¹ ülke 1988–2009 dönemi için analiz edilmiştir.

Çalışmada ilgili literatürden ve özellikle de Amuedo-Dorantes vd. (2007)'ye ait çalışmadan yola çıkılarak aşağıdaki model tercih edilmiştir.

$$\ln exc_{it} = \alpha + \beta_1 \ln work_{it} + \beta_2 open_{it} + \beta_3 \ln gdp_{it} + \beta_4 \ln gov_{it} + \beta_5 \ln lend_{it} + \alpha_i + \lambda_t + \varepsilon_{it} \quad (6)$$

$i=1, \dots, 24$ ve $t=1988, \dots, 2009$

α_i ; ülkeye özgü etkiyi, λ_t ; zaman etkisini, α ; sabiti, ε_{it} ise hata terimini göstermektedir.

$\ln exc_{it}$: Reel döviz kurunun doğal logaritmik değerini göstermektedir. Döviz kuru olarak ise, bir birim ulusal para ile değiştirilen yabancı para tutarı şeklinde tanımlanan dolaylı kur modelde yer almıştır.

¹ *Bolivya, Bostwana, Cape Verde, Çin, Kolombiya, Costa Rica, Mısır, Fiji, Venezuela, Grenada, Guetamala, Honduras, Hindistan, Endonezya, Kenya, Malezya, Panama, Papai Yeni Gine, Filipinler, Sri Lanka, St. Vince, Suriye, Swaziland, Tayland.*

$\ln work_{it}$: i ülkesinde t dönemindeki reel işçi dövizlerinin doğal logaritmasıdır. Söz konusu bu değişkenin katsayısına ait işaretin pozitif olarak elde edilmesi, Hollanda hastalığının geçerliliğini doğrulayacaktır.

$open_{it}$: Dışa açıklık oranı olup ihracat ve ithalatın GSYİH içerisindeki oranlarının toplamı alınarak hesaplanmıştır. Ticari liberalleşme derecesi olarak da ifade edilebilen bu orana, ülkenin ticaret politikasını yansıtmak üzere modelde yer verilmiştir. Teoride dışa açıklığın reel kur üzerindeki etkisi belirsizdir. Çünkü zıt yönde çalışan etkiler söz konusudur. Örneğin ticari liberalleşme arttıkça reel kur değerlenecektir. Çünkü ticari kısıtların artması, gelir etkisinden (income effect) dolayı ticari malların fiyatını yükseltirken ticari olmayan malların fiyatını düşürecektir. Ancak ikame etkisi (substitution effect) ters yönde çalışacaktır. Bununla birlikte genellikle gelir etkisinin baskın olduğu gözlenmiştir. Ancak ithalat tarifesi söz konusu ise, gelir etkisinin baskın olma olasılığı çok azdır (Bourdet ve Falck, 2006: 276–77).

İthalat üzerindeki tarifelerin azaltılması sonucunda ithalat artacak ve ithalat fiyatları düşecektir. İthalat fiyatlarının düşmesi ise, ticari malların ucuzlaması anlamına gelecektir. Bu durumda reel kur değerlendirilmiş olacaktır. Ancak ithalat tarifelerinin azaltılmasıyla birlikte ithalattaki talep artışı, dövize olan talebi artıracığından dolayı reel kur değer kaybedecektir. Böylece ticari açıklığın reel kuru nasıl etkileyeceği, hangi etkinin daha büyük olduğuna bağlıdır (Drine ve Rault, 2003: 6–7). Égert (2005: 9) ise, dışa açıklık arttıkça, ülkenin cari açık pozisyonunun kötüleşeceğine vurgu yaparak kurun değer kaybedeceğini belirtmiştir.

$\ln gdp_{it}$: GSYİH büyüme oranının doğal logaritmasıdır. Ülkedeki teknolojik ilerleme ya da verimlilik artışının temsili olarak modelde yer verilmiştir. Balassa-Samuelson modeli, ticari mallar sektörü lehine gerçekleşen asimetrik bir verimlilik şokunun, reel kuru değerlendirmesini analiz etmiştir. Ticari mal sektöründeki teknolojik gelişmeyle birlikte ilk olarak bu sektördeki üretim artacaktır. Bunun sonucunda ise hem ticari, hem de ticari olmayan mallara yönelik talep artacaktır. Böylece ticari olmayan mal sektöründe oluşan talep fazlası, ticari olmayan malların nispi fiyatını arttıracaktır. İkinci olarak, marjinal verimliliği dolayısıyla reel ücreti artan emeğin, ticari mal sektörüne transferiyle, ticari olmayan mal sektöründeki emek arzı, dolayısıyla ücreti artacaktır. Nihayetinde de ticari olmayan malların nispi fiyatı ve kur yükselecektir. Sonuç olarak Balassa'nın çalışmasındaki en önemli bulgu, kişi başı GSYİH ve reel kur arasında pozitif bir ilişki olduğudur (Drine ve Rault, 2003: 5-6). Sonraki yıllarda söz konusu ilişkiyi test eden çalışmalardan Hsieh (1982), Japon yeni ve Alman markının Amerikan doları karşısındaki değerlerinin, ülkeler arasındaki verimlilik farkıyla doğrudan ilişkili olduğunu 1954-1974 dönemi için doğrulamıştır. Benzer şekilde Edison ve Klovland (1987) da Balassa-Samuelson modelini destekler kanıtlara ulaşmıştır. Öte yandan Froot ve Rogoff (1991) söz konusu etkinin çok zayıf olduğuna vurguda bulunmuştur. Fayad (2010) ise,

Balassa-Samuelson etkisini temsil etmek amacıyla işçi başı reel GSYİH büyüme oranını kullanmış ve çalışmasının sonucunda büyümedeki artışın, reel kurda değer kaybına yol açtığını tespit etmiştir. Fayad, bu durumu ticari olmayan mal sektörü lehinde sapmalı bir verimlilik artışının gerçekleşmesiyle açıklamıştır.

$\ln gov_{it}$: Reel kamu harcamalarının doğal logaritmasını yansıtmak üzere modelde yer almıştır. Kamu harcamasının büyüklüğü ve mallar arasındaki dağılımı önem taşımaktadır. İki dönem olduğunu ve ilk dönemde ticari olmayan mallara yönelik kamu harcamalarının arttığı ve hükümetin bunu ulusal ve uluslararası piyasalardan borçlanarak finanse ettiği varsayıldığında, ticari olmayan malların fiyatı yükselecektir. Bu durum ise reel kurun değer kazanmasına yol açacaktır. Ancak söz konusu harcamaların neden olduğu borçların finansmanı için, ikinci dönemde vergiler artırılabilecektir. Bu nedenle hanehalkının geliri azalacaktır. Böylece ticari olmayan malların talebi düşecek ve bu reel kurun değer kaybetmesini sağlayacaktır. Özetle kamu harcamasının işareti hakkında önceden net bir şey söylemek mümkün değildir (Drine ve Rault, 2003: 7). Örneğin Edwards (1989), 12 gelişmekte olan ülke ilgili yaptığı çalışmada kamu harcamalarının reel kuru değerlendirdiği sonucuna ulaşmıştır.

$lend_{it}$: Reel borçlanma faiz oranının enflasyona karşı düzeltilmiş verisidir. Faiz oranları düşükçe, ülke parası cinsinden finansal yatırımların getirisi azalacaktır. Bu nedenle nominal kur ve fiyatların katı olduğu varsayımı altında reel kur da değer kaybedecektir. Globalleşme ile birlikte gelişmekte olan ülkeler sermaye sahipleri açısından gözde faiz getirisi olan piyasalardır. Sermayeyi elinde bulunduranlar için getirisi yüksek ülkelerin başında gelen gelişmekte olan ülkelerde, faiz oranları daha yüksektir. O nedenle gelişmekte olan ülkelerdeki faiz oranı yükseldikçe ülkeye giren döviz miktarı artacak ve reel kur değerlenecektir (Drine ve Rault, 2003: 7). Fakat Fayad (2010: 16), ulusal faiz oranındaki düşüşün, kısa dönemde sermaye kaçışlarına ve ulusal harcama gücünün düşmesine neden olarak reel kurda değer kaybına yol açarken; uzun dönemde bu kaçan sermayenin dünyanın geri kalanına geri ödeme zorunlulukları doğuracağı gerekçesiyle kuru değerlendireceğini savunmuştur.

4.2. Ampirik Bulgular

Çalışmada ilk olarak, zaman ve birim etkilerinin var olup olmadığı sabit etkiler modeli için F testi; rassal etkiler modeli için ise LM ve LR testi uygulanarak araştırılmıştır. Sonuçlar Tablo: 1 üzerinde gösterilmektedir.

Tablo: 1
F, LM ve LR Testi Sonuçları

F Testi	LM Testi	LR Testi
$F_{birim}(23,445) = 4791,93^*$	$LM_{birim} = 2280,15^*$	$LR_{birim} = 1835,45^*$
$F_{periyod}(22,445) = 68,70^*$	$LM_{periyod} = 16,29^*$	$LR_{periyod} = 15,96^*$
$F_{ikiyönlü}(45,501) = 20,83^*$	$LM_{ikiyönlü} = 2296,44^*$	$LR_{ikiyönlü} = 2385,95^*$

Not: *, %1 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

Tablo: 1 üzerinde görüldüğü üzere sonuçlar hem sabit etkiler, hem de rassal etkiler modelleri için hem birim etkilerin, hem de zaman etkilerinin var olduğunu başka bir ifadeyle, modelin birim ve zaman etkilerini içerecek şekilde iki yönlü tahmin edilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Bir sonraki aşamada ise, rassal etki modelindeki birim etki ile açıklayıcı değişkenler arasındaki korelasyonun sıfır olduğu varsayımı (H_0 : $E(\alpha_i, x_{it})=0$), Hausman (1978) testi ile sınanmaktadır. Bu varsayım sağlanamadığında rassal etki tahmincisi olan genelleştirilmiş en küçük kareler tahmincisi, yansız ve tutarlı değildir. Bu nedenle etkilerin rassal olduğu varsayımı altında uygun tahminci seçimi önemlidir. Bu çalışmada elde edilen Hausman test istatistiği, söz konusu H_0 varsayımının sağlanmadığını, bu nedenle modelin sabit etkiler tahmincisi ile tahmin edilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Üçüncü aşamada ise modelde otokorelasyon, heteroskedasite ve birimlerarası bağımlılık testleri yapılmıştır. Değiştirilmiş Wald Testi modelde heteroskedasitenin varlığına işaret etmektedir. Hata teriminde serisel korelasyon (otokorelasyon) olup-olmadığını test etmek üzere ise dengesiz panel veri seti için de uygun olan Bhargava, Franzini ve Narendranathan'nin (1982) Değiştirilmiş Durbin Watson testi ile Baltagi-Wu (1999) tarafından önerilen Yerel En İyi Değişmez (LBI) testleri kullanılmaktadır. Bu testler için söz konusu model öncelikle AR(1) kalıntıları kullanılarak sabit etkiler varsayımı ile tahmin edilmektedir. Her iki otokorelasyon test istatistiğinin değeri 2'den küçük olup birinci dereceden otokorelasyonun olmadığını belirten sıfır hipotezini reddetmektedirler (Baltagi, 2005: 89-93). Son olarak modelde birimlerarası bağımlılığın olup-olmadığının test edilmesi için Pesaran'a (2004) ait CD testi kullanılmakta ve elde edilen sonuçlara göre birimlerarası bağımlılığın olmadığı şeklindeki sıfır hipotezi kabul edilmektedir.

Tablo: 2 üzerinde modelin otokorelasyon ve heteroskedasiteye karşı düzeltilmiş son hali yer almaktadır²:

Tablo: 2
Modelin Sabit Etkiler Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken: lnexc	Katsayılar
lnwork	0,0331152 (0,0133435)**
open	-0,0010651 (0,0002897)***
lngdp	-0,0011101 (0,0042739)
lngov	0,7578955 (0,0501348)***
lend	-0,3536537 (0,0479685)***
Sabit	-6,765107*** (0,3549137)
Hausman Testi	117,06 [0,0000]
Değiştirilmiş Bhargava vd. Durbin-Watson Test İstatistiği	0,73730895
Baltagi-Wu LBI Test İstatistiği	1,2113473
Değiştirilmiş Wald Testi	3561,79 [0,0000]
Pesaran CD Test istatistiği:	-1,025 [1,6949]
Gözlem sayısı	496
Wald Testi	133838,22 [0,0000]

*Not: ***%1, **%5, *%10 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir. Parantez içerisindekiler otokorelasyon ve heteroskedasiteye karşı düzeltilmiş standart hataları, köşeli parantez içerisindekiler ise olasılık değerlerini vermektedir.*

Öte yandan mevcut literatür incelendiğinde işçi dövizlerindeki olası endojenite sorununu çözmek amacıyla araç değişken yönteminin kullanıldığı görülmektedir. Söz konusu literatürden yola çıkılarak kullanılan araç değişkenlerden yaşam beklentisi (0,0342496 katsayı ve 0,000 olasılık değeri ile) ve tarımsal üretim endeksi değişkenlerinin (0,006001 katsayı ve 0,000 olasılık değeri ile) işçi dövizleri ile ilişkili olduğu görülmüş ve

² Sabit etkiler modelini otokorelasyon ve heteroskedasiteden arındırmak için Stata 11 programında `xi:xtgls lnexc lnwork open lngdp gov open lend i.t i.id, panels(hetero) corr(ar1) force` komutu ile sabit etkiler modeli uygulanabilir genelleştirilmiş en küçük kareler (Feasible Generalized Least Square) regresyonu ile tahmin edilmiştir.

araç değişken olarak sadece bu iki değişken kullanılmıştır. Böylece model sabit etkiler araç değişken yöntemi ile tahmin edilmiş ve sonuçlar Tablo: 3'te verilmiştir.

Tablo: 3
Modelin Sabit Etkiler Araç Değişken Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken: Inexc	Katsayılar
Inwork	-0,1611427 (0,061661)***
open	-0,0000556 (0,00057)
lngdp	-0,0030462 (0,0117723)
lngov	0,9049176 (0,0860416)***
lend	-0,4117388 (0,013266)***
Sabit	-7,42363 (0,4791889)***
Gözlem sayısı	496
R2(within)	0,8644
Hausman/endojenite testi	8,30 (0,9998)
F istatistiği (birinci aşama araç değişken tahmininden elde edilen)	19,55 [0,0000]
Sargan-Hansen Test İstatistiği	0,484 [0,4865]

Not: *** %1, ** %5, * %10 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir. Parantez içerisindekiler standart hataları, köşeli parantez içerisindekiler ise olasılık değerlerini göstermektedir.

Modelde aşırı belirlenme kısıtlarının testi için kullanılan Sargan-Hansen testine göre, kullanılan araç değişkenler egzojen olup geçerlidirler. Ayrıca araç değişkenin ilk aşama tahmini sonucu elde edilen F istatistiğinin değeri kullanılan araçların zayıf olup-olmadığının tespitinde kullanılmaktadır. Staiger ve Stock (1997) tarafından ileri sürüldüğü üzere, kural gereği 10'ın üzerinde olan bir F değeri araçların, endojen olan değişkeni iyi açıkladıkları ve zayıf olmadıklarını göstermektedir. Çalışmada elde edilen bu değer, araçların zayıf olmadıklarını ortaya koymaktadır. Fakat Hausman testi kullanılarak yapılan endojenite testi sonucu, işçi dövizlerinin endojen olmadığı, bu nedenle sabit etkiler araç değişken tahmini yerine modelin, sadece sabit etkiler ile tahmin edilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Hausman testi, sabit etkiler ile sabit etkiler araç değişken modellerinin katsayıları arasında sistematik fark yoktur şeklindeki sıfır hipotezine sahip olup sıfır hipotezinin kabulü modelin sabit etkiler araç değişken ile değil de sabit etkiler ile tahminini uygun görmektedir. Bu nedenle doğru modelin sabit etkiler araç değişken modeli yerine, sabit etkiler modeli olduğuna karar verilmiş ve değişkenlere ilişkin açıklamalarda sabit etkiler modeli esas alınmıştır.

Modeldeki değişkenlere ilişkin elde edilen sonuçlara bakıldığında, işçi dövizleri ile reel kur arasında pozitif bir ilişki tespit edilmesi sebebiyle Hollanda hastalığının varlığı doğrulanmaktadır. İşçi dövizlerindeki artışla birlikte kurdaki değerlenmenin düşük oranda (0,033) gerçekleştiği görülse de katsayı istatistiki olarak % 5 düzeyinde anlamlıdır. Dışa açıklık oranının kura olan etkisinin de oldukça düşük (-0,001) olduğu gözlenmiştir. Bununla birlikte, β_2 'nin işaretinin negatif olması, ülkenin ticari liberalleşmesi arttıkça, reel kurda değer kaybı yaşanacağını söylemektedir. Böylece, ikame etkisinin gelir etkisinden baskın olduğu sonucuna ulaşabiliriz.

Reel kuru en çok etkileyen değişkenin ise kamu harcamaları olduğu Tablo 1'den anlaşılmaktadır. Kamu harcamalarındaki % 10 civarında bir artışın reel kuru yaklaşık % 7,6 oranında değerlendireceği belirlenmiştir. Yapılan analiz sonucunda β_4 katsayısının pozitif olarak tespit edilmesi sebebiyle, kamu harcamasındaki artışların, ticari olmayan malların talebini dolayısıyla fiyatlarını artırdığını söyleyebiliriz.

Öte yandan büyüme oranı ve reel faiz oranlarının reel kuru ters yönde etkilediği tespit edilmiştir. Ayrıca büyümenin reel kur üzerindeki etkisinin anlamsız olduğu, faiz oranının ise kamu harcamasından sonraki en etkili faktör olduğu belirlenmiştir.

5. Sonuç

Bu çalışmada işçi dövizlerinin reel kur üzerindeki etkisi, gelişmekte olan ülkeler ele alınarak 1988–2009 dönemi için sorgulanmaktadır. Panel veri modellerinden araç değişken ve sabit etkiler yöntemi kullanılmış ve çalışmanın sonucunda işçi dövizleri ile reel kur arasında pozitif bir ilişki tespit edilmiştir. Böylece literatürde Hollanda hastalığı olarak tanımlanan problemin varlığı doğrulanmaktadır. Bu sebeple, gelişmekte olan ülkelere gelen işçi dövizlerinin o ülkenin ticari mallar sektörünün rekabet gücünü, dolayısıyla da ihracat potansiyelini olumsuz etkilediği sonucuna varılabilmektedir.

Çalışmada işçi dövizleri dışında reel kuru kamu harcamaları, ticari açıklık oranı ve faiz oranlarının da etkilediği gözlenmiştir. Söz konusu değişkenler arasında reel kuru belirleyen en güçlü faktörün kamu harcaması olduğu kaydedilmiştir. Bununla birlikte reel kurla pozitif ilişkili olan kamu harcamalarının, büyük ölçüde ticari olmayan mallara yönelik gerçekleştiği ifade edilebilmektedir.

Ticari liberalleşme oranındaki artışlarla birlikte, reel kurda değer kaybı yaşanacağı kaydedilen bir başka sonuçtur. Faiz oranındaki düşüşle birlikte ise, teorinin aksine Fayad (2010)'ın savunduğu gibi yurtdışına kaçan sermayenin dünyanın geri kalanına geri ödeme zorunlulukları doğurarak reel kuru değerlendireceği söylenebilmektedir. Son olarak ise, büyüme oranının reel kur üzerinde Balassa-Samuelson hipotezi tarafından ileri sürülen değerlendirici etkinin gerçekleşmediği belirlenmiştir.

Kaynakça

- Acosta, P.A., E.K.K. Lartey ve F.S. Mandelman (2009), “Remittances and the Dutch Disease” *Journal of International Economics*, 79 (1), 102–116.
- Adenauer, I. & L. Vagassky (1998), “Aid and the Real Exchange Rate: Dutch Disease Effects in African Countries”, *Intereconomics: Review of European Economic Policy*, 33(4), 177–185.
- Agenor, P.R., A.W. Hoffmaister ve C.I. Medeiros (1997), “Cyclical Fluctuations in Brazil’s Real Exchange Rate: the Role of Domestic and External Factors”, *IMF Working Paper*, WP/97/128.
- Amuedo-Dorantes, C., S. Pozo ve C. Vargas-Silva (2007), “Remittances and the Macroeconomy: The Case of Small Island Developing States”, *UNU-WIDER Project Meeting on Fragility and Development*, Suva, Fiji.
- Balassa, B. (1964), “The purchasing Power Parity doctrine: A reappraisal”, *The Journal of Political Economy*, 72 (6), 584–596.
- Baltagi, B.H. ve P.X. Wu (1999), “Unequally Spaced Panel Data Regressions With AR(1) Disturbances”, *Econometric Theory*, 15 (6), 814–823.
- Baltagi, B.H. (2005), *Econometric Analysis of Panel Data*, (3rd ed.), England, John Wiley & Sons Ltd.
- Barajas, A., R. Chami, D.S. Hakura ve P. Montiel (2010), “Workers’ Remittances and the Equilibrium Real Exchange Rate: Theory and Evidence”, *IMF Working Paper*, WP/10/287.
- Baum, C.F. (2006), *An Introduction to Modern Econometrics Using Stata*. Texas, United States, Stata Press Publication.
- Bhargava, A., L. Franzini ve W. Narendranathan (1982), “Serial Correlation and Fixed Effects Model”, *Review of Economic Studies*, 49(4), 533-549.
- Bourdet, Y. ve H. Falck (2006), “Emigrants’ remittances and Dutch Disease in Cape Verde”, *International Economic Journal*, 20(3), 267–284.
- Caceres, L.R. ve N.N. Saca (2006), “What Do Remittances Do? Analyzing the Private Remittance Transmission Mechanism in El Salvador”, *IMF Working Paper*, 06/250, Washington.
- Copenhagen Business School: CBS (2010), “*Applied Quantitative Methods for Phd Students: Intermediate Econometrics II*”, Unpublished lecture notes.
- Corden, W.M., J.P. Neary (1989), “Booming Sector and Deindustrialisation in a Small Open Economy”, *Economic Journal*, 92, 825–848.
- Drine, I. ve C. Rault (2003), “Long-run determinants of real exchange rate: New evidence based on panel data unit root and cointegration tests for MENA countries”, Paper presented at the international conference on Money, Macro and Finance, 5–7 September 2003.

- Durbin, J. (1954), "Errors in Variables", *Review of the International Statistical Institute*, 22 (1–3), 23–32.
- Edison, H. ve J. Klovland (1987), "A Quantitative Reexamination of the Purchasing Power Parity Hypothesis: Evidence from Norway and the United Kingdom", *Journal of Applied Econometrics*, 4(2), 309–333.
- Edsel, Beja Jr. (2010), "Do international remittances cause Dutch disease?", *MPRA*, No. 23022.
- Edwards, Sebastian (1989), *Real Exchange Rate, Devaluation and Adjustment*, The MIT Press, Cambridge.
- Edwards, S. (1988), "Exchange Rate Misalignment in Developing Countries", *The World Bank Occasional Paper*, Number 2, New Series, The World Bank.
- Égert, B. (2005), "Equilibrium Exchange Rates in Southeastern Europe, Russia, Ukraine and Turkey: Healthy or (Dutch) Diseased?", *William Davidson Institute Working Paper*, Number 770.
- Fayad, G. (2010), "Remittances and Dutch Disease: A Dynamic Heterogeneous Panel Analysis on the Middle East and North Africa Countries", *Centre for the Study of African Economies*, University of Oxford, <<http://www.csae.ox.ac.uk/conferences/2010-EDiA/papers/470-Fayad.pdf>>, 14.12.2011.
- Fielding, D. (2007), "Aid and Dutch Disease in the South Pacific", *University of Otago Economics Discussion Papers*, No. 0703.
- Froot, K. ve K. Rogoff (1991), "Government consumption and the real exchange rate: The empirical evidence", *Mimeo*, Harvard Business School.
- Giuliano, P. ve M. Ruiz-Arranz (2006), "Remittances, Financial Development and Growth", *IZA Discussion Paper Series*, No. 2160, June 2006.
- Gupta, S., C. Pattillo ve S. Wagh (2007), "Impact of Remittances on Poverty and Financial Development in Sub-Saharan Africa", *IMF Working Paper*, WP/07/38.
- Hausman, J.A. (1978), "Specification Tests in Econometrics", *Econometrica*, 46(6), 1251–1271.
- Wu, D.M. (1973), "Alternative Tests of Independence between Stochastic Regressors and Disturbances", *Econometrica*, 41 (4), 733–750.
- Hsieh, D. (1982), "The determination of the real exchange rate: the productivity approach", *Journal of International Economics*, 12(2), 355–362.
- Hyder, Z. ve A. Mahboob (2005), "Equilibrium Real Effective Exchange Rate and Real Exchange Rate Misalignment in Pakistan", *Mimeo*, State Bank of Pakistan.
- Jongwanich, J. (2007), "Workers' Remittances, Economic Growth and Poverty in Developing Asia and Pacific Countries", *UNESCAP Working Paper*, WP/07/01.
- Pesaran, M.H. (2004), "General Diagnostic Tests for Cross-section Dependence in Panels", *Working Paper*, Trinity College, Cambridge.
- Rajan, R. ve A. Subramanian (2005), "What undermines aid's impact on growth?", *NBER Working Paper*, No. 11657.

- Rao, B.B.ve G. Hassan (2009), “A panel data analysis of the growth effects of remittances”, *MPRA Working Paper*.
- Saadi-Sedik, T. ve M. Petri (2006), “To Smooth or Not to Smooth: The Impact of Grants and Remittances on the Equilibrium Real Exchange Rate in Jordan”, *IMF Working Paper*, No. 06/257, Washington D.C.
- Samuelson, P.A. (1964), “Theoretical Notes on Trade Problems”, *Review of Economics and Statistics*, 46 (2), 145–154.
- Staiger, D. ve J.H. Stock (1997), “Instrumental Variables Regression with Weak Instruments”, *Econometrica*, 65 (3), 557–586.
- Wooldridge, J. M. (2009), *Introductory Econometrics: A Modern Approach*, (4th ed.). South Western, Cengage Learning, Canada.

Finansal Piyasalarda Kurumsal Regülasyon

Abdllatif ŞENER

alatifsener@hotmail.com

Corporate Regulation in Financial Markets

Abstract

There is a strong correlation between the level of development in the financial system of a country and its growth rate. Therefore, countries whose financial systems are composed of a combination of both developed capital markets and banking sectors possess a great advantage in terms of the economic growth of a country. Financial products are considered public goods and the need for financial stability has highlighted the importance of regulations. The economic crises have shown the need for financial markets to have protection mechanisms in place when faced with a particular threat in the market. Moreover, this has increased the need for regulation. According to the corporate economic approach, where the state has a restricted intervention role in the economy, the basic condition for economic life to increase above freedom of enterprise is that a sound legal and economic underlying infrastructure of the markets is in place which provides the protection of property rights and the efficient functioning of the economy.

Keywords : Financial Markets, Capital Markets, Money Markets, Corporate Regulation.

JEL Classification Codes : F42, G18, K23.

zet

lkelerin finansal sistemlerinin gelişmişliği ile ekonomik büyüme arasında önemli bir korelasyon vardır. Bu sebeple, finansal sistemlerinde gelişmiş bir sermaye piyasası ve bankacılık sektörü kombinasyonu sağlamış olan ülkeler ekonomik büyüme açısından ciddi bir avantaja sahiptir. Finansal rnlerin kamusal mal niteliği taşıması ve finansal istikrara duyulan ihtiyaç, düzenlemenin önemini ön plana çıkarmaktadır. Yaşanan ekonomik krizler finansal sistemin çeşitli tehditlere karşı korunması ve düzenlenmesi ihtiyacını daha da artırmıştır. Kurumsal iktisat yaklaşımında devletin ekonomik hayata sınırlı müdahalede bulunması esas olmakla birlikte, ekonomik hayatın girişim özgürlüğü üzerinde yükselmesinin temel Şartı mülkiyet haklarını koruyacak ve piyasaların etkin çalışmasını sağlayacak hukuki ve ekonomik alt yapının kurulmuş olmasıdır.

Anahtar Sözcükler : Finansal Piyasalar, Sermaye Piyasası, Para Piyasası, Kurumsal Düzenleme.

1. Giriş

1980'lerden itibaren mal ve hizmet piyasaları ile sermaye hareketlerini serbestleştirici düzenlemeler içeren liberal iktisat politikaları, tüm dünyada egemen bir yaklaşım olmuştur. 1990'larda söz konusu politikaların etkili olduğu ülkelerde gözlemlenen ekonomik sorunların yaygınlaşması ve kimi ülkelerde liberal politikalarından umulan sonuçların elde edilememiş olması sebebiyle serbestleşmeye yönelik politikalar "kurumsal" bir bakış açısıyla da sorgulanmaya başlanmıştır. Uygulanacak politikaları ve piyasa mekanizmalarını destekleyecek/denetleyecek ve yönetim sorunlarını azaltmaya çalışacak kurumların eksikliği, başarısızlığın önemli nedenleri arasında görülmüş ve uygulanacak ekonomi politikalarının oluşturulmasında kurumların önemi artmıştır (Rodrik, 2000: 1-2).

İktisat literatürünün önemli bir parçası olan "kurumsal iktisat" son yıllarda artan oranda ilgi görmekte ve önem kazanmaktadır. Kurumsal iktisat (institutional economics), ekonomik sistemlerin nasıl yapılandığı ve bu yapılanmanın kolektif davranış karşısında nasıl değişim gösterdiği ile alakalıdır. Kurumsal iktisatta bireyler şirketlerin, ailelerin ve diğer organizasyonların üyesi olarak nitelendirilir. Bu kapsamda, yerleşik iktisatta kullanılan analizlerde, metodolojik olarak bireylerin mal ve hizmet tüketiminden elde ettikleri faydayı en çoklaştıran otonom (özerk) birimler olarak kabul edilmeleri söz konusu iken, kurumsal iktisadın analitik yaklaşımı ve ilgisi, iki veya daha fazla iktisadi ajan arasında gerçekleşen işlemlere odaklanmıştır (Bromley, 1993: 837). Kurumsal iktisatçılara göre temel ekonomik problem organizasyon ve ekonominin kontrolü, yani iktidar yapısının reformudur (Eichner, 1987: 1555-1556). Kurumsal iktisat, kaynakların ve gelirin dağılımında, istihdamda ve reel gelirin belirlenmesinde kimlerin çıkarlarının göz önüne alınacağını belirler.

Ekonomik etkinlik ve finansal istikrar ulusal ve uluslararası sistemin odak noktasıdır (Alp ve Oğuz, 2011: 210). Bir ülkedeki güçlü kurumsal yapılar ve iyi yönetim ile büyüme, gelir dağılımı, refah ve istikrar gibi değişkenler arasında pozitif bir korelasyon söz konusudur. Bu nedenle, güçlü kurumların oluşmasına katkı sağlayacak düzenlemeler önem arz etmektedir.

Sağlıklı bir piyasa ekonomisi; kamu sektörünün sağlam hukuki ve siyasi çerçeve, düzenleme ve denetleme sağladığı, özel sektörün ise güçlü yenilik ve rekabet uğraşı içinde olduğu bir yerdir (Parrenas, Waller ve Sinsiri, 2005: 45). Finansal piyasaların da dâhil olduğu bazı piyasalarda teknoloji ve artan finansal yenilikler standart denetim ve düzenleme kurumlarıyla bu piyasaların takibini güçleştirmektedir. Finansal kuruluşların sağlamlığını denetleme ciddi uzmanlık ve uygun düzenlemelerin varlığını gerektirmektedir. Küreselleşmenin doğal bir sonucu olarak global finansal piyasalardaki yüksek etkileşim, yaşanan ekonomik krizlerin etkilerinin belli bir ülke ile sınırlı kalmayıp

yayılabilmesine yol açmaktadır. Bu durum, düzenleyici otoriteler arasında uluslararası işbirliği ve koordinasyona olan ihtiyacı da artırmış ve riskleri yönetmeye yönelik özel uzlaşmalar yayımlanmasına sebep olmuştur.

Kısaca, piyasalar kendi kendilerine üretmezler, kendi kendilerini düzenlemezler, kendilerini dengelemezler veya meşru kılmazlar (Rodrik, 2011: 2,19).

Bu çalışmanın konusunu, ekonomik büyüme ve kalkınma üzerindeki etkileri yadsınamayacak olan finansal piyasaların bu önemleri nedeniyle düzenlenmesine ve bu düzenlemeyi yapacak olan kurumların varlığına duyulan ihtiyaç oluşturmaktadır.

2. Finansal Sistem ve Kurumsal İktisat Kavramı

Finansal piyasaların en temel işlevi, fonların, kaynak fazlası olan tasarruf sahiplerinden, fon ihtiyacı olan tüketicilere aktarılmasını sağlayan bir kanal olmasıdır. Bu aktarım sayesinde toplumdaki tüm bireylerin ekonomik refahı artmakta olup, bunun da sebebi fonların üretken yatırım alternatifleri olmayan kesimden bu tür imkânlarla sahip kesime taşınması ve böylece ekonomide etkinliğin artırılmasıdır (Mishkin, 1995: 48). Finansal piyasaların amacı bir ekonomideki nihai kullanıcıların tasarruflarını, gerçek varlıklara yatırım ya da tüketim gibi tercihler arasında etkin bir şekilde tahsis etmektir. Modern bir ekonomide, etkili bir sermaye piyasası yeterli sermaye birikimini ve ekonomik büyümeyi sağlama açısından gereklidir (Horne, 1978: 3–4). Genel anlamda mali piyasalar, finansal kurumların gelişmesine katkıda bulunarak piyasaların etkin şekilde çalışmasına destek verirler (Santomero ve Babbel, 2001: 398).

Ülkeler arasında yapılan karşılaştırma ve değerlendirmelerde ülkelerin finansal sistemlerinin gelişmişliği ile ekonomik büyüme arasında önemli bir korelasyon olduğu görülmektedir. Çeşitli ülkelerde finansal sistemin esasını bankacılık oluştururken, diğerlerinde doğrudan finansman sistemleri hâkimdir. Bankacılık ya da sermaye piyasalarının tek başlarına finansal sistemin gelişmişliği ya da ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin ele alınması ekonomik problemlerin çözümünde sınırlı bir fayda sağlayacak olup, esas soru optimal finansal sistemin nasıl olması gerektiği sorusudur. Gelişmiş bir hukuk sistemiyle düzenlenen ve desteklenen, doğrudan ve dolaylı finansman modellerinin optimal şekilde biçimlendirdiği bir finansal sistemin kalkınmada en uygun çözümlerden birisi olacağını söylemek mümkündür. Böyle bir sistem, finansal kararların alınmasında verimliliği arttıracak, optimum kaynak dağılımını sağlayacak, sonuç olarak da ekonomik büyümeye katkıda bulunacaktır.

Para piyasaları kısa vadeli borçlanma araçlarının (vadesi bir yıldan kısa olan) işlem gördüğü finansal piyasalar, sermaye piyasaları ise uzun vadeli (vadesi bir yıl veya daha uzun) borçlanma araçlarının ve özkaynak araçlarının işlem gördüğü piyasalardır

(Mishkin ve Eakins, 2006: 22). Farklı finansal sistemlere sahip ülkeler arasından yapılan karşılaştırmalarda, gelişmiş ve nakit sermaye piyasalarının, yatırım artışlarının sağlanmasında ve sermaye birikiminin artmasında, sonuç olarak da üretkenlik artışının sağlanmasında önemli role sahip olduğu görülmüştür. Bu çerçevede, finansal piyasalar açısından bankacılık ve sermaye piyasaları gibi birbirinden farklı özelliklere sahip finansal yapılara sahip olunması bir ülkenin kalkınma yolunda tüm yumurtalarını tek bir sepette taşımasını önlemekte ve olası kriz durumlarında tüm yumurtaların kaybedilmesini engellemektedir (Oruç, 2002: 2).

Kurumsal iktisat, kurum ve kuralların önemini ön plana çıkaran disiplinlinler arası yönü olan bir iktisat ekolü olup; kurumsal iktisat yaklaşımında devletin ekonomik hayata sınırlı müdahalede bulunması esastır. Ancak, bununla birlikte ekonomik hayatın girişim özgürlüğü üzerinde yükselmesinin temel şartı mülkiyet haklarını koruyacak hukuksal ve ekonomik altyapının kurulmasıdır.

Buradan hareketle finansal piyasalar açısından, kurumsal iktisadın, piyasaları kaynakları tahsis eden değil, kaynak tahsisini işler hale getiren kurumları harekete geçiren mekanizma olarak gördüğünü ifade etmeliyiz (Demir, 1996: 196).

3. Finansal Piyasalarda Gelişmeler

Finansal piyasalar, kamu veya özel tasarrufların verimli yatırımlara dönüştürüldüğü araçlar olduğundan, etkin ve iyi işleyen finansal piyasalar istikrarlı ekonomik gelişmeye katkıda bulunurlar. Bu piyasalardaki önemli dalgalanmalar makroekonomik şoklara neden olabilir. Teknolojik gelişmeler, deregülasyon ve artan rekabet finansal piyasaları radikal şekilde değiştirmektedir (Gaa ve diğerleri, 2001: 1). Finansal yeniliklerin rekabetin de etkisiyle çeşitlendiği ve anlaşılmasının güçleştiği bir ortamda, piyasalarda yeni birçok risk ortaya çıkmaktadır. Bu risklerin minimize edilmesi piyasaların belirli düzeyde düzenlenmesi ve gözetimini gerektirmektedir (Fisher, 1997: 4). Kurumsal iktisat kavramı çerçevesinde finansal düzenlemenin öneminin anlaşılabilmesi için dünya finansal piyasalarında yaşanmakta olan değişim ve gelişmelere kısaca değinmekte de fayda görülmektedir.

3.1. Teknolojik Gelişmeler ve Finansal Yenilikler

Bilgi teknolojileri ve uygulamalarında büyük ilerlemelerle şekillenen bir yeni ekonomi içerisinde bulunuyoruz (Gaa ve diğerleri, 2001: 1). Bilgi işlem ve iletişim teknolojilerindeki hızlı ilerlemeler işlem maliyetlerini büyük ölçüde düşürmüş ve dağıtım kapasitesini geliştirmiştir.

Elektronik alım satım platformlarının ortaya çıkışı, eski statik piyasaları çok daha mobil yaparak, bölgesel ve ulusal alım satım merkezlerinin karşılaştığı rekabete yeni bir boyut açma potansiyeline sahiptir. İnternet ve diğer elektronik alım satım platformlarının kullanımının ve küresel finansal alım satım merkezlerinin öneminin artması “ulusal” finansal piyasalar için rekabeti artırmış ve bunların ömürleri hakkında tereddütler ortaya çıkarmıştır (Gaa ve diğerleri, 2001: 11–14).

Teknoloji piyasa faaliyetlerinin şeklini de derinden etkilemektedir. Piyasalar artık mekânlarla sınırlı olmayan sistemlere dönüşmüştür. Belirli bir finansal ürün için bireylerin bütün alım ve satım emirlerinin tek bir küresel elektronik piyasada gerçekleştirildiği ve tüm kayıtların aynı anda güncelleştirildiği bir durumu düşünmek olanaklı hale gelmiştir.

Bu gelişmeler, belli bir dereceye kadar, finansal piyasaların daha fazla konsolide ve merkezi olmasını desteklemektedir. Bunun sonucunda finansal piyasaların “mekânı” veya “milliyeti” kavramı ortadan kalkmakta ve finansal piyasaların siber uzaya buharlaştığı ileri sürülmektedir (Gaa ve diğerleri, 2001: 11–14).

Öte yandan, modern finansal piyasalar, finansal yenilikler dolayısıyla çok hızlı bir değişim göstermektedirler. Finansal yenilikleri kolaylaştıran en önemli faktör, bilgi teknolojilerindeki devrim ve buna bağlı olarak bilgi işlem maliyetlerinin büyük ölçüde düşmesidir. Bilgiyi toplama, işleme ve dağıtmanın kolaylığı ve ucuzluğu; ekran bazlı alım satım sistemlerinin gelişimi, menkul kıymetleştirme ve hepsinden öte türev ürünlerin artışı birçok alanda finansal yenilikleri teşvik etmiştir (Dale, 1997: 5). Finansal mühendislik tekniklerindeki yenilikler finansal kuruluşların, birçoğu artık tüketicilere aktif bir şekilde pazarlanan yeni ürünler yaratmak üzere yeni risk paketleri oluşturmalarına imkân vermiştir (Lumpkin, 2000: 128–129).

3.2. Globalleşme

Teknoloji odaklı yeni dünyanın bir yönü de, sınır ötesi finansal piyasa faaliyetlerindeki artıştır. Finansal piyasalar her zaman bir derecede ulusal sınırların ötesinde olmuştur. Fakat artık küresel sahiplik ve küresel faaliyet büyük ölçüde ağırlık kazanmıştır (Segal, 2000: 5). Küreselleşme, genellikle ülke ekonomilerinin artan şekilde bütünleşmesini ifade etmektedir. Globalleşmenin temel unsurları mal ve hizmet ticaretindeki artış, teknolojilerin hızla yayılması ve sınır ötesi sermaye akımlarının artmasıdır (Gaa ve diğerleri, 2001: 9). Globalleşmenin nedenleri olarak kambiyo kontrollerinin kaldırılması, bilgi teknolojilerindeki devrim dolayısıyla yabancı menkul kıymetlere ilişkin bilgilere giriş imkanının artması ve portföy çeşitlendirmesinde kurumsal yatırımcıların öneminin artması gösterilmektedir (Dale, 1997: 3).

Finansal aracılık sürecinin küreselleşmesinin arkasındaki temel güç ise nihai olarak ihraççılar ve yatırımcılardır. Ulusal ekonomiler ve büyük şirketler gittikçe daha çok uluslararası bağlantılı hale gelmektedirler. Şirketler sermaye veya yatırımcı bazlarını, faaliyetlerini yürüttükleri yerlere taşımak istemektedirler. Aynı zamanda yatırımcılar, hem daha düşük risk hem de daha yüksek getiri konusunda küresel çeşitlendirme stratejileri aramaktadırlar (Gaa ve diğerleri, 2001: 10). Uluslararası finansal piyasaların bütünleşmesi ve sınırlar arası birleşme faaliyetinin artması, mevcut kriz yönetimi prosedürlerinin de yeniden ele alınmasını gerektirmektedir. Büyük bir bankanın batması veya önemli bir finansal piyasanın işleyişinin durması, önemli oyuncular arasındaki direkt bağlantılar dolayısıyla, bölgesel veya küresel istikrarsızlığı artırmaktadır. Bu durum, merkez bankaları ve ulusal düzenleyiciler arasındaki işbirliği ve bilgi paylaşımı ihtiyacının önemine işaret etmektedir (Hoggart, 2001: 68).

3.3. Deregülasyon

Düzenleyici sınırlamaların kaldırılması olarak ifade edilen deregülasyon, finansal kuruluşlara en etkin uygulamaları kabul etme ve yeni ürün ve hizmetleri geliştirme konusunda daha fazla serbestlik vermiştir. Finansal deregülasyon hem doğrudan, hem de rekabeti artırması yoluyla dolaylı olarak verimliliği ve kaliteyi artırmış, finansal sektör tarafından sunulan hizmetlerin fiyatlarını düşürmüştür. Ekonomide kaynakların dağıtımı ve kredi fiyatlamasını bozucu düzenlemelerin kaldırılması ile genel ekonomik etkinlik artmıştır.

Finansal deregülasyon ayrıca finansal ve makro ekonomik ortamda yoğun değişimlere yol açmıştır. Bu değişimlerden bazıları yararlı iken, diğerleri temel ekonomik politikaların uygulanmasını ve işlenmesini büyük ölçüde değiştirmiştir. Özellikle Japonya'da ve birçok Avrupa ülkesinde deregülasyon, menkul kıymetler piyasalarının genişlemesi, kamu menkul kıymetlerinin pazarlanabilirliğini geliştirmesi ve enstrümanların çeşitliliğini artırması suretiyle kamu borcunun yönetiminde yardımcı olmuştur. Bununla birlikte, bir ölçüde makro ekonomik politikaları karmaşıklştırmıştır. Geleneksel kredi göstergeleri ile para politikası amaçları arasındaki ilişkiler birçok durumda geçmişte olduğu kadar güvenilir kabul edilmediğinden artık kullanılamamaktadır. Değişimler ayrıca finansal deregülasyon sürecinin riskleri hakkındaki soruları da gündeme getirmiştir (Van Den Berghe, 2001: 181).

3.4. Konsolidasyon

Finansal sektörde konsolidasyon yaşanmaktadır. Konsolidasyonların çoğu finansal sektör ve ülkeler içerisinde meydana gelmekle birlikte, sektörler arasında ve ülkeler arasındaki konsolidasyonda da hızlı bir artış görülmektedir (Hoggart, 2001: 66). Bu konsolidasyon farklı şekiller almakta ve farklı yerlerde farklı hızlarda devam etmektedir.

Fakat hızlanarak devam edeceği konusunda çok az şüphe bulunmaktadır. Konsolidasyonun hızını ölçmek için, dünyadaki en büyük 50 bankanın bilançosu ile küresel GSMH arasındaki orana bakılabilir. Yirmi yıl önce en büyük 50 bankanın aktifleri ile küresel GSMH arasındaki oran %30 iken, bugün bu rakam %50 civarında olup, en büyük 20 bankanın aktifleri ise küresel GSMH'nın %30'unu oluşturmaktadır (Davies, 2000: 3).

Bu birleşme faaliyetleri bankacılık sistemindeki yoğunlaşmayı artırmıştır. Özellikle bazı küçük gelişmiş ülkelerde birkaç banka bankacılık sisteminin aktiflerinin çoğuna sahip olur hale gelmiştir. Örneğin Hollanda, İsveç ve İsviçre'de en büyük 5 banka bankacılık sisteminin toplam aktiflerinin beşte dördünü veya daha fazlasını oluşturmaktadır. Birleşme faaliyetindeki artış bu nedenle çok sayıda büyük ve bazı durumlarda çok karmaşık finansal kuruluşların oluşmasına yol açmıştır. Merkez bankaları ve denetleyiciler, bu dev kuruluşların yaratacağı sonuçları dikkatle değerlendirmek zorundadırlar (Hoggart, 2001: 66).

Çok sayıda akademik çalışma birleşmelerin çeşitli nedenlerini incelemiştir. Ampirik sonuçlar genel olarak bazı birleşme ve ele geçirmelerin piyasa gücü, kar etkinliği veya çeşitlendirme kazançlarında artış beklentilerinden kaynaklandığını desteklemektedir. Öte yandan, firmaları birleşme ve ele geçirmelere iten temel faktörler; teknolojik ilerlemeler, yapısal ve düzenleyici gelişmeler ve aşırı kapasite veya finansal zorluklar olarak ifade edilmektedir. Bu faktörlerle birlikte, küresel finansal piyasaların hızla değişmesi ve bunun sonucunda rekabet baskılarının artması birleşme ve ele geçirmeleri de artırmıştır (Lumpkin, 2000: 7).

Konsolidasyon etkinliği artırabilir ve bazı durumlarda istikrarı geliştirebilir. Fakat bazı riskler de bulunmaktadır. Bu büyük kuruluşlardan birinin batması sistemik istikrarsızlık yaratabilir. Bu bakımdan denetleyicilerin bu büyük kuruluşlar arasındaki finansal ilişkilere dikkatle bakmaları ve uluslararası işbirliğine gitmeleri büyük önem taşımaktadır (Davies, 2000: 3).

Konsolidasyonun bir sonucu da "batmayacak kadar büyük" (too big to fail) düşüncesi üzerinde odaklanma olmuştur. En büyük kuruluşların ölçeği ve karmaşıklığın artması, kriz yönetimini daha zor hale getirmektedir. Büyük bankalar destek beklentisiyle daha fazla risk almaya yönelebilirler. Konsolidasyon süreci dolayısıyla büyük firmaların batmasının sistemik maliyetleri arttığı dikkate alındığında, risk yönetiminin denetiminin geliştirilmesi, daha güçlü altyapı ve daha fazla kamunun aydınlatılması gibi firmalar ve piyasaların şoklara dayanıklılıklarını artırıcı ilave politikalar gerekebilir (Hoggart, 2001: 67).

3.5. Fonksiyonel Entegrasyon

Uluslararası finansal piyasalardaki diğer önemli bir gelişme, bankacılık ve menkul kıymet faaliyetlerine ilişkin birleşme eğiliminin artması ve bu suretle ticari bankacılık ve yatırım bankacılığı arasındaki geleneksel ayrımın aşınmasıdır. Bu iki faaliyet türünün birleşmesi, büyük ölçüde finansal piyasalardaki deregülasyon girişimlerinden kaynaklanmaktadır (Dale, 1997: 3).

Bu çerçevede finans alanında yaşanan hızlı teknolojik gelişmeler, globalleşme, deregülasyon, konsolidasyon ve fonksiyonel entegrasyon finansal düzenleme ve düzenleyici otoritelerin varlığını zorunlu hale getirmiştir.

4. Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme

Endojen büyüme teorisine göre ekonomik büyümenin iki önemli değişkeni bulunmaktadır:

- Entelektüel sermaye,
- Teknolojik gelişme.

Entelektüel sermaye var olan işgücünün eğitim seviyesinin; bireylerin teknik becerilerinin ve eğitim seviyelerinin artması da üretkenliğin artmasını sağlamaktadır. Teknolojik gelişme ise, bilimsel gelişmeyi, yeni üretim tekniklerinin geliştirilmesini ve yeni ürün ve hizmetlerin ortaya çıkmasını temsil etmektedir. Bu değişkenler bir bütün olarak finansal sistemlerin derinliği, yapısı ve etkinliği üzerinde tesirlidir.

5. Finansal Düzenleme

Finans yazını, finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu belirtmektedir. Benmelech ve Moskowitz (2007) finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen literatürde Jayaratne ve Strahan (1996), Rajan ve Zingales (2003), Bekaert, Harvey ve Lundblad (2001) ile Levine ve Zervos (1993)'un finansal gelişmenin büyümeyi artırdığını bulguladığını belirtmektedir. Ancak söz konusu yazarlar, özel çıkarların genel kamusal yararların önüne geçmesinin ekonomik büyümeyi sınırlayan en önemli etken olduğunu da belirtmektedir.

Finansal gelişme piyasadaki oyuncuların kendi karar ve davranışlarıyla gelişmemektedir. Bu süreçte düzenleyici ve denetleyici kurumların da önemli katkıları bulunmaktadır. Söz konusu kurumların resmi disiplin çerçevesinin üç unsuru bulunmaktadır; düzenleme, denetim (gözetim) ve yaptırım. Denetim ve yaptırım süreçlerinin etkinliği,

düzenleme sürecinin etkinliği ile ilişkilidir. Bu nedenle, finansal düzenleme süreçlerinin resmi disiplin sürecinde merkezi bir önemi bulunmaktadır. Finansal düzenleme süreçlerinde düzenin sağlanması ve yüksek performansa ulaşılabilmesi için kuralların çok iyi belirlenmesi gerekir. Kurallar; açık ve anlaşılır, basit, öngörülebilir, istikrarlı, genel, tarafsız, adil ve etkin olmalıdır.

Sermaye piyasası hukukunun, sermaye piyasasının işlevinin korunması, etkin bir sermaye piyasasının temini ve yatırımcının korunması şeklindeki amaçlarının gerçekleştirilmesi için, piyasanın da buna uygun olarak yönlendirilmesi, yönetilmesi şarttır. İşte bu noktada belirli yetki ve işlevlere sahip birtakım kurumların varlığı gerekli olmaktadır (Dursun, 2010: 67).

5.1. Finansal Ürün ve Sözleşmelerin Farkı

Finansal piyasaların düzenlenmesinin nedenlerinin temelinde, finansal ürünler, sözleşmeler ve hizmetlerin diğer birçok mal ve hizmetten farklı olması yatmaktadır. Finansal ürün ve sözleşmelerin farkını değerlendirmek için ürünlerin “araştırma”, “deneme” ve “güven” özelliklerinin açıklanması gerekir (Llewellyn, 2000).

Araştırma özelliği, satın alma öncesinde düşük bir maliyetle kaliteden emin olunabileceği veya bir garantinin bulunduğu mal ve hizmetlerle ilgilidir. Bu kategori içerisine sık sık satın alınan mal ve hizmetler girmektedir. Bu işlemlerle ilgili belirsizlik çok düşüktür ve tüketici için problemlere neden olmaz.

Deneme mallarında, satın almadan sonra makul bir süre içerisinde, kullanım yoluyla kaliteden maliyetsiz olarak emin olunabilir. Tatiller ve restoranlar bunun örnekleridir. Burada satın alma anındaki belirsizlik, sınırlı olmakla birlikte, araştırma mallarına göre daha yüksektir.

Güven malları ise, kaliteden ancak satın almadan sonra bir maliyetle emin olunabilen mallardır. Bu mal ve hizmetlerin temel özelliği, satın alma değerinin uzun bir zaman dönemine yayılması veya ancak uzun bir zaman geçmesinden sonra ortaya çıkmasıdır. Bu mallar genellikle tüketicinin korunması amacıyla kamu müdahalelerine tabi olmaktadır. Finansal ürünlerin birçoğu bu kategoriye girmekte olup, bu durum düzenleme ve denetim için bir neden oluşturmaktadır. Zira finansal işlemlerin değeri büyük ölçüde satın alma anından sonra finansal kuruluşların davranışları tarafından belirlenmekte ve bu durum, finansal kuruluşları kendi lehlerine, fakat yatırımcının çıkarlarına aykırı davranışlarda bulunmaya yöneltebilmektedir.

Ürünlerin bu özellikleri, tüketicinin satın alma sırasında karşılaştığı işlem maliyetleri konusunu ortaya çıkarmaktadır. Bütün mal ve hizmetlerde satın alma veya

işlemler bazı maliyetleri içermekle birlikte, bu maliyetlerin niteliği ve derecesini farklı mal ve hizmet türlerinin özellikleri belirlemektedir. Genellikle, araştırmadan güven mallarına doğru hareket ettikçe işlem maliyetleri artmaktadır. Bu bakımdan işlem maliyetleri; araştırma maliyetleri (alternatif ürünleri ve bunların uygunluğunu araştırmak için gerekli bilgi maliyetleri), pazarlık ve karar verme maliyetleri (kesin sözleşme şartlarında anlaşmaya ilişkin maliyetler), izleme maliyetleri (bir sözleşmenin nihai değerinin belirlenmesi ile ilgili olduğu ölçüde, sözleşme sonrası davranışların izlenmesine ilişkin maliyetler), denetleme maliyetleri (tarafaların sözleşmeye uymalarını sağlama maliyetleri), doğrulama maliyetleri (ürünün özelliklerinden ve örneğin açıklanan bilgilerin doğru ve tam olup olmadığından emin olma maliyetleri) ve tazmin maliyetleri (sözleşmenin bir şekilde yerine getirilmemesi durumunda tazmine ilişkin maliyetler) olarak ayrılabilir (Llewellyn 2000).

Düzenleme, toplum tarafından değer verilen faaliyetler üzerinde bir kamu kurumu tarafından uygulanan kontrollerdir (Ogus, 1994: 1). Diğer bir tanıma göre ise düzenleme, bir devlet veya uluslararası bir örgütün en azından örtülü onayı ile kimin tarafından konulduğuna bakılmaksızın, piyasaların ve firmaların faaliyet şeklini önemli ölçüde etkileyen bütün kurallardır (Gowland, 1990: 8). Nihai analizde düzenleme, düzenlenen kuruluşların davranışlarını değiştirmeye ilgili bir husustur.

5.2. Finansal Düzenlemenin Amaçları

Finansal ürünlerin kamusal mal niteliği gösteren önemi, düzenlemenin yapılış ve uygulama biçiminde kendini ortaya koymaktadır.

Finansal düzenlemenin amaçları tarihsel olarak ülkeden ülkeye ve sektörden sektöre değişiklik göstermiştir. Bugün genel kabul edilen yaklaşıma göre, finansal düzenlemenin üç amacı bulunmaktadır:

- Finansal yeterlik: Bir kuruluşun finansal yetersizliği durumunda yatırımcıları korumak amacıyla münferit kuruluşların finansal güvenliği ve sağlamlığını kapsamaktadır.
- Finansal davranış: Piyasadaki yanlış davranışlar, bilgi asimetrisi ve finansal kuruluşların müşterileriyle diğer iş ilişkileri üzerinde yoğunlaşmaktadır.
- Sistemik istikrar: Bir bütün olarak finansal sistemin güvenliği ile ödemeler sisteminin güvenilirliği ve bütünlüğünü sağlamayı ifade etmektedir (Llewellyn 2000).

Başlangıçtan beri, finansal kuruluşların finansal sektör içerisinde belirgin bir rolü vardır. Bu kuruluşların faaliyetlerinin tamamı belli kurallar ile sınırlandırılmıştır. Buna ilave olarak, düzenleyiciler tarafından tasdik edilen faaliyetler için önemli kontroller de söz konusudur (Santomero ve Babbel, 2001: 467). Finansal kuruluşların finansal yeterlik düzenlemesi ve denetiminin nedeni, tüketicilerin uygulamada finansal kuruluşların güvenliği ve sağlamlığını değerlendirecek durumda olmamalarıdır. Tüketicilerin yetersiz bilgisi, finansal kuruluşların faaliyetleri ile ilgili vekâlet sorunları ve işlem yapıldıktan sonra finansal kuruluşun davranışının tüketicilerin varlıklarının değerini etkilemesi nedenleriyle finansal yeterlik düzenlemesi gerekli olmaktadır (Llewellyn 2000). Finansal yeterlik düzenlemesi esas olarak finansal kuruluşların sermaye yeterliği ve iç kontrolleri üzerinde odaklanmaktadır. Finansal yeterlik düzenlemesi iflas olasılığını minimize etmeyi amaçlamakta, fakat piyasa ekonomisinde bütün iflasları önleyememektedir. Yeterli bir finansal yeterlik düzenlemesi, sistemik istikrara da önemli bir katkı sağlamalıdır (Kremers, Kroes ve Schoenmaker, 2000: 38–40).

Finansal davranış düzenlemesi ve denetimi, bir finansal kuruluş ile müşterileri arasındaki ilişki üzerinde odaklanmaktadır. Finansal piyasalarda tüketicinin korunması, diğer alanlarda olduğundan daha önemlidir. Zira riske atılan para miktarı ile müvekkil-vekil çıkar çatışması genel olarak diğer alanlara göre daha yüksektir. Buna ilave olarak, sunulan hizmetin niteliğinden doğan, müşterinin parasının tutulması ile finansal hizmetlerdeki gizlilik de hile ihtimalini artırmaktadır (Goodhart ve diğerleri, 1998: 7). Bu çerçevede finansal davranış düzenlemesini, zorunlu kamuyu aydınlatma, firmaların ve çalışanlarının dürüstlüğü, finansal kuruluşların yeterlik düzeyi, dürüst işlem kuralları, finansal ürünlerin pazarlanma şekli gibi müşterilerle işlem yaparken uygun davranış ve iş uygulamalarına ilişkin kural ve ilkeler oluşturmaktadır (Llewellyn 2000). Finansal davranış düzenlemesi ayrıca müvekkil-vekil problemlerini minimize etmek amacıyla ilkeler de belirleyebilir (Goodhart ve diğerleri, 1998: 44–45).

Ekonomide tam rekabetçi bir ortama ulaşmanın sağlanarak, sistem için gerekli bilgi akımının fiyatlarla sağlanabilmesi için bireylerin tercihleri hakkında gerçeğe uygun bilgi vermelerini sağlayacak ve yatırımcıya gerekli tüm bilgileri aktaracak düzenleme mekanizmasına ihtiyaç vardır. Piyasa ekonomisinin ve toplumsal yaşamın hassas sektörleri olarak nitelenen alanlardan biri olan mali piyasaların işleminde düzenleme daima önemli bir unsur olmuştur. Bu çerçevede mali piyasalara ilişkin düzenleme gerekliliği ön plana çıkararak bu düzenlemeyi sağlayacak, düzenleyici ve denetleyici işlevleri üstlenecek olan kuruluşların yapıları, yetkileri, ekonomiye sağladıkları yararlar veya neden olabilecekleri ilave maliyetler yoğun araştırmalara konu olmuştur (Eser, 2001: 2). Sistemik istikrar, bir bütün olarak finansal sistem üzerinde odaklanarak, finansal sistemi bir finansal kuruluş veya sektördeki problemlerden kaynaklanan baskıdan korumayı amaçlamaktadır (Kremers, Kroes ve Schoenmaker, 2000: 163). Sistemik düzenleme, bir finansal kuruluşun zor duruma düşmesinin sosyal maliyetlerinin özel maliyetlerden daha fazla olduğu zaman

gerekli olmaktadır. Özellikle bankalar, gerek varlıklarının büyük bir kısmının kolay pazarlanamaz oluşu ve gerekse paniğin pazarlanabilir varlıkların cari değerini düşürmesi nedeniyle, mali bakımdan yeterli bir bankayı zor duruma düşürebilen bulaşma etkilerine sahip hücumlara maruz kalmaları dolayısıyla, sistemik bakımdan önem taşımaktadırlar (Goodhart ve diğerleri, 1998: 10–12). Öte yandan, banka yöneticileri ve ortakları, banka başarısız olursa zarar etme riskinin sorumluluğunu üstlenmekte, fakat ekonomiye potansiyel dışsal maliyetlerinin sorumluluğunu almamaktadırlar. Bu nedenle bankalar daha büyük riskler alma eğilimi içinde olabilirler. Düzenleme, bu potansiyel aşırı risk almaya karşı hareket etmeyi amaçlamaktadır (Davies, 2000: 3).

5.3. Ekonomik Refah Artışında Düzenleme Etkinliğinin Rolü

Buraya kadar finansal hizmetlere yönelik düzenlemenin önemi ve düzenlemenin amaçları üzerinde duruldu. Burada ise, düzenleme ve ekonomik refah artışı arasındaki ilişki değerlendirilecektir.

5.3.1. Ekonomik Refah Artışı ve Farklı Finansal Sistemler

Ekonomilerin kalkınma süreçlerinde banka bazlı finansal sistemlerin mi, sermaye piyasası bazlı finansal sistemlerin mi daha etkili olduğu finans yazınında tartışılan bir konudur. Bu bağlamda, Almanya ve Japonya banka bazlı sistemde, ABD ve İngiltere’de sermaye piyasası bazlı sistemde ön plana çıkmaktadır. Levine (2001: 1,4) ise, sadece bu dört ülkeye bakılarak bir sonuca ulaşılmasının güç olduğunu çünkü söz konusu ülkelerin benzer uzun dönemli büyüme oranlarına sahip olduğunu belirtmektedir. Hangi finansal sistemin tasarrufların yatırıma dönüştürülmesi sürecinde daha etkili olduğu tartışmasına burada girilmemekle birlikte, bu tartışmanın konumuz açısından önemli olan yönü “üçüncü yolun” ortaya konmasıdır.

Banka bazlı ve sermaye piyasası bazlı finansal sistemleri savunan görüşlerin yanında, Merton ve Bodie (1995) ve Levine (1997) tarafından geliştirilen finansal hizmetler görüşüne göre söz konusu ayrımın önemi azalmaktadır. Buna göre, finansal sistemin gelişmesini ve kalkınma süreçlerini etkileyen temel mesele banka ve sermaye piyasası tartışması değildir. Mesele, finansal araçların ve piyasaların nitelikli finansal hizmetler sunmasını sağlayacak çevrenin yaratılabilmesidir. Diğer bir deyişle, hem bankacılık, hem de sermaye piyasası kurumlarının etkin olarak çalışmasını sağlayacak hukuksal ve ekonomik zemin başarıyı belirleyecektir. Hukuk ve Finans başlığı altında görüşlerini ortaya koyan, La Porta ve diğerleri (2000: 19), büyümeyi teşvik eden bir finansal sistemi yaratacak hukuksal sistemin önemine işaret etmektedir.

Levine (2001: 1-4) tarafından yapılan analizlerin sonucunda finansal hizmetler görüşü ön plana çıkmıştır. Bu sonuçlara göre, banka bazlı ya da sermaye piyasası bazlı

sistemlerin tek başına büyümeyi teşvik ettiğini ve yatırımcı haklarını koruduğunu söylemek güçtür. Diğer yandan, her ülkenin kalkınma sürecinde kendine özgü unsurların bulunduğunu değerlendirmemiz de gereklidir. Örneğin, Allen, Qian ve Qian (2002: 2)'nin da belirttiği gibi Çin'in hem finansal, hem de hukuksal sistemi benzerlerine göre az gelişmiştir, ancak dünya dengelerini sarsan bir hızla da kalkınmasını sürdürmektedir.

Dolayısıyla, banka ve sermaye piyasası bazlı finansal sistemlerin sağlam bir altyapı ile desteklenmesi büyüme-istikrar süreçlerinde ön koşul olarak görünmektedir. Bu altyapıyı; finansal kurumlar, piyasa, finansal araçlar ve hukukun mevcut olduğu bir çevre olarak düşünmek gereklidir. Bu çevreye yönelik temel beklenti mülkiyet haklarının etkili biçimde korunmasıdır.

5.3.2. Ekonomik Refah Artışı ve Hukuksal-Finansal Altyapının Geliştirilmesi

Finansal sözleşmeler, düzenleyici kurumlar ve finansal gelişme açısından değerlendirildiğinde karşımıza, hukuk ve finans teorisi çıkmaktadır. Bu teoriye göre özel mülkiyet haklarının korunduğu, tarafların arasında sözleşmelerden doğan koşulların desteklendiği ve yatırımcıların haklarının korunduğu ekonomilerde, tasarruf sahipleri şirketler kesimine fon aktarımına çok daha fazla katılmakta ve finansal piyasalar da bu nedenle çok daha fazla gelişmektedir (Beck ve Levine, 2005: 31).

Yatırımcı haklarının etkin bir şekilde korunmasının, kurumsal finansmanı ve dolayısıyla ekonomik büyümeyi artıran bir finansal gelişmeyi desteklediği literatürde ortaya konulmuş bir görüştür (Rajan ve Zingales, 2003: 45).

Finansal gelişmeye yönelik hukuk teorilerine bakıldığında hukuki otoritelerin (legal institutions) kurumsal finansman ve finansal gelişme üzerinde etkisi olduğunun ortaya koyulduğu görülmektedir. 1976'da Lensen ve Meckling tarafından, düzenlemeler ve yargı erkinin bu düzenlemeleri uygulamaya gücünün ve yaptırımlarının finans piyasalarında karşılıklı sözleşmelerin oluşumunda büyük etkisi olduğu ortaya konulmuştur. Finansal gelişmeye yönelik hukuk teorileri bu kapsamda bir ülkedeki;

Sözleşme hukuku,

Şirketler hukuku,

İflas hukuku,

Menkul kıymet hukuku,

konularında etkin düzenlemelerin varlığı ile bu düzenlemelere uyumun sağlanması ve bu kapsamda yaptırımların uygulanmasının menkul kıymet sahiplerinin haklarının

belirlenmesi ve sonuç olarak finansal sistemin çalışması üzerinde etkisi olduğu da ortaya konulmuştur (Beck ve Levine, 2005: 3–4).

Bu çıkarımlar kurumsal iktisat kapsamında incelendiğinde ise, yukarıda zikredilen düzenlemeleri yürürlüğe sokan ve bu düzenlemelere uyumu sağlayan ve yatırımlar uygulayan düzenleyici kurumların varlığında, piyasa katılımcılarının karşı tarafla problemini çözmeye yönelik farklı ve karmaşık sözleşmeler ve işlemler gerçekleştirilmeye daha çok istekli oldukları, bunun da finansal gelişmeyi desteklediği görülmektedir (Beck ve Levine, 2005: 4).

Konu hakkında yapılan son çalışmalara göre, hukuki düzenleyici kuruluşların varlığının etkin firma ve sermaye değerlemesinde önemli etkisi olduğu ortaya konulmuştur. Bunlara göre; yatırımcı haklarının korunmasına yönelik düzenlemelerin kurumsal değerlemelere katkısı olduğu, yatırımcıları korumaya yönelik kanun ve düzenlemelerin kurumsal yönetim üzerinde önemli etkisi olmasından dolayı, bunun da menkul kıymet fiyatları ve temettü politikaları üzerinde önemli etkileri olduğu ortaya konulmaktadır (Beck ve Levine, 2005: 25). Yapılan deneye dayalı çalışma sonuçlarına göre, yatırımcı haklarının korunmasına yönelik etkin düzenlemelerin bulunduğu ülkelerde firmaların elde ettikleri karları daha fazla yatırıma yönelttikleri görülmüştür (Johnson, McMillan ve Woodruff, 2002: 1335). Yatırımcı haklarının daha etkin korunması, fon sahiplerinin şirketler kesimine yaptıkları yatırımlara daha çok güven duymalarını sağlamakta ve sonuç olarak finansal gelişme ve ekonomik büyümeye yatırımların daha etkin bir şekilde yönlendirilmesini sağlamaktadır.

Bunun yanı sıra, mülkiyet haklarının daha etkin kurullarla korunduğu ülkelerde şirketlerin daha büyük ve etkin ölçeklerde çalıştıkları da görülmektedir (Beck, Demirgüç-Kunt ve Maksimoviç, 2003: 3).

Sermaye piyasası kuruluşları, sermaye piyasalarında, borsalarda oluşabilecek her türlü asimetrik bilgi ve ahlaki tehlikeden kaynaklanan piyasa başarısızlıklarını önlemek için gerekli her türlü gözetim ve denetim yapma yetkisine sahiptir (Fabozzi ve Modigliani, 2004: 19). Yatırımcılar ve ihraççılar, sermaye piyasası kurallarına uygun ve risk analizi içeren fon arz ve talebinde bulunmak, piyasadaki gelişmeleri takip etmek ve buna göre gerekli tedbirleri alabilmek açısından sermaye piyasası kurumlarının varlığına ve yardımına ihtiyaç duyarlar (Tekinalp, 1982: 78–79). Hukuki düzenleme ve düzenleyici kurumların varlığı özel olarak hisse senetleri piyasalarının etkinliği açısından değerlendirildiğinde, pay sahiplerinin haklarının etkin olarak korunmadığı ülkelerde hisse senetlerinin fiyatlarının birlikte hareket ettikleri, diğer bir ifade ile şirket bazında etkin bilgiye ulaşılamadığı ortaya konulmuştur.

Hukuki otoritelerin varlığı, finansal sistem içinde sektörler arasında etkin fon aktarımının sağlanmasında önemli etkiye sahiptir. Küçük ve yabancı yatırımcıların

haklarını koruyan etkin hukuki otoritelerin varlığında fon aktarımı büyüme potansiyeli olan şirketlere yönelmekte, düşüş içindeki firmalardan ise uzaklaşmakta sonuç olarak da etkin işleyen hukuki sistem finansal sistemin etkin fon aktarmasını sağlamaktadır.

Aynı şekilde, Demirgüç-Kunt ve Maksimoviç'e göre (1998: 22) yabancı yatırımcıları koruyan etkin hukuki sistemlerinin var olduğu ülkelerde daha hızlı büyüme potansiyeli olan şirketlere daha etkin ve daha çok fon aktarıldığı görülmüştür.

Hukuk ve finans teorisi sonuç olarak göstermektedir ki, özellikle yatırımcı haklarının etkin olarak korunduğu ve bunu sağlayan hukuki düzenleme ve otoritelerin var olduğu ülkelerde finansal gelişme daha etkin bir şekilde sağlanmakta ve fon aktarım mekanizması daha etkin çalışmaktadır. Ekonomik refahın artması sürecinde hukuksal ve finansal gelişmişliğin ön plana çıkması gelişmekte olan ülkeler açısından ayrı bir öneme sahiptir.

Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu'nun (BDDK) 2000–2001 krizi sonrasında ortaya koyduğu performans da dikkate alındığında, hem sermaye piyasalarında hem de bankacılık sektöründeki düzenleme, denetim ve yaptırım kalitesinin artmasının, söz konusu sektörlerin ekonomik refah artışına ve istikrara olan katkılarını artırdığı sonucuna ulaşılmaktadır.

5.4. Finansal Kriz ve Sermaye Piyasalarının Düzenleme Etkinliğinin Önemi

Mishkin (2001: 2) finansal krizi, ters seçim ve ahlaki risk sorunlarının daha da ağırlaştığı ve dolayısıyla finansal piyasaların kaynakları yatırım fırsatlarına daha etkin olarak yönlendiremediği finansal piyasalardaki bozulma olarak tanımlamaktadır.

Hem Post Keynesçiler, hem de Yeni Keynesçiler, kapitalizmin doğasında istikrarsızlık bulunduğunu ve bu istikrarsızlığın endojen olarak ekonomideki birçok parametre tarafından belirlendiğini savunurlar. Örneğin, Minsky Keynesci iktisadın en önemli özelliklerinden birinin ekonomide kalıcı bir dengesizliğin kabulü olduğunu belirtir. Özellikle para arzının endojenliği varsayımının kabulü ile Post Keynesyen teoride krizler daha da içselleşmektedir (Karabulut, 2002: 14–29).

Finansal kriz genellikle bankacılık sektöründe ortaya çıkan risklerin bir uzantısı olarak ortaya çıksa da, önemli bir finansal veya finansal olmayan şirketin iflası, siyasi istikrarsızlık ve sermaye piyasalarının çökmesi de finansal piyasalardaki belirsizliği hızla artırarak finansal krizin koşullarını hazırlayabilir (Mishkin, 1997: 64). Sermaye piyasalarının ekonomide oynadığı rolün gelişmesi, sermaye piyasalarının etkili olduğu finansal krizleri gündeme getirmektedir. İlk olarak 1929 buhranında tecrübe edilen bu olgu, finans sermayesinin ticaret sermayesinden çok daha hızlı büyüdüğü 1970'ler

sonrasının dünyasında tekrar önem kazanmaya başlamıştır. 1997 Asya krizi ve Rusya, Brezilya, Arjantin, Meksika ve Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde ortaya çıkan krizler ile halen tüm dünyada etkisini hissettiren küresel ekonomik kriz de bu tehdidin devam ettiğini teyit etmiştir.

Günümüzde sermaye piyasalarının belli bir olgunluğa ulaştığını kabul etmek yanlış olmamakla birlikte, ülkemiz finansal sisteminin sermaye piyasalarından kaynaklanan tehditlerle karşı karşıya olduğunun altı çizilmelidir. Ülkemiz finansal piyasalarının karşı karşıya olduğu büyük çaptaki sıcak para akımlarının yol açabileceği etkiler bunlardan birisidir. Ülkemiz finans yazınında krizler ve mevcut durum bağlamında ayrıntılı incelenmiş bir konu olarak sıcak para akımlarının yönetilmesi düzenleyici otorite olarak SPK ve BDDK'nın sorumluluk sahasındadır. Bu nedenle, düzenleyici ve denetleyici kurumlar olarak bu konuda başarı göstermeleri büyük önem taşımaktadır.

5.5. Özerk Kurumların Düzenleme Sürecinin Etkinliğine Katkıları

Finansal düzenleme ve denetim, dünyada genellikle özerk kurumlar tarafından yürütülmektedir.

Kurumlar bir toplumda oyunun kurallarıdır; daha resmi bir dille, onlar insanların karşılıklı etkileşimlerini şekillendiren, insanlarca tasarlanmış sınırlayıcı kurallardır. Sonuç olarak politik, toplumsal, ekonomik bağlamda alışverişi teşvik eden unsurları yapılandıırır (North, 1997: 2). Kamu hukuku ve yönetim bilimi günümüzde hızlı bir değişim geçirmektedir. Bu değişim kamu yönetiminde yeni yapılanmalara yol açmış ve “özerk kurum” adı verilen yeni kamu kurumları ortaya çıkmıştır. Kara Avrupası ülkelerinde bu tür kurumların ilk örnekleri iletişim, sermaye piyasası ve rekabetin korunması gibi ekonominin ve genel olarak kamusal yaşamın hassas sektörleri denilen alanlarda 1970’li yıllarda ortaya çıkmaya başlamıştır. Oysa bu tür kuruluşlar Anglosakson sisteminde çok eski tarihlerde görülmektedir. Zaten Kara Avrupası ülkelerinde özerk kurumların Anglosakson sistemindeki örneklerden esinlenerek oluşturuldukları da kabul edilmektedir. Özerk kurumların Anglosakson sisteminde çok daha eski tarihlerde ortaya çıkması ve gelişme göstermesi bu ülkelerin hukuk ve idare sistemlerinin özelliği ile yakından ilişkilidir.

Özerk kurumların kamu yönetimi sistemi içinde en yaygın bir biçimde yer aldığı ülke ABD’dir. Bu ülkede 100 civarında özerk kurum olmasına karşın, bunların 7 tanesi iş yaşamının düzenlenmesi açısından oldukça önemlidir. ABD’de özerk düzenleyici kurumların kurulma ve yaygınlaşmasının arka planında, ABD’nin federal yapısı nedeniyle tüm ülkeyi ilgilendiren, özellikle ekonomik konularda federal bir örgüt yaratma çabası; Başkan ile Kongre arasındaki güç ve yetki çekişmesi nedeniyle Kongre’nin Başkanın görev ve yetkilerini, özellikle ekonomik alandakilerini özerk kurumlar yaratarak

sınırlamak istemesi; 1929 krizine Avrupa devletleştirme yoluyla tepki verirken, ABD'nin buna düzenleyici kurumlar yoluyla sistemi düzenlemek yöntemiyle tepki vermesi yatmaktadır. Avrupa'da ise özerk düzenleyici kurumlar özelleştirmenin yaygınlaştığı 1980'li yıllarda ortaya çıkmaya başlamıştır.

Özerk kurumların ortaya çıkıp gelişimi ile geniş anlamda özelleştirme uygulamalarının başlaması ve ekonomide “devletçi” politikaların yerini “düzenlenmiş piyasa ekonomisi”nin alması arasında paralellik gözlenmektedir. Bu nedenledir ki, geniş anlamda özelleştirme olarak algılanan “devlet düzenlemelerinin azalması” hareketinin boş bıraktığı alanların özerk kurumlar tarafından doldurulduğu kabul edilmektedir. Nitekim elektrik ve telekomünikasyon gibi özelleştirilen sektörlerde özel girişim yanında kamunun da işletici olarak faaliyetini sürdürmesi karşısında, devletin hem yargıç hem de taraf olamayacağı gerekçesiyle “işletici” ve “düzenleyici” ayrımı yapılması gereği ortaya çıkmıştır.

Günümüzde özerk kurum kurmanın en önemli gerekçelerinden birisi, uzmanlığı ve hesap verebilirliği olan bir kurum yaratmak olarak ifade edilmektedir. Uzmanlığı olan bir kurum yaratmanın nedeni, hızla değişen ve teknik olarak karmaşıklaşan alanlarda, piyasalarda ve işlerde kamunun duyarlılığını ve etkinliğini artırmaktır. Özerk kurum modeli, kamu yönetiminde hesap verebilirliği de iyileştirmesi gereken bir modeldir. Hesap verebilirlik, özerk kurumun olabildiğince şeffaflaşması ve her kesimden gelen eleştiriye açık olması ile sağlanır.

Tek bir özerk kurum modeli mevcut değildir, çünkü hem izlenen amacı hem de ilgili sektörleri dikkate almak gerekmektedir. Eğer idarenin denetimine önem veriliyorsa, ihdas edilen organ idarenin yapısal denetim sisteminin yokluğunu veya yetersizliğini telafi etmek zorunda olacaktır. Bu halde organ yargısal nitelikli olacak ve yetkileri bu görevin gerçekleşmesi amacıyla düzenlenecektir. Eğer önemli olan, yönetilenleri idari işleyiş bozuklukları veya keyfîlik risklerine karşı korumak ise, organ çok hafif bir yapıyla donatılacak ve nadiren kurul şeklinde düzenlenecektir, çünkü amaç başvuruları hızlı bir şekilde sonuçlandırmak olduğundan denetim ve emir verme yetkileri üzerinde durmak gerekecektir. Amacın yanı sıra ilgili sektör de özerk kuruma verilecek rolü belirleyecektir. Şu anda en sıklıkla öngörülen alanlar, öncelikle bu otoritelerin geleneksel anlayışına uygun düşen kamu özgürlükleri olup, daha sonra özellikle ekonomik ve mali sektör ve son olarak da politik yaşamın ahlakileştirilmesidir (Şener, 2012).

Özerk kurumlar genel olarak kabul görmeye birlikte, teorik ve uygulamaya yönelik bazı eleştirilere de konu olmaktadır. Özerk kurumların düzenledikleri gruplardan büyük ölçüde etkilendikleri, politik çekişmeler arasında kaldıkları, etkin olmadıkları, kamu çıkarı için uygun bir bakış açısı geliştiremedikleri ve bu nedenle ekonomik düzenlemenin demokratik araçları olarak yeterli şekilde işlemedikleri ileri sürülmektedir. Özerk kurumların eleştirileri idari yetersizliklerini de vurgulamıştır. Özerk

kurumların faaliyetlerini yeterli düzeyde planlamadıkları ve düzenleyici politikalarını idari birimlerin temel ekonomik politikaları ile koordine etmedikleri belirtilmektedir. Bu eleştiriler, komisyon şeklindeki düzenlemenin organizasyonel avantajlarını azaltmakta ve ulusal ekonomik politika çerçevesinde düzenleyici politikaların idari bütünleşmesinin önemini vurgulamaktadır (Özçam, 2002: 86).

Düzenlemelerin, finansal kuruluşların faaliyetlerinin temel bir bölümünü teşkil eden “risk alma”yı durdurma amacına yönelik olmaması gerekir. Risk alma finansal piyasaların ve ekonominin tamamının etkili bir şekilde faaliyet göstermesi için önemlidir. Fakat düzenleyiciler için kural dışı risk almaktan caydırmak bir gerekliliktir. Buradaki zorluk, neyin aşırı neyin aşırı olmadığını belirlemektir. Fazla riskli uygulamaları tespit etmeye yönelik düzenlemeler, finansal sistemin çalışmasında önem taşıyan risk alma faaliyetlerini olumsuz etkileyebilir. Herhangi bir düzenleyici çerçeve, finansal sisteminin etkinliğine ve finansal aracılık maliyetine yönelik tesirleri hususunda değerlendirilmeye tabi tutulmalıdır (Pawley, Winstone ve Bentley, 1991: 236–237). Finansal düzenlemelere ilişkin, bazı sınırların çizilmesi kesinlikle gereklidir. Bu sınırların tespitinde, düzenlemek istediğiniz finansal faaliyetin kapsamının ve düzenleme amacının tam olarak belirlenmesi anahtar rol oynar. Hatta düzenleyiciler ve yasa koyucular arasında dahi bu noktada karışıklıkların ortaya çıktığı bir gerçektir (Dalhuisen, 2003: 35).

6. Sonuç

Finansal sistemin etkin olarak işleminin ekonomilerin büyüme, kalkınma ve istikrar süreçlerinde ve hatta daha adil gelir dağılımına ulaşmada olumlu etkileri söz konusudur. Bu sebeple para ve sermaye piyasalarını içeren mali piyasanın iyi işlemesi, bu piyasada faaliyet gösteren kurumların denetimi, bu piyasanın düzenlenmesi büyük önem arz etmektedir. Finansal sistemin etkinliğini artırıcı nitelikteki düzenlemeler bu piyasaların gelişimini ve derinliğini olumlu yönde etkileyecek, buna bağlı olarak araç çeşitliliğindeki artış ve işlem maliyetlerindeki düşüş yoluyla da tasarrufların yatırımlara yönlendirilmesini kolaylaştıracaktır.

Yeterli ve etkin düzenleme ve denetimin olmaması durumunda, finansal kuruluşların aşırı risk alma eğilimleri artabileceğinden, buna paralel olarak finansal sistemin riskliliği de artabilecektir. Çeşitli mekanizmalar ile bireysel risklerin azaltılması ya da bertaraf edilmesi yönetilmesi gereken bir unsur olarak sistemik risklerin varlığını ortadan kaldırmamaktadır. Bu sebeple her ülkenin kendine has düzenleme ihtiyacının yanı sıra küreselleşmenin artan düzeyi nedeniyle de düzenleyici otoriteler arasında uluslararası işbirliği ve ortak standartlar belirleme ihtiyacı giderek artmaktadır. Günümüzün düzenleme ve gözetim mekanizmalarının odak noktası, piyasalardan kurumlara yönelmiş ve böylece sistemin güvenlik içinde gelişimi amaçlanmıştır.

Düzenlemeler kamu otoritesinin elinde bir güç ve siyasi araç olarak kullanılmamalı ve hatta sistem buna izin vermeyecek şekilde tasarlanmalı; düzenleme ve denetim fonksiyonlarını icra edecek birimler bağımsız olmalıdır. Düzenleme ve gözetime yaklaşım, piyasaları teşvik eden, açıklık ve güven içinde çalışmasını sağlayan, sistemik riskleri minimize etmeyi hedefleyen değerler içermelidir. Düzenlemelerde, politika yapıcıların ve regülasyon kurumlarının düzenleme amaçlarını açıkça tanımlamaları, sınırlarını belirlemeleri ve bu sınırları piyasa aksaklıklarını giderme hedefine dayandırmaları önemlidir.

Kurumsal regülasyon ihtiyacı, modern dünya sisteminin küresel piyasa olgusu ve riskleri karşısında güvenli bir liman arayışlarının belli başlı duraklarından biridir. Ülkemizde Anayasa'nın 167'inci maddesinde yer alan devletin para, kredi ve sermaye piyasalarının sağlıklı ve düzenli işlemlerini sağlayıcı ve geliştirici tedbirler alacağı, piyasalarda fiili veya anlaşma sonucu doğacak tekelleşme ve kartelleşmeyi önleyeceği hükmüne paralel olarak, para, kredi ve sermaye piyasaları BDDK ve SPK'nın denetleme ve düzenlenmesine tabi kılınmıştır. Dünya genelinde kendini hissettiren son ekonomik krizlerden daha az etkilenmiş olmamızda bu iki kurumun varlıklarının ve ifa ettikleri denetleme ve düzenleme fonksiyonunun etkisi inkâr edilemez.

Kaynakça

- Allen, F., J. Qian, M. Qian (2002), *Law, Finance, and Economic Growth in China*, Wharton Financial Institutions Center, (No. 02-44).
- Alp, A., F. Oğuz (2011), *Yeni Finansal Düzen*, İstanbul: Doğan Kitap.
- Beakaert, G., C. Harvey, C. Lundblad (2001), "Does Financial Liberalization Spur Growth?", Duke University, *Working Paper*.
- Beck, T., A. Demirgüç-Kunt, V. Maksimoviç (2003), "Financial and Legal Institutions and Firm Size", World Bank, *Policy Research Working Paper*, 2997.
- Beck, T., R. Levine (2005), *Legal Institutions and Financial Development*, Handbook of New Institutional Economics.
- Benmelech, E., T. Moskowitz (2007), "The Political Economy of Financial Regulation: Evidence from U.S. State Usury Laws in the 18th and 19th Century", (March 2006), AFA 2007, Chicago, *Meetings Paper*.
- Bromley, D. (1993), "Institutional Economics Revisted", *American Journal of Agricultural Economics*.
- Dale, R. (1997), *Risk and Regulation in Global Securities Markets*, John Wiley and Sons Ltd.
- Dalhuisen, J. (2003), "Towards a Single European Capital Market and a Workable System of Regulation", *Financial Markets in Europe: Towards a Single Regulator?*, Ed. Mads ANDENAS, Yannis AVGERINOS, *Kluwer Law International*.

- Davies, H. (2000), “Challenges in the Changing Financial Markets”, *FSA Speech in Tokyo*, 02.10.2000, <<http://www.fsa.gov.uk/library/communication/speeches/2000/sp58.shtml>>, 24.07.2012.
- Demir, Ö. (1996), *Kurumcu İktisat*, Vadi Yayınları.
- Demirgüç-Kunt, A., V. Maksimoviç (1998), “Law, Finance and Firm Growth”, *Journal of Finance*.
- Dursun, S. (2010), *Sermaye Piyasasında Gerçeğe Aykırılıktan Doğan Suçlar*, Oniki Levha Yayıncılık.
- Eichner, A. (1987), “Prices and Pricing”, *Journal of Economic Issues*, Vol. XXI, No.4: 1555–1584.
- Eser, R. (2001), “Finansal Piyasalarda Düzenleme ve Sermaye Piyasasında Düzenleyici Kurumlar”, *Sermaye Piyasası Kurulu Araştırma Raporu*.
- Fabozzi, F., F. Modigliani (2004), *Capital Markets Institutions and Instruments*, Prentice Hall.
- Fisher S. (1997), “Financial System Soundness”, *Finance and Development*.
- Gaa C., S. Lumpkin, R. Ogrodnik, P. Thurlow (2001), “Future Prospects for National Financial Markets and Trading Centers”, *Bank of Canada Working Paper*, 2001/10.
- Gowland, D. (1990), *The Regulation of Financial Markets in the 1990s*, Edward Elgar Publishing Limited.
- Goodhart, C. vd. (1998), *Financial Regulation- Why, How and Where Now?*, Routledge.
- Hoggath, G. (2001), “Consolidation and Crises Management”, *Financial Regulator*, Vol. 6, No: 3.
- Horne, J. (1978), *Financial Market Rates and Flows*, Englewood Cliffs.
- Jayaratne, J., P. Strahan (1996), “The Finance-Growth Nexus: Evidence from BankBranch Deregulation”, *Quarterly Journal of Economics*, 110.
- Johnson, S., J. Mcmillan, C. Woodruff (2002), “Property Rights and Finance”, *American Economic Review*, 92.
- Karabulut, G. (2002), *Gelişmekte Olan Ülkelerde Finansal Krizlerin Nedenleri*, Der Yayınları, Yayın No: 328.
- Kremers, J., R. Kroes, D. Schoenmaker (2000), “Reforming Financial Supervision: Experience from the Netherlands”, *Financial Market Trends*, OECD, No. 75.
- La Porta, R. vd. (2000), “Investor Protection and Corporate Governance”, *Journal of Financial Economics*, 58.
- Levine, R., S. Zervos (1993), “Stock Markets, Banks, and Economic Growth”, *American Economic Review*, 88
- Levine, R. (1997), “Financial Development and Economic Growth: Views and Agenda”, *Journal of Economic Literature*, 35.
- Levine, R. (2001), *Bank-Based or Market-Based Financial System: Which is Better?*, University of Minnesota.
- Llewellyn D. (2000), “Some Lessons for Bank Regulation from Recent Crisis”, *De Nederlandsche Bank Staff Reports*, No: 51.
- Lumpkin, S. (2000), “Mergers and Acquisitions in the Financial Services Sector”, *Financial Market Trends*, OECD, No. 75.

- Merton, R., Z. Bodie (1995), "A Conceptual Framework For Analyzing The Financial Enviroment", *The Global Financial System: A Functional Perspective*, Ed. Dwight B. Crane ve diğerleri, Harvard Business School Pres.
- Mishkin, F. (1995), *The Economics of Money, Banking and Financial Markets*, 4. Baskı, Harper Collins College Puplishers.
- Mishkin, F. (1997), "The Causes and Propagation of Financial Instability: Lessons for Policymakers, Maintaining Financial Stability in a Global Economy", Ed. Hakkio, C., Federal Reserve Bank of Kansas City.
- Mishkin, F. (2001), "Financial Policies and the Prevention of Financial Crises in Emerging Market Countries", *NBER Working Papers*, (No. 8087).
- Mishkin, F., S. Eakins (2006), *Financial Markets and Institutions*, Pearson International Edition.
- North D. (1997), "The Contribution of the New Institutional Economics to and Understanding of the Transition Problem", *UNU/WIDER 1997 Annual Lecture*.
- Ogus, A. (1994), *Regulation, Legal Form and Economic Theory*, Oxford University Pres.
- Oruç, B. (2002), "Finansal Sistemlerin Ekonomik Kalkınma ve Krizler Üzerindeki Etkileri - Türk Sermaye Piyasaları", Sermaye Piyasası Kurulu *Yeterlik Etüdü*.
- Özçam, F. (2002), "Finansal Piyasaların Düzenlenmesi ve Denetiminde Yeni Yaklaşımlar ve Türkiye İçin Değerlendirmeler", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı *Doktora Tezi*.
- Parrenas, J., K. Waller, N. Sinsiri (2005), *Developing Bond Markets In APEC: Towards Greater Public-Private Sector Regional Partnership*, ISEAS.
- Pawley, M., D. Winsone, P. Bentley (1991), *UK Financial Institions and Market*, MacMillan.
- Rajan, R., L. Zingales (2003), "The Great Reversals: The Politics of Financial Developments in the Twentieth Century", *Journal of Financial Economics*, 69.
- Rodrik, D. (2011), *Akıllı Küreselleşme*, Efil Yayınevi.
- Rodrik, D. (2000), "Institutions for High Quality of Grovth: What They Are and How To Acquire Them", *Studies in Comparative International Development*, Fall 2000, Vol. 35 (3).
- Santomero, A., D. Babbel (2001), *Financial Markets, Instruments and Instutions*, McGraw-Hill.
- Segal, J. (2000), "Trends in the Regulation of Financial Markets and Their Participants-A Regulator's Perspective", *ISDA/AFMA Conference in Sydney*, ASIC.
- Şener, A. (2012), "Siyasetname, Siyaset Gerçeği ve İdeal Siyaset", *Vergi Sorunları Dergisi*, Sayı: 286.
- Tekinalp, Ü. (1982), *Sermaye Piyasası Hukukunun Esasları*, Ekonomik ve Sosyal Yayınlar, Yayın No: 4.
- Van Den Berghe, L. (2001), "Convergence in the Financial Services Industry", *Insurance Regulation, Liberalisation and Financial Convergence*, OECD.

Kayıt Dışı Ekonomi Kavramına Ortak Yaklaşım Sorunu: Makroiktisat Kapsamlı Kavramsal Analiz

Elşen BAĞIRZADE
e.bagirzade@aseu.az

A Problem of Common Approach to Conception of Hidden Economy: Conceptual Analysis in Extent of Macroeconomics

Abstract

Purpose of the paper is to form common approach to term and conception of hidden economy with revealing general sides of existing different approaches in the literature. For this purpose, it has been used different methods of the theoretical analysis. Also, the methodology of system of national accounts has been accepted as basic method in forming of common approach connected with hidden economy. Our researches showed that the widest spread approach as result of the scientific searches connected with giving of common definition of hidden economy is macroeconomic approach which formed in frame of System of National Accounts. Revealing of general tendencies of usage of terms connected with hidden economy, determining of causes of diversities of approach to conception of hidden economy, designation of definite structure of hidden economy according to the macroeconomic approach, explaining of relations between hidden economy and public sector, social economy, external economies, tax evasion, corruption, bribe, dirty money, money laundering, informal employment are original aspects of the paper.

Keywords : Hidden Economy, Tax Evasion, System of National Accounts, Macroeconomics, Economic Policy.

JEL Classification Codes : E26, H26, E01, E0, E6.

Özet

Çalışmanın amacı literatürde kayıt dışı ekonomi terimleri ve kayıt dışı ekonomi kavramıyla ilgili çeşitli yaklaşımların müşterek taraflarını ortaya çıkarmak ve bu yönde ortak yaklaşımları oluşturmaya çalışmaktır. Bu amaçla, çalışmada çeşitli teorik analiz metodlarından yararlanmakla birlikte, kayıt dışı ekonomiyle ilgili ortak yaklaşımların oluşturulmasında Ulusal Hesaplar Sistemi metodolojisi temel alınmıştır. Çalışmada kayıt dışı ekonomi kavramıyla ilgili ortak yaklaşımın oluşturulması yönündeki bilimsel arayışların sonucu olarak ortaya çıkan en yaygın yaklaşımın Ulusal Hesaplar Sistemi çerçevesinde oluşan makroekonomik yaklaşım olduğu anlaşılmıştır. Kayıt dışı ekonomi terimlerinin kullanımı konusunda ortak yönelimleri ortaya çıkarmak; kayıt dışı ekonomi kavramıyla ilgili mevcut yaklaşım çeşitliliğinin nedenlerini tespit etmek; makroekonomik yaklaşım temelinde kayıt dışı ekonominin yapısını belirlemek; kayıt dışı ekonomiyle kamu ekonomisi, dışsal ekonomiler, vergi kaçakçılığı, yolsuzluk ve rüşvet, kara para ve aklanması ile kayıt dışı istihdam arasındaki ilişkileri kapsamlı bir şekilde sunmak araştırmanın özgün tarafını oluşturmaktadır.

Anahtar Sözcükler : Kayıt Dışı Ekonomi, Vergi Kaçakçılığı, Ulusal Hesaplar Sistemi, Makro İktisat, İktisat Politikası.

1. Giriş

Günümüzde kayıt dışı ekonomi teorisi, kayıt dışı ekonomi sorununun çeşitli boyutlarıyla ilgili birbirinden ciddi farklı sayısız yaklaşımı bünyesinde barındırmaktadır. Aynı zamanda da araştırmalar gösteriyor ki, mevcut yaklaşım farklılığının temelinde kayıt dışı ekonomi kavramı ve bu olgunun ekonomideki yerinin belirlenmesiyle ilgili ortaya çıkan farklı düşünceler yatmaktadır. Şöyle ki, araştırmacının kayıt dışı ekonomi kavramını tanımlamasına bağlı olarak, onun ölçümü, nedenleri, etkileri (sonuçları) ve mücadele yolları konusunda ortaya attığı fikirler de farklılık arz etmektedir. Bundan dolayıdır ki, mevcut kayıt dışı ekonomi teorisi kayıt dışı ekonomi kavramı ve onun kapsamının belirlenmesine ciddi önem vermektedir.

Kayıt dışı ekonomi kavramının kayıt dışı ekonomi teorisi açısından bu kadar önem arz etmesi, doğal olarak bu yönde ortak yaklaşımın oluşturulmasıyla ilgili bilimsel araştırmaları da zorunlu kılmaktadır. Mevcut literatürde bu yönlü araştırmalara yaygın şekilde rastlamasak da, 1980’li yıllardan itibaren belli girişimlerin olduğunu söyleyebiliriz. Kayıt dışı ekonomi kavramına ortak yaklaşımın milli gelir istatistikleri veya BM Ulusal Hesaplar Sistemi çerçevesinde oluşturulmasını öngören ve makroekonomik yaklaşım olarak ifade edebileceğimiz bu girişimler, artık bu yöndeki literatürde yaygın olarak kullanılır hale gelmiştir.

Bu makalede kayıt dışı ekonomi kavramına ortak yaklaşımın oluşturulması sorunu, tüm taraflarıyla detaylı bir şekilde ele alınacak ve mevcut makroekonomik yaklaşım temelinde kayıt dışı ekonomi kavramının belirlenmesine ve sistematik bir şekilde sunulmasına çalışılacaktır. Bu amaçla, ilk önce kayıt dışı ekonomi terimlerinin kullanımı alanındaki mevcut karmaşıklığa açıklık getirilecek, ardından makroekonomik yaklaşım çerçevesinde kayıt dışı ekonominin yapısı ve ekonomideki yeri belirlenecek, kayıt dışı ekonomi-kamu sektörü, kayıt dışı ekonomi-sosyal ekonomi, kayıt dışı ekonomi-dışsal ekonomiler, kayıt dışı ekonomi-vergi kaçakçılığı, kayıt dışı ekonomi-yolsuzluk ve rüşvet, kayıt dışı ekonomi-karapara ve aklanması ve kayıt dışı ekonomi-kayıt dışı istihdam ilişkileri açıklanacak ve nihayet, iktisat politikası açısından kayıt dışı ekonomi kavramının çerçevesi çizilmeye çalışılacaktır.

2. Kayıt Dışı Ekonomi Terimi

Kayıt dışı ekonomiyle ilgili literatür taraması sonucunda ortaya çıkan ilk karmaşıklık, bu kavramı ifade amacıyla kullanılan terimlerle ilgilidir. Dünyanın çeşitli ülkelerinde yürütülen yaklaşık 100’den fazla araştırmanın analizi sonucunda söyleyebiliriz ki, literatürde bu olguyu ifade amacıyla kullanılan 30’u aşkın terim mevcuttur ve bunlar içerisinde en yaygın olanları gizli (hidden), gölge (shadow), gayri-resmi (unofficial),

enformel (informal), kara (black), yeraltı (underground), illegal (illegal), nakit (cash), gözlemlenmeyen (non-observed), düzensiz (irregular), beyandışı (unreported), paralel (parallel), kayıt dışı (unregistered, unrecorded), boz (grey), ikinci (second), marjinal (marginal), alaca karanlık (twilight), gözükmeyen (invisible), ay ışığı (moonlight) ve vergilendirilmemiş (untaxed) ekonomi terimleridir.

Aslında Tablo: 1’de taktim ettiğimiz gibi, kayıt dışı ekonomik faaliyetin herhangi bir özelliğinin öne çıkarılmasına, kayıtlı ekonomi dışındaki çeşitli faaliyet gruplarını kapsama düzeyine, uluslararası düzeyde tesbit edilmesine ve araştırmann yayınlandığı lisana göre bu terimlerin kullanımı konusunda bazı yönelimleri ayırmak mümkündür. Fakat aynı araştırmacının aynı kayıt dışı ekonomi kavramını çeşitli araştırmalarında çeşitli terimlerle ifade etmesi (Thomas, 1990, 1999; Schneider, 2002; Schneider & Bajada, 2005a,b) ve uluslararası düzeyde tesbit edilmiş terimleri bazı araştırmacıların farklı şekilde kullanımına bile rastlanması (Krakowski, 2005; Chen, 2004) bu terimler konusunda ortak bir yaklaşımın olmadığını açık bir şekilde göstermektedir.

Konuyla ilgili Azerbaycanda yayımlanan kaynakalarda da gizli, gölge, yeraltı, gayri-resmi, enformel ve gözlemlenmeyen ekonomi terimleri en fazla kullanılan terimlerdir. Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu resmi belgelerinde kullanılan terimler ise gözlemlenmeyen (uluslararası düzeyde kullanıldığı anlamda), enformel (Uluslararası Çalışma Örgütü’nün kullandığı anlamda) ve gizli ekonomi (suç teşkil eden ve suç teşkil etmeyen kayıt dışı sektörlerin toplamı anlamında) terimleridir (AzSTAT, 1999, 1999, 2004; UNECE, 2008).

Sorunun bu yönüne değinen Letonyalı ekonomist Gylys’e (2005: 7) göre, mevcut terminolojik sorunun uluslararası düzeyde kalıcı çözümü arzulansa da, aslında şimdiki durumda olduğu gibi, aynı olgunun eşitli terimlerle ifade edilmesi de yalnız bir şey değildir; asıl yalnız çeşitli olguların aynı terimlerle ifade edilmesidir.

Böylece, şuan kayıt dışı ekonomi araştırmalarında mevcut terminolojik sorunun çözümü amacıyla en yaygın yaklaşım her araştırmacının kendi araştırmasında kullandığı terimin kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin hangi kısmını kapsadığını belirtmesi şartıyla, istenen terimi kullanabilmesi yönündedir.

Tablo 1
Kayıt Dışı Ekonomi Kavramıyla İlgili Terimlerin Kullanım Özellikleri

Kullanım Özellikleri	Terimler
Ekonomik Faaliyetin Herhangi Bir Özelliğinin Öne Çekilişine Göre	
Gizlilik	“gizli (hidden) ekonomi”, “yeraltı (underground) ekonomisi”, “gölge (shadow) ekonomi”, “alacakaranlık (twilight) ekonomisi”, “ay ışığı (moonlight) ekonomisi”
Yasa Dışılık	“illegal (illegal) ekonomi”, “kara (black) ekonomi”
Resmiyet Dışılık	“gayri resmi (unofficial) ekonomi”, “enformel (informal) ekonomi”, “kravatsız (without tie) ekonomi”
Kayıt Dışılık	“kayıt dışı (unregistered, unrecorded) ekonomi”
Alternatiflik	“paralel (parallel) ekonomi”, “ikinci (second) ekonomi”
Vergi Dışılık	“vergi dışı (untaxed) ekonomi”, “beyan dışı (unreported) ekonomi”
Düzensizlik	“düzensiz (irregular) ekonomi”
Önemsizlik	“marjinal (marginal) ekonomi”
Kayıtlı Ekonomi Dışındaki Faaliyet Gruplarını Kapsama Düzeyine Göre	
Suç Teşkil Eden Faaliyetler	“illegal (illegal) ekonomi”, “kara (black) ekonomi”, “yeraltı (underground) ekonomisi”, “alacakaranlık (twilight) ekonomisi”, “ay ışığı (moonlight) ekonomisi”
Suç Teşkil Etmeyen Faaliyetler	“paralel (parallel) ekonomi”, “vergi dışı (untaxed) ekonomi”, “beyan dışı (unreported) ekonomi”, “gayri resmi (unofficial) ekonomi”, “enformel (informal) ekonomi”, “kravatsız (without tie) ekonomi”, “düzensiz (irregular) ekonomi”, “ikinci (second) ekonomi”
Çeşitli Ekonomik Sistemlerde Ortaya Çıkışına Göre	
Sosyalist Sistemlerde	“ikinci (second) ekonomi”
Kapitalist Sistemlerde	Diğer tüm terimler
Uluslararası Düzeyde Tespitine Göre	
Uluslararası Organizasyonlarda Tespit Edilenler	“gözlemlenmeyen (non-observed) ekonomi”, “yeraltı (underground) ekonomisi”, “illegal (illegal) ekonomi”, “enformel (informal) ekonomi”, “öztüketim amaçlı hanehalkı (households for own final use) ekonomisi”
Uluslararası Organizasyonlarda Tespit Edilmeyenler	Diğer tüm terimler
Araştırmanın Yayınlandığı Lisana Göre	
İngilizce	Genellikle “yeraltı ekonomisi” (underground economy), “gizli ekonomi” (hidden economy), “gölge ekonomi” (shadow economy)
Almanca	Genellikle “gölge ekonomi” (schatten wirtschaft)
Fransızca	Genellikle “yeraltı ekonomisi” (l'conomie souterrain)
Rusça	Genellikle “gölge ekonomi” (теневая экономика)
Türkçe	Genellikle “kayıt dışı ekonomi” (unregistered economy)
Azerbaycan Türkçesinde	Genellikle “gizli ekonomi” (gizli iqtisadiyyat)

Not: Tablo çeşitli ülkelerde kayıt dışı ekonomiyle ilgili yapılan 100'den fazla araştırmaya dayanarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

3. Kayıt Dışı Ekonomi Kavramı ve Kapsamının Belirlenmesi

Literatürde kayıt dışı ekonomi terimleri konusunda olduğu gibi, kayıt dışı ekonomi kavramının tanımlanmasıyla ilgili de önemli yaklaşımlar bulunmaktadır. Bunlardan bazılarına gözden geçirelim:

- ABD Wisconsin-Madison Üniversitesi'nden Feige (1979: 6): "Resmi GSMH göstergesine yansımaları gerektiği halde, kayıtlara yansımamış tüm ekonomik faaliyetlerdir."
- Kanada Queen's Üniversitesi'nden Smith (1997: 12-15): "GSMH hesaplarına yansımamış, legal veya illegal olmaksızın piyasaya yönelik tüm mal ve hizmet üretimidir."
- Avusturya Johannes Kepler Linz Üniversitesi'nden Schneider (1986, 2005): "Sonucunda katma değer oluştuğu, Ulusal Hesaplar Sistemi Sözleşmesi gereğince ulusal gelir hesaplamalarının kapsamı gerektiği halde, gerçekte ulusal istatistik kurumları tarafından kayıtlara yansıtılmamış tüm ekonomik faaliyetlerdir."
- Londra Enformel Ekonomi Araştırmaları Merkezi başkanı Bhattacharyya (1999, 2004): "Dolaşımdaki para hacmine uygun potansiyel milli gelirle reel olarak kayıtlara geçmiş milli gelir arasındaki farktır."
- Hindistan Uluslararası Ekonomik İlişkiler Araştırma Konseyi'nden Acharya (1985): Vergilendirilmesi gerektiği halde, vergi idaresine bildirilmemiş gelirlerin toplamıdır."
- Dünya Bankası ekonomislerinden Latin Amerikalı Loayza (1996): "Devletin vergilendirme ve diğer düzenlemelerini kabullenmeyen ekonomik birimler ağıdır."
- Harvard Üniversitesi'nden Mankiw (2003: 169): "Legal ve illegal kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin toplamıdır."
- İtalya Maliye ve Ekonomi Bakanlığı'ndan Tanzi (1999: 344): "Resmi istatistiklerin kayıtlara yansıtılması gerektiği halde, reel olarak yansıtılmadığı üretken ekonomik faaliyetlerdir."
- Rusya İçişleri Bakanlığı Moskova Üniversitesi'nden Latov ve Kovalyev (2006: 14): "Devletin kayıt ve denetim sistemi dışında gelişen ve bu yüzden resmi istatistiklere yansımamış ekonomik faaliyetlerdir."
- Türkiye Cumhuriyeti Marmara Üniversitesi'nden Altuğ (1999: V): "Ya hiç belgeye bağlanmayarak ya da içeriği gerçeği yansıtmayan belgelerle,

gerçekleştirilen ekonomik olayın (alış/satış) devletten ve işletme ile ilgili öteki (ortaklar, alacaklılar, kazanca katılan işçiler vb.) kişilerden tamamen ya da kısmen gizlenerek, kayıtlı (resmi) ekonominin dışına taşınmasıdır.”

- Afrikalı akademisyenler Bagachwa ve Nahoya (1995): “Enformel (küçük üretim birimlerinin üretimi), paralel (yasalarla izin verilen malların yasadışı üretimi) ve kara pazar (devlet tarafından yasaklanan ve piyasaya yönelik olan ve olmayan malların üretimi ve bölüşümü) faaliyetlerinin toplamıdır.”
- İngiliz ekonomist Carter (1984): “Enformel (Ulusal Hesaplar Sistemi’ne göre GSMH kapsamı dışında bulunan ve bu yüzden de ölçümüne çalışılmayan hanehalkında öztüketim faaliyetleri ve bireyler arasında karşılıklı işlemleri kapsamaktadır) ve yeraltı (ölçümünün yapılması mümkünlüğüne rağmen, resmi kayıt ve hesaplara yansımaya bazı faaliyetler: birincisi, resmi kayıtlarda bulunan ekonomik aktörlerin vergi dışı tuttuğu gelir ve harcama faaliyetlerini ve bazı lisans düzenlemelerine uymayan faaliyetleri kapsadığı halde, ikincisi, resmi kayıtlarda bulunmayan ekonomik aktörlerin beyan edilmemiş tüm gelir, harcama, üretim, hizmet v.s işlemlerini kapsamaktadır) ekonomik faaliyetlerin toplamıdır.”

Azerbaycan ekonomistlerinden Prof. Dr. Akif Musayev ve Prof. Dr. Settar Seferov da kendi araştırmalarında kayıt dışı ekonomi kavramına açıklık getirmeye çalışmışlardır. Musayev (2004: 213–214) kayıt dışı ekonomiyi “resmi kayıtlarda bulunmayan ekonomik aktörlerin yapmış olduğu ekonomik faaliyetlerle resmi kayıtlarda bulunan ekonomik aktörlerin yapmış olduğu kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin toplamı” veya vergilendirme açısından yaklaşarak “yasalara ve diğer düzenlemelere uyulmadan malların üretimi ve hizmetlerin sunulmasından oluşan mali ve ekonomik faaliyet” şeklinde tanımlamıştır. Seferov (2006) ise kayıt dışı ekonomi kavramını açıklarken, “gayri resmi iş hacmi”, “gizli” ve “gölge” ekonomi kavramlarını ayırmıştır. Ona göre kayıtlardan, vergiden ve diğer zorunlu ödemelerden kaçan, GSMH’nın, milli gelirin kayıtlar, düzenlemeler dışındaki kısmı, gayri resmi iş hacmi iki bölümden oluşur: birincisi, üretimi, dolaşımı ve hizmet gibi sunulması yasaklı olan faaliyetlerden oluşan gizli ekonomi; ikincisi yasaklanmayan, fakat kayıtlardan, vergiden, diğer zorunlu ödemelerden kaçınımlardan oluşan gölge ekonomi.

Araştırmalarımıza dayanarak, bazılarını yukarıda taktim ettiğimiz kayıt dışı ekonomi tanımlarındaki mevcut farklılıkların belli nedenlere dayandığını gösterebiliriz. Bunlardan birincisi, kayıt dışı ekonominin çeşitli faaliyet türlerinden oluşması ve bu bakımdan araştırmacının araştırma kapsamını kesinleştirme çabasıdır. Şöyle ki, Faal (2003), Sennholz (2003), Krakowski (2005), Christie ve Holzner (2004), Trasberg (2004), Turmanidze (2000), Walle ve Ponsaers (2006), Braithwaite, Reinhart ve Job (2005), Orvská vd. (2006), Mirus ve Smith (1997), Kaufmann ve Kaliberda (1996), Seviğ (2002),

Çolak ve Bekmez (2007), Baldemir, Gökalp ve Avcı (2007), Aktan (1999), Altuğ (1999), Şengül (1997) ve Golovonov, Perekislov ve Fadeev (2003) gibi araştırmacılar kendi araştırmalarının kapsamını kayıt dışı ekonominin suç teşkil etmeyen sektörüyle, Schneider ve Enste (2002), Bajada (2005), Faulend ve Šošić (2000), Kolesnikov (2001), Wallace, Haerperfer ve Latcheva (2004), Lemieux (2007), Katsios (2006), Eilat ve Zinnes (2000), Tedds (2005), Mankiw (2003), Gylys (2005), Frey (1994), Smith (1997), Seferov (2006), Musayev ve Musayeva (2004), Kıldış (2000), Halicioğlu (1999), Altuğ (1994), Besim (2000), Algan (2004), Us (2004), Yereli ve Karadeniz (2004), Aydemir (1995), Djankov vd. (2002), Ott (1998), Mel'ota, Thießen ve Vakhenko (2001) ve Khomenko (2007) gibi araştırmacılar suç teşkil eden ve suç teşkil etmeyen sektörlerinin toplamıyla, Yılmaz (2006), Çetintaş ve Vergil (2003), Önder (2001) gibi araştırmacılar suç teşkil eden, suç teşkil etmeyen ve öztüketim amaçlı hanehalkı sektörlerinin toplamıyla, Chen (2004), Commander ve Tolstopiatenko (1997), Fatima (2004), Garcia-Bolivar (2006), Hart (2005), Henley, Arabsheibani ve Carneiro (2006), Güngör (1997), Purkis (2006, 2007) ve Y. Şişman (1999) gibi araştırmacılar ise yalnızca suç teşkil etmeyen sektörünün enformel faaliyetleriyle sınırlı tuttuğundan, gösterdiğimiz çalışmalarında kayıt dışı ekonomi kavramına verdikleri tanımlar da bu yönde oluşmaktadır.

İkinci neden, araştırmacının kayıt dışı ekonomi kavramı ile onun ölçümü için kullandığı metodu birbirine uyarlama çabasıdır. Yani araştırmacı kayıt dışı ekonominin hangi kısmının ölçümünü yapabilmisse, kayıt dışı ekonomi tanımını da ona uyarlamaya çalışmaktadır. Konunun bu yönüne değinen Tanzi'ye (1999) göre, kayıt dışı ekonominin en az iki tanımı ve iki ölçüm şekli vardır. Birincisi, resmi istatistikler tarafından ölçülemeyen üretimle, diğeri ise beyan edilmemiş ve vergi idaresi tarafından bilinmeyen gelirle ilgilidir.

Üçüncü neden, araştırmacının kayıt dışı ekonominin belli bir özelliğine vurgu yapma çabasıdır. Bu zaman araştırmacılar kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin vergi dışı kalması, kayıt dışı kalması, yasalara aykırı olması ve oluşum nedenleri gibi özelliklerini öne çıkararak kendi tanımlarını oluşturmaktadırlar (Fleming vd., 2000: 389; Aydemir, 1995: 8-9).

Dördüncü neden ise, araştırmaların yapıldığı çeşitli ekonomik sistemlerde kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin nitelik itibariyle farklılık arz etmesidir. Şöyle ki, Kuzey Kore, Küba gibi sosyalist ülkelerde sadece piyasa ekonomisi ülkelerindeki suç teşkil eden kayıt dışı ekonomik faaliyetler değil, aynı zamanda resmi ideolojiye aykırı olan tüm özel teşebbüsler de kayıt dışı ekonomi kavramı kapsamındadır. Diğer taraftan, bu ülkelerde vergi, GSMH gibi kavramlar da neredeyse farklı anlamlar taşıdığından, kayıt dışı ekonomilerini de bu kavramlardan yararlanarak tanımlamak mümkün olmamaktadır (Lee, 2002; Özsoylu, 1996; Yılmaz, 2006).

Konuyla ilgili mevcut fikir karmaşıklığı, araştırmacılar arasında haklı olarak şöyle bir soruyu da ortaya çıkarmıştır: Kayıt dışı ekonomi kavramı için ortak bir tanıma ihtiyacı var mıdır?

Alman araştırmacı B. Frey'e göre, aslında böyle bir tanımın oluşturulması zorunlu değil, önemli olan, nedenleri, boyutları ve etkilerinin araştırılması ve mevcut bu faaliyetlerin tam anlamıyla kavranılmasıdır. Diğer Alman araştırmacılar E. Klinkmüller ve G. Leptin'e göre ise kayıt dışı ekonominin doğru dürüst ve mükemmel bir tanımının yapılması olanaksızdır. Aynı zamanda böyle bir çaba da anlamsızdır (Özsoylu, 1996: 16). Thomas (1999) da kayıt dışı ekonomiyle ilgili yapılacak tanımların onun ölçüm metodlarına uyarlanmasının zorunluluğuna vurgu yapmakla birlikte, belirsiz (fuzzy concept), fakat teorik arayışta olan bir kavram gibi değerlendirdiği kayıt dışı ekonomiye biçimsel bir tanımın verilmesinin de gerekliliğini belirtmiştir. Ama gösterdiğimiz tüm bu yaklaşımlara rağmen, araştırmacılar arasında en yaygın fikir, kayıt dışı ekonomi kavramına ortak bir yaklaşım oluşturulmasının zorunluluğu yönündedir. Onlara göre, bu yapılmadığı sürece, en azından araştırmacı kendi araştırmasının kapsamını belirlemek amacıyla ya mevcut tanımlardan birini seçecek, ya da yeni tanım oluşturacaktır. Aksi durumda, kayıt dışı ekonominin ölçümü, nedenlerinin belirlenmesi, etkilerinin ortaya çıkarılması ve onunla mücadele politikasının oluşturulmasında ciddi zorluklarla yüzleşilecektir (Schneider ve Enste, 2002: 6; Özsoylu, 1996: 25-26; Fleming vd., 2000: 388, Gyls, 2005).

3.1. Kayıt Dışı Ekonomi Kavramına Makroekonomik Yaklaşım

Kayıt dışı ekonomi kavramına ortak yaklaşımın oluşturulmasıyla ilgili bilimsel arayışlar, temelleri 1980'li yıllarda atılmış ve Birleşmiş Milletlerin 1993 Ulusal Hesaplar Sistemi Sözleşmesi'nin onaylanmasından sonra daha yaygın hale gelen makroekonomik yaklaşımla yeni bir aşamaya girmiştir. Bugün, literatürde en yaygın yaklaşım olarak öne çıkan makroekonomik yaklaşım, kayıt dışı ekonomi kavramına milli gelir istatistikleri, diğer ifadeyle GSMH hesaplamaları çerçevesinde tanımın verilmesine çalışmaktadır ki, bu da 2002 yılında BM, IMF, ILO, OECD ve BDT STAT tarafından yayınlanan "Gözlemlenmeyen ekonominin ölçümü: El Kitabı"nda ("Mavi Kitap") yer alan kavram ve yaklaşımlara dayanır (Özsoylu, 1996: 12-13; Schneider ve Enste 2002: 7).

Konunun bu yönüne değinen Türk profesör Akalın'a (1996: 29) göre, kayıt dışı ekonomi kavramıyla ilgili mevcut yaklaşım farklılıklarının temelinde onun makroekonomik kavram olduğunun unutulması yatmaktadır. Kayıt dışı ekonominin makroekonomik kavram gibi ortaya çıkışının nedenine değinen diğer bir Türk araştırmacı Kalça (1998: 52) ise şu şekilde konuyu açıklamaktadır: *"...Ekonomistler 1930'lardan sonra enflasyonu, işsizliği, mali sorunları makro-ekonomik yöntemlerle çözmeye çalışmış olmalarına rağmen, günümüzde aynı sorunları yine aynı yöntemlerle çözmede büyük*

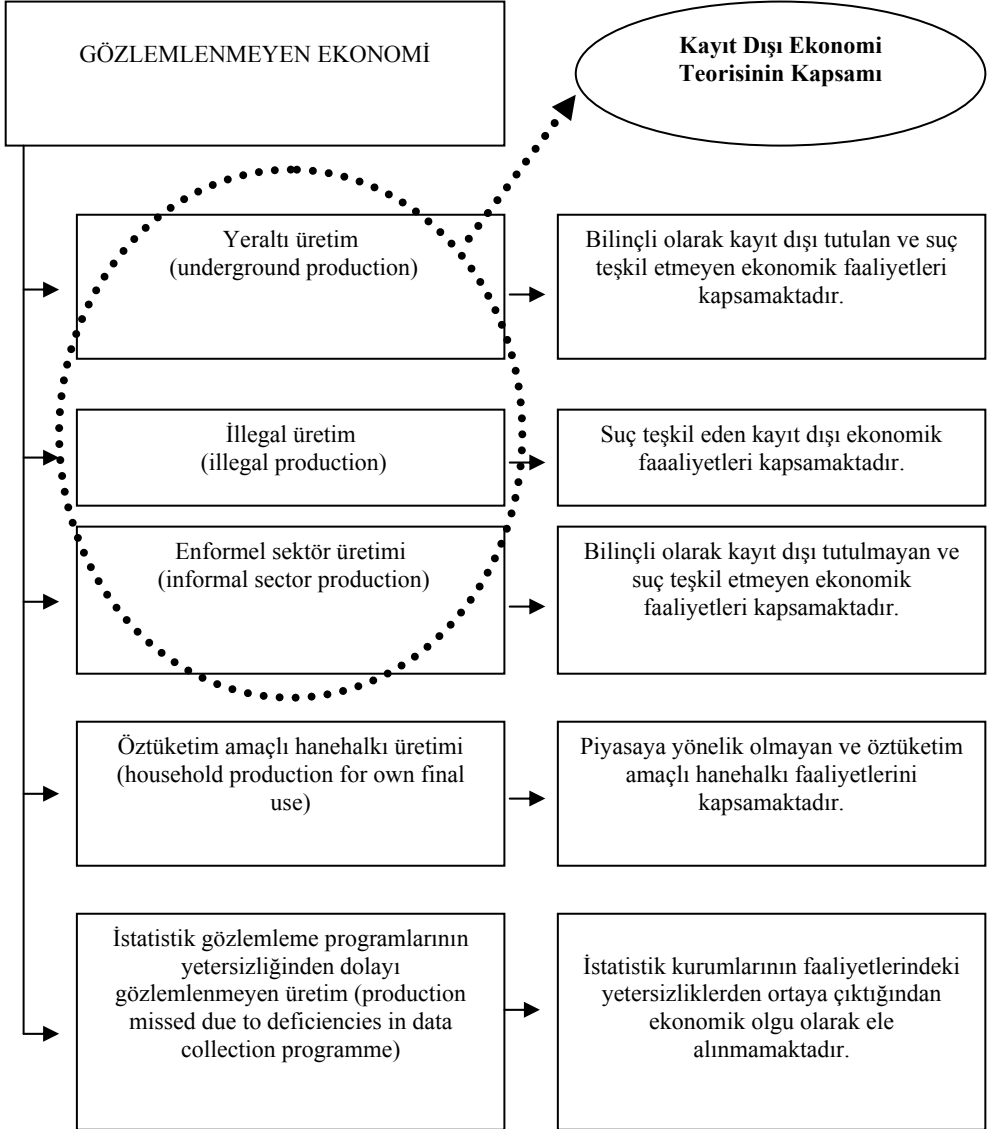
zorluklarla karşılaşmaktadırlar. Ekonomistler bu başarısızlığın sebeplerini açıklamaya çalışan yeni görüş ve tezler ileri sürmüşlerdir. Bunlardan en önemlisi 'Kayıt dışı ekonomi' (gözlenemeyen, ölçülemeyen gelir tezi) dir. Böylece tıkanan makro-ekonomi kendine yeni bir açılım bulmuş, akabinde kayıt dışı ekonomiyi test ve tahmin etmek için yeni yöntem ve metodlar geliştirmiştir. Artık makro-ekonomik tahliller kayıt dışı ekonomi sayesinde daha bir derinlik ve zenginlik kazanmıştır”.

Aynı zamanda Mankiw (2003: 169), Begg, Fischer ve Dornbusch (2003: 283) gibi ekonomistlerin yazdığı “İktisat” (“Economics”) ders kitaplarında da kayıt dışı ekonomi artık bir makroekonomik kavram gibi makroekonomi bölümünde öğretilmektedir.

Makroekonomik yaklaşım, kayıt dışı ekonomi kavramını Birleşmiş Milletlerin 1993 Ulusal Hesaplar Sistemi Sözleşmesi gereğince GSMH göstergesini elde etmek amacıyla kayıtlara yansıtılması gereken ekonomik faaliyetlerin reel olarak kayıtlara yansıtılmayan bölümü gibi ele almaktadır (Schneider ve Bajada, 2003: 3). Aynı zamanda bu Sözleşme daha güvenli GSMH göstergesine ulaşmak amacıyla kayıt dışı ekonominin ölçümünün yapılması zorunluluğu üzerinde durmuş ve bu ölçümün metodolojik temelleri de “Gözlemlenmeyen Ekonominin Ölçümü: El Kitabı”ında (“Mavi Kitap”) sunulmuştur (OECD, 2002: 12).

“Mavi Kitap”ta yer alan en önemli kavram, ekonominin reel olarak kayıt altına alınan bölümü (resmi) dışında kalmış ve ulusal istatistik kurumlarının kayıt altına almakta zorluk çektikleri (“sorunlu alanlar”–“problem areas”) tüm ekonomik faaliyetleri kendinde birleştiren “gözlemlenmeyen ekonomi” (non-observed economy) kavramıdır. Adı geçen Sözleşme ve ILO’nun enformel sektörle ilgili ortaya attığı kavramların bir nevi toplamı olan “gözlemlenmeyen ekonomi” kavramının hangi ekonomik faaliyetleri kapsadığı Tablo: 2’de sunulmuştur. Burada dikkat edilmesi gereken konulardan biri, Sözleşme’ye göre kayıtlı veya resmi ekonominin dışında kalmış ekonomik faaliyetlerin yalnızca bir bölümünün GSMH hesaplamalarına dahil edilmesidir. Şöyle ki, Sözleşme “üretim sınırı” (production boundary) kavramına yer vermekte ve bu kavram göre de GSMH hesaplamaları yalnızca bu “sınır” çerçevesinde olan ekonomik faaliyetleri kapsamak zorundadır. Ekonomik faaliyetin “üretim sınırı”na dahil edilmesinin kriterleri ise şunlardır: sonucunda katma değer oluşması ve piyasaya yönelik olması. Bu kriterler çerçevesinde Tablo: 2’de sunulan faaliyetlere dikkat ettiğimizde görmekteyiz ki, yalnızca öztüketim amaçlı hanehalkı üretimi piyasaya yönelik olmadığından “üretim sınırı” içerisinde yer almamakta ve buna göre de GSMH hesaplamalarında kapsam dışı tutulmaktadır (OECD, 2002: 19-22).

Tablo: 2
Ulusal Hesaplar Sistemi'nde "Gözlemlenmeyen Ekonomi" (Non-Observed Economy)
Kavramı ve Kayıt Dışı Ekonomi Teorisinin Kapsamı

Not: Tablo Ulusal Hesaplar Sistemi Sözleşmesi ve "Mavi Kitap" a dayanarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Fakat öztüketim amaçlı hanehalkı faaliyetlerinin “üretim sınırı” dışında tutulması ekonomistler arasında bazı tepkiler de doğurmuştur. Galbraith (1991: 26) konuyla ilgili olarak şu şekilde bir değerlendirme yapmaktadır: “*Ben bir Harvard profesörünün yapması gerektiği üzere keyfime göre çalışırken, üretimim aldığım aylık biçiminde kaba ulusal üretim (GSMH) hesabına geçmektedir. Ama ailem ve evimizle uğraşırken daha büyük bir çalışma sergileyen karım hesaba katılmamaktadır, çünkü o bu iş için ücret almıyor... daha başka tuhaflıkları da belirtelim: sevgisi karşılığında para alan bir sokak kadını, hiç değilse ilke olarak kaba ulusal üretime (GSMH) katkıda bulunmaktadır. Oysa sevdiği kadar zarif de olan bir ev hanımının katkısı hesap dışı tutulmaktadır*”. Aynı zamanda Mankiw (2003: 497, 507) de “İktisatın İlkeleri” kitabında bu yaklaşımı somut örneklerle eleştirmektedir.

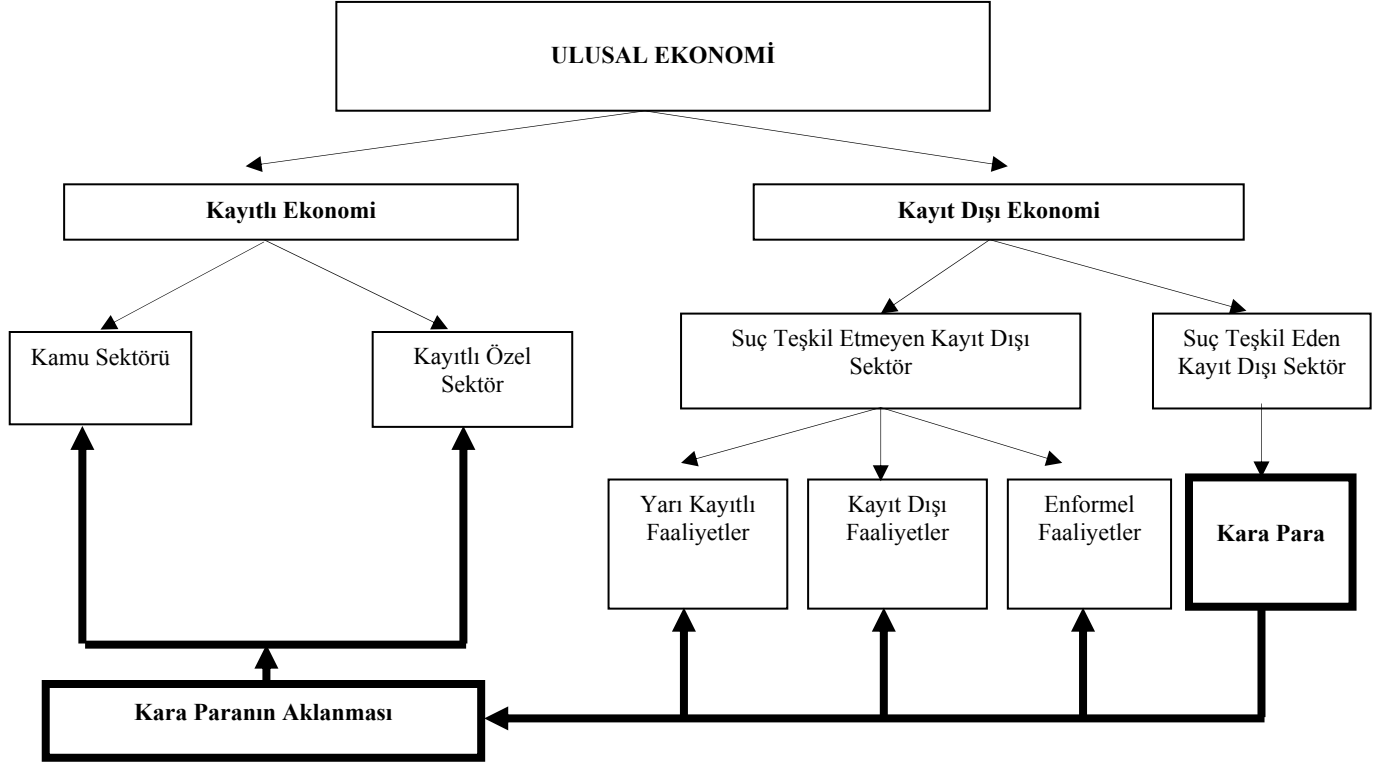
Kayıt dışı ekonomi kavramına makroekonomik yaklaşım, GSMH hesapları kapsamında olması gerektiği halde, çeşitli nedenlerden reel olarak kayıtlara yansımamış ekonomik faaliyetleri konu edindiğinden, literatürde de Tablo: 2’de sunulan yeraltı üretim (underground production), illegal üretim (illegal production) ve enformel sektör üretimi (informal sector production) kayıt dışı ekonomi teorisinin kapsamına alınmıştır. Burada öztüketim amaçlı hanehalkı üretimi GSMH hesaplamalarında kapsam dışı tutulduğundan, aynı zamanda da istatistik gözlemlene programlarının yetersizliğinden dolayı gözlemlenmeyen üretim sübjektif bir konu olarak ekonomik sorun gibi ele alınmadığından, kayıt dışı ekonomi kavramı kapsamına da girmemektedir.

Böylece, makroekonomik yaklaşımda bir ekonomik faaliyetin kayıt dışı ekonomi kavramı kapsamına alınması için, o faaliyetin, sonucunda katma değer yaratıldığı üretken faaliyet olma, piyasaya yönelik olma ve resmi istatistikler tarafından kayıtlara yansıtılabilmeme gibi üç ölçüde de uygun olması gerekmektedir (Frey, 1994: 92; Özsoylu, 1996: 25–26; Witte, 2008: 28–29).

3.1.1. Kayıt Dışı Ekonominin Yapısı

Makroekonomik yaklaşım çerçevesinde kayıt dışı ekonominin yapısına baktığımızda, onun Tablo: 3’te görüleceği üzere ciddi niteliksel farklılıkları olan suç teşkil eden ve suç teşkil etmeyen sektörlerden oluştuğunu söyleyebiliriz.

Tablo: 3
Kayıt Dışı Ekonomi ve Kara Paranın Ulusal Ekonomideki Yeri

Not: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

3.1.1.1. Kayıt Dışı Ekonominin Suç Teşkil Eden Sektörü

Kayıt dışı ekonominin en eski faaliyet türlerini kendinde barındıran bu sektör, aynı zamanda yüksek karlılık oranları bakımından da piyasa aktörleri için her zaman çekici olmuştur. 1993 Ulusal Hesaplar Sistemi Sözleşmesi'nde illegal üretim (illegal production) terimi ile ifade edilen bu sektöre yasalarla izin verilmeyen, fakat ekonomik aktörler tarafından ilgili kamu otoritelerinden tamamen gizletilerek yürütülen ekonomik faaliyetlerle birlikte, yasalarla özel izne tabi alanlarda izinsiz yürütülen ekonomik faaliyetler (örneğin, lisans almadan yürütülen faaliyetler) de dâhildir (OECD, 2002: 151–158).

1952 Ulusal Milli Hesaplar Sistemi'nde bu tip faaliyetlerin milli gelir hesapları tarafından kapsanması tavsiye edilse de, servetin el değıştirmesi (hırsızlık, dolandırıcılık) ve karşılıklı rızaya dayanarak mübadele edilen mal ve hizmetlerin üretimi faaliyetleriyle (kumar, kaçakçılık, fahişelik) ilgili çelişkili yaklaşımlar ve bu faaliyetlerin tamamen gizli yürütüldüğünden kayıtlara yansıtılması konusundaki zorluklar göz önüne alınarak, 1968 Ulusal Hesaplar Sistemi Sözleşmesinde bu konuya hiç değinilmemiştir. Fakat bu sektörden kazanılan gelirlerin tamamen yasal yollarla harcanması veya tersine, bu malların alımına yapılan harcamaların tamamen yasal yollarla elde edilmesinin mümkünlüğünün belli olması sonucu, bu faaliyetlerin kayıtlara yansıtılmamasının milli gelir istatistiklerinde ciddi hatalara neden olacağı düşünülerek, 1993 Ulusal Hesaplar Sistemi Sözleşmesi'nde "üretim sınırı"na dâhil edilmişlerdir. Burada dikkat edilmesi gereken konulardan biri bu faaliyetlerin yalnızca ekonomik aktörlerin karşılıklı rızasına dayanarak yürütülen kısmının GSMH hesaplamaları kapsamında tutulmasıdır. Çünkü hırsızlık, dolandırıcılık gibi ekonomik aktörlerin karşılıklı rızasının olmadığı durumlarda yürütülen faaliyetler sonucu katma değer yaratılmadığından, sadece önceleri yaratılmış katma değer bir aktörden diğere haksız yolla transfer edildiğinden GSMH göstergesi tarafından kapsanmamakta ve kayıt dışı ekonomi kavramına da dâhil edilmemektedir (DPT, 2001: 19; Kolesnikov, 2001; Çetintaş ve Vergil, 2003: 17; Özsoylu, 1999: 1; Yılmaz, 2006: 26; Us, 2004: 4).

Literatürde yeraltı, mafya, illegal, suç, kurşun ve karapara ekonomisi gibi çeşitli adlar altında araştırılan kayıt dışı ekonominin bu sektörünün GSMH hesaplamalarına dahil edilmesi gerekliliği Ulusal Hesaplar Sistemi Sözleşmesi tarafından öngörülse de, pratikte sınırlı sayıda ülke bunu gerçekleştirebilmiştir (Tedds, 2005: 158-159; Kolesnikov, 2001; Altuğ, 1999: 22). Aynı zamanda yasadışı mal ve hizmetlerin, yasal mal ve hizmetlerle birlikte bir milletin ekonomik başarısının ölçümünde kullanılmasını ahlaki bulmayan araştırmacılar da bulunmaktadır (Altuğ, 1999: 22, Yılmaz, 2006: 34).

3.1.1.2 Kayıt Dışı Ekonominin Suç Teşkil Etmeyen Sektörü

Kayıt dışı ekonominin bu sektörünü Ulusal Hesaplar Sistemi Sözleşmesi'nde öngörülen yeraltı üretim (underground production) ve enformel sektör üretiminden (informal sector production) oluşan ekonomik faaliyetlerin toplamı gibi ifade etmek mümkündür.

Yeraltı üretim, yasalarla izin verilmesine rağmen, ekonomik aktörlerin bazı yasal taahhütlerden (vergi ve sosyal güvenlik primleri ödeme, çalışma ve çevre standartlarına uyma v.s) kaçınmak amacıyla ilgili kamu otoritelerinden tamamen veya kısmi olarak gizlettikleri ekonomik faaliyetlerden oluşur (OECD, 2002: 139-147; Schneider ve Enste, 2002: 9). Yani burada kayıt dışılık resmi kayıtlarda bulunmayan ekonomik aktörün faaliyette bulunması ve resmi kayıtlarda bulunan ekonomik aktörün faaliyetlerinin bir bölümünü kayıt dışı tutması gibi iki türlü olabilir. Buna göre Tablo: 3'te bu faaliyet türlerinden birincisini kayıt dışı faaliyetler, ikincisini ise yarı kayıtlı faaliyetler olarak ifade edilmektedir.

Kayıt dışı ekonominin yeraltı üretim ve illegal üretim kavramları Ulusal Hesaplar Sistemi Sözleşmesi çerçevesinde oluşturulduğu halde, enformel sektör üretimi kavramı ILO 1993 yılı 15. Emek İstatistikleri Konferansı'nda ortaya atılmış ve bu Sözleşme'de de olduğu gibi yer almıştır (OECD, 2002: 161-175; DPT, 2001: 19). Gelişmekte Olan Ülkeler ve Azgelişmiş ülkelerin tecrübesine dayanarak oluşturulan enformel sektör kavramı, temel amacı ilgili kişilere istihdam imkanı ve gelir temin etmek olan, küçük boy işletmelerden oluşan, işgücüyü sermayedarları arasında pek bir fark bulunmayan, ya da çok az bulunan ve işçi-işveren ilişkileri resmi sözleşmelere değil, genellikle akrabalık, kişisel ve sosyal ilişkilere dayanan ekonomik faaliyetleri ifade etmektedir (OECD, 2002: 162; Güngör, 1997; Purkis, 2006; Purkis, 2007; World Bank, 2007). Enformel sektör faaliyetlerinin kayıt dışı veya yarı kayıtlı ekonomik faaliyetlerden temel farkı, resmi kayıtlar dışında bilinçli olarak kalmasıdır. Şöyle ki, bu faaliyetlerle uğraşan işletmeler küçük boyutlu olduklarından bazen profesyonel muhasebe sistemine bile sahip olamamakta, hatta bazı durumlarda kamunun ekonomik aktörlerin resmi kayıtlara girmesi için belirlediği asgari standartlara bile uygun bulunamamaktadırlar. Fakat buna rağmen katma değer yaratmış olmaları ve bunun piyasaya yönelik olması nedeniyle Ulusal Hesaplar Sistemi Sözleşmesi'nde "üretim sınırı"na dahil edilmiş ve GSMH hesapları tarafından kapsanması gerektiği düşünülmüştür.

3.1.2. Kayıt Dışı Ekonomi ve Kamu Sektörü

Kamu sektöründe kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin bulunması ve bunların kayıt dışı ekonomi kavramı kapsamına alınmasıyla ilgili literatürde çeşitli yaklaşımlar

bulunmaktadır. Genellikle eski sovyet ülkelerinde kayıt dışı ekonomi araştırmaları yapan uzmanlar, bu ülkelerin kamu sektöründe resmi görevlilerin menfaatleri doğrultusunda kayıt dışı üretimlerinin bulunduğunu, hatta mevcut üretimlerin önemli bir kısmının işletme çalışanları tarafından çalınarak kayıt dışı yollarla piyasaya sunulduğunu göstermektedirler (Latov ve Kovalyev, 2006: 53-57; Kaufmann ve Kaliberda, 1996: 2-4; Akça vd., 2007; OECD, 2002: 152-153). “Gözlemlenmeyen ekonominin ölçümü: El Kitabı”nda (“Mavi Kitap”) ise rüşvetin kamu sektöründe “resmi” fiyatların tamamlayıcısı gibi kayıt dışı üretim oluşturduğu iddia edilmektedir. Bu bağlamda, eğer rüşvet herhangi bir resmi hizmetin karşılığında ödeniliyorsa, o zaman alınan rüşveti “resmi fiyat”ın üzerine ekleyerek o hizmetin reel piyasa fiyatını hesaplamak mümkündür. Yani kamu sektörü bir nevi daha büyük hacimli hizmet gösterdiği halde, daha azını kayıtlara geçirmektedir. Bu bakımdan adı geçen kitapta Ulusal Hesaplar Sistemi’nin “üretim sınırı” kapsamında bu konunun da ele alınması tavsiye edilmiştir (OECD, 2002: 154). Fakat ne bu, ne de gösterilen diğer durumlar, Ulusal Hesaplar Sistemi Sözleşmesi’nde hala hesaba alınmadığından, kayıt dışı ekonomi kavramıyla ilgili makroekonomik yaklaşım da kamu sektöründe kayıt dışı ekonominin olmadığı, onun yalnızca özel sektör çerçevesinde oluştuğu tezini kabullenmektedir (Özsoylu, 1996: 13-14; Schneider ve Enste 2002: 7-9).

3.1.3. Kayıt Dışı Ekonomi ve Sosyal Ekonomi

Bazen ekonominin üçüncü sektörü gibi ifade edilen, ihtiyaçların kooperatifler, STK’lar, hayır kurumları, yakın akraba ve cemaatler tarafından karşılıklı yardımlaşma temelinde karşılandığı sosyal ekonomi, piyasaya yönelik mal ve hizmet üretiminden oluşmadığı için Ulusal Hesaplar Sistemi Sözleşmesi’nde de “üretim sınırı” dışında tutulmuştur. Bu bakımdan makroekonomik yaklaşıma göre kayıt dışı ekonomi kavramının da kapsamı dışındadır (Schneider ve Enste 2002: 9; Altuğ, 1999: 23; Özsoylu, 1996: 25-26). Buna rağmen, Alman ekonomist W. Gerstenberger bu tip faaliyetlerin ne kayıtlı, ne de kayıt dışı ekonomiye dahil edilmemesini, yalnızca bu iki sektör arasında bir nevi geçiş sektörü gibi değerlendirilmesi gerektiğini iddia etmektedir (Özsoylu, 1996: 12).

3.1.4. Kayıt Dışı Ekonomi ve Dışsal Ekonomiler

İktisat literatüründe bir ekonomik aktörün üretim veya tüketim faaliyetinin, diğer ekonomik aktörlerin faaliyetleri üzerinde yaptığı olumlu veya olumsuz etkiler gibi ifade edilen dışsal ekonomilerin kayıt dışı ekonomi kavramı kapsamına alınması da tartışmalı konulardandır. Sorunu detaylı bir şekilde yorumlayan Türk araştırmacı Gümüş (2000) dışsal ekonomilerin piyasa aktörleri üzerinde ek katma değer yarattığını, fakat bu katma değerın kayıtlara girmediğini hesaba alarak, geniş anlamda kayıt dışı ekonomi kavramının bu değerleri de kapsaması gerektiğini söylemektedir. Fakat kayıt dışı ekonomi kavramına makroekonomik yaklaşım, bir faaliyetin kayıt dışı ekonomik faaliyet olarak ele alınması için onda katma değer yaratmakla birlikte, piyasaya yönelik olma ve ulusal

istatistiklere yansıtılmama özelliklerini de aramaktadır ki, son iki özelliği dışsal ekonomilerde bulmak mümkün değildir. Bu bakımdan dışsal ekonomiler hala kayıt dışı ekonomi kavramının kapsamı dışında tutulmaktadırlar.

3.1.5. Kayıt Dışı Ekonomi ve Vergi Kaçakçılığı

Kayıt dışı ekonomiyle vergi kaçakçılığı (tax evasion) birbiriyle ilişkili olgular olmuş olsa da, aslında farklı kavramlardır (Schneider ve Enste, 2000: 79). İlk önce konuya kayıt dışı ekonominin faaliyet türleri açısından yaklaşırsak, kayıt dışı ve yarı kayıtlı faaliyetler vergi kaçakçılığının yapıldığı faaliyetler olsa da, enformel faaliyetler açısından bunu söylemek mümkün olmayabilir. Aynı zamanda çoğu ülkede kayıt dışı ekonominin suç teşkil eden sektör faaliyetleri yakalandığı zaman vergilendirilmiş olsa da, bu faaliyetlerin kamu otoritelerine bildirilmesi mümkün olmadığından vergi kaçakçılığının yapıldığı faaliyetlere dahil edilmesi de doğru olamaz. Diğer taraftan tüm vergi kaçakçılığı durumlarında da kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin olduğunu iddia etmek doğru olmaz. Şöyle ki, vergiden düşürülen harcamaların bilinçli olarak yüksek gösterilmesi, kişisel harcamaların işletme harcamaları adıyla beyan edilmesi gibi durumlarda vergi kaçakçılığı ortaya çıkmış olsa da, herhangi bir üretim faaliyetinin kamu otoritesinin bilgisi dışında tutulmasından söz edemeyiz (Altuğ, 1999: 20–22; Schneider ve Enste, 2002: 10). Kayıt dışı ekonomiyle vergi kaçakçılığının bir tutulmasının daha fazla ABD kaynaklı yaklaşım olduğunu iddia eden Türk ekonomist Yılmaz (2006: 26–27) ise gösteriyor ki, ABD’de GSMH vergi idarelerine gelir vergisi amacıyla beyan edilen gelirler temelinde hesaplandığından onlar için bu yaklaşım o kadar da kusurlu bulunmasa da, GSMH hesaplamalarını diğer yöntemlerle yürüten ülkeler için tamamen kusurlu olmaktadır. Begg vd. (2003: 283) de benzer bir yaklaşım ileri sürmektedir.

Kısaca özetlersek, vergi tabanının sınırlarıyla Ulusal Hesaplar Sistemindeki “üretim sınır”ları genellikle farklı olduğundan kayıt dışı ekonomi ve vergi kaçakçılığı kavramlarını bir tutmanın da mümkün olmadığını söyleyebiliriz (OECD, 2002: 12).

3.1.6. Kayıt Dışı Ekonomi, Yolsuzluk ve Rüşvet

Kayıt dışı ekonomi kavramıyla ilgili araştırmalarda en tartışmalı konulardan biri yolsuzluk ve rüşvetin kayıt dışı ekonomi kavramı çerçevesinde yerinin belirlenmesidir. Mevcut literatür taraması sonucu söyleyebiliriz ki, Dünya Bankası tarafından yapılan ve en yaygın tanım olan “görevden doğan yetkilerin kişisel menfaatler doğrultusunda kötüye kullanımı” (Tanzi, 1998) anlamındaki yolsuzluk (corruption), “görevden doğan yetkilerin kişisel menfaatler doğrultusunda kötüye kullanımı sonucu elde edilen maddi kazanç” anlamındaki rüşvet (bribe) ve bir faaliyet gibi rüşvetcilikle (bribery) kayıt dışı ekonominin farklı olgular olduğunu iddia eden araştırmacılar bulunduğu gibi, çeşitli gerekçeler

getirerek bunların kayıt dışı ekonomi kavramına dahil edilmesi gerektiğini iddia eden araştırmacılar da mevcuttur. Batılı araştırmacılar arasında az rastlansa da, Türk araştırmacılarından Önder (2001) ve Altuğ (1994: 7) rüşveti, Rus araştırmacılarından Latov ve Kovalyev (2006: 15, 57-78) ise yolsuzluğu kayıt dışı ekonomi kavramına dahil etmektedirler. Kayıt dışı ekonomi kavramına makroekonomik yaklaşım savunucuları olan araştırmacılar ise yolsuzluğun her zaman gelir temin etmediğini, rüşvet şeklinde ortaya çıkan gelirin de herhangi bir yeni oluşturulmuş katma değer karşılığı değil, genellikle kamu görevlilerine yöneltilen bir nev’i mali transfer niteliği taşıdığını ifade ederek, bunların kayıt dışı ekonomi kavramına dahil edilmemesi gerektiğini iddia etmektedirler. Eğer kayıt dışı ekonomiyle yolsuzluk ve rüşvet arasında herhangi bir ilişki kurmaya çalışılıyorsa, bu Tablo: 4’te de gösterildiği gibi yalnızca neden-sonuç ilişkisi şeklinde gerçekleşebilir (Eilat ve Zinnes, 2000: 12; Altuğ, 1999: 171; Özsoylu, 1996: 12-13; Us, 2004: 4).

Tablo: 4
Kayıt Dışı Ekonomi, Yolsuzluk ve Rüşvet Arasındaki İlişki

Not: Tablo yazar tarafından oluşturulmuştur.

Makroekonomik yaklaşım savunucularının fikirleri çeşitli ekonomilerde yapılan deneye dayalı araştırmalarla da kanıtlanmaktadır. 1997 yılında Johnson vd. (1997) tarafından geçiş ekonomileri üzerine; 1998 yılında Johnson vd. (1998) tarafından 43 OECD, Latin Amerika ve eski Sovyet ülkeleri üzerine; 1999 yılında Johnson vd. (1999) tarafından 49 Latin Amerika, OECD ve geçiş ekonomileri üzerine; 2000 yılında Johnson vd. (2000) tarafından 3 Doğu Avrupa ülkesi üzerine; 2000 yılında Faulend ve Šošić (2000) tarafından Hırvatistan üzerine; 2001 yılında Akçay (2001) tarafından 23 eski sovyet ülkesi üzerine; 2002 yılında Choi ve Thum (2002) tarafından çeşitli ülkeler üzerine; May vd. (2002) tarafından 69 (18 geçiş, 51 diğer) ülke üzerine; 2004 yılında Çule (2004) tarafından Arnavutluk üzerine; 2005 yılında Çule ve Fulton (2005) tarafından geçiş ekonomileri üzerine; Enste (2005) tarafından OECD ve eski Sovyet ülkeleri üzerine; 2006 yılında

Katsios (2006) tarafından Yunanistan üzerine; 2006 yılında Dreher ve Schneider (2006) tarafından 120 düşük ve yüksek gelirli ülke üzerine yapılan araştırmaların tamamının sonuçları kayıt dışı ekonomiyle yolsuzluk arasında sıkı karşılıklı neden-sonuç ilişkisinin olduğu yönündedir.

3.1.7. Kayıt Dışı Ekonomi, Karapara ve Aklanması

Kayıt dışı ekonomiyle ilgili tartışmalarda kullanılan kavramlardan biri de “karapara” (black money) ve onun “aklanması”dır (money laundering). Genel olarak “yasalarla tesbit edilmiş suçlar sonucu elde edilen gelire yasal özellik kazandırmak amacıyla, onların yasal ekonomik aktiflere dönüştürülmesine ve bu yolla da resmi ekonomiye sokulmasına yönelik tüm işlemler” gibi ifade edilen (World Bank ve IMF, 2006: 2-3; Başak, 1998: 2-3; Güner, 2003: 193-194; Kaetzler, 2007: 25; Özsoylu, 1999: 118-119; Altuğ 1999: 118,134-135) karapara ve onun aklanması kavramlarının kayıt dışı ekonomiyle ilişkisinin belirlenmesi, kayıt dışı ekonomi kavramının daha kapsamlı bir şekilde anlaşılması bakımından büyük önem arz etmektedir.

Kayıt dışı ekonomiyle karapara arasındaki ilişkinin belirlenmesinde en önemli konu karaparanın kayıt dışı ekonominin hangi bölümünü oluşturduğudur. Bu işin zorluğuna vurgu yapan Altuğ (1999: 118), aynı zamanda bu ülkelerin ulusal mevzuatında karapara kavramıyla ilgili mevcut yaklaşımlara bağlı olarak tanımlar değişmektedir. Şöyle ki, bazı ülkeler karaparayı her türlü yasadışı faaliyetten elde edilen gelir gibi ifade ederken, bazı ülkeler sadece belli suçlardan elde edilen gelir şeklinde ele almıştır. Bu bakımdan birinci yaklaşımın benimsendiği ülkelerde karapara kayıt dışı ekonominin suç teşkil etmeyen sektöründe oluşan gelirleri de kapsadığı halde, ikinci yaklaşımda genellikle suç teşkil eden sektörde oluşan gelirleri kapsamaktadır (Yılmaz 2006: 41). Fakat araştırmalara dayanarak söylenebilir ki, en yaygın yaklaşım, konuyla ilgili uluslararası sözleşmelere de uygun olan, karaparanın kayıt dışı ekonominin suç teşkil eden sektöründe oluşan gelirlerle sınırlandırıldığı ikinci yaklaşımdır (Altuğ 1999: 118; Erdağ 2007: 115; Karaal, 2008: 103; Özsoylu, 1999: 118-119; Bakkal, 2007: 14-18).

Kayıt dışı ekonominin suç teşkil etmeyen sektöründe oluşan gelirler ise literatürde genellikle “boz para” terimiyle ifade edilmektedir (Altuğ, 1999: 118; Karaal, 2008: 103; MASAK ve TBB, 2003: 6). Tablo: 3’de görüleceği gibi kayıt dışı ekonominin suç teşkil etmeyen sektörü gelirlerinin yasal alan dışında kalmasına çalıştığı halde, suç teşkil eden sektörü bunun tersine gelirlerinin yasallaştırılması konusunda çaba sarf etmektedir (Güner, 2003: 36; Masak ve TBB, 2003: 6; Başak, 1998: 10). Bu faaliyetlerinin yasallaştırılmasının imkansız olduğunu bilen suç ekonomisi aktörleri, bu faaliyetlerden elde ettikleri gelirleri çeşitli yollarla kayıtlı sektöre aktararak (hatta tüm vergileri tam şekilde ödeme yoluyla bile) yasallaştırmaya çalışmaktadırlar. “Karaparanın aklanması” gibi ifade edilen bu yasallaştırma sürecinde çoğu zaman kayıt dışı ekonominin suç

teşkil etmeyen sektörü geçiş aşaması olarak ortaya çıkmaktadır. Yani gelirlerini kayıtlı sektöre doğrudan sokamayan suç ekonomisi aktörleri ilk aşama olarak suç teşkil etmeyen kayıt dışı ekonomi sektörünü seçmektedirler.

3.1.8. Kayıt Dışı Ekonomi ve Kayıt Dışı İstihdam

Geniş anlamda “ülkenin istihdam edilmiş nüfusunun resmi istihdam göstergelerine yansımayan kısmı”, dar anlamda ise “mevcut mevzuata göre ilgili kamu kurumuna bildirilmesi zorunlu olduğu halde, reel olarak bildirilmeyen istihdam” gibi ifade olunan kayıt dışı istihdam kavramı (informal, hidden, concealed, undeclared v.s) kayıt dışı ekonomi kavramıyla organik bir ilişki içindedir (Chen, 2004: 10; DPT, 2001: 43-45; TİSK, 2003; Şişman, 1999: 35; Yereli ve Karadeniz., 2004: 29-45; Altuğ 1999: 7-8). Şöyle ki, emek üretim faktörlerinden biri gibi kayıt dışı ekonominin oluşumunda da temel faktörlerden biri olmakta ve doğal olarak genellikle kayıt dışı istihdam şeklinde ortaya çıkmaktadır.

Kayıt dışı istihdama geniş anlamda yaklaşıldığında, bu sadece kayıt dışı ekonominin suç teşkil eden ve suç teşkil etmeyen sektörlerindeki istihdamı değil, aynı zamanda hanehalklarındaki öztüketim amaçlı faaliyetleri de kapsamaktadır ki, sonuncu da Gelişmekte Olan ve Azgelişmiş ülkeler açısından önem arz etmektedir (Bernabè, 2002: 24). Dar anlamda kayıt dışı istihdam kavramı ise kayıt dışı ekonominin yalnızca suç teşkil etmeyen sektöründeki istihdamı kapsamaktadır. Bu açıdan literatürde kayıt dışı ekonomi kavramına makroekonomik yaklaşım ile kayıt dışı istihdam kavramına mevcut yaklaşımlar arasında uyumsuzluk olduğunu ifade etmek mümkündür. Çünkü makroekonomik yaklaşım kayıt dışı ekonomik faaliyet kavramına katma değer yaratma ve kayıtlara yansımama ölçütlerini uyguladığı halde, kayıt dışı istihdamla ilgili yaklaşımlar yalnızca kayıtlara yansımama ölçütünü uygulamaktadırlar. Böylece, kayıt dışı ekonomideki istihdamı kayıt dışı istihdam olarak adlandırmak mümkün olsa da, tüm kayıt dışı istihdam durumlarını kayıt dışı ekonomiye dahil etmek mümkün değildir.

4. İktisat Politikası Açısından Kayıt Dışı Ekonomi Kavramı

Mevcut literatür taraması sonucunda söyleyebiliriz ki, kayıt dışı ekonomi kavramının devlet politikası bakımından yorumlanması da yeteri kadar önemli, aynı zamanda da tartışmalı bir özelliğe sahiptir. Araştırma sonuçlarına göre, kayıt dışı ekonomi kavramına suç teşkil eden ve suç teşkil etmeyen sektörlerin toplamı şeklinde geniş kapsamlı yaklaşmış olsak da, kayıt dışı ekonomiyle ilgili hükümet politikası konusunda araştırmaya yapan, F. Schneider, M. Krakowski, S. Şengül, O. Altuğ, D. Kaufmann, A. Kaliberda, S. Djankov, I. Lieberman, J. Mukherjee, T. Nenova gibi yazarların “*kayıt dışı ekonominin suç teşkil eden sektörünü yasallaştırmak mümkün değil, bunun için de politika önlemleri açısından bu sektör önemsizdir*” (Krakowski, 2005: 5), “... kara para ekonomisi

ve vergilendirilmemiş yasal faaliyetlerin tümünü içermek üzere kullanılan 'kayıt dışı ekonomi' ifadesi, mahiyet itibarile birbirinden farklı iki olayı içermekte, yasal ve yasa dışı faaliyetlerin aynı kaba konması sonucunu verekte, diğer bir deyişle, elma ile armudun toplanmasından başka bir şeyi ifade etmemektedir... yasal ve yasa dışı faaliyetler mahiyet itibariyle birbirinden farklı olduğu gibi bunları tesbit eden veya tesbit etmekle görevli olan kurumlar bakımından da farklıdır” (Şengül, 1997: 4-5), “kayıt dışı ve yeraltı terimleri özli ifadeler taşıyacaksa eğer, bunlar resmi ve temel faaliyet tanımlandıktan sonra arta kalan, her şeyi içine alan çok geniş kapsamlı kategoriler olmamalıdır” (Altuğ, 1999: 19), “eski sovyet ülkelerinde kayıt dışı ekonomi suç teşkil eden sektörden daha fazla, vergi ve diğer düzenlemlerden kaçınan sektör şeklinde ortaya çıkmaktadır” (Kaufmann ve Kaliberda, 1996: 3) şeklinde ortaya attıkları tezleri temel alarak kendi araştırmalarını kayıt dışı ekonominin suç teşkil etmeyen sektörü ile sınırlaması daha uygun görülmektedir.

5. Sonuç

Halen kayıt dışı ekonomi kavramını ifade etmek amacıyla literatürde yaklaşık 30'dan fazla terim kullanılmaktadır. Ekonomik faaliyetin herhangi bir özelliğinin öne çekilişine, kayıtlı ekonomi dışındaki faaliyet gruplarını kapsama düzeyine, uluslararası düzeyde tespitine ve araştırmanın yayınlandığı lisana göre bu terimlerin kullanımıyla ilgili bazı genel yönelimlerin olduğunu söylemek mümkün olsa da, şu an mevcut terminolojik sorunun çözümü amacıyla en yaygın yaklaşım her araştırmacının kullandığı terimin kayıt dışı ekonominin hangi faaliyet grubunu kapsadığını beyan etmesi şartıyla, istenen terimi kullanabilmesi yönündedir.

Literatürde kayıt dışı ekonomiyle ilgili kullanılan terimler konusunda olduğu gibi, kayıt dışı ekonomi kavramıyla ilgili de farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Buna göre, mevcut yaklaşım farklılığının temelinde kayıt dışı ekonominin çeşitli faaliyet gruplarından oluşması ve bu açıdan araştırmacının araştırma kapsamını kesinleştirme çabası, araştırmacının kayıt dışı ekonomi kavramı ile bu olgunun ölçümü amacıyla kullandığı metodu uyumlaştırma çabası, araştırmacının kayıt dışı ekonominin belli bir özelliğini öne çekme çabası ve araştırmaların yapıldığı çeşitli ekonomik sistemlerde kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin farklı özellikler arz etmesi gibi faktörler yatmaktadır. Ancak, kayıt dışı ekonomi kavramına ortak yaklaşım oluşturulması zorunluluğu konusunda da araştırmacılar arasında artık önemli düzeyde fikir birliği ortaya çıkmıştır. Bu araştırmacılara göre ortak yaklaşım olmadığı sürece araştırmacılar kendi araştırma kapsamını belirlemek amacıyla ya mevcut tanımlardan birini seçmek zorunda, ya da yeni tanım oluşturmak zorundadırlar. Aksi durumda kayıt dışı ekonominin ölçümü, nedenlerinin araştırılması, etkilerinin ortaya çıkarılması ve onunla mücadele yollarının belirlenmesinde ciddi zorluklarla karşılaşılacaktır.

Kayıt dışı ekonomi kavramına ortak yaklaşımın oluşturulması konusunda bilimsel arayışlar, temelleri 1980’li yıllarda ortaya atılan ve BM 1993 Ulusal Hesaplar Sistemi Sözleşmesi’nin imzaya açılmasından sonra gittikçe yaygın hale gelen makroekonomik yaklaşımla yeni bir gelişme aşamasına girmiştir. Bugün literatürde en yaygın yaklaşım gibi benimsenen makroekonomik yaklaşım, kayıt dışı ekonomi kavramının milli gelir istatistikleri, diğer ifadeyle GSMH hesaplamaları çerçevesinde tanımlanmasına çalışmaktadır ki, bu da 2002 yılında BM, IMF, ILO, OECD ve BDT STAT tarafından yayınlanan “Gözlemlenmeyen ekonominin ölçümü: El kitabı”nda (“Mavi kitap”) yeralan ilgili kavram ve yaklaşımlara dayanmaktadır. Bu yaklaşım kayıt dışı ekonomi kavramını BM’nin 1993 Ulusal Hesaplar Sistemi Sözleşmesi’ne göre GSMH göstergesini elde etmek amacıyla kayıtlara yansımaları gereken ekonomik faaliyetlerin reel olarak kayıtlara yansımamış bölümü şeklinde ele almaktadır. Diğer ifadeyle, makroekonomik yaklaşımda bir ekonomik faaliyetin kayıt dışı ekonomiye dahil edilmesi için o faaliyetin sonucunda katma değer yaratıldığı üretken faaliyet olma, piyasaya yönelik olma ve istatistik kurumları tarafından kayıtlara yansıtılmama gibi üç ölçüte uygun olması gerekmektedir.

Araştırmada makroekonomik yaklaşım temel alınmakla, kayıt dışı ekonomi kavramının kesinleştirilmesi ve onunla ilgili ortak tanımın oluşturulması çabalarının sonucu olarak, bu kavramın “*yasalara tamamen uyulmadan (suç teşkil eden sektör) veya yasaların bazı taleplerine uyulmadan yürütülen (suç teşkil etmeyen sektör), üzerinde kamu kurumlarının düzenleme ve denetim fonksiyonlarının gerçekleştirilemediği, ulusal gelir istatistiklerinin mevcut hesaplama metodlarıyla ölçümlenemelerinin yapılamadığı ve bu yüzden de resmi hesaplanan GSMH göstergesinin kapsamadığı, katma değer yaratıldığı piyasa yönlü ekonomik faaliyetlerin toplamı*” gibi tanımlanması mümkün olmuştur.

Ve nihayet, kayıt dışı ekonomi kavramına yukarıda sunduğumuz gibi geniş kapsamlı yaklaşılsa da, bize göre kayıt dışı ekonomi üzerine izlenecek kamu politikası ve özellikle de onun kayıt altına alınması konularında araştırma yapanların, kendi araştırmalarını kayıt dışı ekonominin suç teşkil etmeyen sektörü ile sınırlandırması daha uygun olacaktır.

Kaynakça

- Acharya Sh. (1985), “Aspects of the black economy in India”, *Report of a Study by National Institute of Public Finance and Policy, Ministry of Finance, Government of India.*
- Akalın G. (1996), “Kayıt Dışı Ekonomi Sorunu ve Yasa Tasarısı (I)”, *Vergi Dünyası*, Sayı 178, Haziran, ss. 27–38.
- Akçay S. (2001), “Geçiş Ekonomileri ve Yolsuzluk”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt 11, Sayı 2 (Ocak), ss. 219-233.

- Aktan C.C. (1999), “Ağır Vergi Yüğü ve Yeraltı Ekonomisi”, *Vergi Sorunları Dergisi*, Şubat, No. 125, ss. 51-55.
- Akça H., İ. Ünlükaplan, V. Yurdadoğ (2007), “Kayıt Dışı Ekonomi ve Yolsuzluk Çerçevesinde Kayıt dışı Devletin Ortaya Çıkışı”, *Beşinci Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi*, “Türk Dünyasının Geleceği”, Celalabat, Kırgızistan 11-13 Haziran 2007, Selçuk Üniversitesi Yayını, ss. 1109–1115.
- Algan N. (2004), “Türkiye’de Kayıt dışı Sektör: Boyutları, Etkileri ve Kayıt dışı Sektörü Küçültme Konusunda Öneriler”, *TİSK İşveren Dergisi*, Ağustos, <http://www.tisk.org.tr/isveren_sayfa.asp?yazi_id=1028&id=58>, 06.04.2011.
- Altuğ N. (1994), “Gelişmiş ve Gelişmekte olan Ülkelerde Kayıt dışı Ekonominin Kapsamı”, *İstanbul Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odası Dergisi*, İstanbul, Mart-Nisan s. 40.
- Altuğ O. (1999), *Kayıtdışı Ekonomi*, İstanbul: Türkmen Kitabevi, 1999.
- Aydemir Ş. (1995), *Türkiye’de Kayıtdışı Ekonomi*, İstanbul: Maliye Hesap Uzmanları Derneği.
- AzSTAT (1999), *Gizli ve geyri-formal faaliyetler nezdere alınmaqla senaye istehsalının ümumi hecmının müeyyenleşdirilmesi qaydaları*, Bakı.
- AzSTAT (1999), *Gizli və qeyri-formal fəaliyyət nəzərə alınmaqla avtomobil nəqliyyatı xidmətlərinin ümumi həcmının müəyyən edilməsi qaydaları*, Bakı.
- AzSTAT (2004), *Gizli və qeyri-formal fəaliyyət uçota alınmaqla emtee dövriyyəsinin ümumi hecmının hesablanmasına dair metodoloji tövsiyyələr*, Bakı.
- Bagachwa M.S.D., A. Naho (1995), *Estimating the second economy in Tanzania*, World Development, 23, pp. 1387-1399.
- Bajada Ch. (2005), “Tackling the Underground Economy in the UK: A Government’s Response”, in: *Size, Causes and Consequences of the Underground Economy*, Aldershot: Ashgate, pp. 223-241.
- Bakkal U. (2007), *Kayıt Dışı Ekonomi*, İstanbul: Derin Yayınları.
- Baldemir E., F. Gökalp, M. Avcı (2007), *Türkiye’de Kayıt dışı Ekonominin MIMIC Modeli ile Tahminlenmesi*, <<http://www.ekonometridernegiorg/bildiriler/o23s1.pdf>>, 06.04.2011.
- Başak R. (1998), *50 Soruda Karapara ve Karaparanın Aklanmasının Önlenmesi*, Türkiye Bankalar Birliği: Yayın No. 206.
- Begg D., S. Fischer, R. Dornbusch (2003), *Economics*, Seventh edition, UK.
- Bernabè S. (2002), “Informal Employment in Countries in Transition: A conceptual framework. Centre for Analysis of Social Exclusion London School of Economics”, *CASEpaper 56*, London, April.
- Besim M. (2000), “Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’ndeki Kayıt dışı Ekonominin Boyutları ve Yarattığı Sorunlar”, *Muhasebe-Finans Araştırma ve Uygulama Dergisi*: Analiz, Ağustos, No.13, ss. 5-24.

- Bhattacharyya D.K. (1999), "On the economic rationale of estimating the hidden economy", *The Economic Journal*, 109, pp. 348-359.
- Bhattacharyya D.K. (2004), "On the use of the hidden economy estimates", *Public Choice*, No. 118, pp. 169–181.
- Braithwaite V., M. Reinhart, J. Job (2005), "Getting On or Getting By? Australians in the Cash Economy", in: *Size, Causes and Consequences of the Underground Economy*, Aldershot: Ashgate, pp. 55-69.
- Carter M. (1984), "Issues in the Hidden Economy", *Economic Record*, Vol. 60, pp. 209-211.
- Chen M.A. (2004), "Rethinking the Informal Economy: Linkages with the Formal Economy and the Formal Regulatory Environment", *EGDI-WIDER Conference*, "Unleashing Human Potential: Linking the Informal and Formal Sectors", Helsinki, Finland, September 17-18.
- Choi J.P., M. Thum (2002), "Corruption and the Shadow Economy", Center for Economic Studies & Ifo Institute for Economic Research (CESifo), *Working Paper* No. 633 (2), Munich, January.
- Christie E., M. Holzner (2004), *Household Tax Compliance and the Shadow Economy in Central and Southeastern Europe*, The Vienna Institute for International Economic Studies, March.
- Commander S., A. Tolstopiatenko (1997), "A Model of the Informal Economy in Transition Economies", The William Davidson Institute at The University of Michigan Business School, *Working Paper* No.122, November.
- Çetintaş H., H. Vergil (2003), "Türkiye’de Kayıt dışı Ekonominin Tahmini", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, No. 4 (1), ss. 15-30.
- Çolak Ö.F., S. Bekmez (2007), *Kayıtdışı Ekonomi ve Siyasal Tercihler: Bir Oyun Teorisi Analizi*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Çule M. (2004), "Corruption, The Unofficial Economy and The Provision of Public Goods in Transition Countries", *Dissertation for Degree of Doctor Philosophy*, University of Saskatchewan, Canada.
- Çule M., M. Fulton (2005), "Some Implications of The Unofficial Economy–Bureaucratic Corruption Relationship in Transition Countries", *Elsevier Economics Letters*, 89, pp. 207-211.
- Djankov S., I. Lieberman, J. Mukherjee, T. Nenova (2002), *Going Informal: Benefits and Costs*, World Bank, April, <<http://rru.worldbank.org/PapersLinks/Open.aspx?id=7397>>, 06.04.2011.
- D.P.T. (2001), *Kayıtdışı Ekonomi Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Ankara: DPT: 2603-ÖİK: 614.
- Dreher A., F. Schneider (2006), "Corruption and the Shadow Economy: An Empirical Analysis", Swiss Institute for Business Cycle Research, *Working Paper* No. 123, January.

- Eilat Y., C. Zinnes (2000), "The Evolution of the Shadow Economy in Transition Countries: Consequences for Economic Growth and Donor Assistance", Harvard Institute for International Development, CAER II *Discussion Paper* No. 83, September.
- Enste D.H. (2005), "The Shadow Economy in OECD and EU Accession Countries–Empirical Evidence for the Influence of Institutions, Liberalization, Taxation and Regulation", in: *Size, Causes and Consequences of the Underground Economy*, Aldershot: Ashgate, pp. 123-138.
- Erdağ N. (2007), *Kayıt Dışı: Kara Para, Yolsuzluk*, İstanbul: Cinius.
- Faal E. (2003), "Currency Demand, the Underground Economy, and Tax Evasion: The Case of Guyana", IMF, *WP/03/7*, January, 30 p.
- Fatima A.M. (2004), "Market Distortions and The Informal Economy: The Case of Morocco", Lancaster University Management School, *Working Paper* 2004/044.
- Faulend M., V. Šošić (2000), "Is Unofficial Economy a Source of Corruption?", Croatian National Bank, *Working Paper*, W-2, January.
- Feige E.L. (1979), "How Big Is the Irregular Economy?", *Challenge*, November-December, No. 22, pp. 5-13.
- Fleming M.H., J. Roman, G. Farrell (2000), "The Shadow Economy", *Journal of International Affairs*, Spring, 53, No. 2, pp. 387-409.
- Frey B.S. (1994), (çev. A. Kibritçioğlu), "Gölge Ekonomi ve İktisat Politikası", *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, Cilt: 5, No. 13, ss. 91-108.
- Galbraith J.K. (1991), *Ekonomik Yaşamın Güncel Sorunları*, İstanbul.
- Garcia-Bolivar O.E. (2006), "Informal economy: is it a problem, a solution or both? The perspective of the informal business", Northwestern University School of Law, *Law and Economics Papers* No. 1.
- Golovonov N.M., V.E. Perekislov, V.A. Fadeev (2003), *Tenevaya Ekonomika i Legalizaciya Perestupnih Dohodov*, Moskva: Piter.
- Gümüş T. (2000), "Dışsallık ve Kayıtdışı Ekonomi Kavramına İlişkin Bir Değerlendirme", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, No. 3, ss. 63-70.
- Güner S. (2003), *Organize Suç Örgütleri, Kara Para ve Aklanması*, Ankara: Bilgi Yayınları.
- Güngör Y. (1997), "Enformel Sektör, Enformel İstihdam Biçimleri ve Ekonomide Enformelleşme Eğilimleri", *İktisat Dergisi*, Ağustos-Eylül, ss. 59-61.
- Gyls P. (2005), "Economy, Anti-economy, Underground Economy: Conceptual and Terminological Problems", *Ekonomika*, No. 72, pp. 1-11.
- Halicioğlu F. (1999), "The Black Economy in Turkey: An Empirical Investigation", *The Review of Political Sciences of Ankara University*, Vol. 53, pp. 175-191.

- Hart K. (2005), "Formal Bureaucracy and the Emergent Forms of Informal Economy", Helsinki, United Nations University World Institute for Development Economics Research, *Research Paper* No. 2005/11, April.
- Henley A., G.R. Arabsheibani, F.G. Carneiro (2006), "On Defining and Measuring the Informal Sector", World Bank Policy Research *Working Paper* No. 3866, March.
- Johnson S., D. Kaufmann, A. Shleifer (1997), "The Unofficial Economy in Transition", *Brookings Papers on Economic Activity*, 2, pp. 159-239.
- Johnson S., D. Kaufmann, P. Zoido-Lobaton (1998), "Regulatory Discretion and the Unofficial Economy", *American Economic Review*, May, 88: 2, pp. 387-392.
- Johnson S., D. Kaufmann, P. Zoido-Lobaton (1999), "Corruption, Public Finances, and the Unofficial Economy", The World Bank Policy Research *Working Paper* No. 2169, August.
- Johnson S., D. Kaufmann, J. McMillan, Ch. Woodruff (2000), "Why do firms hide? Bribes and unofficial activity after communism", *Journal of Public Economics*, 76, pp. 495-520.
- Kaetzler J. (2007), "Uluslararası ve Avrupa Düzeylerinde Kara Para Aklama ile Mücadele", in: *Kara Para Aklama Şubhesi: Uluslararası İtina Yükümlülüklerinin Çarpaz Ateşinde*, HYPO Investment Bank (Liechtenstein) AG, Viyana, ss. 23-70
- Kalça A. (1998), "Kayıtdışı Ekonomiyi Tahmin Etmeye Yönelik Çalışmaların Analizi", *İktisat Dergisi*, Nisan, ss. 52-67.
- Karaal H. (2008), "Suç Ekonomisi ve Karapara Aklama", içinde: *Yolsuzluk Ekonomisi ve Yolsuzlukla Mücadele*, TOBB Yayın Sıra No: 2008/80, Ankara, ss. 99-134.
- Katsios S. (2006), "The Shadow Economy and Corruption in Greece", *South-Eastern Europe Journal of Economics*, No. 1, pp. 61-80.
- Kaufmann D., A. Kaliberda (1996), "Integrating the Unofficial Economy into the Dynamics of Post-Socialist Economies: A Framework of Analysis and Evidence", The World Bank Europe and Central Asia Country Department IV, Policy Research *Working Paper* 1691, December.
- Khomenko T. (2007), "Measurement of the non-observed economy in transition economies with special references to the CIS countries", in: *Experiences and Challenges in Measuring National Income and Wealth in Transition Economies*, International conference organized by the International Association for Research in Income and Wealth (IARIW) and the National Bureau of Statistics (NBS) of China, Concurrent Session 2B, Paper 4, Beijing, China, September 18-21.
- Kıldış Y. (2000), "Kayıt Dışı Ekonominin Ulusal-Uluslar Arası Boyutu ve Çözüm Önerileri", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 2, No.2, ss. 1-10.
- Kolesnikov S. (2001), "Tenevaya ekonomika: kak yeyo şçitat", *Ekonomika Rosii XX Vek*, No. 1, <http://www.ruseconomy.ru/nomer1_200101/ec27.html>, 06.04.2011.

- Krakowski M. (2005), “Determinants of the Informal Economy: The Importance of Regional Factors”, Hamburg Institute of International Economics, *Discussion Paper* No.313, March.
- Latov Y., S.N. Kovalyev (2006), *Tenevaya Ekonomika*, Moskva: Norma.
- Lee D., S.J. Han (2002), “Estimating the Minimum Size of the North Korean Shadow Economy”, Presented at a *Joint Conference of AKES, KDI, and RCIE ‘Korea and the World Economy’*, Yonsei University, Seoul, Korea, July 21-22.
- Lemieux P. (2007), “The Underground Economy: Causes, Extent, Approaches”, Montreal Economic Institute *Research Paper*, Canada, Montreal, November.
- Loayza N. (1996), “The Economics of Informal Sector: a Simple Model and Some Empirical Evidence from Latin America”, *Carnegie Rochester Series on Public Policy*, North-Holland 45, pp. 129-162.
- Mankiw G. (2003), *Principles of Economics*. New York.
- May J.W., W.H. Pyle, P.M. Sommers (2002), “Does Governance Explain Unofficial Activity?”, Middlebury, Department of Economics Middlebury College, *Economics Discussion Paper* No. 02-01, June.
- MASAK ve TBB. (2003), *Kararın Aklanması Suçu ile Mücadele ve Bankaların Yükümlülükleri*, Türkiye Bankalar Birliği, Aralık, Yayın No. 235.
- Mel’ota I., U. Thießen, T. Vakhenko (2001), “Fiscal and Regulatory of the Shadow Economies in Transition Countries: The Case of Ukraine”, Kiev, Institute for Economic Research and Policy Consulting, *Working Paper* No. 9, August.
- Mirus R., R.S. Smith (1997), “Canada’s Underground Economy: Measurement and Implications”, in: *The Underground Economy: Global Evidence of its Size and Impact*, The Fraser Institute, Vancouver, pp. 3-11.
- Musayev A.F., A.A. Musayeva (2004), “İqtisadi inkişafda xelveti iqtisadiyyat problemi”, içinde: *Vergi siyasetinin iqtisadi problemleri*, Bakı: Elm, ss. 212-221.
- OECD (2002), *Measuring the Non-Observed Economy: A Handbook*, Paris: OECD Publication Service.
- Orviská M., A. Čaplánová, J. Medved, J. Hudson (2006), “A cross-section approach to measuring the shadow economy”, *Journal Policy Modeling*, October, Vol. 28, No. 7, pp. 713-724.
- Ott K. (1998), “Economic Policy and Unofficial Economy in Transition: The Case of Croatia”, *Paper* for the international conference to be held in Bled, Slovenia in September.
- Önder İ. (2001), “Kayıtdışı Ekonomi ve Vergileme”, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Ekim 2000-Mart 2001, No. 23-24.
- Özsoyly A.F. (1996), *Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi*, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Özsoyly A.F. (1999), *Yeraltı Ekonomisi*, Ankara: Akçağ Yayınları.

- Purkis S. (2006), “Çevre ve Yarı Çevre Ülkelerde Ekonomide Enformelleşme ve Marjinalleşme Süreçleri”, *İktisat Dergisi*, Kasım-Aralık, ss. 5–18.
- Purkis S. (2007), “Merkez Ülkelerinde Ekonomide Enformelleşme ve Göçmen İşgücü”, *İktisat Dergisi*, Aralık, ss. 13–24.
- Schneider F. (1986), “Estimating the size of the Danish shadow economy using the currency demand approach: An attempt”, *The Scandinavian Journal of Economics*, 88, pp. 643-668.
- Schneider F., D.H. Enste (2000), “Shadow Economies: Size, Causes, and Consequences”, *Journal of Economic Literature*, March, Vol. XXXVIII, pp. 77-114.
- Schneider F., D.H. Enste (2002), *The Shadow Economy: An International Survey*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Schneider F., Ch. Bajada (2003), “The Size and Development of the Shadow Economies in the Asia-Pacific”, Johannes Kepler University Linz, Department of Economics, *Working Paper* No. 0301, April.
- Schneider F. (2005), “Shadow economies around the world: What do we really know?”, *European Journal of Political Economy*, Volume 21/3, Elsevier, pp. 598-642.
- Schneider F., Ch. Bajada (2005a), “An Introduction”, in: *Size, Causes and Consequences of the Underground Economy*, Aldershot: Ashgate, pp. 1-11.
- Schneider F., Ch. Bajada (2005b), “An International Comparison of Underground Economic Activity”, in: *Size, Causes and Consequences of the Underground Economy*, Aldershot: Ashgate, pp. 73-106.
- Sennholz H.F. (2003), *The Underground Economy*, Ludwig von Mises Institute, Online edition.
- Seviğ V. (2002), “Kayıtdışı Ekonomi”, *Dünya*, İstanbul, 12 Nisan.
- Seferov S. (2006), “Prezident İlham Eliyevin yeritdiyi siyaset Azerbaycanı lider dövlətə çevirmişdir”, *Xalq*, Bakı, 19 oktyabr.
- Şişman Y. (1999), *Ekonomik Faaliyetlerde Enformelleşme ve Türkiye’de Enformel Ekonomik Faaliyetlerde Çalışanlara Yönelik Sosyal Politikalar: Eskişehir’deki Seyyar Satıcılar Üzerine Bir Alan Çalışması*, Anadolu Üniversitesi Yayınları No. 1165, Eskişehir.
- Smith P.M. (1997), “Assessing the Size of the Underground economy: The Statistics Canada Perspective”, in: *The Underground Economy: Global Evidence of its Size and Impact*, The Fraser Institute, Vancouver, pp. 11-37.
- Şengül S. (1997), *Bir Hurafe Kayıtdışı Ekonomi (Vergi Sistemi ve Vergi İdaresinin İç Yüzü)*, Ankara: İmaj.
- Tanzi V. (1998), “Corruption Around the World: Causes, Consequences, Scope, and Cures”, *IMF Staff Papers*, Vol. 45, No. 4, December, pp. 559-594.
- Tanzi V. (1999), “Use and Abuses of Estimating of the Underground Economy”, *The Economic Journal*, 109 (June), pp. 338-347.

- Tedds L.M. (2005), "The Underground Economy in Canada", in: *Size, Causes and Consequences of the Underground Economy*, Aldershot: Ashgate, pp. 158-176.
- Thomas J.J. (1990) "Measuring the Underground Economy: A Suitable Case for Interdisciplinary Treatment?", *American Behavioral Scientist*, Vol. 33 No.5, May / June, pp. 621-637.
- Thomas J.J. (1999), "Quantifying the Black Economy: 'Measurement Without Theory' Yet Again?", *The Economic Journal*, 109, no. 456, June, pp. 381-389.
- TİSK (2003), *Kayıtdışı İstihdam*, Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu, Yayın No: 233, <http://www.tisk.org.tr/yayinlar.asp?sbj=ana&ana_id=41>, Mayıs, 06.04.2011.
- Trasberg V. (2004), "Tax Administration and Shadow Economy in EU New Members", Department of Public and Environmental Economics, University of Pavia, Italy, *Working Paper*, No. 313, April.
- Turmanidze K. (2000), "State Against the Invisible: The Case of Georgian Informal Economy", *MA Thesis*, CEU.
- UNECE (2008), "Estimation of non-observed economy in statistical practice–Azerbaijan", *Joint UNECE / Eurostat / OECD Meeting on National Accounts*, Geneva, 21-23 April 2008, <<http://www.unece.org/stats/documents/ece/ces/ge.20/2008/sp.8.e.pdf>>, 06.04.2011.
- Us V. (2004), "Kayıtdışı Ekonomi Tahmini Yöntem Önerisi: Türkiye Örneği", *Tartışma Metni*, 2004/17, Türkiye Ekonomi Kurumu, Haziran.
- Yereli A.B., O. Karadeniz (2004), *Kayıt Dışı İstihdam*, Ankara: Odak.
- Yılmaz G.A. (2006), *Kayıtdışı Ekonomi ve Çözüm Yolları*, İstanbul: İstanbul Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odası.
- Wallace C., Ch. Haerpfer, R. Latcheva (2004), "The Informal Economy in East-Central Europe 1991-1998", *Vienna, Institute for Advanced Studies*, Sociological Series No. 64, June.
- Walle G.V., P. Ponsaers (2006), "Formal and Informal Pharmaceutical Economies in Third World Countries: Synergetic, Symbiotic or Parasitical?", *Crime Law, Change* No. 45, pp. 361-372.
- Witte A.D. (2008), "The nature and extent of unrecorded activity: a survey concentrating on recent US research", in: *The Economics of the Hidden Economy*, Volume I, Edward Elgar Publishing, pp. 28-48.
- World Bank and IMF (2006), *Reference Guide to Anti-Money Laundering and Combating the Financing of Terrorism*, Second Edition and Supplement on Special Recommendation IX. Washington D.C.
- World Bank. (2007), *Informality: Exit and Exclusion*, The World Bank Washington, D.C.

About the Authors

Ilker PEKGOZLU

He is working at the Undersecretariat of Public Order and Security.

Mustafa Kemal OKTEM

He is associate professor in Hacettepe University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Political Science and Public Administration.

Abdullah TAKIM

He is assistant professor in Bartın University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics.

Uysal KERMAN

He is associate professor in Suleyman Demirel University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Public Administration.

Yakup ALTAN

He is associate professor in Suleyman Demirel University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Public Administration.

Mehmet AKTEL

He is associate professor in Suleyman Demirel University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Public Administration.

Oguzhan OZALTIN

He is lecturer in Suleyman Demirel University, Isparta Vocational School.

Taha Bahadır SARAC

He is assistant professor in Nigde University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics.

Semih OZ

He is associate professor in Ankara University, Faculty of Political Sciences, Department of Public Finance.

Mahmut YARDIMCIOGLU

He is associate professor in Kahramanmaraş Sutcu Imam University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Business Administration.

Ozlem OZER

She is lecturer in Harran University, Akcakale Vocational School.

Ayşe ARI

She is research assistant in Istanbul University, Faculty of Economics, and Department of Economics.

Burcu OZCAN

She is assistant professor in Firat University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics.

Abdullatif SENER

He is former Minister of Finance and former Minister of State of Turkish Republic during the years of 1995 - 2007.

Elsen BAGIRZADE

He is lecturer in Azerbaijan State Economic University, Department of Economics.

Yazarlar Hakkında

İlker PEKGÖZLÜ

Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı'nda görev yapmaktadır.

Mustafa Kemal ÖKTEM

Hacettepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

Abdullah TAKIM

Bartın Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

Uysal KERMAN

Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

Yakup ALTAN

Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

Mehmet AKTEL

Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

Oğuzhan ÖZALTIN

Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta Meslek Yüksekokulu'nda öğretim görevlisi olarak görev yapmaktadır.

Taha Bahadır SARAÇ

Niğde Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

Semih ÖZ

Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Maliye Bölümü'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

Mahmut YARDIMCIOĞLU

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

Özlem ÖZER

Harran Üniversitesi, Akçakale Meslek Yüksekokulu'nda öğretim görevlisi olarak görev yapmaktadır.

Ayşe ARI

İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İktisat Bölümü'nde araştırma görevlisi olarak görev yapmaktadır.

Burcu ÖZCAN

Fırat Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

Abdüllatif ŞENER

Türkiye'de 1995 – 2007 yılları arasındaki hükümetlerde Maliye Bakanı ve Devlet Bakanı olarak görev yapmıştır.

Elşen BAĞIRZADE

Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, İktisat Bölümü'nde öğretim görevlisi olarak görev yapmaktadır.

NOTES FOR CONTRIBUTORS

1. Articles not published or submitted for publication elsewhere are accepted either in Turkish or English.

2. Manuscripts should be typed on one side of a A4 sized paper and should not exceed 25, 1,5-spaced pages with the *Times New Roman* 12-font character size. Only e-mail posts are welcomed for article submissions.

3. The first page should include (i) the title of the article; (ii) the name(s) of the author(s); (iii) institutional affiliation(s) of the author(s); (iv) an abstract of not more than 100 words in both English and Turkish; (v) keywords; (vi) JEL codes. The name, address, e-mail address, phone and fax numbers and academically sphere of interest of the author(s) should be indicated on a separate page.

4. Tables, figures and graphs should be numbered consecutively and contain full references. The titles of the tables, figures and graphs should be placed at the heading of them; the references of tables, figures and graphs should be placed at the bottom of them. Decimals should be separated by a comma. Equations should be numbered consecutively. Equation numbers should appear in parentheses at the right margin. The full derivation of the formulae (if abridged in the text) should be provided on a separate sheet for referee use.

5. Footnotes should be placed at the bottom of the page.

6. All references should be cited in the text (not in footnotes), and conform to the following examples:

It has been argued (Alkin, 1982: 210-5)....
Griffin (1970a: 15-20) states....
(Gupta *et.al.*, 1982: 286-7).
(Rivera-Batiz and Rivera-Batiz, 1989: 247-9; Dornbusch, 1980: 19-23).

7. References should appear at the end of the text as follows:

Books: Kenen, P.B. (1989), *The International Economy*, Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, Inc.

Periodicals: Langeheine, B. and U. Weinstock (1985), "Graduate Integration", *Journal of Common Market Studies*, 23(3), 185-97.

Articles in edited books: Krugman, P. (1995), "The Move Toward Free Trade Zones", in P. King (ed.), *International Economics and International Economic Policy : A Reader*, New York: McGraw-Hill, Inc., 163-82.

Other sources: Central Bank of the Republic of Turkey (2003), *Financial Stability*. Press Release. March 24. Ankara, <<http://www.tcmb.gov.tr>>. Chang, R. (1998), "The Asian Crisis", *NBER Discussion Paper*, 4470, National Bureau of Economic Research, Cambridge, Mass.

8. Cited web pages should exist at the References with their full address and certain cited date as follows:

....., <<http://www.pegem.hacettepe.edu.tr/dergi.htm>>, 18.12.2006.

YAZARLARA DUYURU

1. Sosyoekonomi dergisinde sadece Türkçe ve İngilizce makaleler yayımlanmaktadır. Dergiye gönderilen makaleler başka bir yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır.

2. Yazılar A4 boyutunda kâğıdın bir yüzüne bir buçuk aralıkla, *Times New Roman* karakterinde, 12 punto ile ve 25 sayfayı geçmeyecek şekilde yazılmalıdır. E-posta dışındaki gönderiler kabul edilmemektedir.

3. Yazının ilk sayfasında şu bilgiler yer almalıdır: (i) yazının başlığı; (ii) yazar(lar) ın adı; (iii) yazar(lar)ın bağlı bulunduğu kurumun adresi; (iv) en çok 100 kelimelik Türkçe ve İngilizce özet, (v) anahtar sözcükler ile (vi) çalışmanın JEL kodları. Ayrı bir sayfada yazarın adı, adresi, e-mail adresi, telefon ve faks numaraları ile akademik ilgi alanları belirtilmelidir.

4. Tablo, şekil ve grafiklere başlık ve numara verilmeli, başlıklar tablo, şekil ve grafiklerin üzerinde yer almalı, kaynaklar ise tablo, şekil ve grafiklerin altına yazılmalıdır. Rakamlarda ondalık kesirler virgöl ile ayrılmalıdır. Denklemlere verilecek sıra numarası parantez içinde sayfanın en sağında ve parantez içinde yer almalıdır. Denklemlerin türetilişi, yazıda açıkça gösterilmemişse, hakemlerin değerlendirmesi için, türetme işlemi bütün basamaklarıyla ayrı bir sayfada verilmelidir.

5. Yazılarda yapılan atıflara ilişkin dipnotlar sayfa altında yer almalıdır.

6. Kaynaklara göndermeler dipnotlarla değil, metin içinde, sayfa numaralarını da içererek, aşağıdaki örneklerde gösterildiği gibi yapılmalıdır:

.....belirtilmiştir (Alkin, 1982: 210-5).

.....Griffin (1970a: 15-20) ileri sürmektedir.

(Gupta vd., 1982: 286-7).

(Rivera-Batiz ve Rivera-Batiz, 1989: 247-9; Dornbusch, 1980: 19-23).

7. Metinde gönderme yapılan bütün kaynaklar, sayfa numaraları ile birlikte, kaynakçada aşağıda örneklenen biçim kurallarına uyularak belirtilmelidir:

Kitaplar: Kenen, P.B. (1989), *The International Economy*, Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, Inc.

Dergiler: Langeheine, B. ve U. Weinstock (1985), "Graduate Integration", *Journal of Common Market Studies*, 23(3), 185-97.

Derlemeler: Krugman, P. (1995), "The Move Toward Free Trade Zones", P. King (der.), *International Economics and International Economic Policy : A Reader* içinde, New York: McGraw-Hill, Inc., 163-82.

Diğer Kaynaklar: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (2001), *2002 Yılında Para ve Kur Politikası ve Muhtemel Gelişmeler*, Basın Duyurusu, 2 Ocak, Ankara, <<http://www.tcmb.gov.tr>>.

Chang, R. (1998), "The Asian Crisis", *NBER Discussion Paper*, 4470, National Bureau of Economic Research, Cambridge, Mass.

8. Kaynakça'da web sitelerine yapılan atıflar muhakkak, gün, ay, yıl olarak alındığı tarih itibarıyla ve tam adresleriyle birlikte belirtilmelidir. Örneğin:

....., <<http://www.pegem.hacettepe.edu.tr/dergi.htm>>, 18.12.2006.